

Nûn ve Kalem

Dünden Bugüne Hüs-n-ü Hat San'atı

Muin N. ERİŞ

Bursa Büyükşehir Belediyesi Kitaplığı / Belediyelerde Halkla İlişkiler

Yazar / Muin N. Eriş

Görsel Tasarım & Kapak / Yakup Şahiner

ISBN / 978-605-9968-XX-X

Basım Yılı ve Yeri / 1. Baskı; Haziran 2016, xxxxxx Matbaacılık / Bursa

BURSA
KÜLTÜR A.Ş.

Yapım / © 2016 Bursa Kültür A.Ş. Bu kitabın tüm yayın hakları Bursa Kültür A.Ş.'ye aittir. Yazılı izin olmadan kısmen ya da tamamen yeniden basılamaz.

Dağıtım / Bursa Kültür A.Ş. - Merinos Atatürk Kongre Kültür Merkezi B Kapısı Osmangazi-Bursa/Türkiye
Tel: + 90 224 253 26 46 Faks: + 90 224 253 14 85 info@bursakultur.com / www.bursakultur.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Contents

GİRİŞ:	21
İnsan ve Yazı:	21
1/1-İslâm Medeniyeti:	24
İslâm Medeniyeti, San'at Anlayışı ve San'atına Tesir Eden Unsurlar:	25
İslâm düşüncesi (felsefesi)'nde san'at, güzellik ve estetik:	27
İslâm San'atının Genel Özellikleri	28
1/2-İslâm San'atlarında Hat San'atının Yeri:	29
Müslümanlar ve yazı:	29
Hat San'atının mânevi Yönü:.....	30
Hat San'atı Güzel San'at Sayılır mı?	33
İslâm Yazı San'atında Estetik	36
Hat San'atında Yazıların, San'at (estetik) Bakımından Değerleri:	37
İslâm Yazısının (Hat San'atının) Doğuşu - Gelişmesi-San'atlaşması	41
2/1-Arap Yazısının Menşei:	41
2/2-İslâmiyet ve Arap yazısının İslâh Çalışmaları:	43
7.asır	44
8 asır ikinci yarısından itibaren yazıda gelişmeler..	50
10.asır el-Hattu'l –mensûb (nisbetli yazı) devri, (Mukle kardeşler dönemi)	52
11.asır:.....	52
13.ASIR	58
14 asır.	62
2/3-Yazının San'atlaşma Dönemi. MS:1400-1923	69
15.asır:.....	69
16. Asır Hat Sanatı:	82
17.asır Hat San'atı	92
18.Yüzyıl Hat Sanatı	102
19.Asır Hat Sanatı:	109
20.Asır Hat san'atı	119
Hattat Hamid Bey'in talebelerinden bazı isimler	125
3/1. İslâm Yazı Sanatında (Hat) Çeşitleri: (Kufi ve Aklâm-ı Sitte)	129
a-Kûfi Yazı ve Kufi yazı çeşitleri:	130
b -Aklâm-ı Sitte	134
Sülüs Kalemi:	138
3/2- Aklâm-ı Sitte dışındaki Kalemler	142
4/1. Hat Sanatı ve Türkler	157
Genel Hat Eğitimi:	159
4/2-Hat Sanatında Kullanılan Formlar:	159

a-TUĞRA	159
b-Hilye-i Şerif:	162
c-İSTİF YAZI:	166
d-Tekke Yazıları:	168
e-Müsennâ Yazı	169
f-Levhalar	169
g-Kıt'alar	175
4/3 kutusu içinde (kıt'alar)	175
h-Karalamalar:	175
4/3 kutusu karalama i numuneleri	175
i-Murakka'alar	175
5/1. Hattat Olabilmek için..	181
a. Hüsn-ü Hat eğitiminde takip edilen yol:	182
Hat san'atı talibi nelere dikkat etmeli:	183
5-2-. CÂZET ve İCÂZETNÂME	184
Hat san'atında İcâzetin verilmesi:	186
Hat san'atında taklidin yeri:	186
Hat san'atında Mushaf yazmada dikkat edilen hususlar:	186
5/3- HAT SAN'ATI MALZEMELERİ	188
KALEM	188
Kamış Kalem hakkında Bilgiler:	188
Hat san'atında kullanılan kalem çeşitleri ve ne işe yaradıkları:	189
Kalem Kesme (Yontma):	190
Kalem dan.	191
Divit	191
Kalemtraş.	191
Makta'	192
Hokka ve Hokka takımı.	192
Lik'a.	192
Hat san'atında Mürekkep ve mürekkep çeşitleri,yapımı:	192
Mürekkep çeşitleri:	192
Basit usulle siyah mürekkep yapımı :	193
Renkli mürekkepler:	193
Rıh ve Rıhdan.	193
KÂĞIT	193
MÜHRE	194
Mühreleme ne demektir?	194
. . . VE DİĞER MALZEMELER:	194

5-4- Kâğıdı Yazıya Hazırlamak (Aher Yapmak/ ve boyama).	195
Osmanlı döneminde, kağıt boyamada kullanılan nebat (bitki) lardan bazıları şunlardır:	195
Ahar yapımı ve çeşitleri:	195
Ahar yapmanın faydaları:	196
HAT SAN'ATINDA KULLANILAN BAZI DEYİMLER:	197
15.ASIRDAN İTİBAREN ASIRLARINA GÖRE ÖNE ÇIKAN HATTAT İSİMLERİ	200
15.asır M.(1400-)	200
16. asır:(1500-1600).....	200
17.asır :(1600-1700).....	200
18.Yüzyıl (1700-1800).....	201
19 Asır :(1800-1900)	202
20.Asır: (1900-2000)	203
20.asır ikinci yarı ve Hamid Bey nesli.	204
Faydalanılan Eserler:	209
Kitap içinde geçen kelimelerin karşılıkları	210

ÖNSÖZ

Muin N.Eriş 'e ait bilgiler

Muin Nursen Eriş,1940 senesinde Gaziantep'te doğdu.Ailenin 1947 senesinde İstanbul'a yerleşmesiyle İlk-orta ve lise tahsillerini İstanbul'da tamamladı. Hattat Hamid Aytaç Bey'in Çağaloğlu'ndaki ve Prf. Dr.Süheyl Ünver'in İstanbul Üniversitesi Merkez binasındaki tezhib atölyelerine devam etti.

1960 İhtilâli ile askere gitti.Yd.Sb.Öğretmen olarak Kayseri Hacılar'da askerlik vazifesini tamamladı.Verdiği bu ara, onun fiili san'at hayatını etkiledi, hocala -rına devam edemedi. Askerlik esnasında babasının vefatı ile askerlik sonrası ticari hayata atılmak mecburiyetinde kaldı.

Haftalık çıkan İttihad gazetesinde yazı işleri müdürü ve günlük Babıalide Sabah gazetesinde de istihbarat şef yardımcısı olarak çalıştı.

1989 senesinde restorasyonu tamamlanan Sultanahmet'teki Caferağa Medre -sesi'nde Külaş A.Ş. Genel Müdürü olarak vazife aldı. İlk organize san'at ve kültür merkezini ve 1997 senesinde' de Bakırköy Caferağa San'at Merkezini kurdu. Başta Ebru olmak üzere hat, tezhib, minyatür, Osmanlı Türkçesi, Ney, ud gibi otuzun üzerindeki san'at faaliyetiyle bugün atölye sahibi olan onlarca san'at -karın yetişmesine vesile oldu.

Yayımlanmış eserleri:

"Mustafa Esat Düzgünman ve Ebru "

İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. A.Ş.: Kültür AŞ tarafından 2007 de basıldı

"Hat Sanatımızda Bir Vazifeli: Hattat Hamid Aytaç"

İstanbul Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. A.Ş. Kültür AŞ tarafından 2011 de basıldı.

" Nûn ve Kalem (Dünden Bugüne Hüsn-ü Hat San'atı ve San'atkârları)"

Bursa Kültür ve Sanat Ürünleri Tic. A.Ş. Kültür AŞ tarafından 2015.

Basıma hazır eserleri:

" Klasik Türk Ebrusu ve Doğru Yapım Teknikleri"

" Sosyolojik açıdan İslâmın Toplumlara ve San'atlarına Etkisi"

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

*“Gönlüm isterdi ki mâzini dirilten san'at
Sana tarihini her lâhza hayâl ettirsin”*

Yahya Kemâl Beyatlı / Hayal Beste

Bismillâh her hayrın başıdır.biz dahi onunla başlarız.

Allah-u teâlâ'ya hamd ve senâ,O'nun Resûl'una salât-ü ve selâm olsun.

Efendimiz Hz.Muhammed (a.s.m) zamanından itibaren itina ile işlenerek günümüze kadar devam eden ve inşaallah devam edecek olan, ecdadımızca emsâlsiz bir şekilde zirveye ulaştırılan muhteşem hat san'atına , Rahmetli babamın hediye etme lûtfunda bulunduğu bir gubari-celi ta'lik levhayla gönül verdim.

1957-58 de Rahmetli Hattat Hamid Aytaç'la hatt meşkine başlamış olmama rağmen, elimde olmayan sebeplerden devamını getirip hattat olamadım. Ancak bu muhteşem san'atı icrâ edememiş olmanın ızdırabını hep hissettim. Takdir-i İlahi, Caferağa Medrese -sin'de başlayıp ve Bakırköy Caferağa Kültür Merkezinde devam eden ve yalnız hat san'a -tımıza değil, diğer milli ve dini san'atlarımıza da hizmet edebilme vesilesini müyesser eyledi. Zaman içinde, ananevi san'atlarımıza hizmete vesile olabilmek maksadıyla bilgi ve tecrübelerimi kitâplaştırma yolunda gayret göstermeyi bir vazife olarak kabul ettim.

Bu kitap gönlümde çok istisna bir yer tutan Hat san'atımızla alakalıdır. Ülkemiz insanı ,tabii olarak İslâm yazısına aşinâdır. Yerde gördüğü islâm harfleri ile yazılmış yazıyı Kur'an okumayı bilmeseydi bile, büyük bir hürmetle yerden kaldırarak ,(çoğu zaman öpüp başı üstüne koyarak) saygı gösterecek hassasiyeti birçoğumuz kaybetmemiştir.

İlk kitâbım rahmetli **Mustafa Düzgünman** Hoca ile alâkalıydı .Bu onun hakkında yazılmış ilk ve tek eser olarak önemli bir boşluğu doldurdu . İkinci kitâbım ise Hocam **Hamid Aytaç**'la alâkalı olup, o dahi, önemli bir ihtiyaca cevap verdi. Elinizde bulunan **“Nûn ve Kalem”** ise; hat san'atımızla alâkâlıdır. Hiç şüphesiz, hat san'atı ile alâkalı birçok kitap yazıldı. Mutlaka yazılmaya devamda edilecek ve her yeni eser bir boşluğu doldura -caktır. 2011 senesinde başlayıp 2014 haziran ayında ikmal ettiğim bu kitâbımda görüle -ceği gibi hat san'atımız hakkında bir çok eseri tetkik edip hattatlarımızla sohbetler ederek, mümkün merteye geniş bilgi toplayıp, bildiklerimle beraber aktarmaya çalıştım . Kitâp bittikten sonra uzun bir süre bekleyerek tekrar okudum eksikleri tesbit etmeye çalıştım, buna rağmen eksiklerim ve hatalarım olabilir. Lütfen hoş görün.

İnşâallah benim hata ve eksiklerimi görüp daha mütekâmil eserler verebilecek bir kardeş -lerime bu hatalar ve eksikler yol gösterir.

Hat san'atımızın asırlar içindeki gelişmelerine temas ederken, adı geçen hattatların ,do -ğum ile ölüm tarihileri aynı asır içindeyse o asrın veya hayatlarının büyük kısmını geçtiği asrı göz önüne alarak ömrünü tamamladığı asrın mensubu olarak yazdım. Meselâ, 18. asrın, ikinci yarısının başında (veya dördüncü çeyreği içinde) doğmuş ancak vefatı 19.asrın ilk çeyreğinde olan bir hattatı 19. asır hattatı olarak kabul ettim. Daha açık bir ifadeyle, sinn-i rüşde erdiği tarihten vefatına kadar hayatını dikkate aldım.

Kitap dahilindeki resimler muhtelif koleksiyonlardan temin edilmiştir. Bu sebeple, yardım -larından İst. Üniv. Kütüphanesi Müdüresi Yasemin Akçay Hanımefendiye ve şahsi koleksi -yonlarından faydalanmamı lütfeden hattat Aydın Ergun, İsmet Gülhan, Hattat Hasan Çelebi Hocalarıma , lütfedip eserleriyle kitaba renk katan hattat Savaş Çevik, hattat Levent Karaduman, hattat Gürkan Pehlivan ,hattat Hüseyin Gündüz, hattat Hüseyin Öksüz hocalarıma ve lütfedip rika, celi sülüs, sülüs, talik, divani harflerini yazarak emeğini esir -gemeyen hattat Zehra Dinçer ve Hülya Demirel Hanımefendilere ve lütfedip yazdığı giriş takdiminden dolayı kardeşim hat ve ebru san'atkârı Fuad Başar'a ve teşekkürü borç bilirim.

Kitâbın basılmasında sebep olan muhterem Fikri Pala kardeşime ve bu imkânı bahşeden Bursa Büyükşehir Kültür Aş. Genel Müdürü Rifat Bakan Beyefendi ve muhterem heyet, azalarına ,editörüne , tashih ve grafiği dahil bütün emeği geçenlere şükranlarımı arz ederim.

Rabb-i Zül Celâl'imiz' den tarihimiz boyunca san'atlarımıza ve ümmet-i Muhammed'e hiz -met için hayatlarını vakfeden, mümtaz Devlet adamlarımız ve san'atkârlarımızın ruhla -rından Fatihalarımızla, Resul-ü Zîşân (a.s.m) Efendimize Salât-ü selâm ile O'na ve O'nun Âl ve Ashab'ına komşu olmayı ümid ile cümle ehl-i imâna avf mağfired niyâz ederim

Kitâbımı, mekânlarının cennet olması niyâzı ile rahmetli babam Celâl B. Eriş Beyefendi' -nin ve rahmetli annem Leman Eriş Hanımefendi'nin ve aziz cedlerimin hatıralarına ithaf ediyorum. Dualarınız eksik etmeyiniz efendim.

Muin N.Eriş

2011 -2014 Merter-İstanbul

Kitap Hakkında:

Bu kitap, bir hayat ve felsefe tarzı olan hüs-n-ü hatt, yani islâm harflerinin çizgi ve estetik açıdan güzel bir şekilde yazılması sanatı hakkında derli toplu bilgi vermeyi amaçlayan bir çalışmadır. Muhteva itibarı ile islâm yazısının menşei ,târîhi gelişimi ,hattatların hayatları ,yazı estetiği konularını okuyucunun zevkine sunmaktadır.

Kitap ,ismini kalem ve yazı ile alakalı bir âyetten almıştır .Cehli gidermek için ilk emir olan “OKU” âyeti beraberinde ,yazmakta islâm dininin en büyük şiarlarından biridir.Bu sebeple avam , havas ,melik ,asker, bütün müslümanlar, yazıya büyük bir önem vermiş ,ihtiyaçta bulunmuştur. Bu hürmet diğer ulus veya dinlerin yazılarına da şâimdir.

Hattatlar, Kur’an-ı Kerim’e hizmet ve yazmakla mükellef olduklarından devrin sultanları baş tâci edinilmişlerdir .Hattâ Abdulkadir Geylânî hazretleri ,devrinin en büyük hattatı olan Yâkut’ la yaptıkları görüşmeler sonrasında “Hattatların elinde ilâhi sırlardan bir sır vardır” cümlesini beyân etmiştir.

Kitâbi, âbidevi veya dekoratif olarak icrâ edilen bu sanat ,diğer bütün sanatların baş tâci edilmiştir . Öyle ki, âdeta diğer bütün islâm sanatları ve zanaatları yazıya endekslidir. Yazı olmasa idi, medeniyet asla bugünkü seviyesine ulaşamazdı. Buradan da yazı -nın, Cenâb-ı Mevlâ’mız tarafından kullarına ne büyük bir lütuf olduğu anlaşılır.

İslâm sanatları ve sanatçıları hakkında daha önceleri de muhtelif kitaplar yazmış olan Muin N.Eriş, daha da yazacağına benziyor. Onda bitip tükenmeyen sanat ve hizmet aşkı,30 yıla yakın dostluğumuzda hiç azalmadı.

Gayreti, himmeti ,hizmeti ve ömrü bereketli olsun.

15 Mart 2014
Hat ve Ebru sanatkârı
Fuad Başar

BÖLÜM 1

“İlk defa kalemle yazan Hz. Adem (a.s),sonra İdris (a.s) ve ilk Arapça yazan İsmail (a.s) dır.”

Ebu Zer' (r.a) rivayet

GİRİŞ:

İnsan ve Yazı:

Söylenen kelimelerin kayda geçirilmesi ve bu esnada kullanılan sembollerin bütününe yazı, dendiği malûmdur. İnsan hayatında yazının oynadığı rol öylesine ehemmiyetli ve büyüktür ki, bu gün vasıl olunan medeniyetin nirengi noktası olduğu şüphe götürmez. Bu kadar ehemmiyetli bir unsur olan yazının ne zaman ve kimler tarafından bulunduğu hususunda Batı kaynaklı (lâ-dini) iddialar yanında, dini (İslâmî) bilgiler de mevcuttur.

Batılıların arkeolojik araştırmalarla yazı hakkında ileri sürdükleri bilgiler, tarih öncesi ve sonrası dönemler olarak ikiye ayrılmış ve eldeki bilgiler ışığında tarih sonrasına ait bulgulara göre değerlendirme yapılmıştır. Ancak, bu tarih öncesi ve sonrası ifadeleri, sun'î bir ifadedir yani, tam bir hakikate dayanmamaktadır. Batılılarca yazının bulunduğu veya ilk kullanıldığı ileri sürülen tarih olarak,(M.Ö. 3500) esas alınmış ve batılı ilim adamlarınca yazının başlangıcı tarihi olarak kabul edilmiştir.

Bu mevzuda araştırma yapanlara göre insanlık tarihinin en önemli buluşu olan yazının, ilk olarak “M.Ö. 3500 yıllarında Sümer rahipleri tarafından kullanıldığı ileri sürülmektedir. Elde edilen tabletlerdeki yazılar, yumuşak kil tablet üzerine sivriltilmiş uçlu kamışlarla şekiller çizilerek gerçekleştirilmiştir. Kullanılan kil tabletin kızgın fırınlarda pişirilmesiyle de kalıcı yazı elde edilmiştir. İddialara göre Sümer rahipleri yazıyı, tapınak ve depolarda bulunan malları kaydetmek gayesiyle kullanmışlar ve bu kayıtları tutarken kişi isimlerinin heceleri, nesne adlarına benzetilerek ilgili nesnenin resimleri çizilmiştir. Bir zaman

sonra o nesnelerin işaretleri nesneyi değil, o nesnenin adındaki seslerin belirtilmesi için kullanılmış ve bu şekilde, hecelerin seslerini ifade eden işaretlerle kayıtlar tutulmuştur. Böylece zamanla günlük konuşmaların seslerini belirten işaretler ortaya çıkmış oldu” denmektedir. Şu ana kadar ileri sürülen ve kabul gören bu iddialardır.

Gene ileri sürülen bir iddiaya göre; “insanlar yazıyı birdenbire öğrenmediler. Önce mağara duvarlarına, kayalara ve taşlara yaşadıkları olayları anlatan resimler yaptılar. Ancak bu resimler tam manâsıyla birer yazı niteliği taşımamaktaydı. Zamanla bu resimlerin gelişmesiyle ideografik yazı şekli ortaya çıktı. Olaylar yine resimlerle belirtiliyor ancak resimler, kendisini değil de anlamını tanımlıyordu. Meselâ, bir kuş resmi, kuşu anlatmak için değil “uçmak” fiilini anlatmak için yapılmıştı. Mısırlılar, bu resimlerle yazının her iki şeklini de genişletip basitleştirdiler. Resimleme “hiyeroglif” yazı tarzını geliştirdiler. Bu iddialarla ileri sürülen tarih hesaplamalarında kullanılan metot, yetersiz ve lâdindir. Dini kaynaklar nazara alınmadan, tamamen maddeci felsefeye göre yapılandırılmıştır. İnsanlığın başlangıcı, gelişmesi gibi konularda belki Hıristiyan ve Yahudilerin ellerinde yeterli dini kaynak olmasa bile, Müslümanlar için “Kur’an ve Hadisler” ile kaynaklanan doğru bilgiler mevcuttur. Bu husus bilhassa ihmal edilmiştir.

Batının, Yunan/Roma felsefecilerine istinaden geliştirdikleri ve bir noktada Darwinizmle buluşan, birleşen felsefi ilim anlayışının, İnsanlığın başlangıcı ve yazının bulunma tarihinin dayanağı, dini kaynaklardan uzak olduğu için eksik kalmaktadır. İnsanlığın başlangıcı ve yazının bulunma tarihinin doğru tespiti için Kur’an ve hadislerden yola çıkılarak, günümüze kadar yapılan ilmi araştırmaların sentezinden yapılacak araştırma ve değerlendirmeler daha sağlıklı olacaktır. Kur’an ile hadisler her zaman mutabıktır, ayrıca ilimle de ters düşmez. Zira Kâinat ve Kur’an, Allah’ın iki ayrı kitabıdır. Yeter ki her iki kitapta doğru okunsun.

Buna rağmen bu iddialar bir noktaya kadar kabul edilebilir. Şöyle ki; neticede arkeolojik bir takım çalışmalarda bir

takım unsurlar elde edilmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki; yazı hakkında ileri sürülen faraziyeler, aynı zamanda insanlık tarihi ile de alâkadardır. Bu bakımdan ilmi olduğu ileri sürülen lâdini faraziyeler yanında dikkate alınması gereken en önemli hususlar dini metinler olmalıdır. Yazının insanlık tarafından kullanılması, insanlık tarihi ve bilhassa insanın mahiyeti ile alâkadardır. İnsanı alâkadar eden her şeyin dini bir dayanağının bulunması da kaçınılmazdır. Görülmektedir ki insanlık tarihi için yapılan bu araştırmalar tek yönlü olup dini kaynaklar ve bilhassa İslâmî kaynaklar göz ardı edilmiştir.

İnsanı alâkadar eden her şey, insanın mahiyeti, yazının kullanımı medeniyetlerin gelişimi ile de alâkalı olup, bu gelişme devreler halinde olmuş birbirlerine dolaylı olarak da bağlantılıdır. Ve insanlığa tesir eden her bilgi, Peygamberlerden ve onların hayatından bahseden kitaplardan elde edilmiştir. Elde edilen bilgiler, insan kaynaklı değildir, vahye dayanmaktadır. Bu bilgiler, insanlarca, Allah'ın elçilerine bildirmesi sayesinde öğrenilmiştir. Bu ilmin reddi demek değildir. Tam tersine ilme derinlik kazandırmaz.

Kur'an ve hadislerde belirtildiğine göre; İnsanlar, Hz. Âdem'den itibaren ihtiyaçları olan, şartların icap ettirdiği her türlü alet ve edevatı kullanmışlardır. Allah(c.c) Hz. Âdem'e bütün varlıkların ismini dünyaya göndermeden önce öğretmiştir. Yaratılıştaki başka meslek erbabı olmadığına göre Hz. Âdem ihtiyacı olan her mesleği icrâ ediyor olması gerekir. Nitekim Allah(c.c), Hz. Âdem'i dünyada yaşayabilecek bilgi ve maharetlerle donattıktan sonra onu dünyaya göndermiş olduğu şüphe götürmez. Hz. Âdem'den itibaren devamlı peygamberler gelmiş, ilâhi emirleri bildiren, suhuf (sayfalar) indirilmiştir. Bu hususta, Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrâhim ve Hz. Mûsâ'ya indirilen sayfalarından bahseden iki âyet vardır¹. Ebu Zer'den rivayet edilen zayıf bir hadise göre bazı peygamberlere indirilen sayfaların sayısı 100'dür. Ve şu peygamberlere indirilmiştir: Hz. Âdem'e 10 sayfa, Hz. Şit'e 50 sayfa, Hz. İdris'e 30 sayfa, Hz. İbrâhim'e 10 sayfa² ki; bunların hepsini Cebrâil (a.s) indirmiştir. Demek oluyor ki, kendilerine suhuf (sayfa) indirilen peygamberler okumayı biliyordu. Burada bir başka hususa daha temas etmekte fayda vardır. İnsanların ilk devri, vahşet değil, aksine ilk medeniyet sayılır. Bu ilk medeniyet dersini tebliğ ettikleri din ile insanlara peygamberler vermiştir. Yani tek Allah inancını öğretenler, nasıl peygamberlerse, ilk medeniyetlerin temellerinin de bu peygamberler vasıtasıyla atıldığı, akla ve mantığa uygundur. İnsanların çoğalmaları, peygamberlerin getirdiklerinden uzaklaşmaları cehaleti, sapkınlığı da beraberine getirmiş ve medeniyetten uzaklaşarak vahşileşmeleri, daha sonra tekrar medenileşmeleri, gelişmeleri, tarih boyunca tespit edilmiştir. Hatta zamanımızda dahi medeni gayrimedeni

1 En-Necm 53/36-37; el-A'lâ 87/14-19.

2 Süyûtî, ed-Dürrü'l-mensûr, VIII, 489; Âlûsî, Rûhu'l-meânî, XV, 141-142

insan toplulukları vardır. Allah(c.c) medeni olmanın vasıflarını insanlığa, Peygamberler vasıtası ile bildirmiştir. Batılı tarihçiler, kitaplarında her zaman insanlığın vahşet tarafını göstermeye çalışmıştır. Bunun da bazı sebepleri vardır. Burada ona girmeyeceğiz ancak bu tarz çalışma batının dayandığı ve dayattığı lâdini ideolojik felsefeden kaynaklanmaktadır.

Yukarıda yazdığımız gibi batı kaynaklı, çoğu tarihçiye göre insanlık tarihinin en önemli buluşu olan yazının, ilk olarak M.Ö 3500'lü yıllarda Sümerliler tarafından kullanıldığı, hatta bilinen tüm yazı çeşitlerinin Sümer yazısından kaynaklanmış olması kabul edilmektedir. Bu günkü şekliyle olmasa bile, yazının basit şekliyle ilk insan Hz. Âdem tarafından kullanılmış olmasını göz ardı etmemek gerekir. Zira Allah Teâlâ'nın kullarına yol göstermek ve aydınlatmak üzere peygamberine vahyettiği sözleri, yazılı bir metin olarak indirmiş olması bunun delilidir. Yazının ilk olarak Sümerliler tarafından kullanılmaya başlanması Hz. Âdem'e (a.s.) gelen ilâhi vahye tezat teşkil etmez.³ Yazının Sümerler tarafından M.Ö.3500-3000 yılları arasında keşfedilip geliştirildiğini ifade etmektedir. Söz konusu keşif (yazı), bu zaman diliminde, bazı araştırmacılara göre M.Ö. 3200, bazılarına göre de M. Ö.3100'lü yıllarda olmuştur. Şu halde, Sümerler yazıyı Nûh Tûfânı'ndan evvel, M. Ö. 3500-3000 yılları arasında icâd edip geliştirmişlerdir. Dolayısıyla burada Nûh Tûfânı'nın meydana geldiği zamanın tespiti önem arz etmektedir.

Tûfânın meydana geldiği zaman konusunda farklı görüşler mevcuttur. Olayın, M. Ö. 5000 ile 4000 seneleri arasında gerçekleştiğini söyleyenler olduğu gibi, M. Ö. 2700 yıllarında meydana geldiğini ileri sürenler de vardır. Ancak bulunan mevcut delillere göre, bu büyük hâdisenin M. Ö. 2700'lü yıllarda meydana geldiğini ileri sürenlerin görüşlerinin daha kabule şayan olduğunu söyleyebiliriz. Şöyle ki:

1. Arkeoloji, tahta ve çivinin kullanıldığı Bronz Çağ'ında Nûh (a.s.)'in yaşadığı Edom bölgesinin M.Ö.2700'lü yıllarda aniden boşaldığını, daha sonra 2600'lerde buralara başka insanların gelip yerleştiğini haber vermektedir.⁴

2. İngiliz arkeolog Sir Leonard Woolley ve ekibi, 1922-1934 yılları arasında Mezopotamya'nın tarihî şehirlerinden biri olan Ur'da uzun süre kazı çalışmaları yapmış; M. Ö. 4000 den kalma kral mezarlarını ortaya çıkarmış; tûfândan önceki kral listesini gösteren kil tabletleri ve tûfân esnasında meydana gelen, 3 ile 3.70 cm. arasında değişen kalınlıktaki çamur katmanını bulmuştur. Yaptığı

3 Hz. İdris 3.büyük Peygamberdir, Hz. Adem'in altıncı göbekten torunudur. Kendisine 30 suhuf (sayfa) kitap indirilmiştir. Babil veya Sümerler döneminde yaşamıştır.

4 Sarıkçıoğlu, Ekrem, "Kur'an ve Arkeoloji Işığında Hz. Nûh ve Tûfân Olayına Yeni Bir Yaklaşım", İslâmî Araştırmalar, 9. cilt, Ank., 1996, s.202. (Dr. Bahattin DARTMAN•A.Ü. Türkiyat Arş. Enst. Dergisi Sayı 41)

çalışmaları anlatırken Woolley şunları söylemektedir: "... Son olarak, şehir tepesinin daha yüksek olan aksâmı araştırıldığı vakit birkaç tabaka sonra sırf Sümer bakâyâsını ihtivâ eden kısımla, volkanik camların bulunduğu karışık kısma tesâdüf ettik. Bu tuğla tabakasının 4.9 m. altında M. Ö.3200 senesine ait olduğu sıhhatle tespit edilen tûfândan evvelki eski Ur harabeleri çıktı." sözleri ışığında, Tûfândan önceki Ur harabeleri M. Ö. 3200 yılına uzanıyorsa bu, Tûfânın o (M. Ö. 3200) tarihten sonra (yani M. Ö. 2700'lerde) olduğunu göstermektedir denebilir.

Şimdi, durum tespiti için göreceğimiz noktalara bakalım. Arkeoloji literatüründe Nûh Tûfân'ından önceki Sümer krallarına Er Sülâler adı verilmektedir ki bunlar, tûfâna kadar toplam on hükümdardır. 1932'de Irak'ın Horsabad şehri çevresindeki kazılarda, bir tablet bulunmuştur. Bu tablete göre Tûfândan önce yeryüzünde toplam on hükümdar yöneticilik yapmıştır. Bunların sonuncusuda Nûh (a.s.)'dir. Tûfândan önceki hükümdarlar aynı zamanda din adamı vasfı taşımaktadırlar. Bunlardan adı "Enok (Ehnûh/Hanûh)" olarak tespit edilen yedincisinin "İdrîs" (a.s.) olduğu belirtilmektedir. Bu duruma göre Nûh (a.s.)'a, İdrîs (a.s.)'dan tam üç idareci sonrası risâlet görevi verilmiş olmalıdır. "İdrîs (a.s.) ,Nûh (a.s.)'in babasının dedesidir (ki buna göre İdris (a.s.) yedinci sırada yer almaktadır, Kur'an'da ismi geçen üçüncü büyük peygamberdir.(Hz.Âdem, Hz.Şit ve Hz. İdris ve Hz.Nuh) Hz.Nuh'a kadar başka peygamberden bahsedilmez.

İkrime'ye (v. 107/725)(r.a) isnad edilen,"Âdem' le Nûh arasında (kendileri de dahil) hepsi de Müslüman olan on kuşak/asır vardır" haberi, 1932'de Irak'ın Horsabad tabletinde verilen bilgilerle tam olarak örtüşmektedir. Resûlullah'(a.s.m)in: "Kalemle ilk defa yazı yazan kişi, İdrîs'tir (yani Ehnûh veya Hanûh'tur) ".Hadisi

tasdik edilmiş oluyor. İşte bütün bu bilgiler bir araya getirildiğinde, Nûh (a.s.)'dan önce kendisine peygamberlik verilen liderliğin yedinci sırasında olduğu tespit edilen İdris(a.s.)'in, Sümerlere gönderilmiş bir peygamber ve dolayısıyla yazıyı ilk olarak icâd eden kişi olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, bir peygamber tarafından ortaya konduğuna göre yazının icâdının ilâhî kaynaklı olduğu gerçeği de ortaya çıkar.

Hız.Adem'den,Nuh (a.s.)'a geçen zamanın günümüz insan ömrü ile ölçülmemesi gerekir. İdrîs (a.s.) ile Nûh (a.s.) arasında, asırları içine alan uzun bir zaman diliminin olduğu, dolayısıyla günümüzün ortalama bir insan ömrü dikkate alındığında, onların arasında bulunan üç idareci-kişinin ömürlerinin bu kadar uzun bir zaman olamayacağı sorusu akla gelebilir. O devir insanlarından bazı insanların çok uzun ömürlü oldukları, meselâ: Nuh (a.s.)'in 950, Hz. İbrâhîm (a.s.)'in ise 200 yıl yaşadığı unutulmamalıdır. Hz.Muhammed'(a.s.m)den rivayet edilen,"Kalemle ilk defa yazı yazan kişi, İdrîs'tir (yani Ehnûh veya Hanûh'tur)" hadisi ile, yapılan arkeolojik kazılardaki bulgular çelişkili değildir. Basit bir hesaplama bunun makul olduğu sonucuna varılabilir: Yazının keşfinin M.Ö.3500 yılının başında olduğu kabul edilirse, bu rakamla (M. Ö. 3500) Tûfân (M. Ö. 2700) arasında 800 yıl farkının olmuş olduğu görülür 800 yıl dörde bölünürse, İkrime'nin rivayeti doğrulanır. (1.Hz. Nuh, 2. Nuh'un babası, 3. Nuh'un babasının babası/Nûh'un dedesi, 4. Nuh'un babasının dedesi Hz.İdris) kişi başına yaklaşık 200/250 yıl düşer ki bunda, dinî ve tarihî bilgilerle akla aykırılık yoktur. Bir insanın 200/250 yıl kadar yaşayabileceği bugün tıbbî çevrelerce de belirtilmektedir. Şimdi, farklı kaynaklardan aktarılan bu bilgilerin birbirleriyle ne derece örtüştüğünü toplu halde görmek sanırım konuyu daha anlaşılır hale getirecektir.

M:Ö Arkeolojik ve tarihi bilgiler:

- İlk insan ve ilk önder/lider/hükümdar -
- ilk önder/lider/hükümdardan sonra
- Gelen beş liderden sonra
- 7. lider Enok'tur.-
- *Tûfân (M. Ö.2700)kahramanı-(Utnapiştım)
- *Tûfândan önce yeryüzünde, aynı zamanda din adamı konumunda olan toplam on hükümdar veya önder yöneticilik yapmıştır
- *Bu liderlerin birincisi Âdem, yedincisi İdris (as) onuncusu ise Nuh'tur (Utnapiştım).
- * Yazı Sümerler tarafından M. Ö. 3500 ile 3000 yılları arasında keşfedilip geliştirilmiş olduğu dönem(Enok'un)yani, İdrîs'in a.s mın yaşadığı devirdir,

Hülâsa edersek, Sümerler tarafından yazının icâdı ve geliştirilmesi, Nûh tûfânından (M. Ö. 2700) evvel, M. Ö. 3500-3000 yılları arasında olmuş olduğu anlaşılır ki; Arkeolojik bulgu ve târihî bilgilere göre Nûh tûfânından

M.Ö İslâmî/Dinî bilgiler :

- Âdem-ilk insan, ilk peygamber/baba.
- Hız.Adem(a.s) sonrasında gelen beş hükümdar din adamı liderler vardır.
- Bu liderlerden peygamberdir.)
- 7.si (Enok)- İdrîs (a.s.)'dır
- 10 -(Nûh) - Tûfân (M. Ö. 2700)peygamber
- *Adem (a.s.) ile Nuh (a.s.) arasında,
- kendileri ile birlikte, hepsi de Müslüman olan tam on lider (baba/nesil/asır) vardır.
- *Hz.drîs, Hz.Nuh'un babasının dedesidir.
- ve on Müslüman liderin yedincisi ve
- Kalem ile ilk yazı yazan peygamberdir

önce yeryüzünde, aynı zamanda din adamı olan toplam on hükümdar idarecilik yapmıştır. Bunların 7.si İdrîs (a.s.),10. su da Nûh (a.s.)' dir. Aynı şekilde İslâmî kaynaklara göre de Âdem (a.s.) ile Nûh (a.s.) arasında, hepsi de Müslüman

olan tam 10 idareci vazife yapmış olup bunların 7.si, Nûh(a.s.)'in babasının dedesi ve aynı zamanda yazıyı icâd eden (ilk defa yazı yazan) İdrîs(a.s.)'dir.

Büyük bir ihtimalle İdrîs (a.s.), bir peygamber olarak Sümerlere gönderilmiş, onlarla aynı dönemde ve aynı topraklar üzerinde yaşamıştır. Dinî, tarihî ve arkeolojik verileri birlikte değerlendirdiğimizde yazının icâdını, bir peygamber olarak Sümerlere gönderilen İdrîs (a.s.)'ın gerçekleştirdiğini ve dolayısıyla kendisine nebîlik misyonu verilen bir kişi tarafından keşfedildiğine göre bunun **tevkîfî** (yani ilahî kaynaklı) olduğunu söylemek gerekir. Kur'an-ı Kerim'de Hz.Adem (a.s.)'a 10 sayfa, Hz.Şit (a.s.)'a 50 sayfa indirilmiştir. Ve bu Peygamberler, Hz.İdris' (a.s) ten önce yaşamıştır. Görülmektedir ki; bu sayfalar peygamberlere inmiş ve onlar tarafından da okunmuştur. Buradan çıkaracağımız netice ise; yazının Hz.İdris (a.s) tarafından (Cenab-ı Hak'kın lütfu ile) icad ile kullanılmasına memur olduğu ortaya çıkar.

Burada temas edilmek istenilen nokta, yazının tarihçesiyle alâkalı bilgilerde semâvî dinlere ait kaynakların (bilhassa İslâm'a ait bilgilerin) dikkate alınmadığına işaretir. Batılıların ileri sürdükleri iddia da sadece, yazının, ilk olarak M.Ö.3500 yıllarında Sümer rahipleri tarafından kullanıldığıdır. Görmezden gelinen ve basit bir şekilde arz ettiğimiz yukarıdaki hususlar ve bu mevzuda „Hz. Muhammed (a.s.m) Efendî'mize atfen, Ebu Zer (r.a) tarafından rivayet edilen; **“İlk defa kalemle yazan Hz. Adem (a.s),sonra İdris (a.s) ve ilk Arapça yazan İsmail (a.s)'dır.”** hadisi önemlidir. Bu hadisle Hz.Adem'den itibaren yazının, insanlığa hediye edilmiş bir ilâhî nimet olarak, kısmen bilindiği, ancak arada bir boşluk doğması ile unutulduğu ve insanlığın tekâmülü ile geliştiği ortaya çıkar.

1/1-İslâm Medeniyeti:

Medeniyet, Arapça bir kelime olup medine kökünden gelmektedir. Kültür'den daha kuşatıcı bir manâ ifade eder. Kültür bir toplumun tarihi akış içinde gelişmesi ile bütün maddi ve manevi değerlerini ve sonraki nesillere aktarılan, örf ve adetlerini içine alırken medeniyet ise muhtelif kültürlerin sentezidir, İbn-i Haldun medeniyeti,“umrân” yani imarlanmış, düzenlenmiş” manâsında kullanmıştır. Medeniyet mefhumunun birçok farklı tarifi yapılmıştır. Bu tariflerden bazıları kültürü medeniyet kavramı içinde ele alır. Ancak kültür, bir milletin yaşamasını kolaylaştıracak olan bilgi birikimi iken; medeniyet, bu kültürün maddî olarak ortaya çıkışıdır. Toplumların, hedeflerine ulaşmak için birer vasıta olarak kullandıkları sosyal, hukuk ve ticarî kaideler ise medeniyetin bir parçasıdır.

İslâm Medeniyeti irki veya kavme dayanan bir medeniyet değildir. Müslümanlar, İslâm'ın güç kazanmasıyla Arap

yarımadasının dışına fetihlerle taşmış, karşılaştıkları gayrimüslim topluluklar tarafından geliştirilmiş kadim medeniyetleri tetkik etmiş, mukaddes kitabı, Kur'an ve Hz. Muhammed (a.s.m) sünneti üzerine kendi medeniyetini inşa etmişlerdir. Şüphe yok ki; hiçbir medeniyet kendiliğinden doğmamıştır. Her medeniyet kendinden önceki medeniyetlerden faydalanmış olduğu gibi kendinden sonra kurulan medeniyetlere de maddi ve manevi katkılar sağlamıştır.

İnsanlık tarihi içerisinde çok çeşitli kültürler doğmuş ve bunların ancak bazıları mahallî (kavmi) yönlerini aşarak cüz'îlikten (küçük parça) kurtulmuş medeniyet halini almıştır. Küllîleşme (bütünleşme) ise, medeni yapılaşmanın bir ön şartıdır. Küllî (bütün) olma özelliğindeki tesirler bir kültürün medeniyetleşmesine katkı sağlar. Bu tesirler; **Dini, Tefekkürî** ve İlmî faaliyetlerdir. Din, küllî kaideleri haiz bir sistem olduğundan cemiyetin kültürünün o yönde oluşmasını temin edeceği açıktır. İlim ise temelde insandan bağımsız olan konuları incelediğinden yapısı itibariyle küllîliğe açıktır. Tefekkür de küllî akıl ilkeleri ile olduğundan sonuçları aynı kapiya, değişik yollardan da olsa çıkaracaktır⁵. **Dini, Tefekkürî** ve İlmî faaliyetler olarak, “İslâm Medeniyeti açısından bu önemli üç unsurdan, dini ele alınca, iki ayrı vak'a ile karşılaşırız:

Birincisi, hayatın her yönü ile ilgili umumi, küllî ve mutlak ilkeler bütünlüğü ki bunlar, vahiy ile verildiğinden bu tamamen ilâhîdir.(Kur'an ve onunla bütünleşen sünnet-i seniye)

İkincisi, bu ilkeler bütünlüğünün, çeşitli durumlarda yorumlanıp uygulanmasıdır(Yani, âlimler tarafından tamamen ilâhî temele oturtulan beşerî hadisatın bütünlüğüdür.) Bu doğrultuda İslâm'ı ele alırsak onun hem **ilâhî**, hem de **beşerî** yönlerinin olduğunu gayet açık olarak görebiliriz⁶” Daha önce yazdığımız gibi İslâm'ın ilâhî yönünü, sadece **Kur'an** ve Kur'an'a dayanan Sünnet oluşturmaktadır.

Üçüncü ise: İlmî faaliyetler olup, kaçınılmaz olarak diğer unsurlardan etkilenir. İslâm Medeniyetinin beşerî (insani) yönünü, İmam Ebu Hanife, İmam Şafiî, İmam Gazalî, İmam Eş'arî, İmam Maturidî, Farabî ve Razî gibi yüzlerce âlimin, Kur'an ve Sünnet temelli dünya görüşlerini, fıkıh, kelâm, tefsir gibi ilimlerin meydana getirdiği bakış açısı temsil etmektedir. İslâm'ın kaynak olarak ilâhî yönünü Kur'an ve Sünnet ile sınırlandırınca, beşerî yönünü de âlimlerin ictihadı olarak belirler ve bu ikinci yönünün, birincisi ile birleşmesinin neticesinde “İslâm Medeniyeti” nin kurulduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İslâm âlimleri, Kur'an ve Sünnetle alâkalı yorumları ve şahsî görüşlerini, toplumların dünyevi maslahat, örf ve adetlerini de göz

5 Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç Bilgi, Medeniyet ve İslam; köprü 69

6 Turan Koç, İslam Estetiği S:55

önünde tutarak Şer'at dahilinde her felsefi düşünceyi, kültürü, bu potada süratle eritmiş müşterek bir yapılanma sağlamıştır.

İslâm Medeniyeti, San'at Anlayışı ve San'atına Tesir Eden Unsurlar:

Bir Müslümanın, hayatının her vechesinde din müdahildir, yol göstericidir. İslâm Medeniyetinin Kur'an ve sünnete göre şekillenmesi, san'atını etkilemiş ve san'atın tabii uzantısı olan estetik ve güzellik mefhumlarında yaratıcıyı, yaratılanı ve dolayısıyla kâinatı, eşyayı idrâk oldukça önem kazanmıştır. İslâm san'atlarının estetik yapısını şekillendiren müslüman san'atkârın güzellik anlayışında bu tesirin olmaması tabiki mümkün değildir. Zira "İslâm, güzelliğin temel bir hakikat ve yüceltilmesi gereken bir değer olduğunu sürekli vurgular. Kur'an, âlemdeki güzellik olgusunu ilâhi san'atkârın(Allah'ın) bir lûtfu olarak takdim eder."⁹

İslâm'ın, intişar anından itibaren, put yapımının yasaklanması (ki bunun yasaklanmasındaki en büyük etken) ,hiç şüphesiz gerek Hıristiyanların ve gerekse Yahudilerin tasvir ve heykel uygulamalarında görülen şirk gelenekleridir. Böyle bir akibete düşmekten, Müslümanları koruyabilmek kaygısı ile Tevhid inancının zedelenmemesi için Mekke'nin fethinde Kabe'de putların kırılarak, tasvir ve resimlerin silinmesinde, tavizsiz hassasiyet gösterilmiş, tasvir ve heykel yapımı da yasaklanmıştır. "İslâm gerek insanın gerekse tabiattaki her hangi bir varlığın ulûhiyetini veya bunların ulûhiyetini temsil edecek şekilde takdim eden her türlü san'atı şiddetle red ederek karşı çıkmıştır.⁷ Ayrıca mü'minler, Allah'ı tevhid "birleyen" ve tenzihi "kusur ve noksandan uzak" eden görüşlerinde, bunun hissettirilmesi için soyutu (varlığı ancak eşyada gerçekleşen yalnızlığı, kavranması zor olanı) seçmeye yönlendirilmiş ve bunu din veya din dışı ayrımı yapmadan bütün san'atlarda tatbik etmiştir. Zira, bir Müslüman için san'at, hayattan başka bir şey değildir.

İslâm san'atı; eşyanın ve tabiatın yaratıcısına ulaşmak için, görünenin temelinde bulunanı araştırmayı, Hakk'a vasil olma vasıtası telâkki etmiştir. Hz. Mevlâna'nın vezir ifadesi ile "cihanın canını" aramaya bu pencereden bakmıştır. İslâm "San'atın özü güzelliktir ve tabiatı gereği her güzellik iç hakikat olduğu kadar dış hakikattir, güzellik, bundan dolayı yer yüzünde güzel olan her şeyde yansıyan ilâhi bir sıfattır. İlâhi güzellik, ahlâki olduğu kadar, fiziki güzelliğin de çok üstündedir, ama aynı zamanda bu ilâhi güzelliğin hükmü dışında hiçbir şey güzel olamaz." anlayışını tam olarak hazmederek "Allah güzeldir, güzeli sever" hadisini; Allah, yeryüzündeki kendi tecellisini seviyor tarzında tefsir etmiş ve İlâhi Nur'un yansıması olarak telâkki edilen kâinat ne varsa taklidinden kaçınmıştır.

İslâm san'atkârlarında hırs "yaratma" kaygısı görülmez. Nesneyi daha basit ve mütevazi, ancak işe yarar, renklendirmeyi ise daha serbest kullanmayı tercih etmişlerdir. Bu hal İslâm san'atlarının tamamında görülür. İslâm san'atlarında, eşya ile boğuşma veya ondan üstününü yapma kaygısı, hırsı görülmez. Görülen şey, daha ziyade eşyada/nesnede görünen muazzam san'atı seyredip anlayarak muhatap alınan insanın iç tekâmülünün hedef olduğudur. Zira san'at, mutlak hakikat bilgisine (marifet'e) ulaşmak için vasıta. Bu hâl, san'atkârı mükemmel denilecek bir zevk-i selime kavuşturur. İslâm san'atında, eşya reddedilmez. Onun ihtiyaç nispetinde değerlendirilmesi tercih edilmiştir. Meseâ: eşyaya hâkimiyet duygusuyla, mimaride şatafatlı binalar, saraylar, yapıp bunlarda aşırı süslemeye kaçarak insanları yönlendirecek, gururunu tatmin edecek, baskı altında tutacak, ruhsuz, soğuk yapı tarzını seçilmemiştir. Tam tersine bir yapılanma görülür. Daha ziya de insan ruhuna dönük, kucaklayan aşırılıktan uzak, sınımsız ve sükûnet veren, buna rağmen heybetli bir ağırbaşlılık vardır. Hedef ise, güzelliğin ta kendisidir. O ise; **Mutlak Güzelliktir.**

Batı ve Müslüman medeniyetleri, san'atları, kültürleri arasında derin bilgisi ile araştırmaları ile şöret yapan, Titus Burckhard, bu mevzuda şu izahı yapar: "...Hıristiyanlık (Batı) Allah'ı insana başlangıç olarak görürken, İslâmiyet her hangi bir insan-merkezli tahayyülün tespitinden kaçınarak, Allah'a (varma) noktası olarak insanı görür". Ayrıca "müslümanların icra edecekleri san'atta putlaşma temayülü gösterecek muhtemel resimleme, heykel vs.. gibi nesnelere hayâllerinde canlandırmaktan dahi uzak durduklarını, san'atın , Allah'a ulaşabilme vasıtası olarak görüldüğünü" ifade eder ve şu tespitte bulunur: "İslâm dünyasında insan tahayyülü ikinci derece bir rol oynar ve ibadet edilen (câmi veya her hangi bir) alanının tamamen dışındadır." ve "İslâm düşüncesi (san'atı) ,canlı varlıkların "benzer" taklidlerinin yapımından kaçınılarak, bunu yapmama şartı ile insan / merkezli san'at biçimlerini de hoş görmüştür. Meselâ: minyatür resimde üç boyutlu uzayı gösteren merkezi perspektiften kaçınılmıştır."⁸ Burckhard, minyatüre müsamaha gösterilme sebebinin canlılık âlâmetleri olan hareket, gölge-ışık oyunlarına yer verilmemesi olarak, izahı ile açıklık kazandırmaktadır.

Aynı mevzuda, son asrın büyük âlimlerinden Bediüzzaman Said Nursi, resim, heykel ve tasvir yasağının içtimai (sosyal) ve medeni hayata bakan yönlerine temas ederek, "Heykel ve resim sosyal ve medeni hayattaki kullanış şekli itibariyle sadece, putperestliğe dönük tarafıyla değil, insan hayatında halk üzerinde hakim olan zümrenin yaptığı eziyetinin, zulmün lidere yaltaklanmanın ikiyüzlülüğüne ve şehvet arzularında da tahrik vasıtası..." olarak kullanılmış olduğunu ve... Kur'an'da açıklanan, putperestliğin bir çeşit taklidi olan şekilciliğin, insanları bir şekil karşısında saygıya zorlayan, önünde saygı duruşu yapılan heykel, resmin (canlılık tasviri olan) de hayatımızda yeri olmaması gerektiğini, yanlış olduğunu ve bir çeşit putperestlik

7 a.g.e

8 Titus Burckhard Aklın Aynası S:268

alameti taşıması yüzünden İslâm'da bu yasakların olma sebebine açıklık getirir.

Bediüzzaman, heykel ve resimlerin insanlık tarihinde numunelerine çokça rastlanan, zalim hükümdar ve idarecilerin, onlara yaranmak isteyen dalkavuk tıyneteki bir takım kimselerin menfaatleri uğruna, halkı baskı altına almak istedikleri için hem, rejimi yerleştirebilmek maksadıyla hem baskı altına aldıkları kitleleri aşağılayarak güya kendilerini yücelterek, ululaştırarak, ilâhlaştırmaya yönelerek, heykellerini diktirip resimlerini astırarak insanları bunların önünde ta'zime zorlamalarında kullanıldığını ayrıca çokça görülen ve ahlâk tahribine dayanan resim ve heykellerdeki çıplaklıkların teşhiri ile, bilhassa gençlerin şehvet hislerini kamçılıyarak gayri meşru münasebetlere sebep olabilecek zararlı tasvirler tarzına işaret eder.

İslâm tefekküründe san'atkâr "**Tevhid**" "**İhsan**" ile **bu iki nimetin, mahiyetini ve biçimini belirleyen Kur'an ve hadis-i şerifleri**" ölçü olarak san'atını icrâ edilebilmişse makbul görülür. **Tevhid**, İslâm san'atının estetik idrâkidir. Bu ise, çokluk içinde birliğin (kesrette vahdet) sezilmesidir. Daha açık tabirle; sürekli değişenin arkasındaki kudretin (kalıcı olanın, yaratıcının) farkına varılmasıdır. Çokluktan birliğe ulaşmak demekse; hikmet ve irfanın doruk noktasına vasıl olmaktır. İslâm san'atlarının, gerek hikmet ve gerekse irfanda ulaşmak istedikleri yer bu zirvedir. İhsan ise, Feyz-i İlahi ile san'atın, bir takım hadiselerin dayandığı sebepler ve bunların neticesi ile hadiselerin iç yüzüne (bâtın) nûfuz ederek müşahade ve temâşa tecrübesi ve bunların hakikatle münasebetlerinin yakalanmasıdır. Buna erişebilen san'atkârın gönlüne aksedenlerin, ses, çizgi veya şekil halinde bir biçime kavuşmasındaki kuvvetli tesir, san'atkârda san'atı, neticeye dönüştürür. Bu ihsana nail olan san'atkâr eliyle san'at, her şeyin başında Kur'an ve hadiselerle göre hareket edilmesiyle neticesini almış olur. Netice olarak, **Tevhid** ve tenzih temel kaidelerine yaslanan san'atkâr, san'atında, gerçek kudretin (Allah'ın) bize hitâb eden muhteşem nakışların, kendi icrâ ettiği san'atla da mümkün olan bir tarzda insanlığa hissettirebilme gayesi taşımış olur.

İslâm san'atına tesir eden üç ana unsur vardır. Bunlardan birincisi ve hiç şüphesiz İslâm dininin itikadi yapısıdır. Bu yapı, gerek Kur'an ve gerekse Hadis-i Şerifler tarafından apaçık ortaya konmuş ve tebliğ edilmiştir. Bu temel ve felsefi yapının nirengi noktasında (**Tevhid**) vardır.⁹ (**Kelâmi tesir -söyleyiş biçimi-**de denilebilir.) İkinci husus **kültürdür**. Üçüncü husus ise, müslümanların karşılaştıkları medeniyetlerin san'atlarına yansıyan **tekniklerdir**. Ancak son iki unsuru (kültür ve teknik) şekillendiren Kelâmi tesirdir. Büyüyen İslâm coğrafyasının hukuki zemine

9 **Tevhid**, Allah'ı (c.c.) zatında, fiillerinde, isim ve sıfatlarında birleyip, bütün ibadetleri yalnızca O'na yapmaktır. **Tevhid** şu üç çeşidi ile bir bütündür. a- Rububiyet **Tevhidi**: b- Uluhiyyet **Tevhidi**, c- İsim ve Sıfat **Tevhidi**:

ihtiyacı ile gelişen Fıkhın tesirini, Tasavvufun tesirini, eski kültürlerle temasın tesirlerini, iklim ve malzeme durumunu, tecrübe ve teknolojik gelişmeleri, milli, mahalli, şahsi estetik anlayışların da İslâm san'atına tesirleri vardır. Fakat bütün bu tesirler Kelâmi (**Tevhid**) tesirin yönlendirmesi ile şekillenmiş kendine has özellik kazanmıştır. **Tevhid** düşüncesinin tesiriyle, icrâ edilen san'atlarda **Mücerret Anlayış** (Soyutlama)¹⁰ vardır. Bunun sebebi İslâm inancındaki kayıtsız şartsız Allahın müşahhas değil, mücerret bir varlık olmasıdır ki; bu İslâm san'atında kullanılan şekillerin ve desenlerin de mücerret olması neticesini doğurmuştur. **Tevhid**'deki sonsuzluk noktasından yola çıkarak gerçek varlığa ve birliğe (ALLAH'a) ulaşmak için maddeden kurtulup metafizik alemi yakalama gayretleri olarak san'atta esere yansır.

Tevhid'e bağlı olan ikinci önemli unsur olarak İslâm san'atına tesir eden her **kavmin/ milletin kendine has kültürü** önümüze gelmektedir. Ancak bu kültürler, değişiklikler göstermesine rağmen, "**tevhid**"e ve buna bağlı olarak gelişen temel kaidelerle bütünleşmiştir. İslâm san'atına milli, mahalli kültürlerin tesirinin tamamen ortadan kalktığı söylenemez. İslâmı kabul eden toplumların/kavimlerin ananelerindeki farklılıklardan, sosyal ihtiyaçlarındaki zaruretten, ele geçirilen yerlerin ayrı san'atlarından ve o ülkelere hâkim (Sultan, Halife, Şah, Han) soyunun davranışlarından dolayı farklı üslubi birleşimlerde ortaya çıkmıştır.

Üçüncü hususa gelince, bu müslümanların karşılaştıkları medeniyetlerinden yeni olgunlaşan san'atlarına yansıyan **tekniklerdir**. Ancak bu her iki husus dahi birinci hususa yani **Tevhid**'e tabi olmuştur. Göze hitâb eden işçiliklerinden faydalanarak gelişmiş ve yepyeni bir karakter farkı ortaya konmuştur. San'at altyapısı gelişmiş medeniyetlerden alınan, geliştirilen, İslâmî bakışla yorumlanan tekniklerdir.

Özetle: İslâm san'atına tesir eden hususlardan: **Tevhid** bariz bir şekilde İslâm san'atının özüdür. Bu husus göz alınarak, İslâm'ın kendi bünyesinden doğan ve san'ata tesir eden geliştiren bütün unsurları ise umumi olarak şu başlıklar altında toplayabiliriz.

1-Kelâmi tesir (söyleyiş biçimi); İslâm san'atının karakterinde birinci derecede müessir olmuştur. İslâm inancında Allah'ın müşahhas değil, mücerret bir varlık olması İslâm san'atında kullanılan şekillerin ve desenlerin de mücerret olması neticesini vermiştir.

10 **Soyut**: beş duyu organımız ile algılayamadığımız kavramlardır. **Soyutlama**: tabiat figürleri kullanıldığında bu figürlerin tabiatçılıkla bağdaşmayan ve tabii halinden çıkarılarak stilize edilmesidir. Bakıldığında neyin ne olduğu anlaşılın, ancak aslının tıpatıp benzeri olmayan hale getirilmesi

2-Fıkhi tesir (İslâm hukuku); Abdest alma ihtiyacından dolayı şadırvanların yapılması gibi bilhassa mimariye ufuk açmıştır.

3-Tasavvufi tesir; Mevlevî, Kadiri tarikatına mensup hattatların yazdıkları hat eserlerinde semâ eden dervişlerin ritmini ve ahengini görebiliriz. Bektaşî tarikatında 12 rakamının mukaddes sayılması, Hz. Aliye Allah'ın aslanı izafesiyle çizimlerde aslan figürlerine yer verilmesi gibi.

4-Eski Kültürlerle Temas: Uygurların, İslâm öncesi estetik bir görünüş arz eden alfabelerini yaygın şekilde kullanmış olmaları Arap harflerindeki estetiğin gelişmesinde etkili olmuştur. Türkler bu gelişmiş Uygur yazısından, Kur'an' yazısına yeni bir çehre kazandırmak suretiyle İslâm yazı san'atında nesih adı verilen yeni bir yazı elde etmiştir. Bizans ve Sasanilerden alınan motifler gibi

5-İklim ve Malzeme Durumu; Çeşitli iklim şartlarında yaşayan müslümanların, yaşadıkları iklim coğrafi şartlarına göre elde ettiği malzemeyi kullanma mecburiyeti olduğundan bu san'atına tesir etmiştir.

6-Tecrübe ve Teknolojik gelişme; Meselâ; göçebe yaşayışlarının bir icabı olarak (oba tipi) çadırlarda yaşayan Türkler yerleşik hayata geçince yaptıkları çeşitli dini eserlerin kubbelerinde çadır şeklinin devam ettirmişlerdir. Kubbe, daha sonra Osmanlılar tarafından geliştirilerek zirveye ulaştırılmıştır. Bizanslıların yaptıkları kubbe tarzında Türk boylarının kullandıkları oba biçimlerinden kaynaklandığı bilinmektedir.

7-Milli, Mahalli ve Şahsi Estetik Anlayışlar; Hiç şüphe yok ki her kavim ve topluluğun kendine has bir zevki vardır. Bu onların sosyal yapılarından, hayat şartlarının zaruretinden kaynaklandığı kadar, toplumun içindeki her bir ferdin şahsi zevklerinin, estetik görüşlerinin, toplumun müşterek zevk ve estetiğine tesir etmesi ile de gelişmiştir. Meselâ, mavi (bilhassa turkuaz rengi) ve kırmızı (Türk kırmızısı olarak tanınan) renkler, Türklerin en çok kullandıkları renklerdir.

Netice; Kuran-ı Kerim'de figüratif (canlı varlıklara ait) resmi yasaklayan hiçbir bölüm bulunmadığı gerçektir. Buna rağmen İslâm dünyasında dini figüratif resim ve heykele yer yoktur. Daha önce sebebini anlattığımız gibi, putperest toplumların bütün alışkanlıklarını silmek bu tutumun esas sebebidir. Dini mevzu ve yapıların dışında, bazen duvarlarda, kitap, küçük eşyada figüratif san'atlara İslâm olan her ülkede rastlanmaktadır. İslamiyet'in ilk dönemlerinde kısa bir dönem için üslûp birliğinden söz edilebilir. Zira henüz çok geniş bir coğrafyaya yayılmadığı için kavim çeşitliliği de yoktur İslâm aleminde ilk defa Abbasi döneminin sonunda üslûp ayrımları başlar. Bilâhare genişleyen İslâm dünyasında kurulan devletlerin kendilerine has üslûpları şekillenmiştir.

"O Allah ki, Yaratan'dır, (en güzel bir biçimde) kusursuzca var edendir, şekil ve suret" verendir. En güzel isimler O'nundur. Göklerde ve yerde olanların tümü O'nu tesbih etmektedir. O, Aziz, Hakimdir."

Haşr Suresi, 24

İslâm düşüncesi (felsefesi)'nde san'at, güzellik ve estetik:

İslâm felsefesi, müslüman medeniyetinin içinde doğmuş, ortaya çıkmış felsefi faaliyetlerin, davranışın, gayeye ulaşma gayretinin tamamını ihtiva eder. İslâm medeniyetinin temeli kendi temel değerleridir ve medeniyetini inşa ederken farklı medeniyetleri, kendi özü ile birleştirirken kendi medeniyetinin düşünce sistemini inşa etmiştir. Bu felsefi değerlerin kaynağı İlâhi vahiy'dir. Ve teşekkül ederken kâinata ve varlıklarda tecelli eden güzelliğe, tam olarak, tabiat dışı insan aklının almayacağı imân esaslı "vahiy" temeline dayanan bir bakışla bakmıştır. Güzelliği, Allah'ın "Cemâl" isminin bir tecellisi olarak izah etmiş ve eserden (yaratılıştan) müessire (tesir edene) giden bir bakışı idrak ederek hayatlarını ve san'at felsefesini buna göre tanzim etmişlerdir. Bu sebeple güzellik dahi Kur'ani "Tevhid'e dayanır.

İslâm inancında Allah (c.c.) mücerret (soyut) bir varlıktır ve gözle görülebilen bir İlâh yoktur. İslâm tefekküründe, estetiğinin ana gayesi, görünen mutlak olmayan (izafi) güzelin arkasındaki görünmeyen gerçek güzele vasıl olmaya çalışmak olarak değer kazanmıştır. Bununla birlikte insanı sonsuz güzelliklere ulaştıracak hayat biçimini de Allah'ın istediği doğrultu da yaşamak olduğundan, san'atta estetik, bu ölçü ile değer kazanmalıdır. Kâinat içindeki kesret (çokluk) gibi görünen şeyler, aslında **vahdete** (bir'e) işaret etmektedir. Birliğe ve bütünlüğe erişebilmenin yolu ancak, **Bir** olan'ın keşfedilmesi ile mümkün olur.

Müslüman mütefekkirler, gerçek güzele ulaşmanın yolu olarak san'ata değer vermişlerdir. San'at ise, "güzel" ile "hakikat" arasında tam bir ahengin ve uyumun teminini hazırlayan bir vasıta. Kâinat, "güzel bir hakikattir". "hakikat ise güzel" in zirvesidir. Zirveye doğru çıkıldıkça varlıkta tüm gerçeklerin bulunduğu yer olan zirve noktasına kavuşulur. Din(İslam) ile san'atın buluşma noktasıdır. Tefekkürü yolla gelişen san'at bu anlayışa uygun olarak, mücerretleştirme (soyut = yalnızlaştırma) yoluyla dantel gibi işlemiş, akıllara durgunluk veren girift (arabesk) süsleme keşfedilmiştir. İslâm düşüncesinin varlığı, İslâm san'atını hareketlendiren canlandırıcı bir san'at metodu haline gelmiştir.

Bütün san'at faaliyetlerinde eserlerinde **ahenk** ve **nisbet** (orantı), güzelliğin ölçüsü olarak kabul edilir. Ahenk ve orantı bozulduğunda güzellik de bozulur. İslâm felsefesinde, "**madem, kâinata ahenk ve orantı hakimdir ve yaradılışın başından itibaren tek bir güzellik, yani hâkim üstün bir güzellik dediğimiz saf ve yalın güzellik vardır.** Öyle ise bu, Yaratacının azâmet ve kudretini gösterir, her şey bu ölçüye göre değerlendirilmelidir." demıştır.

İslâm tefekkürün; "güzellik arayışı ve keşif çabası; insan ruhunda, mekânlarda ve zamanlardaki tezahürlerine; ruhtaki, imandaki, güzellikler **hüsn-ü bizzat (güzelliği bir başka şeye nisbeti olmayan)** ve **hüsn-ü bilgayr** (gizli güzellikler)" pencerelerinden bakılmasını gerektirir. Kâinata yaratılan her şey Allah'ın güzel isimlerinin akisleri olduğuna göre, bu varlıkların hepsinin de güzel olması gerekmektedir. Görünen âlemde de güzellikler bu gözle görülüp, akıl ile de idrak edilmektedir. O halde, Allah (c.c)bu kâinatı, Esmâ-ül Hüsnâ'sında bulunan güzellikleri hem görmek, hem de başkalarının nazarlarına göstermek için yaratmaktadır. Kâinat, Onun güzelliklerini gösteren bir "âyineler mecmuası" olmaktadır. İnsan bu kâinattaki güzellikleri idrak ederek, ebedi ve değişmez bir güzelliğin, Allah'ın güzelliğinin şuuruna erme kabiliyetine sahiptir ki, bununla san'atı değerlendirebilsin" demek sureti ile san'atkârlara yol göstermiştir.

İslâm tefekkürünün sınırlarını çizdiği İslâm estetiğindeki güzellik çirkinlik ayrımı; insanı mesul veya mükâfata lâıyk tutan bir yaklaşım getirir. İnsan sınırlı bir iradeye sahip kılınmıştır. Bu durumda mahdud (kısıtlı) iradesini kullanan insanın Allah'ın rızasına matuf her icraatı güzel, Allah'tan uzaklaştırıcı her amel ve üretimi ise çirkindir. İnsan tercihte hür bırakıldığı için şerri tercih edebilecek durumdadır. Şu halde san'at herhangi bir iş değil "**güzel olan**" iştir ve güzelliğin ölçüsünü de ancak güzelliğin yaratıcısı olan Allah (c.c) ortaya koyabilir. San'at, insanları Allah'a yakınlaştırdığı, onun san'atına ayine olduğu ve dolayısıyla mutluluğa vesile olduğu ölçüde san'attır.

İslâm san'at felsefesinde,"**afâkî** (dışa dönük), "**enfüsî** (içeride dönük) olmak üzere iki tip düşünce biçimi gelişmiştir. Bu tefekkür (düşünce) şekilleri, san'atın her cihetçe gelişimini teşvik eder. Bu düşünce sistemleşerek kurulan medeniyette, yerleşim merkezlerinde dışa dönük olarak muhteşem mimâri eserlerin yanında fiziki (cismani) bir heybet ve manevi ulviyetin kaynağı oluşu bu **afakî** tefekkürün bir tecellisidir. **Enfüsî tefekkür** ise, her türlü mimari san'at eserlerinde görülen, ahşap veya mermer ve mozaiklerde görülen ve duvarlar, kitâbeler üzerindeki ince nakışlarla evlerde hanımların nakış ve süslemelerindeki huzurda fark edilir.

İslâm tefekkürü, güzelliği asla ilâhlaştırmaz; güzelliğin kimden geldiğine bakar ve baktırır. Bir manâda estetik bir tefekkürle insan ve kâinat üzerinde düşündürür. Doğrudan

uzaklaştırılmış bir estetik anlayışına da tavır koyar; san'at, edebiyat ve estetiğin, yanlısın lehine kullanılmasına da şirk sebebiyle karşı çıkmıştır. Güzellik, aslî bir ihtiyaçtır. Güzellikten hoşlanmanın, insan ruhuna yerleştirilmiş bir meleke olduğu kabul edilir.

İslâm felsefi gelişmesine en çok katkı sağlayan Tasavvufta ise, varlıktaki tevhid (birlik) in idrâki olarak güzellik, bütün varlık hayatına yayılır ve "**aşk**" sebebi olarak görülür. İslâm san'atındaki estetik zevk ve üretimin de temeli ebedi güzele (Allah'a) olan bu "**Aşk**"tır. Güzellikteki **aşk**, onu mutlak bir kıymet sayan sanatkâr için, Allah'ın cemâl sıfatının, hücre hücre kâinatın her noktasına işlenmiş nakşidir, sesidir, ahengidir, figürüdür, hareketidir ve insanoğlu da bu mesajları ve âyetleri sezmeye, yaşamaya ve yakalamaya memur kabiliyetli bir muhataptır. Ve mademki; dünya hayatı fânidir. O halde san'ata, dünyanın fâniliği yansıtılırken, ahiretin bâkiliği açık veya kapalı tezahür etmelidir. Şeklin güzelliği ile muhtevanın (iç) güzelliğini de ele almak gerekir.

İslâm San'atının Genel Özellikleri

San'atın, insanla ve cemiyetle sıkı münasebeti olduğu malumdur. San'at aynı zamanda cemiyetin ahlâkı, örfi adetleri ve dini gibi ait olduğu toplumun müesseseseleşen ve yaşayan kültürünün bir parçasıdır. Sa'nat, toplum fertlerinin zekâsına hitâp ettiği gibi, ruhuna, zevkine de hitâp eder ve aynı zamanda da eğitimcidir. San'atın eğitimci yanı bilhassa İslâm toplumlarında zirveye ulaşmış, avamından (halkından), havas'ına (münevverine) kadar, göze, gönle yön vermiştir. Bir câminin kitâbesindeki veya mimârisindeki ihtişamlı zerâfet ve estetik san'attan anlasın anlamasın ister istemez insanları etkilemiştir. İslâm san'atlarına talip olanların eğitimi sabır eğitimidir. Talip (san'atkâr namzedi),daha sonra usta elinden, dilinden manevi eğitimini alır. Namzet, san'atın nefis ve irade terbiyesindeki kudretiyle, insan olmayı, muhabbeti, edebi, hayâyı ve nihayet; **Aşk**'ı öğrenir. Yetiştirilen san'atkârlar bu hususiyetlerle donanır hazırlanırdı.

Hemen hemen kurulan bütün İslâm Devletlerinde saray çevresinde veya içinde, san'atkârlar için hususi mekânlar hazırlanmış ve buralarda istihdam edilmişlerdir. Osmanlı Enderûn Mektebi bunların en gelişmişidir. Daha geniş sahada ise tekkeler/zaviyeler; mûsiki, hat, tezhip, cilt, gibi san'atların öğretildiği mahaller halinde olmuşlardır. Tekke ve zaviyelerde, manevi eğitim alan müridan ve dervişler aynı zamanda kabiliyetlerine göre, bu san'atlarla bir taraftan; müşterek inanç ve kültüre bağlı insanlar arasında duygu ve düşünce birliği sağlarken diğer taraftan ruhlara sükûn verir, güzeli öğreterek, bediî zevkleri geliştirirlerdi. Dinî ve içtimai hayatın kıymetlerini her tabakadan halkın içine nakış nakış işleyerek, yayarak daima canlı tutmaya çalışmışlardır. Bu yüzden umumi yapıda yüksek bir **zevk-i selim** hakim olmuştur. İslâm san'atlarının şeriata

bağlı ölçüleri, belli form ve şekilleri benimsemek ve benimsetmek yerine ulvi bir san'at anlayışının tecelli ettiği bir san'at alanını, kendine has bir san'at anlayışı içerisinde bir araya getirtmiş ve ona yeni bir ruh üflemiştir. İslâm san'atının sahip olduğu bütünlük ve iç düzenin bazı külli kaidelere işaret etmesi asla tesadüfen meydana gelmemiştir. Bunlar, bu vahdet ve bütünlük öyle kaideler ve temel ölçüler üzerine oturtulmuştur.

İslâm san'atında, kendisini görünür kılmış olan fiziki yapılanması ve şekiller, zaman ve mekân üstü olan bir genişlik kazanmıştır. Zira kendisinden kaynaklanan, zımnen haber verdikleri ise **hakikat, zaman ve mekân üstü** olan cihanşümül bir ruhtur. İslâm san'atı, manevi bir yapıya sahip olmaya başladığı zaman süresinden itibaren, tekâmül ederek kalıcı olma vasfını elde etmiş ve bu ebedi hakikate nail olabilmıştır. Gelişme süresi içinde belli zamanlarında bu san'atın maddi unsurları birkaç defa değişmişse de, hayatiyet kazandırdığı form ve şekiller, baştan beri sahip oldukları **zaman ve mekân üstü olma halinin varlığını** korumaya devam ettirmişlerdir. İslâmi düşüncede güzellik temel olarak küllidir (bütündür) ve cihanşümül (evrensel) hakikatin tecelli etmesinden ibarettir. İslâm bu tek ve cihanşümül hakikati hiçbir zaman görmezlikten gelmemiştir. San'at içinde insanın kendi gerçek hakikatini bulabileceği bir çevre ve vasat oluşturma görevi üstlenir.

*"Hattı hasen , hakkın vazih bir tarzda zuhuruna vesiledir."
Hadis-i Şerif(Câm'i İmâm-ı Suyûti)*

1/2-İslâm San'atlarında Hat San'atının Yeri:

İslâm san'atlarında tezahür eden ilâhi güzelliğe olan **aşk**, müslüman olan insanların gönüllerinde yer bulmuş, günlük hayatta da kendisini aynı nisbette tezahür ettirmiş ve birlik ve bütünlüğün bir başka uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. İslâm medeniyetinde mescitler, câmiler tıpkı sonsuzluğa açılan bir kapı gibi sadece ibadet edilen yerler değil aynı zamanda onların içinde icra edilen **hat** san'at yazılarıyla da, gören insanlara ebedilik duygusu da yaşatan sosyal mahaller olurken aynı zamanda bedii zevklerin gelişmesine de ön ayak olmuşlardır. Mescitlerde, câmilerde olduğu gibi bir müslümanın evinde de aynı anlayıştaki denge, sükûnet ve huzur, aynı dünya görüşünün sonucudur.

Hat san'atı dünya san'atları içinde kendine has bir tarz taşır. Her türlü sınırlamadan uzak ve, en hür olanıdır. Harf sayılarının fazla olması, harflerin esnekliğe uygunluğu ve bu harflerin terkiplerinin de nerdeyse sınırsız olması bu san'atın alabildiğine gelişmesine sebep olmuş ve eşsiz üslup ve şekillerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Hat yazım çeşitleri farklılıklar kazanmıştır. Bu çeşitliliğin içerisinde gene İslâm dünya görüşünden kaynaklanan birlik ve bütünlüğü görmek mümkündür. Ve bütün İslâm san'atları içinde İslâmın ruhunu hat kadar yansıtan da yoktur. İnsanlık tarihi içerisinde san'at ruhunu, Hat san'atı kadar aksettirebilen ifade edebilen bir başka san'at yoktur.

Müslümanlar ve yazı:

Hz. Muhammed (a.s.m) 'e inen,"İkra""Oku! İlahi emri ile başlayan ilk beş âyet ve daha sonra nâzil olan "**Kalem**" sûresi, yazıyı ve kitâbeti ilâhi bir kaynağa bağlaması, imân eden mü'minlerin hayatlarının her safhasında değişimini beraberinde getirmiştir. İslâmiyet, yazı yazmayı zaruri kılan, öven, teşvik ederken, kullanma sahasını alabildiğine genişleten bütün amilleri de hayata geçirdi. Yazı, cemiyet hayatının maddi ve manevi bütün unsurlarına tesir etti. Yazı, dinin yayılması için kültür hayatının gelişmesinde telkin, neşir, tesbit vasıtası olarak işlendi ve geliştirildi. Açık ve çok net bir şekilde gelen âyet'ler, Hz.Peygamberin (a.s.m) bilginin yazı ile tesbit edilmesini muhafazasını, okuyup yazmayı, bunu öğretmeyi bir vazife olarak Müslümanları mecbur etmesi ve teşvik etmesi de tam manâsıyla uyanış sebebi oldu. Hz.Peygamberin (a.s.m) birçok Hadis-i şeriflerinde yazının güzel yazılmasını teşvik etmesi, müslümanları adeta kamçıladi. Yazıyı öğrenme, güzelleştirme hızını arttırdı. Himmetlerin ve gayretlerin bu nokta üzerinde kesifleşmesini sağladı. Öyleki (kız/erkek) çocukların okuyup yazma öğrenmeleri hususunda babalar/anneler mesul tutuldu ve böylece yazının kadın erkek bütün müslümanların hayatında zaruri olarak yer alması sağlandı.

Hz.Muhammed (a.s.m) Mekke'den, Medine'ye hicret ettikten sonra (M.622) burada inşa ettirdiği mescidin sofasını, müslümanların okuyup/yazma ve Kur'an öğrenmemelerine tahsis etti. Medine, İslâm yazısının ilk merkezi haline geldi. Bütün bu tedbir ve teşvikler neticesinde Arap yazısı, hicreti takip eden elli sene içinde, daha önce cahiliye dönemlerinde geçen üç asırlık gelişmesinden daha büyük bir gelişme gösterdi.

Hz.Peygamberin (a.s.m), vahiy kâtipliğini yapan kırktan fazla sahâbi arasında bazıları, ayrıca çeşitli hizmetlerde istihdam edildiklerinden (hükümdarlar'a gönderilecek mektuplar, yapılacak ahidnameler, vs... için) Farsça, Rumca, Habeşçe hatta İbranice, Süryanice dil ve yazılarını bilen, öğrenen sahâbi'ler oldu. Bütün bunların süratli gelişmesi bazı sıkıntıların doğmasına, görülmesine ve netice olarak bunlara karşı tedbirler alınmasını da beraber getirdi. Zira Arapça, tespitler yapmada ve ifadede henüz zayıf kalan yazının kusurları, eksiklikleri şiddetle hissedilmişti. Hz.Peygamber (a.s.m)'e, İbrani ve Süryani dillerinde tercümanlık yapan ve vesikalari çeviren Zeyd bin Sabit gibi zatlar, Hz. Peygamberin nezaretinde Arap yazısının İslâh ve ikmali için tedbirler almaya

başladılar. Hz. Muhammed (a.s.m), yazı yazmanın adap ve edebine dikkat çekmiş, bismelenin bazı harflerinin yazılış ve şekillerini tavsiyeler yaparak müdahalelerde bulunmuştur. Bu çalışmalar sırasında alınan tedbirler çok faydalı olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in derlenmesi ve mushaf haline getirilmesi çalışmalarında bulunan Sahâbilerin gerek hat ve gerekse kitâbetteki mahâretleri kusursuz olmamakla beraber onlar kendi mahâret ve bilgilerini de süratle geliştirirken bir taraftan yazı güzelleştirme gayreti ile diğer bir taraftan dil ile söylenenlerin yazı ile ifadesinde kusursuzluk sağlayacak gramerin geliştirilmesine çalışılmıştır.

Hz.Peygamber (a.s.m)'in bazı harflerin yazımına müdahale ettiği bilinmektedir. Bu minvalde bazı harflerin okunmasına kolaylık getirecek ve benzerlerinden ayıracak tarzda harflere noktalama yaptırmıştır. Nitekim Hz.Peygamber (a.s.m)'in, Mu'aviye'ye "rakş" tavsiye ettiği bilinir. Mu'aviye'nin Hz.Peygamber (a.s.m)'e bunun mahiyetini sorması üzerine O, "her harfe, onu benzerinden ayırabilecek noktalar konması olduğunu" belirtmiştir. Nitekim Mu'aviye, saltanatı sırasında bir metni yazdırmak için kâtibini çağırtmış ve ona, «**Yaz! lüzum olduğu vakit de rakş yap!**» demiştir. Kâtip, «**rakş nedir?**» diye sorduğunda, Mu'aviye şöyle cevap verir: «Biz Hz. Peygamber'in yanında yazı yazarken, bana «rakş yap!» dedi, ben de rakş'ın ne olduğunu Peygamber'den sormuştum. O da, «güç olan harflerin üzerine noktaları koy!» demişti. Bu rivayet noktalama işaretlerinin, meselâ "fe" ile "kaf" arasındaki farkı gösteren noktalamanın Hz. Peygamber zamanına ait olduğunu gösteriyor, irab'ın, yani Arapça gramerinin bir kısmının o devre ait olduğu zaten bilinmektedir.

"Men a'rafe nefse hu, fa'kad a'rafe Rabbe-h "
"Kendi nefsinin bilen,Rabbi'ni de bilir."

Hadis-i Şerif

Hat San'atının mânevi Yönü:

Hattat Mahmud Bedreddin Yazır, "Birinci Cihan Harbinde askerlik münasebetiyle tanıştığım Macaristanlı ressam ve subay bir arkadaşım vardı. Ara sıra İstanbul câmilerini, müze ve kütüphanelerini birlikte gezer, her çeşit san'at eserlerini ziyaret ve tedkik ederdik. Bir gün, Sultan Ahmed Câmî'indeki Melek Ahmed Paşazâde Ali Haydar Bey'in ta'lik celisi "El kesbü Habiballah" levhasının önünde bulunuyorduk. Arkadaşım ona baktı baktı sonra bana dönerek:

-“Dostum! Bu sizin yazılarda bir hâl var. Çok dikkat ediyorum, ilk bakışta sade bir renk, geometrik bir sessizlik, baktıkça harekete geliyor, canlanıyor, cilveleniyor. Önce tatlı bir bakış, arkasından yavaş yavaş içe süzülen canlı

bir akış, sessiz bir armoni içinde ruhu oynatan metafizik bir mûsiki var. Lâkin ondaki ahengi kulaklar duymuyor, içler dinliyor. Dinledikçe de bir başka âleme yükseliyor. Bakarken ne oluyor anlamıyorum, içimi içine çeken büyüleyici bir çehre, bir güzellik denizi, sevimli titreşmelerle gönlümü ferahlatan bir hava, derken bir melek sesi ve nefesi kadar gizli ve ılık okşayış ve sarılış içinde kalıyorum; o, ben; ben o oluyoruz gibi bir şeyler oluyor.”¹¹ Sözlere, çok etkilendiği bir hatırasını naklediyor. Evet! Acaba, bir yabancıyı bu kadar tesir altına alabilen yazı, yazanın ruh dünyasında nasıl bir ruhani ilhama mazhurdur ki, hattatlar, o yazıyı yazabilmek için hangi hâl ile o estetik ruhi seviyeye ulaşabiliyor ve neden onlardaki bu tesir, seyreden üzerinde manevi bir etki uyandırabiliyor? Bunun bir tek cevabı vardır; o ilhamı sağlayan şey, san'atkârın genlerine işlemiş manevi arınmayı sağlayan terbiyenin verdiği iç berraklıktır. Bu terbiyenin temelinde ise Kur'an bulunmaktadır. Hat san'atını anlayabilmek ve tam manâsıyla zevk edebilmek için hattatların ruh dünyalarını kavramak, hissetmek lâzımdır. Bu ise o yazı san'atkârının manevi yapısını teşkil eden Kur'an hakikatlerine vukuf ve imânı kavramakla, bilmekle olur.

Neden acaba, müslümanlarda gelişen yazı, olağanüstü ve dünyada hiçbir dini, milli yazının kazanamadığı bir zenginliğe, güzelliğe, çeşitliliğe mazhar olmuştur? Üzerinde ciddiyetle durulması gereken bu sorunun cevabı aslında basittir. Hat (yazı) san'atı birinci derecede Kur'an'a olan hürmetin ifadesi olarak, onu en güzel şekilde yazabilme arzusunun teşvik ettiği gayretle güzelleştirilmiştir. Çünkü o (Kur'an) Allah (c.c)'nin kelâmıdır. Müslümanların mukaddes kitabıdır, dolayısıyla hem okunmasını kolaylaştırmak hem de insanların ruhlarına o güzelliğin yazı ile hitâbını sağlamaktır. O mukaddes kitabın bildirmeye çalıştığı şeyi, yani görünenin değil onun arkasındakine ulaştırmaya vesile olacak estetik zevki idrâk ettirmek gayreti vardır. Yazı bu sebeple san'at haline getirilmiştir. Nitekim "İslâm san'atının en sarıh ve açık olan hususiyeti ruhun, kafa ve gönül, vahiy ve ilham gibi iki ilâhi ışığın aydınlığında buluşarak olağanüstü güzellikte san'at eserleri ortaya koymuş"¹² olmasıdır.

Müslümanlar nazarında Kur'an, Allah'a vasıl olabilmenin idrâkine bahşeden, O'nun iradesini en veciz bir şekilde ifade eden bir ilâhi lûtuftur. Bu sebepledir ki; kul ve Allah arasındaki irtibat ancak bu ilâhi kelâmın bildirdiği mutlak irâdenin kavranmasıyla mümkün olur. Bu yüzden sonsuz ve hudud kabul etmez bir hürmete lâyıktır. O kitabı (Kur'an'ı), yazmak, yazabilmek ve bunu en güzel şekilde yapmak, müslümanlar için ibadet hükmünde sayılmıştır. Yazının (hüsn-ü hattın) olağanüstü değer kazanması ve itibarı da bundandır. Hattatlar, yazıya geçirilen âyetlerin yüksek sesle okunan Kur'an'ın, kulak için doğurduğu ses kadar güzel ve güçlü bir kavrayışı göze yaşatabilmeyi

11 M.Bedreddin Yazır, Medeniyet Âleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli S:60

12 Turan Koç, İslam Estetiği S:19

hedef almışlardır ve bunu san'ata dönüştürmüşlerdir. İlâhî kelâmın insanın içine nûfuz eden estetiğini dışa yansıtmaya çalışmışlardır.

İslâm'ın esasının Allah'a teslimiyet olduğu tartışma bile edilemez. Hat san'atında manevî terbiye ile alınan, (çoğu zaman tekke ve zaviyelerde girilen tasavvufi yolla), kalbi bu teslimiyete hazırlayan, dünyanın faniliğini idrâk ettiren, Allah (c.c) sevgisine yönelen ilimler önemli rol oynamıştır. İnsanları manevî terakki için hazırlayan tekke ve zaviyelerde, tasavvufi temel; yaratılanları Allah sevgisi ile görmek, değerlendirmek, dinin hakikatini, hikmetini aramak, incelemek ve nefis terbiyesinde bulunmaktır. Bunun temeli, ihlâs'tır. İhlâs'taki ölçü ise, "O'nu (Allah'ı) görüyormuş gibi ibadet etmek", yani Allah'a samimi bir içtenlikle ibadettir; bu gayret, insanı bütün varlığıyla "değişime" (tevbe) vardırır. Tevbe ise beraberinde iç âlemine bakma (murakabe)'yı ve o murakabede münfail'in (yani yaratılan insanın), hiç olduğunu hissetme (acziyet) duygusunu sağlar. O zamana kadar insan her şeyi kendi enaniyeti (ben) inin gözü ile görürken (nefsinin esiri olarak her şeyi nefis gözü ve arzusu ile değerlendirirken);birdenbire kendi enaniyeti (ben)ni aşan ve kendini yargılayan ruhunun gözüyle her şeyi değerlendirmeye başlar.

Hüsn-ü Hat, Kur'an yazısı olduğundan, hattatların ruhi tekâmülü önem kazanmış tasavvufun insana vermek istediği şekil bu olduğu için, san'atkârın fikri temel yapısını da hazırlayan tasavvufi düşünce ve terbiye, İslâm kültürüne öylesine yerleşmiştir ki; târikatlar vasıtasıyla saraydan halka her tabakadan insanı tesir altına almış adeta şuuruna işlemiştir. İslâmî kalıplar içinde Kur'an-ı ve Hz. Muhammed (a.s.m) in hayatını ölçü alan güzel ahlâka (edebî) göre tavırlarını belirleyen tasavvuf ehli, samimi dindarlığı esas almışlardır. Kalbi arındırarak, Allahtan gayrisinin terkini sağlayıp, ahlâki ve fikri bir yapılanma ile **zevk-i selimî** geliştirerek hakikate bu yolla ulaşmayı hedef almışlar bünyelerindeki hattatları eğitmişlerdir.

Tekke ve zaviyeler yanında, saray nakışhanelerinde, medreselerde dahi, tasavvufun cemiyet hayatına kaçınılmaz olarak tesir eden bu tarzı, yazıda, nakışta, edebiyatta, musikide velhasıl san'atın her dalında İslâmî üsluba uygun olarak, özel hayat ve coğrafi kültürü de göz önüne alan bir eğitim sistemini oturtmuş ve geliştirilmiştir. Yazıdaki dik çizgiler, aynen musikideki gibi ritmi; yatık ve yuvarlak çizgiler devamlılığı ve muvazeneyi, incelemek biten harfler, eğriler, nağmelerdeki pes ve tiz sesler, insan ruhunda içli ve ulvi duygular uyandırır hale gelmiştir.

Tekke ve zaviyelerden yayılan İslâm kültürüne temelden tesir eden birçok san'atkârın yetişmesi, zaman içinde gelişen tasavvufî düşüncenin tesir sahasının derinliğini, gücünü gösterir. Tasavvufî düşüncüyü dikkate almadan İslâm san'atkârını ve san'atlarını değerlendirmek mümkün değildir. İslâm san'atkârı tasavvufî kültür içinde yetişsin veya yetişmesin bu bakış tarzı, toplumunun zerrelere işlemiş adeta toplum hayatının hamurunun mayası

olmuştur.¹³ Tasavvufî terbiyenin verildiği mekânlarda veya sohbetlerde marifete (mutlak hakikatin bilgisine) varma yolunda tekâmül eden insan, mükemmel bir zevk inceliğine erişir.¹⁴ Bu bilgi tarzı ise mutlak hakikate yol açar. **Sehl**; "Marifet, bilgisizlik hakkında bilgidir" der.¹⁵ Mutlak hakikate, yani marifete vasıl olmak içinse; kalbin şehevî lekelerden temizlenmesi gerekir. Bu yapılmadıkça "Peygamber ilmi" elde edilemez. Marifet, ancak şüphelerden temizlenmiş kalbe "İlham" veya "keşf" yoluyla gelir. Bu ise san'atkârın ufkunu açan, eserlerinde mükemmeliyet arayışına sevk eden bir aydınlatmadır. Hattatın muhtaç olduğu da budur.

Hat göze hitâp eden bir san'atdır. İç ahenginde, İslâmî bir tefekkür, şartsız bir imân ve ulvî bir heyecan hakimdir. Hat san'atında harflerin her birinin tasavvufî düşüncede, ifade ettiği bir manâ vardır. **Muhyiddin İbn'ül Arabî**(r.a) nin düşüncesine göre, ilâhî öze işaret eden noktanın ilk tecellisi "**elif**" tir. Şekil ve manâ bakımından diğer harfleri nefsinde toplayan "**elif**", Allah'a ve onun birliğine (tevhîde) işaret eder. Mürekkebin "**elif**"ten diğer harflere akışı da ilâhî sıfatların bu âlemde zuhurunu ve aynı zamanda yaradılış sembolize eder.

İbn Haldun "Harflerin sırlarını öğrenme bilgisi Allah'ın güzel isimleri "Esmâ'ül Hüsnâ" sı varlıkların bütün sırlarını taşıyan harflerden meydana gelmektedir. Ruhlar bu bakımdan "Esmâ- ü'l Hüsnâ" ve ilâhî kelimelerle tabiat âleminde tasarruf imkânına sahiptir."¹⁶ Hattata verilen kabiliyet bu tasarrufun kullanılmasıdır. Zira "...yazı yazanla değil; yazan, yazı ile kıymet kazanır."¹⁷ Çünkü estetik yazı, donmuş donuk bir hendese (geometri)den ibaret de değildir. Ruh âlemimizde kaynaşan ve hayâl edilen hendesi suretlerin kâğıda aks etmesi de değildir. Şunun bunun takdiriyle kıymet kazanan nisbi bir te'sir hali de değildir. Bütün bunların üzerindedir. Yani ruh âlemimizde yaşanmış bir takım nisbet ve izâfetlerin, san'at ruhumuzda ilâhî bir talim içinde yoğrulan, fizyolojik kuvvetlerimizin te'siri altında kalem ucundan süzülerek doğan zârif ve fitri bir mahsuldür. Fakat bu mahsul, yazıyı teşkil eden bünyeden ibaret de değildir. Bünye içinde ve dışında maddî ve ruhi hendese unsurlarının bedî' bir suret içinde ahenkleşmesinden doğan ruhani bir vahded'tir. Bu vahdetin parçalarında ve yekûnunda san'atkârın ruhundan bir parçanın parıltıları da görülür. Artistik yazma, bu parçayı yaradılış temizliğine ve oluş güzelliğine toz kondurmadan maddede lâıyk olduğu yere koymaktır ki, bu yere "yazının kürsüsü" denir.¹⁸

Hat san'atkârı gönlünü marifete açar, dış dünyaya kapatırsa, ancak şaheser verimliliğine kavuşur. Hazreti

13 Muin N. Eriş, Mustafa Esad Düzgünman ve Ebru S:19

14 BeşirAyvazoğlu, İslam Estetiği ve İnsan S:60

15 a.g. e Kelabazi, Doğu Devrinde Tasavvuf S:63

16 İbn-i Haldun, Mukaddime

17 M.B.Yazır,Medeniyet.Aleminde.Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli S:28

18 a.g.e

Mevlâna "Hem kesrete(çokluğa) dalan, hem vahdeti (birliği) bulan gönülden, başka her nakşın izi silinip gider. Fakat ezelde ebede kadar zuhur eden nakış gönle akseder, orada perdesiz apaçık surette tecelli eder. Gönüllerini cilâlamış olanlar; renkten, kokudan kurtulmuşlardır. Her nefeste zahmetsizce bir güzellik görürler."¹⁹ demektedir. Tecellinin olduğu ayna ise yani, "...kalp aynası, yansıttığı ölçüden neyi yansıtırsa o'dur. Kalp dünyanın kesretini yansıttığı sürece, dünyanın durumuna, yani: nesneyle öznenin (yokluk ile insanın), dışla için bölünmesine göre dünyadır. Ancak, kalp aynası İlâhî Varlık'ı, yansıttığı sürece..."²⁰ hattat renk kaygısından da uzaktır. Siyah-beyaz kontrastını başka hiçbir renge ihtiyaç duymaksızın kullanabilir. Yazı san'atı siyah-beyaz ayarına dayanır ki bu, tasavvufun "sulh, ancak renksizlik âleminde, yani mutlak varlığın herhangi bir belirleme ve sınırlanma bulunmayan ülkesinde gerçekleşir." Görüşüne uymaktadır.

Bu yüzden, yazı ile uğraşan, yazıdaki hikmet'i kainattaki ve yaratılıştaki ilâhî gayeyi idrâk için "kalem" sûresini de tefekkür eder, yani "Nûn ve'l kalemî ve mâ yesturûn " (Kaleme ve o kalemin satır satır yazdığı yazılara and olsun.), görür ki yazı İlâhî bir ihsandır. Kâinat kitabı kalemlerle başlıyor ve harflerin birer birer yerlerini bulmalarıyla, "olmuşların ve olacakların, zamandaki bütün anların ve mekândaki bütün varlıkların, kısacası, her şeyin yazılı bulunduğu bir İlâhî muhafaza levhası; İlâhî ilmin aynası, kaderin defteri, kâinatın programı olan Levh-i Mahfuz"²¹ oluşturulmuş. Allah(c.c) Kur'an ile kendisine hitâp etmiş ve bütün âlemleri yaratmadan o'nu yazan kalemi yaratmış ve insana kalemlerle yazmayı öğretmiştir. "²¹

Hattat; idrâki nispetinde, yazı san'atında, diğer san'atlarda görülmeyen bir başka hususiyeti görür. Bu hususiyet, yazının ruhtan doğan ve tabiatın üstünde bir fitrat (yaratılış) karakteri arz eden fevkalâdeliğidir. Lûtfedilen san'at kabiliyetinin, Cenâb-ı Hak'ın "Hâlik" (benzeri olmayan şeyi meydana getiren) isminin ilâhî bir ilhamla kendisinde tecellisi olduğunu anlar. Tabiat bataklığından kurtulmaya çalışır. Anlar ki yaratılışın evveliyatı vardır. Yaratılışın bulunmadığı yerde tabiatın olması da mümkün değildir. Hat san'atkârı da bunu anladığı için tabiatı aşarak yaratılıştan bahşedilen, tabiatın üstünde yer alan yazının güzelliğini, güzelleştirmeyi hedef alır ve bunu füsûnkâr, işveli eserle ortaya koymaya çalışır.²²

Manevi terbiyeyi içinde sindirmiş olan hattatın yazı yazarken ruh hali şu hakikatin farkındadır; "Cenâb-ı Hak; âlem-i misâl (Dünyadaki işlerin her şeyin ruhani âlemdeki varlığı) içinde bilinmeyi istediği için, bir bedenle yarattığı,

kendi ruhundan üflediği, ancak" nefis"(bedenin hissi istekleri) emaneti ile de hesap soracağı insan, "ben"lik duygusuyla sıkıntılıdır. Ve o (insan) ; Cenâb-ı Hak'ın kaza ve kader kalemi ile yazdığı muhteşem bir küçük âlemdir. Sevinen, ızdırap çeken, inleyen, üzülen, aşk ateşi ile yanabilen, binlerce hadise karşısında mutlak acz ile titreyen bir mahlûktur. Ancak insanın, aynı zamanda âlem nizâmı içinde istisnai bir mâkamı da vardır ki bu makamda, Allah'ın bahşettiği imkânları tefekkürle, idrâkle en güzel şekilde kullanmaya ve istifadeye mecburdur. Kötüye kullanmaya hakkı yoktur." İşte hattat, bu idrâk içinde meşk eder. Yazısını en güzel üslupla ortaya koymaya çalışır.

Günümüze kadar muhteşem eserler vermiş hattatlar feyizlerini; "İslâm'daki hat san'atı ve yazı güzelliği bu yüksek feyz ve kudreti, kendi ruhunda titreşen sahte ve serseri hayâllerden, bunlardan kurulmuş şehevî aslı olmayan şeylerden değil, dinin verdiği yüksek kültürün, bununla sağlanan hususî olgunlaşmanın san'at ruhuna kazandırdığı keskin görünüşlü ve ince duyulu ruhaniyetin dengeli ahenkli tesirlerinden, daha doğrusu bu tesirlerin hakiki sebebi olan (elleziy aleme bil kalem) buyuran, kâinatın yaratıcısından almışlardı. O kadar ki onda inceden inceye işlenmiş, gizli bir denge ve ahengin hâkimiyeti okunur hale gelmiştir. Bu sırrın tesirlerini ruhunda duyan san'atkâr, eserlerinin hakikatte kendisinin olmadığını, kendi vicdânına itiraf etmek zorunda kalır."²³ Ve İslâm san'atkârı bu yüzden "lûtfedildi, yaptırıldı, yazdırıldı" derlerdi.

M,B:Yazır yazı ile uğraşan san'atkârın mes'uliyetini hatırlatmak için."Nûn ve kâlem ve ehli kalemin satıra dizdikleri ve dizecekleri hakkı için; Âyetinde de bu apaçık bir şekilde görülür. Burada Kaleme kasem vardır ve kasem, mühim bir şey üzerine bilerek, isteyerek yemin etmektir. Yemin, yemin edilen şeye dikkati çekmek, gönüllerdeki şüpheyi tereddüdü gidermek içindir. Bu Âyet-i Kerime onun sırtındaki ağır, ancak onu taltiflendirecek manâyı idrâk edilmesini bildirir. Baştaki nûn bütün imkânların verildiği kâinat-dünya âlemine ayrıca hem ilâhî, hem de bütün maddi ve manevi âlemlere, her mevcud olana, doğuştan gelen vasıftan önce diye düşünülen devamlı var olan, başlangıcı olmayan ve her var olanın evveline, sesiyle de bütün bunlarda cereyân eden hadiselerle insandaki fiziki ve ruhi hadiselerle, içten gönülden hallere; meselâ, hattatın yazarken san'at ruhunda geçen gizli faaliyet âlemine, yazıyı ilim ve san'at kıymetiyle seyreden ve tetkik edenlerin iç âlemlerinde geçen kendi varlığından haberdar olma, zevk ve düşünce hallerine, hepsinin birbirlerine bize ve Allah'a olan yakınlık ve mal etmelerine yol gösteren delillerine işaret eder"²⁴ ikazında bulunur.

19 Mevlana Celaledd-i Rumi, Mesnevi C:1 b.3490-91

20 Beşir Ayvazoğlu, İslam Estetiği ve İnsan S:61

21 Muin N. Eriş Hat Sanatında Bir Vazifeli Hattat Hamid Aytac İ.B.B Kültür A.Ş yay.

22 Muin N. Eriş Hat Sanatında Bir Vazifeli Hattat Hamid Aytac İ.B.B Kültür A.Ş yay.

23 Muin N. Eriş Hat Sanatında Bir Vazifeli Hattat Hamid Aytac İ.B.B Kültür A.Ş yay

24 M:B:Yazır, Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde KalemGüzeli S:102

Görülüyor ki Kur'ânın bir harfinin bile tefekkürü, hattatın, yazı ile alâkalı kalbinin derinliklerine nüfuz eden hassasiyetini; manevi olarak göstermek için kâfidir. Âyet-i Kerime nasıl tefsir edilirse edilsin, hakikat olan kalem üzerine Rabbimizin yemin ile onu övmesi, Hz Muhammed'(a.s.m)'in yazmaya ve güzel yazmaya teşviki, müslümanların da yazıya şevk ve iştiyakını arttırırken, bütün san'atlarda olduğu gibi yaratıcın kudretini görerek anlama ile kulun acziyetini idrâk ile verilen emaneti en güzel şekliyle haddi aşmayan bir tevekkülle değerlendirmek, o manevi ağırlığı taşımak kolay değildir. Netice olarak;

"İslâm yazısının; kalemini san'atla kullananlar eliyle san'atının mirâcına mahzar olması asla tesadüf değildir."

Hat San'atı Güzel San'at Sayılır mı?

Güzellik ve san'at, bu iki ayrı mefhumun bir araya gelmesi ile yeni bir mefhum "güzel san'atlar" doğmuş. Öyle ise; güzel san'atların ne olduğunu, ne ifade ettiğini anlamak için, önce güzel ve san'at kelimelerinin ne ifade ettiğini bilmek, buradan da "güzel san'atlar" mefhumuna geçerek, hat san'atının "güzel san'at" olup olmadığına bakmamız gerekir.

Güzel ve güzellik nedir?

Güzel/güzellik, mefhumları insan aklını sürekli meşgul eden sorulardan biridir. Hiç şüphe yok ki; bu mefhumlar, her kavmin, medeniyetin insanların telâkkilerine göre değişmektedir. Ancak, temel esaslar hemen her yerde aynıdır ki; bunlar "tenâsüb" ve "estetiktir". Yani bir şey güzel denebilmesi için o şeyde tenâsüb'ün ve estetiğin olması gerekir. **Kant'**a göre "Güzellik, anlaşılabilir bir manâsı olmayan ancak bütün itibariyle hoş giden şeydir. **Agustinus** ise : "Güzelliğin mahiyeti birliktir. Nizam ve uygunluk bu birliğin zaruri şartlarındandır, fakat güzel, hislerle idrâk olunamaz. Hisler, ona varmak için ruhun kullandığı vasıtalar. Kendi kendine var olan güzellik dikkate alınca ruhun tasavvur ettiği kanundur. Bu kanun ise sürekli birlik suretinde görünür. Bu kanun bizzat Allah'a aittir ve mutlak güzellik olan Allah, dünyadaki bütün güzelliklerin kaynağı ve prensibidir." Bu görüş İslâmi görüşe çok yakındır. **Thomas** da bu mevzuda "Güzelliği vücuda getiren yalnız nizamdır. İster tabiatta olsun ister san'atta güzellik; nizam, tenâsüb ve zekânın eseridir. Güzellik, mütenâsib kısımlar üzerinde suretin parlamasıdır. Suret ne kadar parlak olursa, intibada o nispette zevk verici ve tam olur. Güzel, hoş giden şey değil, seyri hoş giden şeydir." olarak tarif eder.

Merhum M.Hamdi Yazır, "Güzel; neşeye sebep olan, hislerimize tat veren ve istek uyandıran her hangi bir şeydir. Güzellik, insanın nefesine tesir eden özel halidir.

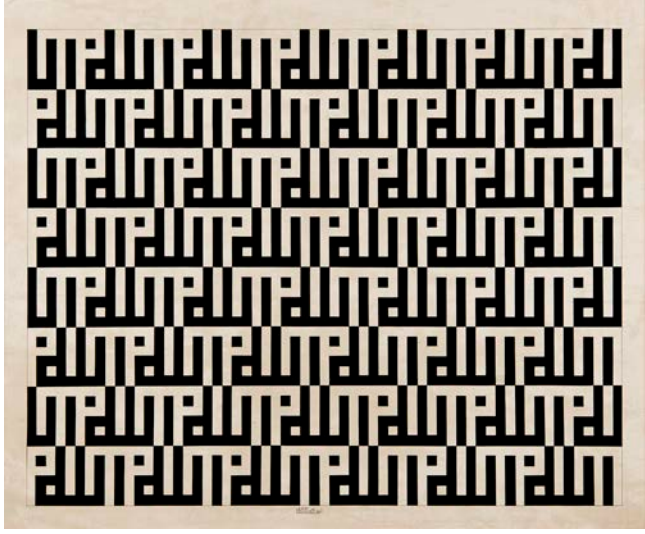
Buna göre, güzellik aslında ortaya çıkışı itibariyle, insanın nefesine tesir eden şeydir. Bundan dolayıdır ki; beğenme duygusundan da zaman olarak öncedir. Fakat ortaya çıkışı da onunladır. Bunun için güzel üçtür: Ya akıl ve kalben hissetme cihetiyle beğenilen, ya şehvet cihetiyle beğenilen veya his (duygu) bakımından beğenilendir. Merhumun bu tariflerinden bize hitâp eden güzel ve güzellik anlayışı, his'se (duyguya) hitap edenidir. His cihetiyle beğenilen, hakiki veya kısmen açıklığı bulunan, bizde hayranlık ve kendinden geçirircesine aşk (meftûnluk) uyandıran tabii veya yapma (sun'î) güzellikler ortaya çıkar, kavrayışımıza girer. Bu tarifler ışığında topluca değerlendirsek, güzellik mefhumunu: "İnsan ruhunda Allah'ın verdiği İlâhi zevk alma kanunu ile hislerimizin kavradığı nizam ve uygunluk halinin her hangi bir şeyde seyirinin hoş gideni" olarak ifade edebiliriz.

Güzel San'at nedir?

Güzel San'atın lügat (sözlük) manâsı "...insanlarda meftûnluk, uyandıran san'atlar ki; gerçekleştirilen eserler ancak hayatın ve tabiatın ince duygu ve üstün bir sezgiye dayanan ayrı bir görüşle görülmesiyle meydana çıkarlar, buna güzel san'at," adı verilir. Bu tarif dışında **Hegel**, "Güzel San'atlarda, maddenin hafiflediği, ruhun derinleştiği, maddenin ruha doğru bir yükselişi görülür." Diyerek, güzel san'atların, ruhun, maddeye galebe edebilmesi ile ortaya çıktığını, bunu başaran san'atın güzel san'at olabileceğini söylemektedir.

Rahmetli M.Bedreddin Yazır ise; Güzel san'atların, ruhların, ortaya konmamış yeni bir eser veya eserler koyabilmek için maddeyi (tabiatı) taklit etmeden kullanabilme iradesine sahip olması ve bunu yapabilmesi için de İlâhi güzelliklerdeki estetiğe vakıf olmaya çalışması ile, ona vakıf olabildiği nispette kendini geliştirerek taklit olmayan yenilikler meydana getirerek ve bunu değiştire değiştire eşyayı emrinde kullanabilme melekesi kazanarak insanlığa ve şahısların gelişmesine faydalı olarak ve ancak, bunu sağlayabilen san'atların güzel san'at olabileceğini ifade eder.

Kısaca "ruh ve duyguyu ilgilendiren san'atlara" bu isim verilmektedir, dersek doğru olur. Ortaçağ'da Batılı alimler tarafından güzel san'ata on san'at sokulmuştur. Bunlar: **sarf** (dil bilgisi), **nahiv** (cümle kurma), **ilmi beyan** (güzel konuşma ilmi), **belagat** (güzel konuşma ilmi), **matematik**, **felsefe**, **musiki**, **hendese /geometri**, **ilmi heyet** (astronomi) idi. Fakat bunlardan çoğu, ilimler arasına girmiş ve güzel san'at olmaktan çıkmıştır. Batı ölçülerine göre günümüzde güzel san'at olarak kabul edilen san'atlar olarak; **Edebiyat**, **Resim**, **Heykel**, **Mimarlık**, **Musiki**, **Tiyatro** ve **Dans**: öne çıkar.

Resim 1- Makili levha: hattat Levend Karaduman

Güzel san'atları nasıl sınıflandırabiliriz?

Ananevi ve günümüze uygun olmak üzere iki biçimde sınıflamak, bize bazı kolaylıklar getirebilir. Ananevi sınıflamada, güzel san'atlar, hitâp ettiği duyu organlarına göre sınıflanır. Bu san'atlara, plâstik san'atlar adı verilir. Meselâ: bunlar, göze ve görmeye dayanan san'atlardır. **Resim, heykel, mimari (hat, ebru, minyatür)** gibi dallar bir grupta toplanır. Fonetik san'atlar, müzik ve çeşitleri ile edebiyatı; ritmik san'atlar ise, hem görme ve hem de hareketle ilgili olan sinema, opera gibi san'atları içine alır. Ancak, günümüzde, bu sınıflandırmanın ister istemez dışında kalabilen bazı çeşitler de vardır: Karikatür veya seramik gibi. Bu sebeple, günümüze daha uygun bir sınıflandırma icap eder. Bu yapılırken, söz konusu edilen san'atın vasıf ve tekniği göz önünde bulundurulmalıdır. Bir tarifile konuya açıklık getirmek mümkün olur.

Satih (yüzey) San'atları: Yani bir eni ve bir boyu olan kâğıt veya tuval üzerine, bir duvar ya da kumaş üzerine uygulanan san'atlar. Resim (yağlı boya, sulu boya, baskı san'atları, afiş, grafik çizimler), duvar resmi, hat, minyatür, ebru, karikatür, fotoğraf, batik, süsleme vb. **Hacimli San'atlar:** Heykel, rölyef, seramik, anıt gibi..

Mekân San'atları: İç ya da dış mekânı içine alan ya da düzenleyen san'at dallarıdır. En başta mimarî olmak üzere (bahçe mimarîsi, peyzaj mimarîsi), çevre düzenlemesi gibi mekâna ilişkin tüm tasarım çalışmaları.

Dil San'atları: Edebiyat ve yazı ile yapılan san'atlardır. Roman, hikâye, şiir, deneme, tiyatro metni, film senaryosu vb. gibi.

Kulağa hitâp eden ses San'atları: Musiki, sözlü veya aletle (estrüman) icra edilen san'atlardır: Halk müzikleri, klâsik musiki gibi..

Hareket San'atları: İnsan, bedeniyle anlatım gücü olan san'atlardır: Bale, dans çeşitleri, Halk dansları gibi..

Dramatik San'atlar: İnsanın, ifadelerle kendini veya bir olayı, bir olguyu anlattığı san'atlardır: Tiyatro, opera, müzikal oyun, kukla, sahne sanatları, sinema gibi..

Biraz daha etraflı ve günümüz şartlarına uygun düşen, yukarıdaki sıralama, tarif ve izahlardan sonra, bir san'atın güzel san'at vasfı taşıması için ne gibi hususiyetlerinin olması gerektiğini ve hat san'atının güzel san'atlardan olup olmadığının cevabını arayalım.

Bir san'atın güzel san'at olabilmesi için ne gibi hususiyetleri taşıması gerekir?

Birincisi, insan eliyle üretilmiş olan bir san'at eserinin güzel san'atlardan sayılabilmesi için evvelâ, o san'atın, tabiattaki her hangi nesnenin taklidi olarak değil de, ona hâkimiyet sağlayan bir hissediş ile onu emrine alabilecek bir kabiliyet yani üstün bir marifetle (beceriklikle) icrâ edilmiş olması...

İkincisi, insanı o esere tutku ile bağlatacak, gönül verecek derecede beğenme ve hayranlık uyandırma te'sirine sahip olması...

Üçüncüsü, yeni ve benzeri olmayan bir şeyleri o eserde icat edebilme şansına sahip olabilmesi ve icat ettiğini de emri altında kullanabileceği bir melekeye sahip ederken, bunun da, aynı zamanda, eseri seyreden muhataba, yaratıcının güzellik ve beş duyu ile bilinmeyen (metâfizik) estetiğini kavrayabilecek ve yansıtabilecek özelliğinin olması gerekir.

Hüsn-ü hat (hat san'atı) bu vasıfları taşıyor mu?

Bunun cevabı için, Hüsn-ü hat'tın bir tarifine bakalım. "Hüsn-ü Hat, denilince müslüman san'atkâr hattatlar (yazıcılar) eliyle her hangi bir san'attan, yazıdan taklit edilmeden, etkilenmeden, onları esas ve hedef almadan, san'atlarının ruhlarında kıvam bulmasıyla ve san'atın, yazı içindeki maddi güzelliği de aşarak, ahenkleşmesiyle kendine has bir tertip ve gene kendine has bir uygunluk ve zekâ vasıflarının ortaya çıkardığı bir yazı çeşidini akla getirmek gerekir." Zira, hüsn-ü hat'tın çok bariz hususiyetleri vardır ki hiç bir san'atta bunları bir arada görmek mümkün değildir.

Hat san'atında san'atkârın ve san'atın ruhu, kendi varlığı içinde, maddeden soyunmuş, ve maddeye hakim olmuştur. İlâhi san'atın, estetik ve güzelliğini alarak, bütün maddi güzellikleri aşmış, müthiş bir ahenk içinde, seyredeni büyüleyen tesiri ile hükmü altına alarak, mest ederek tam bir duygu seli içinde coşku uyandırmaktadır.

Birçok san'atta olmayan, birleştiren, hareketli, dayanıklı bir duruşu olan, el ve kalemle yazılabilen, daima yenilik yapılabilen anı zamanda ölçülü olma ve güzellik vasıflarını muhafaza eden ve taşıyan değerleri vardır. Hülâsa ederse,

umumi vasıfların dışında kendine has hususiyetleri de olan bir san'at olarak ortaya çıkar. Hat san'atı, bu özellikleriyle beraber, tabiattaki her hangi nesnenin taklidi de değildir, bırakın taklidi, ona hâkimiyet sağlayan bir hissediş ile onu emrine alabilecek bir kabiliyetle yani üstün bir beceriyle icrâ edilir. Ayrıca, insanı o esere tutku ile bağlatacak gönül verdirecek derecede beğenme ve hayranlık uyandırma te'sirine sahiptir. Nihayet, hattat, yeni ve benzeri olmayan bir şeyleri o eserinde icat edebilme şansına sahiptir ve icat ettiğini de emri altında kullanabileceği bir melekeye sahip eder, aynı zamanda, eseri seyreden de, yaratıcının güzellik ve beş duyu ile hissedilemeyen (metâfizik) estetiğini kavrayabilecek ve yansıtabilecek özelliğini de sağlar. Böyle mükemmelliğe sahip bir san'ata elbette "Güzel San'at" denir.

Hat san'atında birçok san'atta bulunmayan, kendine has özellikler nelerdir?

- Hat san'atının, yazının mevzuunu teşkil eden kelimeleri, kelimelerin içindeki harfleri bir sistem içine toplayarak o yazının yapısını canlandırarak, bütünlüğünü sağlayacak düzeni sağlayarak yeniden icat olmuşçasına güzelleştiren ve birleştiren hususiyeti vardır.
- Bir yazının birden fazla kelimeyi bir araya getirilmesi esnasında, harflerin "cevher" denilen esaslı gövde kısımlarının, gerektirdiği hallere intibak edebilecek esneklik kabiliyeti ile bu sayede yazı, yazılırken akışkanlık kazandıran, yani yazıya "canlılık, içe akan hal" kazandıran vasfı vardır.
- Yazı san'atında aranılan ve gerçekleştirilmesine çalışılan güzellik; göze sert görünen ve ruha donuk bir taş katılığı telkin eden değil de yazanın ruhundaki cana yakınlığı tanıttırır ve ruhu akışkanlığı ile istila eden, yazının sağlam duruşudur. Hat san'atı, bu vasfı da taşır
- El ve kalemle yazma hususiyeti: birden fazla kelimeyi bir araya getirilmesi esnasında, san'atkârın, yazıya hareket sağlama ve yazının harflerinin sağlam duruşu konularındaki bilgisine, kudretine, isteğine, azmine, dikkatine olduğu kadar, melesine de bağlıdır. Yani hattı meşk edenin el ve kalem estetik kullanma olgunluğuna erişme hususiyeti olması gerekir.
- Olağan üstü bir eser meydana getirebilme hususiyeti: Tabiattaki her hangi bir şeyin taklidine düşmeden, daha ince çalışmalar yaparak yazıda elde edilmiş güzellik, estetik özelliklerine yeni numuneler sayılabilecek eserleri meydana getirebilmek için, gelen ilâhi ilhamla daha güzelini ekleyebilme gayreti hat san'atkârında gözükür, bu özelliği de yazı sağlar.

- Tahrik hususiyeti: Umumi manâsı kalem seri hareket ettirmek ise de, en olgun bir hattat dahi bunda zorlanır. Zira yazarken kalem yerine göre tam veya yarım, yahud üçte iki veya üçte bir tavır veya harekete tabi olur. Yerine göre hızlı, bazen ağır veya ikisi ortası süratle, hafifçe veya bastırarak, düz, eğri, kırık, ine çıka veya parça parça hareketlerle, kıvrıla dolana, yayıla toplana açılıp kapanarak, kalem cereyanını, kalem hakkını, kalem takıntılarını, harflerin tabiatlarına uygun olarak vermek suretiyle, ahenkli bir birlik halinde gayeye erdirmek, en küçük parçalardan noktalara, noktalardan düz hatlara, kırık veya eğik yüzeylere, donuk dikliklerden gezinerek, eğriye gidebilme hareketlerini sağlamadır. Bütün bu kıvraklıklar sağlanırken eserin "tabiat" karakteri aranır. Açıkça, kalem ve elin, zihin de tasarlanarak kuvvetli ve isabetli yazmasıdır ki bu hal estetiğin bel kemiğidir.

- Ölçülü olma hususiyeti: Her güzel yazıda bir asalet sezilir. Bu yazı cinsi için seçilmiş tespit edilmiş belli ölçülere riayetden doğar. Hattat elini, kalemini bu ölçülere göre ayarlayarak yürütmek sayesinde o yazıya asaleti ve ölçü hususiyetlerini kazandırır.
- Güzellik hususiyeti ise: Asırlardır hattatlar eliyle süzülüp gelen estetik imkânların bir meyvesi olduğu gibi, bir taraftan da her yazanın san'at ruhundan katılan vasıfları taşır. Bu sebeple, "şu yazının güzelliği" dendiği zaman, geçmişten gelen birçok güzelliklerin ahenginden doğan ve son san'atkârın elinde ileri veya geri yeni bir surete sokulmuş olan eserden bize akseden intiba anlaşılır.

Güzellik hususiyeti de kendi içinde üç temel vasıf taşır ki bunlar;

Gövde güzelliği, tam yapılı, ölçülü ve canlı olmalı demektir.

Duruş güzelliği, harflerin ve kelimelerin yazı içindeki estetik duruşlarıdır.

İstif güzelliği, yazı san'atında istif; harflerin, kelimelerin üst üste, iç içe getirilerek yapılan kompozisyonun ismidir.

İstif, iki veya üç katlı yapılıdır. Hattatlar bunu tek satırla ifade edemeyecekleri estetik değeri sağlamak için yaparlar.²⁵

Neticede: Bütün bu vasıflar göstermektedir ki; Hat San'atı, tabi'at'taki her hangi bir şeyi taklit etmeyi şöyle dursun hedef dahi almadan, kendi cinsinden herhangi bir san'attan etkilenmeden, tamamen öz varlığı içinde asırlarca kendine çeki düzen vermiştir. Ayrıca, güzellik

25 M:B:Yazır, Medeniyet Aleminde Yazı ve İslam Medeniyetinde Kalem Güzeli S:102

mefhumunu ve estetiğini geliştirmiş, insan ruhuna aks eden İlâhi san'atla, bütün maddi güzellikleri aşmış, ahenk içinde gelişimini sürdürmüş, seyreden mest edip, duyguyu seli girdabı içinde vecde getirmiştir. İşte bu sebeplerden dolayıdır ki; Hat san'atı en tabii güzel san'attır.

İslâm Yazı San'atında Estetik

Tabii vasfı ile Hat San'atı güzel san'atlardandır. Tabii ki güzel san'at olan bir yazının estetiğinin olması da gerekir. İnsan üzerinde her hangi bir eserin güzellik, denge ve uyum bütünlüğünün bıraktığı te'sir, ruhi bir hususiyettir. Buna estetik dendiğini ifade etmiştik. Öyle ise; Bir yazı (hat) bizde böyle bir te'sir bırakmışsa, bıraktığı te'sirden dolayı o yazıdan bahis ederken "estetik olan yazı" deriz. Bu ifadeyle, san'atla yazılan bir yazının estetiğinin olduğunu açıklarız.

- -Acaba biz, san'at yazıları karşısında neden güzellik duygusu duyuyoruz?
- -Bu duygunun dış te'sirlerle bağlantısı nedir?
- -Bu duygunun meydana gelişinde harflerin, kelimelerin, birleşimlerinin, istif biçimlerinin rolü nedir?

Hat san'atının özelliği, hattat'a, yazı ile vermek istediği mesajı, hitap ettiği kişi veya kitlelerin göz ve ruhlarına en iyi bir şekilde hissettirme gayesini bir mesuliyet olarak yükler. Bu yüzden hattat, yaptığı işi bir ibadet şuuru içinde yapar, onun için san'at hedef değil; bir mesajın iletilmesi, hissettirilmesi, hatta idrâk vasıtasıdır. Aynı hal, İslâm yazısında da bizatihi görülür.

Hat san'atında, kendisine te'sir eden bütün maddi ve manevi unsurlar, tarih boyunca kurulan devletlerdeki, imparatorluklardaki sosyal ve ruhi gelişmeye uygun olarak gelişmiş ve her devrin, o devre damgasını vuran hâkim kavmin (Selçuklu, Osmanlı, Memlûklü gibi..) san'at anlayışını yansıtmıştır. O anlayışın estetik zevkinin, gelişen yazı san'atına yansımaları apaçık kendini gösterir. San'at yazıları, İslâm'ın ilk devrelerinde, 7. asırdan 12. asra gelinceye kadar iki şekilde kullanılmış ve iki ayrı estetik anlayışı ortaya konmuştur. Birincisi, tezyinli motiflerle karışık olarak, diğeri sade, düz, yalın yazı olarak, kendi başına.

Her ikisinin estetik anlayışında farklılık vardır. Birincide yazı, sanki bir bezeme unsuru ve konusudur. İkincisinde ise yazı, kendine has değerler taşıyan varlığını ortaya koyar. 13. asırdan itibaren birinci tarz yavaş yavaş terk edilmiş ve yazı ana unsur olarak gerçek yerini almıştır. 7. asırdan itibaren harfler, olgunlaştırılmış, birleşimleri, büyüklükleri, tarz ve üslupları oturtulmuştur. 13. asır başında kendini

gösteren "istif" ve "Celi" yazı tipleri, gelişen estetik yazı anlayışına yepyeni bakış tarzlarını da beraber getirmiştir. Bunlardan "İstif", toplumun birlik anlayışının gelişmesi fikirlerinin cemiyetteki yansımaları olarak telâkki edilmiştir. "Celi" ise, toplumların güç, kudret kazanmasını, hâkimiyet sınırlarının genişlemesini, kudreti temsil etmiştir. Celi ve istif yazı tarzları; büyük boyutlar kazanmasına rağmen, hantallıktan ziyade, üstünlük ve egemen duruşuyla müthiş bir estetik sergilerler. Bütün bu haller ise, yazıların anatomik (yapı) özelliklerinin sağlamlığı ile nispetlerin (ölçülerin) san'atkârlar tarafından doğru kullanılmasıyla olduğu kadar, hakkaniyete, dengeye dikkat sayesinde maharetleriyle göze, ruha uygun yapılandırılmasından kaynaklanmaktadır.

İslâm ve Batı yazıları arasında estetik fark var mıdır, nedir?

Batının kullandığı yazı (Lâtin yazısı) tam manâsıyla dik bir yazıdır. İslâm'ın ilk devrelerinde kullanılan "Kûfi" yazı gibi, ancak Batı yazısı geometrik olmadığı için, böyle kalmaya da mahkûm kalmıştır. Lâtin yazı san'atkârları bunu aşamamışlardır. Onlar yazılarının güzelliğini ancak o kısır dik yapı çizgilerinde aramak zorunda kalmaktadırlar. Gotik yazıda olduğu gibi, Lâtin yazısına, İslâm yazısındaki hususiyetleri, güzelleştirme yollarını açmak mümkün değildir. Bu yazının yapısından kaynaklanır ve dolayısıyla akıcı bir seyyaliyet kazandırmak imkânsızdır. Lâtin yazısına daha ziyade, ancak bezeme ile güzellik sağlamaktan başka çareleri de yoktur.

Lâtin yazısı mahiyeti itibariyle, zorlandığında bile ancak dekoratif bezeme yollarına açıktır. Bu yazının alfabetik hususiyetini teşkil eden harfler, sert, katı, dik, köşeli ve soğuk ve cansız mermer soğukluğunu taşır. Eğip bükmeye gelmez, kırılıverir. Zorlamalar, onu esnekletirememiş bodurlaştırmıştır. Çeşitlemeleri de hep dar bir çerçevede kalmış, kendini geliştirip aşamamıştır. Batı, san'atındaki eski Yunan te'sirini, Rönesans'tan itibaren, işe geometriyi de karıştırarak müthiş bir ikileme sürtülmeye girmiştir. Batılılar, bütün tarihleri boyunca aşırı tezyinli, baskıcı, zorlayıcı, adeta insanı eşyalaştıran, bu nispetle de san'atı ruhsuzlaştıran gösterişli eserler üretmişlerdir ki bu hal yazılarında da görülür.

İslâm yazısına gelince: Batı yazısı ile taban tabana zıtlıklar gösterir. İnsan ruhuyla adeta bütünleşir, insanileşir. İlk yazı olan Kûfi'nin, dikliği, sertliği yerini, kıvrak, uyumlu yumuşak hatlı, ancak gereğinde tatlı bir disipline sahip harflerden müteşekkil olarak, yüzlerce çeşit üretilmesine izin vermiş, zaman içinde süzûle gelişen adeta çocukluktan delikanlılığa, oradan da bir pir olgunluğuna, vakarını muhafaza ederek, aslından taviz vermeden vasıl olmuştur. Bu hususiyette ona, "Güzel San'at" olma vasfını kazandırmıştır ki bu vasıf, Batı yazı san'atında yoktur.

Bir san'at haline gelen hat san'atı, gelişmesini üç temel esasa oturtmuştur. Bunlar, gövde güzelliği, duruş güzelliği ve topluluk (istif) güzellikleridir. Gövde güzelliğinden maksat, nispetli (orantılı) olma, tam yapılı (kusursuz) ve canlı olma halidir ki; Zira san'at olarak icra edilen yazının, güzellik ölçüleri sarsılmaz bir şekilde kaidelere bağlanmış sağlam yapılı harflerden müteşekkil olmalıdır. Onu güzelleştiren, estetiğini kazandıran hususta bu ölçülü gövde yapılarındaki ahenktir. Hangi hattat, kim olursa olsun, bu ölçüler içinde ona bağlı olarak yazmak mecburiyetindedir. Ortaya çıkan şaheserlerde bu kanunların en iyi ve etkili kullanılmasıyla meydana gelmiştir.

Hat san'at yazıları, hangi kavmin mensubu olursa olsun hattatlar tarafından kullanılan harfler ve içinde yer aldıkları kelimelerin üreme, birleşme ve yapılarında ortak parçalar vardır. Bu müştereklikte o parçaların bağlı oldukları nokta ölçüleri, birbirlerinin aynısıdır. Yazı estetiğinde, harf gövdesinin ve harflerin kelime gövdesindeki uygunluğu, nispeti, kaba veya cılız da olmaması da, ana estetik şartlardandır. Ancak bu şekilde yazının estetiği oturmuş olur.

İslâm yazı san'atının estetiğinde gövde dışında ve onun yanı sıra harflerin, kelimeler içindeki ve kelimelerin cümle içindeki duruşları çok önem kazanır. Hattat, meşk ettiği harfe kelimeye en güzel gövde yapısının yanı sıra; ona çekici bir işve kazandıracak canlı, cilveli edâları da vermeye mecburdur. Aynen bazı insanlar, normal güzellik sınırları içinde olmalarına rağmen, nasıl çekici, zarif, incelik sahibi, sempatik, alımlı ve fitri bir asalet sahibi iseler, bazı yazılarda velevki, san'at kusurları olsa bile, insan o kusurdan ziyade o yazının çekiciliğine, asaletine, zerâfetine meftûn olur. Bu durumda gövdede bazı zorlamalar bile olsa (bilhassa "celi" yazılarda) yazının insana tesir eden estetiğindeki zaaf, kusur sayılmazlar. Buna duruş güzelliği denir.

İstif güzelliği: İstif kelimesinin sözlük manâsı; sıralamak, tertip, tanzim etmek, düzene sokmaktır. Yazıda ise bu harflerin kelimelerin, san'atkâr tarafından üst üste getirilerek, tanzim ve tertibinin yapılması halidir. Hat san'atında istifte satırlar, ikili, üçlü katlar halinde yapılır. Bu istifler hattat'lar tarafından, yuvarlak, oval, konik, veya bir meyva tarzında, sembolik stilize hayvan tarzında kompozisyonlarla yapılabilmektedir. (leylek, arslan gibi..)

San'atkâr (hattat), tek harfte, tek kelimedede, tek satırda bulunamayacak estetiği, bu terkiplerde arar. Bu hattatın, san'atıyla varmak istediği bir noktadır. İstifli yazı, bütünlüğü temsil eder. Tıpkı bir saz eserinde, bütün sazların ahengindeki bütünlük gibidir. Harfler, kelimeler arasındaki uyum, birleşme, irtibattaki ahenk, san'atkârın gücünü, san'at anlayışını, o anlayışta vasıl olduğu noktayı, yazıdaki maharetini gösterir. İstif, harflerin, kelimelerin kucaklaşmasını sağlar. Ancak bunu yaparken de vakur bir edayla, güzelliğini bir tek harften, birliğe taşır. İstifler bazen

aynalı (müsennâ) olarak da yazılır. Önemli olan simetriği, plânı, dengeyi bozmamaktır. Biçim içinde en aykırı harfler bile kaynaşma ve uyumla, kelimelerle, bağdaştırılır. İstifli bir yazıda hattat, muvaffak olduğu nispette yazı estetik tesirini arttırır.

Açıkça belirtmekte fayda vardır ki "...yazıların san'at haysiyetine sahip olmaları, yani güzel sıfatını taşımaları, kazanmaları da mutlak değildir. San'at sevkiyle yazılmış yazılar içinde de güzeli, çirkin olabilir. Güzellerin içinde de birbirinden üstünü olabilir. Kaldı ki, güzel olmakla, güzel görünmek farklıdır. Onun için güzel görünüveren her yazının mutlaka hat san'atı içine giren artistik fevkalâdeliği haiz güzel yazılardan oluvermesi icap etmez. Meselâ kırma, yapma yazılar, hatt-ı şeceri, stenografi, nota, telgraf yazıları güzel görülebilir. Her hangi bir kâtibin yazısı da hoş gidebilir. Bütün beşer yazıları içinde sevilenler bulunabilir. Ancak hiç birisi estetik ilmini, hat san'atını ve hattatı ilgilendirmez. Bunlar arasında bazen yüksek kalitede görünenler bulunsa bile, bunları yazanlara, yapanlara katip, ressam veya san'atkâr dense bile hattat denilemez."²⁶

"Fakat sülüs, nesih, ta'lik gibi bazı yazıların her biri haiz olduğu estetik değeri ve aslındaki fevkalâdeliğiyle başlı başına hat san'atına ve estetik ilmine mevzu olur. İnsan ruhuna, derinliklerine tesir eden, hitâp eden yazılar bu çeşit yazılardır. Güzel gördüğümüz veya sandığımız diğer yazılar ise, göze en fazla ruhun kabuk tabakasına hitâp ederler. Göz bunları görür, ruh da hoşlanır, ama geçer. Öteki yazılarda ise takılır kalır ve ne kadar kalırsa o kadar zevk alır. Aldıkça da hayret ve hayranlığı artar." Şurası muhakkak ki "...artistik hususiyet, mutlaka güzel yazmak değil, güzel yazıyı güzel yazmaktır. Açıkça hattatlık, her yazıyla meşgul olmak değil, güzel yazının gerektirdiği en nadide şekli ve durumu tahakkuk ettirmektir. Bu takdirde estetik bir yazının hat san'atındaki estetik ilmindeki yeri, ne yazarların kudretleri, ne de bakanların takdiri ile değil, yazının mahiyetindeki estetik değeri ile tayin olur."²⁷

Hat San'atında Yazıların, San'at (estetik) Bakımından Değerleri:

Hat san'atında, kendinden başka hiçbir yazıda olmayan ve onun güzel san'atlar içinde yer almasını sağlayan unsurları yazmıştık. Ancak o unsurların içinde bulunduğu her yazı çeşidinin, estetiğinin gelişmesini de sağlayan dereceler vardır. Bunlar yazıların kıymet ve derecelenmesinde ehemmiyet kesbeder. Bir hat eserinin değerlendirilmesinde rol olan derecelendirmelerde şu noktalara bakılır:

- 1- Bir mektebe mensup olması,

26 M.Bedreddin Yazır. Medeniyet Aleminde yazı ve İslam. Aleminde Kalem Güzeli S 111

27 a.g.e

2. 2-Kol'a mensubiyeti,
3. 3-Üslûbu taşıması,
4. 4-Tarz'a sahiplik,
5. 5-Tavır sahipliği,
6. 6-Şive sahipliği,
7. 7-Hal'i taşımadır,

Mekteb mensubiyeti:

Hat san'atında yazılar hem kendi çeşidi içinde, hem geliştikleri muhit itibarıyla; üst seviyeye vasıl olmuş san'atkârlardan biri veya birkaçının ibda' (numunesi olmayan bir yenilik icadı) ile eriştiği yüksek san'at hususiyetinden dolayı birer mektep ismi alırlar. Meselâ; yazı eğer Kûfe şehrindeki gelişimden etkilenmişse. "Kûfe mektebinden", Meşhur hattat İmad'ın ta'lik izlerinden geliyorsa, İmad mektebinden veya Şeyh Hamdullah nesih'i izlerini taşıyorsa Şeyh mektebinden veya Arap Kufi'si, Râkım celisi veya sülûs mektebi, nesih mektebi gibi aldıkları eğitimin mensubiyetinin, hattatlar üzerindeki etkisinin izleri, hattatın hangi mektep (ekol) den geldiğini gösterir. Buna "mektebe mensubiyet" denir. Falanca hattat, Şeyh mektebinden gibi. Bu hattatların verdikleri eserler, zamanlarının, muhitlerinin, hem ferdi (şahsi) hem de içtimai (topumun), estetik zevklerini, mensup oldukları mektebin, eğitiminin izlerini ortaya koyarlar.

Kol mensubiyeti:

Her biri bir mektebe mensup olmakla birlikte, o mektebin içinde (mesela; nesih'te) kendini kabul ettirmiş üslup sahiplerinin tarzlarının takip edilmesi, o tarzda yazılan yazılar için takip ettikleri tarzın kolundan denir. Mesela: Sülûs'te, Kazasker kolu, Celâleddin kolu, Nesih'te Şeyh Hamdullah kolu, Hâfız kolu, Ta'lik'te Mir Ali kolu gibi.. Yazı çeşidi bir olmasına rağmen, o yazı üslubunda gidenlerin silsilesi olarak düşünülür. Kolu takip edenlerin müşterek vasıfları vardır. Bu vasıflar, yazının çeşidi ile hattatın şahsi vasıfları arasında bir nevi köprü vazifesi ve bir kol'a mensubiyet olarak görülür.

Uslûp sahibi olmak:

Muhtelif şahıslar tarafından yüksek vasıf ve karakterleri ile bir okul ve kol teşkil edecek kadar diğerlerinden farklı olan yazıların, yazılmalarında hakim olan usullerin ve kaidelerin bütününe de üslûp denir. Bu gelinen koldan farklı olarak yazının san'attaki, kendi çeşidi içindeki Hususiyetini gösterir. Meselâ: Râkım Efendinin, Celi üslûbu. Şeyh'in nesih üslûbu gibi.. Kollar bu üslûblara tabi olurlar.

Tarzı sahip olmak

Bir yazı çeşidinden, mektebinden ve üslûbundan gelmekle beraber, hattat'ın, bazı ayırıcı hususi vasıfları sebebiyle, (aynı mektep, üslûp mensubu hattatlardan) ayrılan yazı karakteri hususiyetine tarz denir. Bu eser, falanca hattatın tarzıdır veya o tarzda yazılmıştır denir.

Tavır sahibi olmak

Bir başka hattatın yazısındaki karakter hususiyetini taşımakla birlikte taklit olmayıp, yazanın şahsiyetinin tesiri görünmesine de tavır denmektedir. Yazı, diğer hattatın yazısının hususiyetlerini taşımakla beraber gizli-açık farklılıklar vardır ki, bu, tavır olarak isimlendirilir.

Şive sahibi olmak

Yazının çeşidi, mektebi, üslûbu, tarzı ve tavrı ne olursa olsun; yazanın şahsi san'atkârlık (artistik) vasıflarını gösteren tazıların bir kısmında veya kısımlarında görünen, sezilen bir başka hattatın eserlerinde rastlanılmayan hususi vasıflara da şive ismi verilir.

Hal taşımak

Şive'den daha hususi vasıflar taşıyan, birbirlerine benzeyen harflerin şiveleri aynı dahi olsa, yan yana getirilip bakıldığında her biri kendi müstakaliyetini açıkça ortaya koyan harflerin bulunduğu duruma, bu onların hal'i denir. Bir hattın, san'at eseri olması için olmazsa olmaz olarak bu yedi vasıf ve hususiyetleri taşıması şarttır.²⁸

28 M.Bedreddin Yazır.Medeniyet Aleminde yazı ve İslam. Aleminde Kalem Güzeli S 111

BÖLÜM 2

İslâm Yazısının (Hat San'atının) Doğuşu - Gelişmesi-San'atlaşması

"Yaratan Allah'ın adıyla oku. O insanı kan pıhtısından yarattı. Kalemle yazmayı öğreten; insana bilmediğini öğreten, keremi erişilmez mertebede olan Allah'ın adıyla oku."

Alak Suresi [96] 1-5

2/1-Arap Yazısının Menşei:

Arap yazısının başlangıcıyla ilgili çeşitli görüşler/rivayetler ortaya atılmıştır. Bunlardan biri yazının başlangıcını Hz.Adem ile başlatır ve hadislere dayandırır. (Bazı âlimler meseleyi hadislerin ışığında açıklayarak yazının vahye dayandığını **tevkifi** savunurlar). Buna göre, Hz. Âdem(a.s)'ın, yazıyı ölümünden üç yüzyıl evvel bulduğu (ilham edildiği) ve kil tabletler üzerine yazıp bunları pişirdiğini, Hz.Nuh, zamanında vuku bulan tufandan sonra da her topluluğun (kavmin) kendi yazısını bulup buna göre yazı yazdığı ileri sürülür veya Hz.Idris peygamber veya onun oğullarından biriyle yazının başlangıcı arasında bir bağ kurulur. Hz. İsmail ya da yine onun oğullarından Nasr ve Teymâ'nın yazıyı bulan ilk kişiler olduğu bunların yazıyı bitişik olarak icat ettiklerini daha sonra kardeşleri olan Nebet, Hemîsa' ve Kayzer'in de harfleri ayırdıkları ileri sürenler de vardır. Bu rivayetler dışında yazının icadını bazı mitolojik isimlere bağlayan rivayetler de vardır.

Bu rivayetlerden bir diğeri; Arap yazısının Ebced, Hevvez, Kelemun, Sa'fes, Karuşet adlı kişiler tarafından icat edildiğidir. Bu iddiaya göre Ebced, Mekke ve civarının kralı, Kelemun, Sa'fes, Karuşet' de Medyen ya da Mudar ülkelerinin krallarıydılar. Sonra kendi isimlerine göre alfabeyi icat etmişler, kendi isimlerinde olmayan ve **revâdif** adını verdikleri غ, ش, ظ, د, خ, ث harflerini de

ekleyerek alfabeyi tamamlamışlardır. (Ancak bu isimlerin, Süryânîce, İbrânîce gibi bazı Sâmi alfabelerdeki harflerin ard arda sıralaması sonucu oluşmuş kelimeler olduğu da dikkati çekmektedir. Arap yazısının icadıyla ilgili bir başka rivayet de Arap yazısını Süryânî alfabesini örnek alarak Murâmîr b.Murre, Eslem b.Sidre ve 'Amir b.Cidre adında Tayy kabilesinden üç kişinin icat ettiğidir. Rivayete göre bunlardan birincisi harflerin şekillerini ve faslı, ikincisi vaslı (birleştirmeyi) , üçüncüsü ise i'câmı (noktalama) bulmuş ve bunlardan Hiralılar, Hiralılardan Enbârlılar yazıyı öğrenmiş ve yazı bu şekilde yayılmıştır.

Arap yazısının menşei hakkında bunlar dışında üç iddia daha ileri sürülmektedir. "Bu iddialardan birisi, Arap yazısının, Güney Arabistan'da yaşayan Himyerlilerin dikköşeli yazısı olan "Himyeri" adlı yazıdan türediği, ikincisi Kuzey Batı Arabistan ile Filistin Lût Gölü arasında hüküm süren Nabatlıların yuvarlak yazısından doğduğu, üçüncü iddia ise; Nabatlıların komşusu olan Suriye ve Irak'ta yaşayan Arapların (Zebet ve Harran kitâbelerine dayanılarak) kitâbelerdeki dikköşeli ve yuvarlak yazıların ilk iptidai Arap yazısı olduğu ve bu yazının "Himyeri" ve "Nabatî" yazıların birleşiminden doğduğu iddiasıdır. Buna delil olarak gösterilense, Arapların, Nabat'a komşuluğunun yanı sıra çok eskiden beri Güney Arabistan ile ticari münasebette oluşları ileri sürülmektedir.¹

Himyerlilerin "Müsned" veya "Hatt-ı santrici" denilen dik ve köşeli yazısından alınan ve Fırat'ın sağında bugünkü Necef kasabasının bulunduğu yerde, bir zamanlar hükümet merkezi olan Hireli Araplarının kullandıkları hatt-ı Hiri denilen dik ve köşeli yazıdan ilham alınarak, Enbar'da ortaya çıktığı adının da İslâm öncesi, Araplar arasında "Ma'kili" olarak adlandırılan yazının, bilâhare Zebet ve Harranlıların, Enbar ve Hirelilerden bu ma'kili yazıyı öğrenip, o vakte kadar yazdıkları Nabat yazısı ile (ki bu Şâmi adı verilen yazıdır) birleştirilerek bu kitâbelerde

1 Zebet ve Harran kitâbeleri, İslâm öncesi 6.asra ait milâdi 512 yılına ait Zebet ve milâdi 568 e ait Harran ve Suriye'deki Ümmü'l-Cemâl mezar taşlarıdır." ;M.Bedreddin Yazır, Medeniyet Aleminde yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli S:54

kullandıkları ileri sürülmektedir. Bu gelişmenin MS.III yy ve IV.yy.lar arasında gerçekleştiği, Enbar'dan,Hire'ye, oradan da Hicaz'a giden yolu takip ettiği rivayeti umumi kabul görmektedir.²

Üçüncü iddia esas alındığında da, Enbar ve Hire'de yaşayan Lahmi'lerde (MS VI. yy ortalarında) yazının tekâmül etmiş olduğu ve Hicaz'da hissedilir derecede bir üslup kazandığı, ayrıca her iki yazının da kullanıldığına dair bazı vesikalara ulaşılmış olduğu iddiasıdır. Şurası muhakkak ki; Her halükârda, yazının İslâm öncesinde de Hicâz ve Mekke'de bilindiğinden şüphe edilemez. Zira cahiliye döneminde de bu bölge ehemmiyetli bir ticari merkezdi. Ticaretin bütün yolları, Güney Arabistan'dan Suriye'ye, Irak'a, Filistin ve Bizans'a kadar uzanan bir çizgi içinde yapılmaktaydı. Ayrıca bölgede yaşayan Hıristiyanların, Yahudilerin ellerinde bulunan dini kitapların, İbranice, Süryanice hatta Arapça metinlerinin olması çok tabiidir. Ticaret içinse mutlaka yazının bilinmesi gerekir. Ticari kayıtların, hesapların tutulması, anlaşmaların yapılması vs. işlemler için yazının bilinmiş olması gerekir.

İslâmiyetin, zuhuruna kadar muhtelif merhaleler geçiren Arap yazısında, iki ayrı hususiyet taşıyan (dik-köşeli ve yuvarlak hatlı) yani **Ma'kili** ve Şâmi yazılar kullanılmakta idi. Şâmi yazı daha ziyade halk arasında günlük olarak, Ma'kili yazı ise kitâbelerde ve önemli vesikaların yazımında kullanılmakta idiler. Hz.Muhammed (a.s.m)'in ceddi olan Abdülmuttalib'in de yazı bildiği, ayrıca birçok okuryazarın da bulunduğu dair tarihi kayıtlar mevcuttur. Bu okur-yazar sayısının 17 sinin erkek 7 sinin de hanım olduğu belirtilir. Her şeye rağmen henüz, Arap yazısının menşei hakkındaki bilgiler bir hayli karışık ve tam netleşmemiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yapılan kazıların ve bulunan malzemenin bolluğu neticesinde elde edilen son bilgiler, Arap yazısının menşei Aramî asıllı Nabati yazısına dayandırmaktadır. Arap asıllı olan Nabat kavminin M.Ö. IV. asıra kadar çöllerde dolaştıktan sonra nihayet Filistin'in güneyine yerleşerek ve Petra şehrini kendilerine merkez yaptıkları ve günümüze kalan bina harabeleri ile taşlar üzerine yazılan kitâbelerden, ileri bir medeniyete sahip oldukları anlaşılmaktadır. Nabatlı'ların M.Ö. VI. yüzyıla ait kitâbelerindeki yazıların, Hz. Peygamberin (a.s.m) doğumundan önceki devreye ait Arapça kitâbelerdeki yazılara yakın oluşu, Arap yazısının Nabat yazısından meydana geldiğini iddiasına güç kazandırmaktadır. Kısaca, yavaş bir surette gelişen Nabat yazısının sadeleşmesi ancak VI. yüzyıl içerisinde vuku bulmuştu; bu istikamette değerlendirilince ve dikkatle tetkik edilince Nabatî kitâbelerindeki yazılarda, Arap yazısının ilk şekillerinin mevcut olduğu ve harflerinin hem köşeli, hem yuvarlak

2 Nabatîler yarı göçebe, kısmen ziraat ve ticaretle uğraşan kuzey Arabistan, Sina ve Ürdün civarında yaşamış Arapça konuşan bir halktır. Hâkimiyetleri M.Ö.312-311 yıllarında başlamış ve M.S.106 yılında sona ermiştir. Önemli şehirleri, başkent Petra, Hicr ve Busra'dır.

bir karaktere sahip bulunduğu ve Arap yazısının da bu istikamette geliştiği dikkati çeker. Araplar da bu sadeleşmiş harfleri alarak kullanmaya başladıkları ve zamanla geliştirdikleri neticesini söyleyebilmek mümkündür.

Diğer bazı araştırmacılara göre ise; Nabatîler, göçleri sırasında Arap nüfusla karışmış Ârâmîlerdir. Bunun delili olarak erken devir Nabatî yazıtlarının Arap etkisinden uzak oluşu, M.S. I yüzyıldan itibaren ise Arap etkisinin açıkça görülmesi olduğunu ileri sürerler. Bugünkü düşünce ise Nabatîlerin yazı dili olarak Ârâmî yazısını kullanan Araplar oldukları tarzındadır. Ancak Ârâmî yazısını aynen almakla yetinmeyip bu yazıyı geliştirmişler, kendi adlarıyla anılan alfabeyle bulmuşlardır. Nabatî alfabesinin 22 harfi vardır ve yazı sağdan sola doğru yazılmaktadır. Harfler bitişik ve noktasızdır. Bu yüzden bitişik bir harf grubu birkaç değişik şekilde okunabilir. Erken devir Arapçasında da farkedilen bu durumun sözde ya da yazıda yapılan bazı değiştirmelerle dilin zenginleşmesine katkıda bulunduğu düşünülmektedir.

Arap yazısının başlangıcı ve ne suretle yayıldığı konusunda farklı görüşler vardır. Bazı müelliflerin verdikleri bilgiler farklı olmakla beraber Arap yazısının Güney ve Kuzey Arabistan'da bulunan Arap devletlerinin kullandıkları yazıların, özellikle Nabatî yazının tesiriyle ortaya çıktığını göstermektedir. Bu konuya açıklık getiren ve daha tatminkâr bir sonuca ulaştıran ise müsteşriklerin eski Arap kitâbeleri üzerinde yaptıkları araştırmalardır. İslâm âlimlerinin de bu farklı rivayetleri değerlendirmeleri de vardır. Bunları göz önüne alırsak, bize yazının, her ne şekilde olursa olsun, Enbâr'dan Hire'ye oradan da Dûmetülcendel yoluyla Hicâz'a geçerek yayıldığı neticesini düşünülebilir.

Başa dönersek, G. J. Klehr (ö. 1724) ve Theodore Nöldeke (ö. 1865) başta olmak üzere bazı müsteşriklerin bu konuda bilinen en eski Zebet ve Harran kitâbelerine dayanarak verdikleri bilgiler bizi daha tatminkâr bir sonuca ulaştırmaktadır. Bu zatların tetkik ettikleri bu kitâbelerden milâttan sonra 250 yılına ait Ürdün'ün doğusunda Ümmülcimâl'de bulunmuş bir mezar taşı ile M:S 328 senesine ait Nemâre'de İmru ülkays'ın türbesi üzerinde bulunan Arapça kitâbeler bizi Arap yazısının başlangıcı hakkında aydınlatmakta ve bu konudaki şüpheleri ortadan kaldırmaktadır. Bu en eski Arap kitâbeleri Arâmî yazıdan doğmuş olan Nabatî hatla yazılmıştır. Milâttan sonra 512 tarihli, Halep'in güney doğusunda Zebet'de ve 568 tarihli Dımışk'ın güneyinde Harran'da bir mabedin kapı sövesinde bulunmuş kitâbelerle yine milâttan sonra VI. yüzyıla ait Ümmülcimâl'de bulunan diğer bir belge de gelişmiş Nabatî hatla yazılmıştır. Bu kitâbeler üzerinde yapılan incelemelerde, Câhiliye devri Arap yazısı ile harflerin şekil ve düzeni bakımından bitişik Nabatî yazısının yakınlıkları tesbit edilmiş Arap yazısının Nabatî yazısından doğduğu ve onun gelişmiş bir devamı olduğu kanaatine varılmıştır. Netice olarak, gerek İslâm âlimlerinin gerekse müsteşriklerin verdikleri bilgiler Arap yazısının

Nabatî yazıdan geliştirilmiş olduğunu, Nabatî yazının da Arâmi yazı çağından Fenike yazısına bağlandığını ortaya koymaktadır.

Bazı İslâm bilginleri Câhiliye dönemi Arap yazısına “el-cezm” adını vermişlerdir. Sözlükte “kırılıp ayrılma, kopma” mânasına gelen Nabatî asıllı olan cezm, Hîre’de geometrik, düzenli, dik ve yatay çizgilerin hâkim olduğu yeni bir üslûp kazanmıştır. Harflerin düzenlenişi düz vuruşlar, kırılmış çubuğa benzer. Nabatî yazısında görülen bu değişiklik muhtemelen (yukarıda yazılan rivayetlerden biri olan) Tay kabilesinden Belâzüri’nin Arap yazısının mucidi olarak kabul ettiği Mürâmir b. Mürre, Amir b. Gedere ve Eşlem b. Sidre tarafından yapılmıştır. Bu üç kişi Nabatî yazısında yaptıkları bu yeniliklerle beraber Süryânîce alfabeyi Arap diline adapte etmişlerdir.

İslâmiyet’ten önce Araplar arasında cezm’den başka ticarî işlerde, mektuplarda veya süratle yazılması gereken günlük işlerde yine Nabatî yazıdan kaynaklanan yuvarlak, yumuşak ve ortaları delikli olmayan meyilli (takvir) harfleriyle, Kuzey Arabistan menşeli meşk hattının kullanıldığı bilinmektedir. Bu nesih yazıya benzer bir hat (yazı)tır.

a-Gelişmiş Arap Alfabesi:

Günümüzde batı kaynaklarınca alfabe ve yazıların hepsi temelde Fenike’lilere dayandırılır. Fenike alfabesi, yirmi iki harften ibarettir. Keldanî’ler bunları alarak İbrani yazısının aslını icad etmişlerdir. Asur’ler zamanında da Süryani yazısı şekline dönüşmüştür. Araplar kullandıkları alfabeyi “Elifba” olarak adlandırmakta olup bunlardan almışlar, fakat alırken Keldanîlerdeki Farsça(**kaf, cim ve pe**) harflerini (dillerinde olmadığı için) **cim, sad ve bâ** harflerine çevirmişlerdir. Dillerinde olup da Keldanîlerde bulunmayan – **je, ha, zel, sad, zı, ğayn-** gibi sesleri de, üzerlerine ayırt edici birer çizgi veya nokta koyarak kullanmışlardır. Yalnız Araplara mahsus olduğu söylenen ve **Lâmelif** ve hareke (vokal) kabul etmeyen sakın elif de M.S VI. asırda bugünkü şeklini almış, fakat bunu Elifba’ya tek bir harf olarak koymuşlardır. Nihayet yedi harfin ilâvesiyle, Arap “Elifbası” 29 harften oluşmuştur.

ا Elif, ب Be, ت Te, ث Se, ج Cim, ح Ha, خ Hı, د Dal, ذ Zel, ر Ra, ز ze, س Sin, ش Şin, ص Sad, ض Dad, ط Tı, ظ Zı, ع Ayn, غ Ğayn, ف Fe, ق Kaf, ك Kef, ل Lam, م Mim, ن Nun, ه He, و Vav, ي Ye, (ء Hemze)

b-İslâm’ın Doğuşu ve Yazı

İslâm’ın doğuş döneminde Araplar tarafından kullanılan yazı, Hicâz’da Ma’kılî (dik ve köşeli) ve Şâmî (yuvarlak) olarak iki şekilde kullanılıyordu. İslâmı ilk kabul edenlerden yazıyı bilen ve yazanlarının sayıları yirmiyi geçmediği

rivayet ediliyor. İslâm dininin yayılabilmesi, müslümanların ilmini artması için yazıyı, kitâbeti (yazıcılığı) mecbur tutan, kullanım sahasını genişleten âyetler ve hadislerle teşvik etmesi ile yazı, birden bire yepyeni bir safhaya girdi. İslâmın (müslümanların) maddi ve manevi her cihetle içtimai (sosyal) hayatının vazgeçilmezi haline geldi. Zira yeni nizâmın, gerek neşri ve gerekse hukuki (şer’i) hükümlerinin va’zı, telkini bu vasıta ile işlendi.

Resim 1 (eksik) - makılı levha : Hattat Levend Karaduman

Kur’ân yazımında kullanılan ilk yazı, yuvarlağımsı hatlara sahip olan Ma’kılî idi. Ancak, yazı çok bozuk bir halde olduğundan Devlet işlerinde resmî bir yer işgal etmemektedir. Daha ziyade halk arasında resmi olmayan yazışmalarda kullanılmaktaydı. Bu şu demektir ki;” İslâm’da yazı daha başlangıçtan itibaren ilmî haysiyetiyle değil, sanat haysiyetiyle birlikte ele alınmış ve Ma’kılî yazı buna diğerinden daha müsait görülmüştür.³

İslâmiyetin başlangıç devrinin başları ve cahiliye dönemi sonraları hakkında yazılı her hangi bir vesika henüz elde mevcut değildir. Oysa bu dönemde okur-yazar Arapların olduğu da kesindir. İslâmın yazıya ehemmiyet vermesi yazının kullanma sahasının genişlemesine yol açmıştır.

“Mürekkebinî karıştır, kalemin ucunu uzun tut, satırlar arasında tenasübe riâyet et”
Hz. Ali (r.a)

2/2-İslâmiyet ve Arap yazısının İslâh Çalışmaları:

M.S 7 ve 8.asırlar.

İslâmın tebliğ edilmeye başlanmasıyla meydana gelen müthiş değişimin başlangıcı, Hz. Muhammed (a.s.m)

3 M.Bedreddin Yazır, Medeniyet Aleminde yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli S:59

'e inen, "İkra"⁴ Oku! İlâhi emri ile başlayan beş âyet ve daha sonra nâzil olan "Kalem"⁵ sûresi, yazıyı ve kitâbeti ilâhi bir kaynağa bağladı, hatta emretti. Bu emirler dinin yayılmasında fevkalâde rol oynadığı gibi, imân eden müminlerin hayatlarının her safhasının değişimini de beraber getirdi. İslâmiyet, yazı yazmayı zaruri kılan, öven, teşvik ederken, kullanma sahasını alabildiğine genişleten bütün amilleri de hayata geçirdi. Yazı, cemiyet hayatının maddi ve manevi bütün unsurlarına tesir etti.

Yazı, dinin yayılması için kültür hayatının gelişmesinde telkin, neşir, tesbit vasıtası olarak işlendi ve geliştirildi. Açık ve çok net bir şekilde gelen âyetlerle, Hz.Peygamberin (a.s.m) bilginin yazı ile tesbit edilmesini muhafazası, okuyup yazmayı, bunu öğretmeyi bir vazife olarak müslümanları mecbur etmesi ve teşvik etmesi de tam manâsıyla uyanış sebebidir.

*"İlim sizin malınızdır, Çin'de de olsa bulup alınız.",
"Kim Besmeleyi güzel yazarsa cennete girer",
"Alimlerin harcadıkları mürekkeple, şehidlerin kanları
tartıldı, mürekkep ağır geldi."*

Hadis-i şeriflerden de görüleceği gibi, ilmi, yazıyı, güzel yazmayı teşvik etmesi, müslümanları adeta kamçılıdı. Yazıyı öğrenme, güzelleştirme hızını arttırdı. Himmetlerini ve gayretlerin bu noktada kesifleşmesini ve (kız/erkek) çocukların okuyup yazma öğrenmeleri hususunda babalar/anneler mesul tutuldu ve böylece yazının kadın erkek bütün müslümanların hayatında zaruri olarak yer alması sağlandı. Bedir (M.624) gazasında esir edilen ve yazı bilen müşriklerin, Ensar'ın çocuklarından onar kişiye okuma-yazma öğretmeleri karşılığında esirlikten fidye ödemedi kurtulmalarını sağlamak için izin verilmesi, gibi tedbirler alınmasıyla da yazı daha geniş bir halk kitlesine yayıldı. Hz.Muhammed (a.s.m) Mekke'den,Medine'ye hicret ettikten sonra (M.622) burada inşa ettirdiği mescidin sofasını, Müslümanların okuyup/yazma ve Kur'an öğrenmelerine tahsis etmesi de Medine'yi, İslâm yazısının ilk merkezi haline getirmiş oldu .Bütün bu tedbir ve teşvikler neticesinde Arap yazısı, hicreti takip eden elli sene içinde , daha önce cahiliye dönemlerinde geçen üç asırlık dönemden daha büyük bir gelişme gösterdi. Hz.Peygamberin (a.s.m), vahiy kâtipliğini yapan kırktan fazla sahâbi arasında bazıları, ayrıca çeşitli hizmetlerde istihdam edildiklerinden (hükümdarlar'a gönderilecek mektuplar, yapılacak ahidnameler, vs .için) Farsça, Rumca, Habeşçe hatta İbranice, Süryanice dil ve yazılarını bilen, öğrenen sahâbi'ler oldu. Bütün bunların süratli gelişmesi bazı sıkıntıların doğmasına, görülmesine ve netice olarak bunlara karşı tedbirler alınmasını da beraber getirdi. Zira Arapça, tespitler yapmada ve ifadede henüz zayıf kalan yazının kusurları, eksiklikleri şiddetle hissedilmişti.

4 El-Alâk suresi 96, 1-5

5 El-Bakara suresi 2, 286 ve kalem suresi 68, 1

Hz.Peygamber (a.s.m) hizmetinde, İbrani ve Süryani dillerinde tercümanlık yapan ve vesikaları çeviren Zeyd bin Sabit gibi zatlar, Hz. Peygamberin nezaretinde Arap yazısının islâh ve ikmalî için tedbirler almaya başladılar. Hz. Muhammed (a.s.m),yazı yazmanın adap ve edebine dikkat çekmiş, bismelenin bazı harflerinin yazılış ve şekillerini tavsiyeler yaparak müdahalelerde bulunmuştur. Bu çalışmalar sırasında alınan tedbirler çok faydalı olmuştur. Kur'an-ı Kerim'in derlenmesi ve mushaf haline getirilmesi çalışmalarında bulunan Sahâbilerin gerek hat ve gerekse kitâbettaki mahâretleri kusursuz olmamakla beraber onlar kendi mahâret ve bilgilerini de süratle geliştirme gayretine girmişlerdir. Bu devri çok iyi anlamak gerekir. Zira bir taraftan yazı güzelleştirme gayreti, bir taraftanda dil ile söylenenlerin yazı ile ifadesinde kusursuzluk sağlayacak gramerin geliştirilmesine çalışılmıştır.

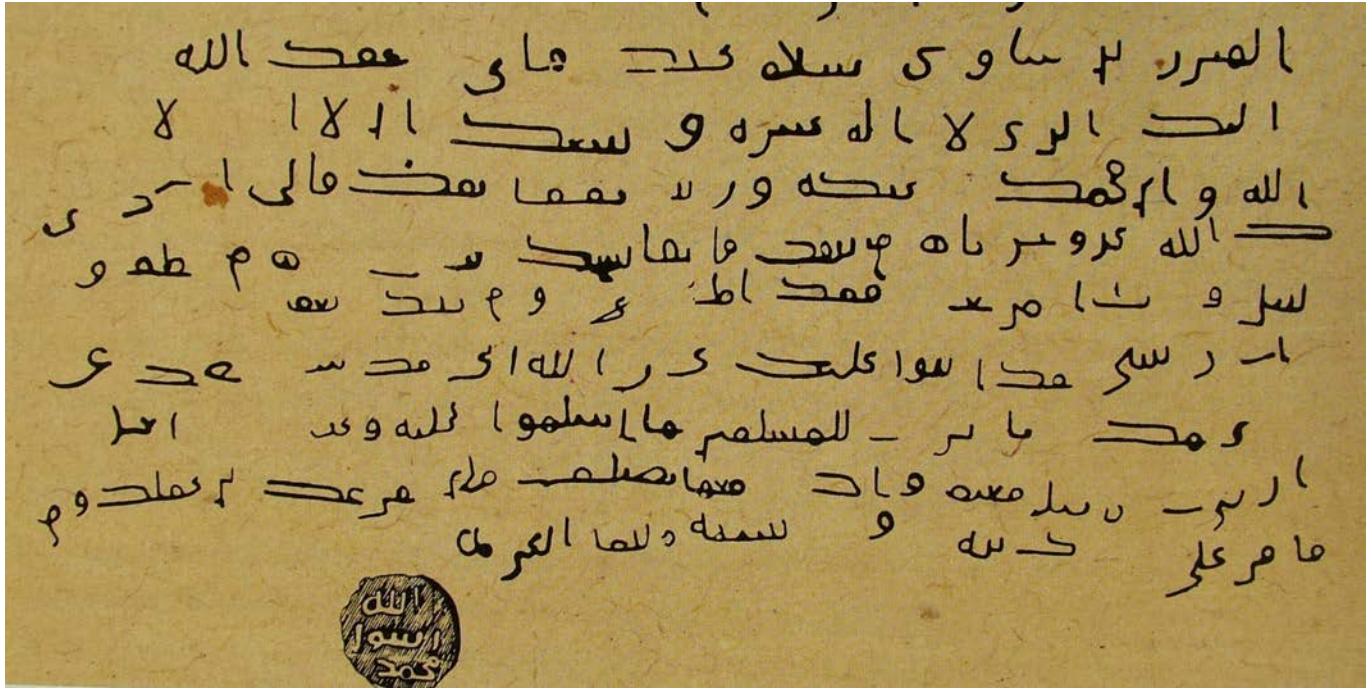
7.asır

Hülefâ-i Râşidin Dönemi M.632/661 arası:

Hz.Ebu Bekir'in (r.a) hilafeti (m.632-634) döneminde, Artan fetihler sırasında Kur'an-ı hıfz (ezberleyen-hafızasında tutan) edenlerin birçoğunun şehid olması sıkıntıya sebep olması ve sayılarının azalması Kur'an'ın tebliğ vazifesini sekteye uğratabileceği ve her hangi bir şekilde tahrife uğraması endişesi ile (suhuf haline getirilmesini) zaruret haline getirmişti. Bu yüzden yapılan istişareler neticesinde, Hz.Muhammed (a.s.m) hayatta iken, muhtelif malzemeler üzerine yazılmış olan Kur'an-ı Kerim sayfaları (deri, kemik vs. üzerine yazılmış) Hz.Peygamberin tercümanlığını ve vahy kâtipliğini yapan Zeyd bin Sabit (r.a) tarafından, halifenin emriyle mütecanis (aynı cinsten olan) sahifeler halinde bir arada toplanmış "Suhuf" halinde getirilerek yazılmış, başta Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz.Ali olmak üzere hayattaki, Sahabe-i Kiram'ın (r.a) tamamının tasdiki ile kabul görmüştür.

Hz.Ebu Bekir'in (r.a) vefatından sonra da gerek Kur'an'ın yazımı ve gerekse Hz.Peygamber'in vefat etmesinden sonra genişleyen islam coğrafyasındaki dini ve idari hayat ve günlük işlerde yazının ehemmiyetinin artarak devam etmesi ve Kur'an tilavetinde okuma ahenginin sağlanması için (çeşitli kavimlerin islami kabulünden sonra ortaya çıkan telaffuz farklılığı sebebi ile) Hz. Ömer (r.a) (M.634-644) zamanında resmi mektepler, açıldı hocalar tayin edildi.

Hz. Ömer (r.a)ın vefatından sonra da yapılan çalışmalar kâfi gelmedi. Zira Arap yazısı henüz Kur'an okunuşundaki ses hususiyetlerini tam ifade edecek kıvama gelmemişti. Bunun görülmesi üzerine, Hz. Osman (r.a) (644-656), Hz.Zeyd'in yazdığı ve Hafsa bin Ömer'de bulunan "Suhuf'u kopya ettirerek bir "Mushaf" yazdırdı. Yazdırılan bu "Mushaf"tan yeni kopyalar çoğaltıldı, bir tanesini

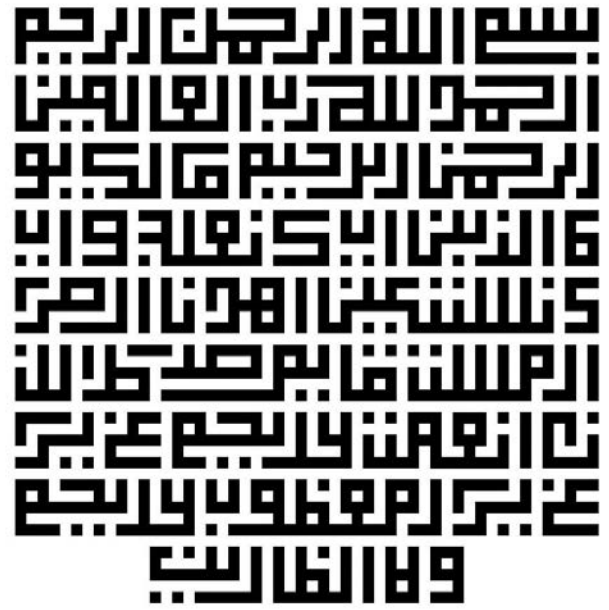
Hz Muhammed a.s.m'ı mektubu. MNE Arşivi

kendisine alıkoyup, diğerlerini Kûfe, Şam, Basra, Mekke, Medine, Yemen ve Bahreyn'e birer okuyucu ile birlikte gönderdi. Bundan maksad, Kur'anı bozulmadan tespitinin ve yazılmasının, çoğaltılmasının ve doğru okunmasının sağlanması idi. Bu nüshalar parşömen üzerine tek renk (siyah) mürekkeple yazılmıştı; noktasız ve harekesiz idiler; üzerlerinde her hangi bir tezyînî unsur yoktu. Sûre adlanma, sûreleri, âyetleri, cüzleri v.s. ayıran işaretler taşıymıyordu. Yazılan Mushaf'lar o devirde henüz Nabat yazısının harf ve imlâ hususiyetini korumakta Mekki ve Medeni denilen hat'larla yazılmışlardı. Ancak bu iki yazı arasında önemli sayılacak pek fark ta yoktu. Buna rağmen, Arap yazısının şekil bakımından geçirdiği merhaleleri göstermesi bakımından önemlidir. Hz. Ömer'in (634-644) (r.a) hilâfeti zamanında da, Kûfe şehrinde resmi hat mektepleri açıldı ve her taraftan buraya devrin en iyi hattatları getirildi

Arap yazısının islâh ve ikmalî gayretleri ile eksikliklerinin giderilmesi bir taraftan sürerken, diğer taraftan güzelleştirme çalışmaları da devam ediyordu. Arap yazısı henüz harekesiz yazılmaktaydı. Yazının güzelleştirilmesi için ilk önemli çalışmanın Hz.Ali (r.a) tarafından yapıldığı ve o güne kadar kullanılan yazılardan mülhem olarak, yeni bir yazıyı vaz' ettiği buna da "Mensûb" adı verildiği nakledilir. Mensûb yazının, ma'kılı ve Şâmi yazıların ölçülü olarak birleşmesinin mahsulü olduğu ve o güne kadar Mekki ve Medeni adıyla kullanılan yazıların yerlerini bu mensûb yazının aldığı da rivayetler arasındadır.

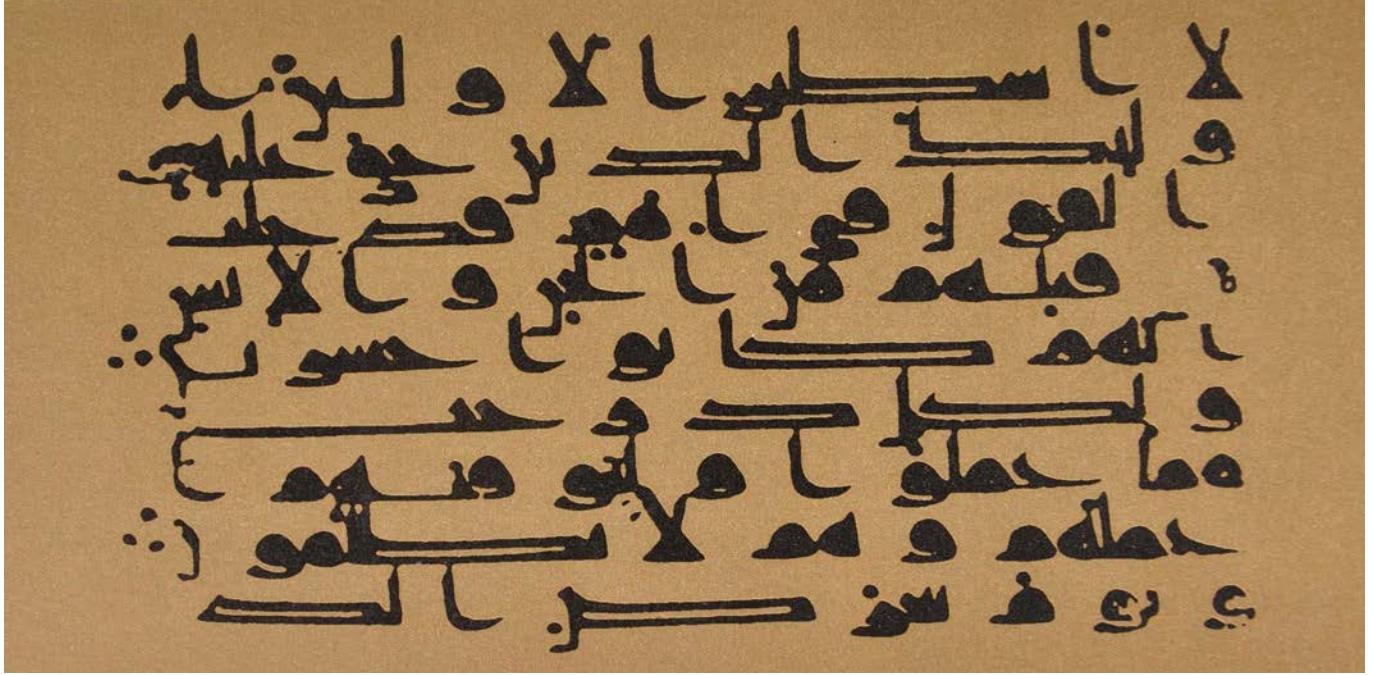
Fetihlerle genişleyen İslâm dairesi sebebiyle İslâmiyeti kabul eden her ülkede Arap alfabesi revaç bulup, kabul gördü. Yazı artık Arap Yarımadasını aşmış, anavatanından uzak ülkelerin de yazısı halini almış ümmetin bir üsterek ifade şekli haline gelmişti. Kullandıkları yazıları terk eden

yeni İslâm ülkeleri sayesinde Arap yazısı hüviyeti de değişti ve İslâm yazısı olarak müşterek bir medeniyetinin doğuşunun temelleri atılmasının sebebi oldu. Hz.Ali'nin (r.a) hilâfet merkezini Kûfe'ye taşımasıyla "Mensûb" yazıda artık "Kûfi" yazı olarak tanınmaya başlandı. Bundan dolayı, Hz.Ali'ye(r.a) "Kûfi"nin vaz'ı' denmiştir.

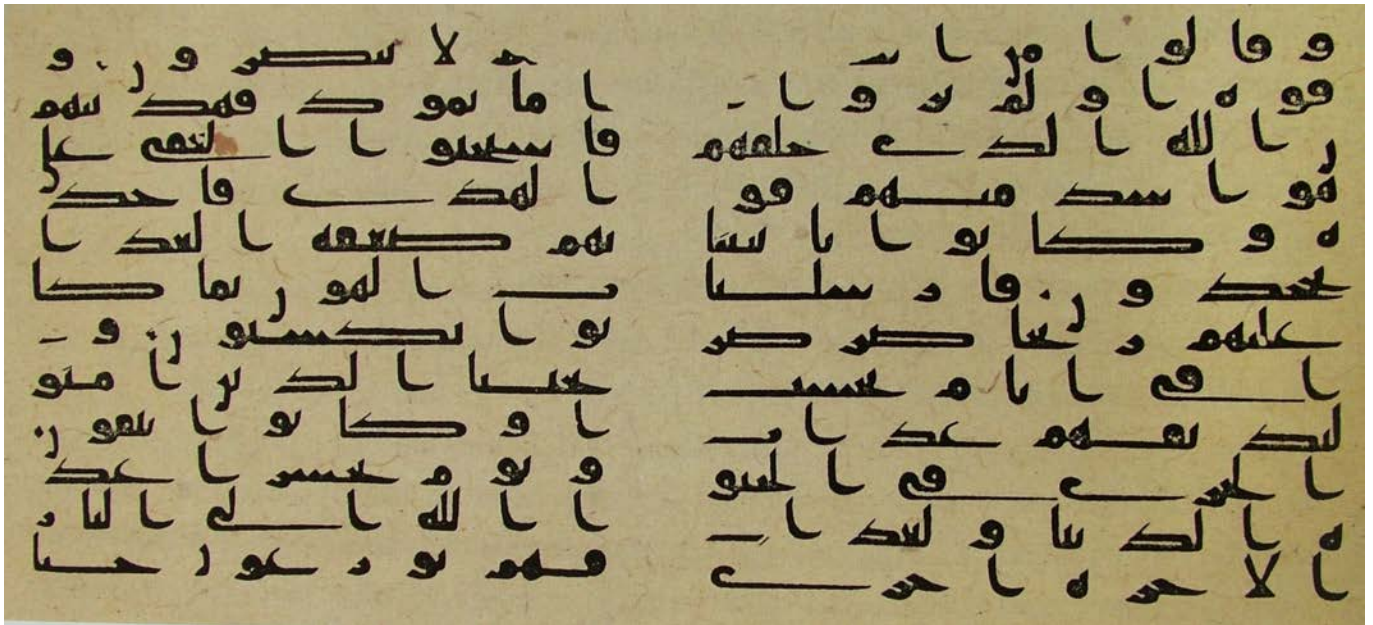

Fatiha : Hattat Savaş Çevik

Bu arada Arap yazısının islâhı, iki yönde sür'atle gelişme gösterdi. Biricisi, yazının sistem olarak tamamlanması ve harflerin güzelleştirilmesi (okuma rahatlığı sağlamıştır) ikincisi ise, Hz. Peygamberin (a.s.m) "**Kim Besmeleyi güzel yazarsa cennete girer**" buyurmasının ışığında yeni bir sanat şubesinin ana unsuru olarak gelişmesidir. Arap

Hz.Ali'n in hattı

Hz.Ali dönemi Kur'an sayfası

yazısında kısa seslileri işaret edecek harf veya işaretlerin bulunmaması, birbirine benzer harflerin ayırımını sağlayacak işaret ve noktaların eksikliği gelişmeyi bir müddet engellemişse de bu eksikliği giderecek çalışmalar yapılması önündeki engelleri kaldırmıştır. İslâmın ilk zamanlarından itibaren iki çeşit yazıdan, harflerinin sert, dik köşeli olanının taş üzerine kazılan kitâbelerde, parşömenlerde ve bazı ciddi vesikalarda kullanıldığını,

süratli yazılması icap eden, günlük ve itinadan uzak yazılarda yumuşak, kavisli hatları olan ikinci bir yazının kullanıldığını belirtmiştik. Bu iki üsluptan, önceleri sanat değeri taşımayan yuvarlak hatlara sahi olanı, taşrada ve süratle genişleyen devlet teşkilâtında gittikçe ehemmiyet kazandı. Ana vatanından uzaktaki İslâm topraklarında da tercih edildi.

Kufi-levha. (Hattat Hamid Aytac) *MNE Arşivi*.

b-Emeviler Dönemi: M.S.661-750 - (el Hattu'l-mevzun) Ölçülü Yazıya Geçiş:

Devlet yapısındaki İdari değişim ve hilâfet üzerindeki siyasi çalkantılar Hz.Ali'nin (r.a) şahadetiyle, hilâfet merkezinin Şam'a taşınması sırasındaki kısa siyasi istikrarsızlığa rağmen, yazıda Hülafâ-i Râşidin döneminde başlatılan Kur'an metninin doğru tespiti ve her türlü bozulmayı önleyecek gayretler neticesinde her tarafa yayılan Kur'an'ın tilâvetinde, Arap olmayan müslümanların, hatta Arapların dahi okurken zorlanmaları hissedilir hale gelmişti. Bunun sebebi ise, Arap yazısında, kısa seslilere delâlet eden harf ve işaretlerin bulunmaması ve şekilleri birbirine benzer harflerin ayırımını sağlayacak noktaların henüz kullanılmamasıydı. Bu halin gittikçe ciddileşmeye başlamış olması yüzünden, yazının kusurlarının giderilmesi çareleri araştırılması hız kazanmıştır.(Hz.Peygamberin bu noktadaki tavsiyesini unutmamak gerekir.)

Bir çarenin bulunması her şeyden evvel Kur'an metninin, doğru tespit edilmesi, her türlü bozulmayı önleyecek şekilde muhafaza edilmesi için gerekliydi. O güne kadar her tarafa yayılmış Kur'an'ı hıfz eden sahabelerin hizmetleri, gayretleri bir müddet bu okuma birliğini sağlamışsa da onların yaşlanmaları, vefatlarla sayılarının azalması muhtemel bir tehlikeyi işaret ediyordu. Bu dönemde Ebu'l-Esved ed Dü'eli (ö.688)^{no2} isminde bir zat tarafından mushafın harekelendirilmesi çalışmaları başlatıldı.

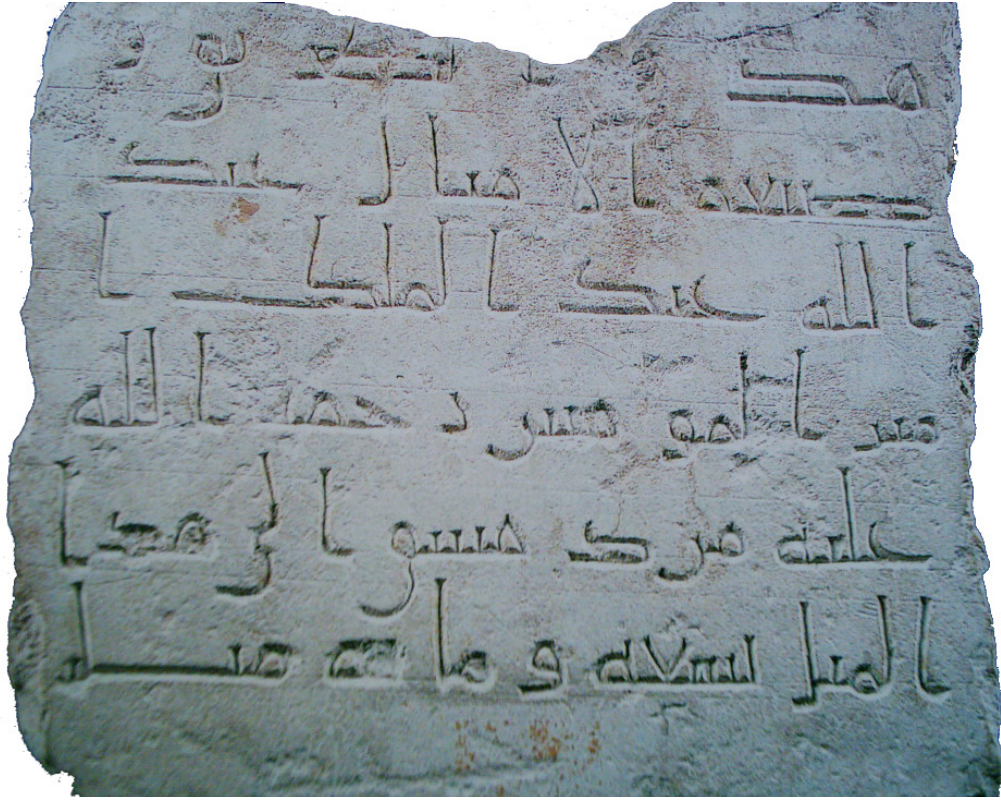
Devrin Irak vâlisi Ziyâd b. Ebihî'nin talebi üzerine **Ebu'l-Esved ed Dü'eli**, son derece zeki ve Arapçayı fasih bir şekilde konuşan bir kâtibe, kendisi okuyarak üstün işaretlerine denk gelecek tarzda harfin üzerine bir nokta, kesre içinse harfin altına bir nokta gelecek şekilde, zamme (ötre) işareti içinse harfin önüne bir nokta, tenvinli (iki üstünlü) okuma içinse ikişer nokta koydurarak çok dikkatli bir usulle Kur'an'ı harekelendirmiştir. **Ebu Esved**'den önce de sahâbeler arasında İbranice ve Süryanice bilenler bu dillerdeki yazıların harflerinin alt ve üstlerine konan noktalama işaretlerine bakarak

yazıyı "harekelendirme" usulünü tatbik etmekte idilerse de bunlar okumayı kolaylaştıracak bazı teşebbüslerden öteye geçmemişti. "Ebu'l-Esved" in harekeye delâlet etmek üzere koyduğu noktalar yuvarlak ve bunlar siyah mürekkeple yazılan metne bir ilâve sayıldığı için ayrı renkle, kırmızı mürekkeple konuluyordu. Harflerin ayırdedilmesi için konacak işaretlerin daha önce de kısmen mevcut noktalarla gösterilmesinin karışıklığa yol açacağı düşünülerek bunlar, ufkî ve daha yaygın şekliyle sağdan sola doğru alçalan hafif meyilli çizgiler hâlinde konuldu ve harfin aslî bünyesinden sayıldığı için siyah mürekkeple yazıldı."⁶

Ebu Esved'den sonra yazının okunuşunu kolaylaştıracak ikinci ciddi çalışma, Abdülmelik bin Mervan'ın hilâfeti (685-705) zamanında Irak vâlisi el Haccâc'ın talimatıyla Naşr bin Asım ve Yahyâ bin Yâ'mur tarafından yapılmıştır. Yazının harekelendirilmesi ile ilgili islah çalışmaları en büyük hizmeti el-Halil (ö.791) yaptı. Bu zatın çalışmaları ile Arap yazısının sistemi artık oturmuş, noksanları giderilmiş oldu. Ancak bütün bu çalışmalar hattın güzelleştirilmesinden ziyade yazının sisteminin oturtulmasına dönüktür.Hat sanatının gelişme süresi de böylece bu çalışmalar neticesinde fiilen başladı. El Halil, sadece o güne kadar yapılmış tanzim edilmiş tazının mevcut sistemini tamamlamakla kalmamış, aynı zamanda Arap dilinin sarf, nahif ve lügatını da tedvin ve tertiplenmesine, musiki vs..ait çalışmalara da katkıda bulunmuştur.Bu dönem içinde, Arap yazısı sistemleşmiştir. Bu sistemleşme sayesinde noksanları tamamlanmış, yerleşen hareketlerin ve diğer imlâ işaretlerinin zamanla hat sanatının gelişmesinde bir tezyin unsuru olma mahiyeti olarak önemli rol oynamışlardır. Arapçanın doğru okunuşunu sağlamak ve yanlış okumayı önlemek için alınan tedbirler, elifba'da işaretsiz harf kalmamış ve şekilleri birbirine benzeyen harflerin noktalarla ayrılması **elifba'nın** noksanını gidermiştir. (meselâ: ب , ت , ث , ج , ذ , د , خ , ح , ج gibi...

6 Nihat M.Çetin Hat Sanatı İrcica S:21

"İslâm sanatlarının en asili, hat sanatıdır. Zira Kur'anın İllâhi kelâmını ifade imtiyazına sahiptir."

T.Burckhard

Gün geçtikçe yeni ülke ve beldelere ulaşan İslâm dini ile yayılan ve artık ümmet yazısı haline gelmeye başlayan yazıda, yeni estetik anlayışları ve dolayısıyla güzellik arayışlarını ve rekabetini de beraber getirdi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, İslâmi devrede Arap yazısının islahı iki yönde gelişme göstermişti. Bunlardan biri olan yuvarlak hatlara sahip olanı, yazı sistemi olarak, güzelleşmeye uygunluğu sebebiyle sanata dönüşebilecek yapısını ortaya çıkardı. Ve bu istikametdeki gelişmesi, Emeviler devrinde çok belirgin bir hal aldı. Yazının o zamana kadar daha ziyâde Kur'ân-ı Kerim'e tasis edilen düz hatları ve keskin köşeli olan, önceleri Şâmi diye adlandırılan, bilâhare Kufe'de geçirdiği islahattan sonra Kûfi adıyla tanınan yazı yerine, hat sanatı asıl yolunu müstedir (yuvarlak hatlı) yazının gelişmesinde buldu.

Muhtelif kaynaklarda yazıda sanatkâr olarak en eski simânın, Hz.Ali'nin hilâfeti devrinden başlayarak şöhreti yayılan, Emeviler döneminde de büyük şöhret kazanmış **Halid bin Ebu'l-Heyyaç** olduğu ve bu sanatkârın Medine'de Mescidü'n-Nebi'nin kible tarafındaki duvara 24 sureyi altınla yazdığı zikredilir. Halid'ten sonra, "**verrak**" **Ebu Yahya Mâlik bin Dinar**, o da, hat sanatında ilk büyük hamleyi gerçekleştiren **Kutbetü'l-Muharrir** (ö.771) olarak öne çıkar. Gittikçe artan talebin, yazıya karşı cehd ve azmi arttırmış olması, yazısı güzel olanlarla bunu sanatkârane üslup ile yazanları birbirlerinden ayırmak icap etmişti. Bundan dolayı sanatkârane artistik

yazanlara "**muharrir**" denmiştir. Ancak bu kelime zaman içinde yerini "**Hattat**"a bırakmıştır.

Muharrir olarak lâkab alanların en eskisi, Kutbe veya Kutbetü'l –Muharrir'dir. Bu zatın, her biri birbirinden çıkan, Celil, **Tûmar**, **Nısf** (yarım), **sülüs** (üçte bir) adlı yazıları vaz' etmiş olduğu rivayet edilmektedir. Kalemlerin ağız enleri birbirlerine nisbet edilerek, tayin edilmiş öyle isim almışlardır. Yazıların kalınlık veya inceliklerine göre varak (tek yaprak halindeki kâğıt), hat için kullanılırdı. Kalemü't-tûmarın, papirus, parşömen ve sonraları kâğıt gibi yazı malzemelerinden mâmul muayyen eb'adda varaklar olduğuna göre, Kutbe ilk defa varak ebadıyla ona yazılacak yazı büyüklüğü arasında uygun nisbeti tayin etmiş bulunuyordu. Kutbe'ye izâfe edilen fakat isimleri açıklanmayan üç kalemin nisbetleri tûmar'a göre tayin edilmiştir. Muayyen büyüklükte hatların tesbitinde en büyük âmil, resmi ve idari teşkilatların icâpları olmuştur. Tûmar kaleminin ağız eni 24 beygir kılı,(yaklaşık 15 mm),sülüs kalemi ise bunun (nisbetle) üçte biri yani 8 at kılı ortalama 5 mm, olarak tanzim edilmişti. Celil ise en iri yazı olarak kullanılırdı. Bu isim bilâhare yerini Celi ifadesine terk etmiştir.⁷ Bu devirde Hat yazılarının büyüklükleri, yazı yazılacak nesnenin (paşömen, papirus, kâğıt) büyüklüğüne göre nisbetlendiriliyordu. Muayyen büyüklükteki hatların yazımı ne için kullanılacağına bağlıydı. Meselâ standart boyların en büyüğü olan tûmar. Emevi halifelerini emirlerine tahsis edilmişti. Bilâhare, Ömer bin Abdül'aziz israfa yol açtığı düşüncesiyle Divanda büyük yazıların kullanılmasına mani olmuştur.

7 Nihat M.Çetin Hat Sanatı, İrcica s:21

Erken dönemlere ait kufi kur'an sayfası

"Yazı üstadın öğretimi (meşek) gizlidir, çok yazmakla kıvam bulur; İslam dini üzere olmakla devam eder."

Hz. Ali

8 asır ikinci yarısından itibaren yazıda gelişmeler.

c-Abbassiler Dönemi: M.S.750-1258

Abbassiler döneminde de hattı geliştiren, hattâ Kutbe'ye nisbetle daha öne çıkan Şam'lı **ed-Dahhak** (ez-Zahhak bin Aclan el-Kâtip), Kutbe ile başlayan çalışmalar istikametinde ilâveler yaptı. Abbasi dönemi halifelerinden el Mansur ve el Mehdi dönemlerinde (M.754-785) şöhret kazanan Bağdadi İshak bin Hammad el-**Kâtip** ve onun talebeleri on iki kadar yeni yazı tertip ettiler. Bunların arasından "Muhakkak"a çok benzeyen bir yazı ön plâna çıkmıştı. Ed-Dahhak ve İshak bin Hammad'ın her ikisinin de celil yazıda üstâd oldukları rivâyet edilir. İshak bin Hammad'ın talebelerinden İbrahim el Sıci (veya: eş-Şeceri) (H.200) kardeşi şâir ve kâtip **Yusuf Lâkve** (H.210) ile tûmar kalemine nisbetle (celi yazıyı incelterek sülüs'ü tadil ettiler.) -sülüseyn ve sülüs adını verdikleri ve tûmardan daha ince iki kalem tespit ettiler. Bu dönemde şöhretli kâtip (hattat)lar arasında İbrahim el **Siczi**, **Yusuf Lâkve** dışında **Câriye Şenâ** el-kâtibe, **Ahmed b.Ebu Halid el-Ahvel** gibi isimler de zikredilir.

Ahval(Ahvel) Siczi isimli bir zat; sülüs yazıdan, nesih'i, ince sülüs'ü, bütün harfleri birbirlerine bitişik yazıyı (Huruf-u muttasıla) ve çok ince bir yazı olan "gubari" yazıları vaz'etti. Daha sonra "Riyâsi" denilen (tevkî olması muhtemel) yeni bir yazı daha vaz'etti. Aynı zâta 11 kalem daha isnad edilir. **El-Ahvel el-Muharir**, kendi zamanına kadar yapılan bütün çalışmaları hattâ hatla ilgili âdet kaide ve kanunları iyi biliyordu. İslâmın cihana

hediyeye ettiği yazı, Arap harflerinin islâh çalışmalarından sonra yapılan fevkalâde çalışmalarla artık bir sanat haline gelmeye başlamıştı. Hicretten itibaren geçen 200 küsur sene zarfında yapılanları şöyle sıralamak mümkündür.

1. Başlangıçta varak boyun en uygun yazı olarak iri yazı tipi aranmış, buna uygun kalem ağzı tespit edilmiş ve bu ölçü esas alınarak kabul görmüştür. Bunun üçte ikisi, yarısı, üçte biri vs. alınarak yine varak boyuna uygun ve ağız enleri daha küçük kalemler de ihdâs edilmiştir.
2. Muhtelif boydaki zeminlere uygun kalemler de, devlet dairelerine, divânlara vs. tahsis edilmiştir.
3. Farklı sahalarda, farklı kalemlerle yazılan yazılar, birtakım hususiyetler kazanmış, bu tabii bir gelişmeye sebep olduğundan yeni yazı çeşitlerinin doğması neticesini vermiştir.
4. Yazı boyları, üçte iki, yarım, üçte bir gibi tam kalem ağız eninde çıkarılan nisbetlere bağlı kal- mamış, bunların kalın (şakil) ve inceleri (hafif) de tesbit edilerek muhtelif boylar çıkarılmıştır.

Bütün bu çalışmalar, küfi' dahil, yuvarlak hatlı (müstetir) karakterli her tip yazılar için standart boy kalemlerin tespiti hat sanatında yeni ufukları açmıştır.

Tûmar'a nisbet edilen üç kalemin ölçüleri şöyle idi:

es-sülüseyn: Kalem ağız eni:16 kıl(10 mm); elif boyu 16x16=256 kıl (160mm.)

en-Nısf: Kalem ağız eni:12 kıl(7.5 mm); elif boyu 144x0,625 kıl (90 mm)

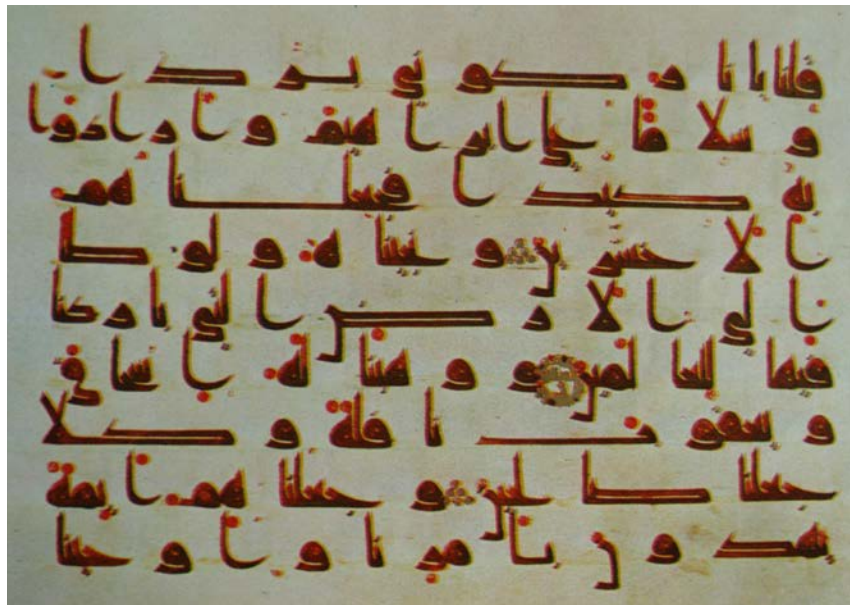
es-Sülüs: Kalem ağız eni:8 kıl (5mm) ; elif boyu 8x8 =64 kıl (40mm)

Milâdi 8. asrın sonlarına kadar gelişen yazılara **asli** ve **mevzun** hatlar denilmiştir. 9. asrın ortalarına kadar öne çıkan bazı hattatlar ise, İbnü'z Zeyyâd (ö.M.847), Zakif (Ahmed b. Muhammed), celil üstâdı İbn Ma'dan ve talebesi Ebu'l-Huseyn İshak b.İbrahim el-Berberi olup bu zat aynı zamanda İbn Mukle'nin de üstadıdır.⁸

8 Nihat M.Çetin Hat Sanatı, İrcica S:22

tumar yazı numunesi - fotokopi. MNE Arşivi.

Abbasiler ilk dönem Kur'an sayfası

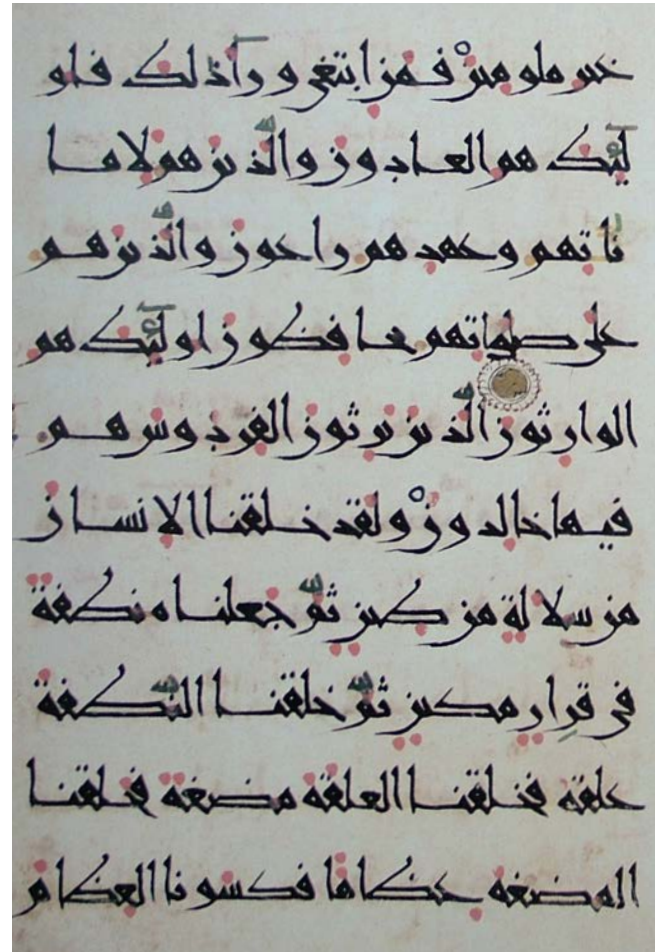
10.asır el-Hattu'l –mensûb (nisbetli yazı) devri, (Mukle kardeşler dönemi)

Ebu'l-Huseyn İshak b.İbrahim el-Berberi'nin talebesi olup ikisi de hem vezir hem de hattat olan Mukle kardeşlere kadar hat sanatında başka gelişme olmadan, bu tarzlar kullanıldı. Gerçek isimleri, **Ebu Ali Muhammed b.Ali** (ö.M.940) ve **Ebu Abdullah b.Ali** (Ö. M.949) olan her iki kardeşin hat sanatında çok büyük tesirleri olmuşsa da, esas olarak öne çıkan isim, **Ebu Ali Muhammed ibni Ali İbni-Mukle'dir**. Bu zat, Kufi yazıyı terk edip, nesh yazıyı kullanmaya başlamış, seleflerinin (eski hattatların) üç asırlık zevk ve tecrübelerini analiz ederek, yazıdaki nisbetleri belli kaidelere bağlayan usulü ortaya koymuştur. Onun yaptığı çalışmalarla, asli ve mevzûn (ölçülü) hatların yerine, harflerin ayrı ve bitişik hallerdeki şekillerini belli esaslara ve ölçülere bağlandığı "el-hattü'l-mensûb" (yani harflerin ayrı ve bitişik hallerdeki şekilleri, belli hesap ve ölçülere dayalı nisbetlere bağlanan yazı) adlı yazı doğmuş oldu.

İbni Mukle'nin hüsn-ü hat kaidelerini, sahip olduğu hendese bilgisine dayanarak şekillendirdiği bunun içinse elif'i ve daireyi ölçü olarak kullanmış ayrıca, noktayı, harflerin boyu, daireyi ise çanak şeklindeki harflerin genişliği için ölçü olarak alıp, tertiplemiştir. **Aklâm-ı sitte** tam manâsıyla bu tertiplerle düzene girdi. İbni Mukle'nin iki mushaf istinsah ettiği, kendisinin rık'a ve tevkî' ye, kardeşi Ebu Abdullah'ın ise neshi yazıya ehemmiyet verdiği zikrediliyor. 9. asırdan intikal eden yazılar İbni Mukle mektebinin izlerini taşır. Bu dönemden itibaren İbn-i Bevvâb döneminde kadar her dönemi birbirine bağlayan önemli simâlar yetişti. Alim bir zat olan İsmail b. Hammad el-Cevheri (ö.M 1010), **Ebu Abdullah Muhammed b.Esed el Kâtib el-Bezzâz** (Ö:M.1019), **Muhammed İbni Samsamani** (veya Muhammed İbnü's Sımsımâni) zikredilen isimlerin başlıcalarıdır. Muhammed b. Esed el Kâtib el-Bezzâz'ın muhakkak'a yakın nesh ile şiir mecmuaları, divanlar istinsah ettiği biliniyor. **Müstetir** karakterli yazılardan çıkarılan ve mevzun yazılar, İbn Mukle'nin tespit ettiği nisbetlere bağlı olarak, incelik, kalınlık, küçüklük, büyüklüklerin dışında değişik karakterler kazanmaya başladı. Muhtelif büyüklükteki yazılar için yeni üsluplar belirdi.

Bu dönemin önemli isimlerinden biri de İbn-i Bevvab'ın hocası olan **Muhammed b.Esed**'dir. Bu zatın tam künyesi, **Muhammed b.Esed b.Ali b.said el-Bezzaz el Bağdadi'dir**. Bu zat, Kur'an-ı Kerim tilavetinde ve hattatlıkta devrinin önde gelen isimleri arasındadır. Bağdatlı olup orada aynı zamanda ipek ticareti ile de meşgul olmuştur. M. 1019 da Bağdat'ta vefat etmiştir. Bu dönemin gene önemli hattatlarından bir diğeri, Ali **b. Ahmed el Varrak'tır**. Kayravan'da (Tunus) son günlerini geçirdiği ve M. 1050 ye kadar yaşadığı tahmin ediliyor.

Emevilerden itibaren Abbasilerde devlet teşkilatında yer alan kâtipler, hususiyetle üst seviyedeki mevkilerde bulunanlar tarafından celi hatlar, mimâri eserlerde unsur olarak belli başlı tezyini üzere ve kütüphanelerde yazma eserlerde kullanılmıştır. Hat, sanat değeri kazanırken çok geniş bir alan buldu. Hat yazısında Hicaz, Irak, Suriye ve Mısır'dan uzak bölgelerde de farklı üsluplar gelişti. Bunlardan günümüze de intikal eden Mağrip hattı en karakteristik özelliği taşıyanıdır. Bu yazıda Elifba 'nın dizimi bazı hareketleri Arap yazısının ilk fetih yıllarının hatırasını taşır gibidir. Mağrip hattı, kuzey, batı ve merkezi Afrika'dan, Endülüs'e kadar yayıldı. Bu üslup, Ağlebiler zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Buna mümasil olarak, aynı tarzda Kayrevan hattı adında başka üsluplar da gelişti.

Kufi kur'an sayfası MNE Arşivi

11.asır:

Ebul-Hasan Alâaddin Ali İbn-i Hilâl b.Abdülaziz (İbn-i Bevvâb ö:1032) Devri.

İbni Mukle'den sonra hat sanatı ikinci ehemmiyetli dönüm noktasını, İbni Bevvâb (ö:1032) adıyla tanınan, Ebul-Hasan Alâaddin Ali İbni-Hilâl adlı zat ile idrâk etti. Hocalarından biri olan Muhammed İbni Samsamani'nin (veya İbnü's Sımsımâni), İbni Mukle'nin talebesi olması

çok kuvvetle muhtemeldir. İbn-i Bevvâb, Bağdatlıdır. Asıl adı, Ebul-Hasan Alâaddin Ali İbn-i Hilâl b. Abdülaziz olan, İbn-i Bevvâb, yazıyı önce Muhammed İbn-i Esad' (Esed) den sonra da Muhammed İbn-i Samsamâni'den meşk ederek öğrenmişti. İbn-i Mukle'ye ait yazıları tetkik ederek, çeşitli yazı şekillerini birleştirmiş, güzelleştirmiş ve mükemmelleştirmiştir. 64 Kur'an-ı Kerim yazdığı rivayet ediliyor. Aynı zamanda Kur'an'ı ezberlemiş (hıfz etmiş), engin bir hukuk ve İçtihad bilgisine sahip olmuştu, vâiz ve rüya tabircisiydi. El-Kâdir Billâh zamanında (M.1032) de Bağdat'ta vefat etmiş, Ahmed bin Hambel'in yanına defn olmuştur.

Babasının bir Devlet kuruluşunda kapıcılık yapması sebebiyle (kapıcı oğlu) manâsında İbn-i Bevvâb lâkabı takılmıştır. İbn-i Bevvâb, mensub hattın çok sayıdaki kalem çeşitlerini birbirlerine yakın ve benzer üslupların ortak hususiyetlerinin bariz olanlarını tespit ederek, kalem sayısını sekize indirdi. Reyhani ve Muhakkak'ı vaz'etti. Ölümünden sonra da, üç asır boyunca mükemmel bir şekilde arkasından gelenlere yazıları ile yol gösterdi. Onu taklit edenler, başarıları nisbetinde büyük usta ve sanatkar sayılıp kabul gördüler. İbn-i Bevvâb, bütün mısraları aynı kafiye ile biten şiir tarzında hat ile alâkalı Kâside-i Râiye adında bir risalesi de mevcuttur.

İbni Bevvab'a ait Muhakkak ve Reyhani bir sahife
MNE Arşivi

İbni Bevvâb'ın Kaside-i Râiye'si:

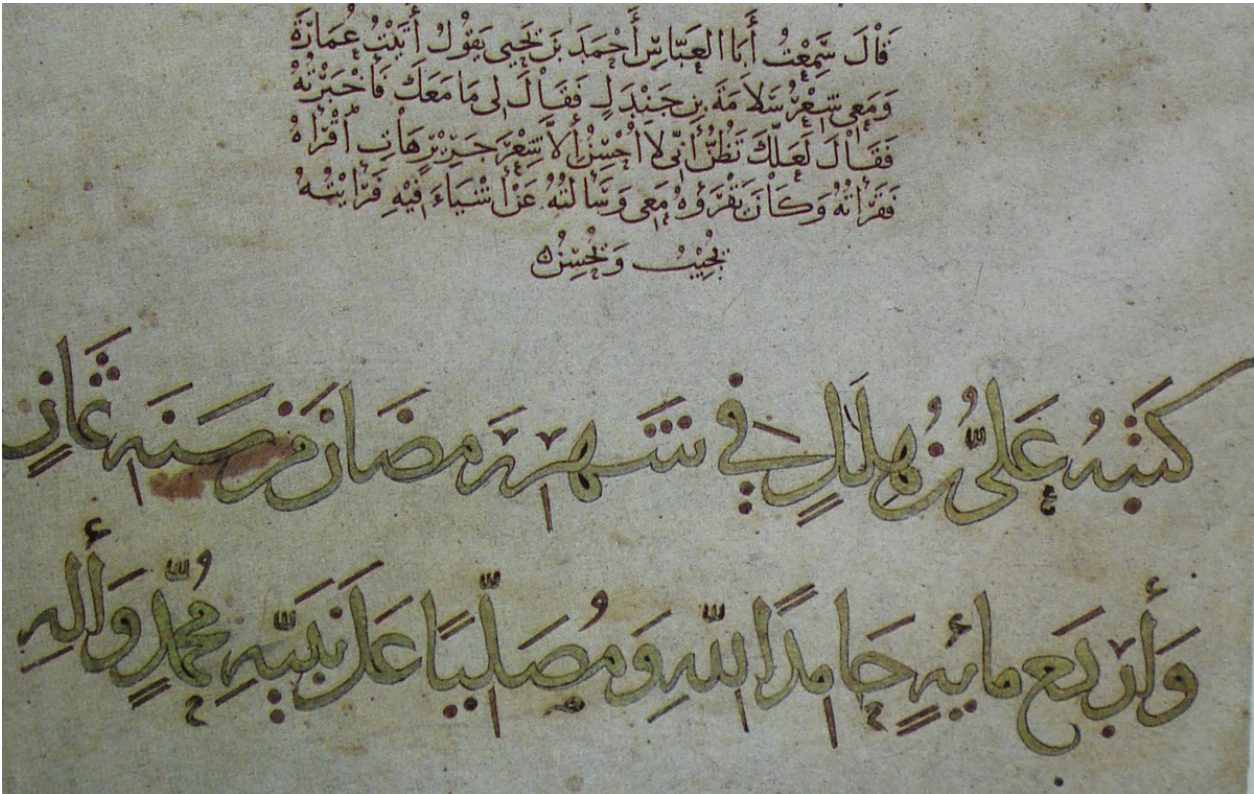
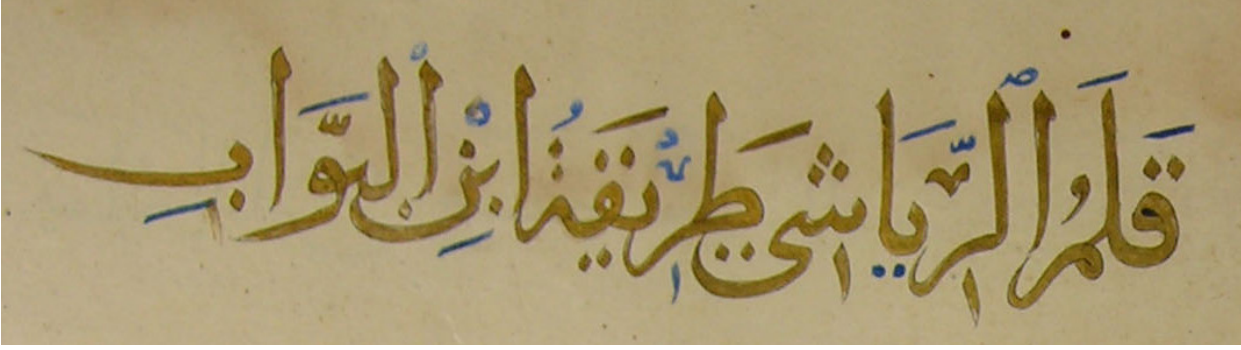
1. Ey yazısının güzel olmasını-hattat olmayı-isteyen!
2. Eyer yazı yazmada gerçekten kararlı isen,kolaylık vermesi için Mevlâya yönel ve O'ndan yardım iste.
3. Güzel yazabilmen için sert ve düzgün kalemleri hazırla.
4. Açmak için seçtiğin kalem ne uzun, ne kısa, ne kalın, ne de ince olmasın. Orta bir boy ve normal kalınlıkta olsun.
5. Kalemin her iki ucunada bak; hangi taraf ince ve dar ise o tarafı aç.

6. Kalemin cilfesini (açılan kısmını) ne uzun ne de kısa, mutedil boyda yap.
7. Kalemin şahnesini (iç cidarını) de orta yap; ne çok etli ne de ince olmasın.
8. Mürekkebin her taraftan aynı ölçüde akabilmesi için, kalemin şakkını (yarılmasını) ortadan yap.
9. Ne yaptığının şuurunda olan tabibin işini sağlam tutması gibi sen de bütün bunları sapasağlam yaptığında;
10. Bütün gücünü katt-ı kaleme (kalem ucunu kesmeye ver) Çünkü -bu sanatta-katt-ı kalemi bilmek önemlidir.
11. Kalem açmasının inceliklerini açıklamanın hususunda fazla arzulu olma. Çünkü bu mevzuda ben de oldukça cimriyimdir.
12. Fakat bu meselede söyleyeceğim söz, katt-ı kalem ne çok eğri ne de çok düz olmalıdır.
13. Bütün gayretini katt-ı kaleme ver. Geçmişteki tecrübelerden faydalanarak bunu başarabilirsin.
14. İst'en yapılmış mürekkebine lika (ham ipek) koy sonra sirke veya koruk (ham) üzümün suyu ile islâh et
15. Renkli mürekkep yapmak için siyah mürekkebe aşî boya (kırmızı), san zırnık ve kfâür ilâve et.
16. Mürekkep, kıvamını bulunca bütün gücünle temiz yumuşak ve yazıya elverişli bir kâğıt bulma gayretine glr.
17. Kalemin ucunu kestikten sonra tüy ve sicimlerden temizlenmesi için kalemi balçığa göm.
18. Sonra üstâdın yazısına bak; meşk'e devam et; kendini zorla, sıkıntılara katlan. Çünkü sabırla maksada ulaşılır.
19. Yazıya ilk önce levhada başla. Çünkü mahir ve zeki insanlar böyle başlamıştır.
20. Sonra oturarak dizinin üzerinde kâğıda yazmaya geç. Çok meşk yapmak için paçaları sıva; bu işin peşini bırakma !
21. Korku ve bıkkınlık göstermeden azimle ve kararlılıkla yaz. Çünkü her iş cesaretle başlar.
22. Yazıya ilk başladığında yazım iyi ve güzel değil diye asla mahçup olma.
23. Bu iş zordur. Fakat zamanla kolaylaşır. Çünkü her zorluğu bir kolaylık izler.
24. Bu hususta istediğin noktaya geldiğinde -zahmetime degdi diyerek- neşelenerek sevinirsin.
25. O halde arzu ve isteğine ulaştığında Allahu Teal'âya şükret. Ve O'nun rızasına uy! Zira Cenâb-ı Allah şükreden kullarını sever.
26. Kendini dünyada iyilikle anılmanı sağlayacak güzel ve hayırlı şeyler yazmaya teşvik et; dünya menfaati için Allahu Tealâ'nın sevmediği şeyleri yazma.
27. Zira yarın kıyamette kişinin amel defteri sunulduğunda herkes yaptığının karşılığını bulacaktır.⁹

9 Tercüme: Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir Yılmaz, A.Üniv. İlahiyat Fak. Türk Süsleme ve Hat Sanatı Bilim Dalı Başkanı.

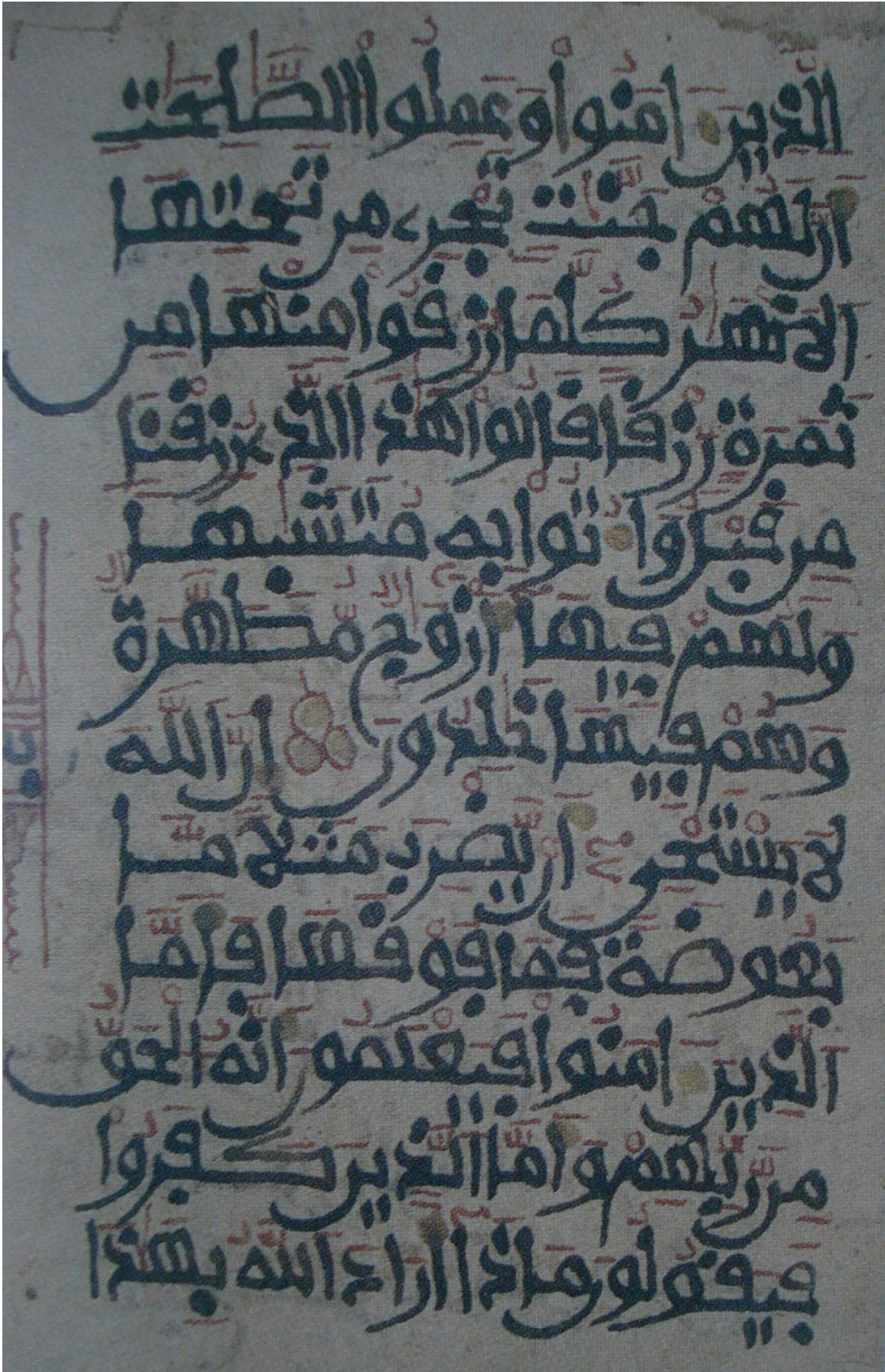
İbn-i Bevvâb'ı takip edenler, onun üslûbunu işlediler. Bu mektebi temsil ettiler. Bunların içinde öne çıkan isimler, İbnü'l Hazin lâkablı Ebu'l Fazl Ahmed b.Muhammed ed-Dineveri (Ö. M.1124), **rik'a** ve **tevkî'** ile meşgul olmuştu. Şühde lâkabı ile tanınan Zeynep bint Ahmed b. Ebu'l-Ferec el-İberi el- Bağdadi (Ö:M1178), el Meliki olarak tanınan Eminnuddin Yâkût el-Mavşili el-Meliki (Ö.M.1221) ve talebesi, Veliyüddin b.Zengi el-Acemi Yâkût el-Müsta'simi'nin hat meşk ettiği, hattat, mûsiki-şinâs Şafiyüddin Abdülmü'min el-Urmevi (Ö.M.1294) de; mensûb hattı, Anadolu'ya, Mısır'a kadar yayanlar arasında zikredilirler. Irak Selçuklu Devleti hükümdarı II.Tuğrul'un (saltanat süresi:M.1177-1194) sanata düşkünlüğünü ve hizmetlerini, İran'da Ravend kentinde doğmuş olan Muhammed b. Ali b. Süleyman er Râvendî'nin **Râhâtü's-Sudûr ve Âyâtü's-Sürûr** eserinde bildirilmektedir. Ravendî, Sultan Tuğrul'un Zeynüddin Mahmud'dan yazı öğrendiği ve bir de Kur'ân yazdığını rivayet eder.

10. asır ile 12 asır arasında Fatimiler (969-1170) döneminde kûfî yazının celil örnekleri kullanılmıştır. Bu dönemde celil yazının kullanımında zeminde çiçek ve rûmî motifler bulunmaktadır. El-Hakim Camii, el-Ezher Camii duvarı ve el-Akmer Camii'nde bu örnekler görülebilir. Bu dönemden Halife el-Muntasır'ın kumandanlarından Emirü'l-Cuyûş Bedrü'l-Cemâlî tarafından yaptırılan El Cuyûşî Camii (m. 1085) mihrabında bulunan tezyini kufî yanında mihrap içerisinde mevcut celî sülûs yazı önemli eserlerdendir. Fatimî eserlerinden incelenen tüm yazıların zeminlerinde tezyinat bulunmaktadır. Karahanlılar döneminde tezyini kûfî ve mâkilî ile birlikte celî sülûs tezyinatlı olarak kullanılmıştır. Bu dönemde Camii yazıları makilî, Özkent Celâleddin Hüseyin Türbesinde tezyinî kûfî, Muhammed b.Nasr Türbesi'nde ise tezyinî celî sülûs örnekleri yer almaktadır. Gazneliler döneminde de mimarî eserlerde tezyinî kûfî kullanılmıştır. Aslan Câzib Türbesi buna örnektir.

Meşrik kufisi Selçuklu dönemi. MNE Arşiv

Seçuklu ilk dönem "Kur'an sayfaları"

كنتم واعلمين لعزنا انهم ليه سكتهم يغمضون
 فاختدتهم من الصفة مشرفين فعملنا عالمها سا بلها
 وامكرنا عليهم خيرة من سجيل ان في عالم لا يات
 لهموسمين وانها السبيل منهم ان في عالم لا يات
 للمومنين وان كانا الا نكفة لكلمين
 فالتفتنا منهم وانها لما مام ميسر ولقد كذب اقصا
 الحجر المرسلين واتبعهم يلقوا فكانوا عنها معرضين
 وكانوا يتحور من الجبال ليوتا اميرين فاختدتهم الصفة
 مضيين بما على عنهم ما كانوا يكسبون
 وما خلفنا السموات والارض وما بينهما الا بالحق وان
 الساعة لانية فاصبح الصبح الجميل ان يدهوا مخلوق
 العلم ولقد اتينا سبعاً من الامتاني وان القرآن العظيم
 لانزلنا على من اماننا به ارواحاً منهم ولا تخزن
 عليهم وانهم من جملهم المومنين وقل اني انا النبي
 الامير كما انزلنا على المفسمين الذين جعلوا
 القرآن عصير فوربط لئسلبهم اجمعين عما كانوا
 يعملون فاصدع بما توهموا عرفوا انهم كبر
 اتا كقبط المستنصرين الذين جعلوا مع الله الهة
 اخر فسوف يعلمون ولقد تعلم انك يصيب صدقاً بما
 يقولون فسبح بحمد ربك وكزماً للتجدين واعبد ربك
 حتى ياتيك اليقين

سورة الاحقاف

اسم الله الرحمن الرحيم
 انزلنا القرآن على نبيك بالحق والحق على من يشاء من عباده

mağribi hat örneği

10. 11. ve 12. asırda yaşamış bazı önemli hattatlar:

* **Mühehlil b.Ahmed** Bağdatlıdır. 10. asır hattatlarından olup hayatı hakkında bilgiye rastlanmamıştır. Neshi-İraki tarzında Köprülü kütüphanesinde 339 varak/sahifesi bulunmaktadır.

* **Ali b.Şazân** İran'ın Rey şehrinde yaşamış 10. asır hattatlarından. Tamamı 161 varak olan meşrik kufisi tarzında Kur'an'ı İÜKYK da bulunmaktadır. Hayatı hakkında bilgiye ulaşılamamıştır

* **Osman b. el-Hüseyn el Varrak el-Gaznevi;** 11. asır hattatlarından olup Büyük Selçuklular döneminde Gazne'de yaşamış olduğu tahmin ediliyor.

* **Ebubekr b.Ahmed:** Gazneli olup 12. asırda yaşamış hattatlardandır. Hayatı hakkında bilgiye ulaşılamamıştır.

* **Muhammed b.Muhammed b.Ali b. Şu'ayb el Ensari:** Medineli olduğu tahmin ediliyor. 12. asır hattatlarından.

* **Muhammed Altuntaş:** Bağdatlı olan bu zatın tam künyesi, Muhammed b.Altuntaş b.Abdullah el-mukri el-kâtip el-Bağdadî'dir. Irak Selçuklularındandır. Kur'an tilâvetinde ve hattatlıkta mahir imiş.

13.ASIR

Ebu'l Mecd Cemâleddin Yâkut b.Abdullah el-Musta'simi Devri: (ö.M1298)

13. asra damgasını vuran Yâkût el Müsta'simi'ye kadar hemen bütün İslam devletlerinde Karahanlılar (992-1211), Gazneliler (963-1186), Büyük Selçuklular (1038-1194) ve Anadolu Selçukluları (1077-1307) devirlerinin ilk yüz elli yılında Aklam-ı Sitte alanında İbn Bevvâb'ın yazı üslubunun benimsendiği görülmektedir. İbn Bevvâb'ın tesiri Aklâm-ı Sitte' de üçüncü reformist olarak nitelendirilen Yâkut'un (1221-1298) yaşadığı yıllara kadar yaklaşık olarak üç yüz sene kadar devam etmiştir.

Hat sanatının üçüncü dönüm noktası, **Yâkût el Müsta'simi** dönemidir. O güne kadar, muhtelif yollardan gelen bütün çalışmaların birleştiği ve tekrar kollara ayrıldığı bir istikrar noktası olmuştur. Bütün hat çalışmaları onun havuzunda toplanmış, arınmış, saflaşmış ve durulmuştur. İbni Mukle ve İbni Bevvâb'ın yazılarını senelerce tetkik hatta taklit eden Yâkût'un muvaffakiyetinde, sanatındaki kabiliyeti olduğu kadar, bu uzun yorucu çalışmalarının rolü büyüktür. Yâkut, emek ve tecrübeleriyle sanat kudretini birleştirmiş, hat sanatında asırların getirdiği merhaleleri idrak etmiş, eşsiz sezgi gücüyle kalem ağzının kesilişinde değişiklik ve yenilik yaparak yepyeni bir çığır

açmıştır. Böylece kalem ağzının o zamana kadar mutâd olan kesilme tarzını değiştirerek, meylini arttırmış, kalem ağzını biraz daha etli bırakmış ve aklâm-ı sitten kaderine te'sir icrâ etmiştir.

O, İbni Mukle ve İbni Bevvâb yoluyla gelen kaidelere bağlı kalmışsa da bu müdâhalesiyle seleflerinin koyduğu kaidelere ve dolayısıyla aklâm-ı sitt'e'ye hususi bir üslûp ve zerâfet, kazandırmıştır. Talebelerinin yazılarını taklid etmelerine izin vermişti. Bu yüzden yeni tarz kalem kesiş ve yazma ile aklâm-sitte yazılışı olağan üstü bir gelişme gösterdi. Ancak o günün şartlarında bundan en çok reyhâni ve muhakkak yazıları pay aldı. Mükemmel hale geldiler.

Milâdi 7. asırda yazının Kûfi'ye geçişi ile tebeddülü başlayan yazıda, Yâkût el Müsta'simi' ye kadar geçen altı asır zarfında muhtelif yazılar doğmuş, bazıları unutulmuş bazıları terk edilmiş, bazıları da yeni ıslâhlar ile ibda' edilmiş ve nihayet 13. asrın sonuna yakın estetik yapısının temelleri tam olarak sağlam zeminde yerine oturmuştur.

Yâkût el Müsta'simi, talebelerinin kendi tarzında kalem kesmelerine izin verdiği gibi, teamül halinde olan talebelerin, üstâdlarının yazılarının suretlerini çıkarma tarzındaki çalışmalarına da izin vermişti. Bu çalışmalarla talebeler, üstâdlarının üslup inceliklerini öğrenir, ellerini güçlendirirlerdi. Bu metod yüzünden kendisi hayatta iken, Yâkût el Müsta'simin etrafında toplananlar (Yâkût mektebinin) doğmasını sağlamışlardır.

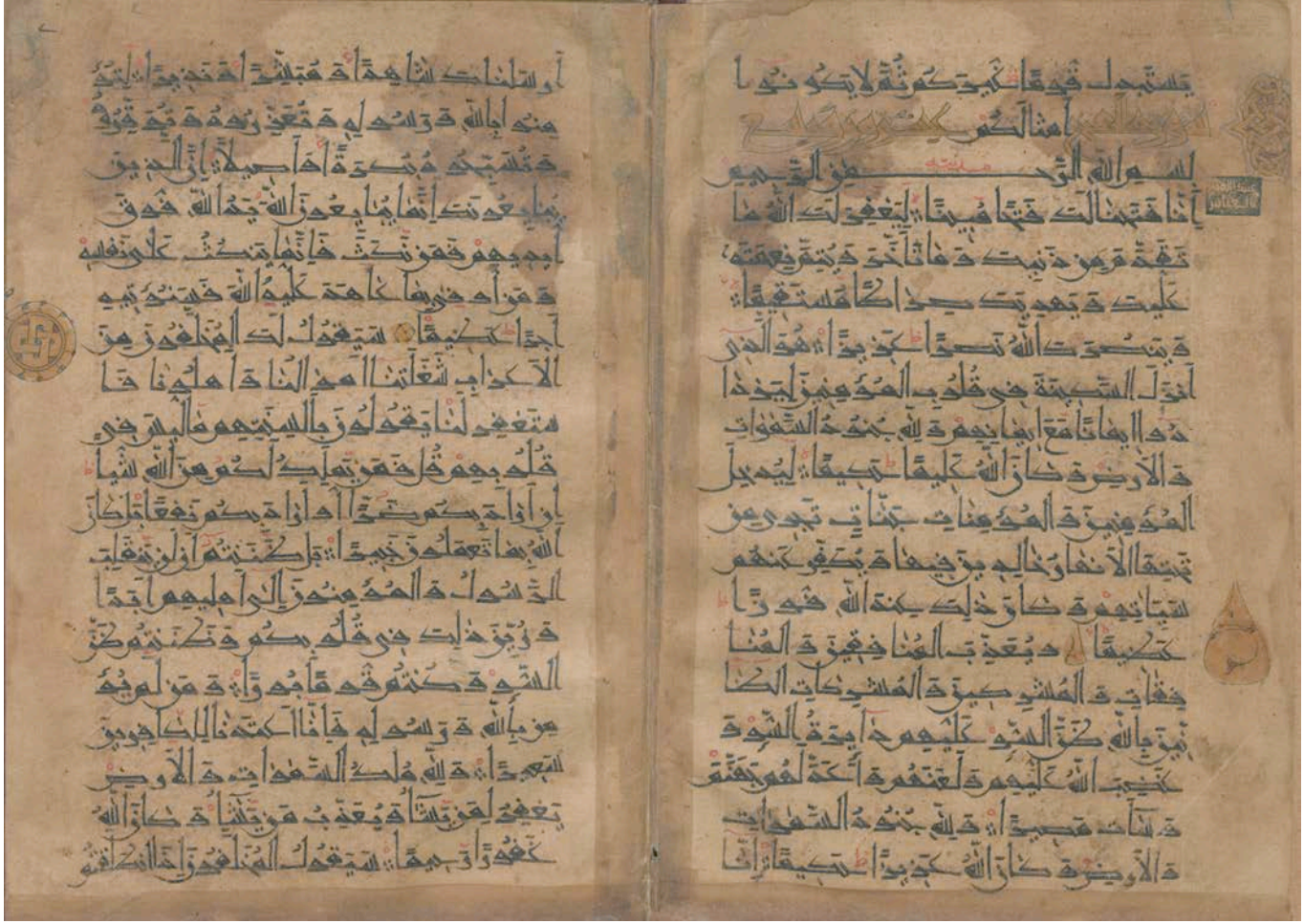
Yâkût el Müsta'simi, Abbasi Devletinin inkırazından (M.1258) sonra da Bağdat'tan ayrılmamış, orada en verimli yıllarını yaşamıştır. Onun hocalığı da bu döneme rastlar. Kendisinin 20 ila 30 arasında Kur'an istinsah ettiği söylenir. Bol miktarda küçük hâdis mecmuaları, küçük divânlar, şiir mecmuaları, güzel sözlerden müteşekkil risâleler yazdığı belirtilir. Yâkût el Müsta'simi dönemi dahil hat sanatının gelişme merkezi Bağdat şehridir. Bu zat, adeta muhtelif yön ve kollardan gelen bütün nehirlerin birleşme noktasıdır. VIII. asır sonlarından itibaren hat sanatkârlarının güzeli arama gayreti neticesi, ölçülü olarak şekillenen yazılar Aslî ve Mevzun hat ismiyle de anılmaya başladı.

قَالُوا فَتَقَرُّوهُ لِيَأْتِيَهُمْ رَبُّهُمُ يَوْمَ
 لِيُنزِلَ فِي السَّمَاءِ سَحَابًا مِمَّا كَانُوا
 يَدْعُونَ فَتَجِدُ فِيهِمْ عِبَادَ اللَّهِ الْمُغْتَابِينَ
 قَالُوا إِنَّمَا كُنَّا نَعْبُدُ اللَّهَ فَكَيْفَ
 كُنَّا نَعْبُدُهُ إِذْ لَمْ نَكُنْ لَكُمْ آيَاتٍ أَنْ
 نَسْمَعُ نَوْحًا مِنْكُمْ قَالُوا إِنَّمَا كُنَّا
 نَعْبُدُ آبَاءَنَا مَا كَانُوا يَعْبُدُونَ قَالُوا
 إِنَّ اللَّهَ يَخْتَارُ مَا يَسِّرُ وَيَصْعَقُ لَئِنْ
 لَمْ نَسْمَعْ نَوْحًا مِنْكُمْ لَأَكِيدَنَّ لِئِذَا
 كُنَّا فِي الْفُلِ أَنْ نَقُولَ لَهُ امْكُرْ فَتَكُونَ
 الْمَسْكُوتِينَ قَالُوا إِنَّمَا كُنَّا نَعْبُدُ آبَاءَنَا
 مَا كَانُوا يَعْبُدُونَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ
 يَخْتَارُ مَا يَسِّرُ وَيَصْعَقُ لَئِنْ لَمْ نَسْمَعْ
 نَوْحًا مِنْكُمْ لَأَكِيدَنَّ لِئِذَا كُنَّا فِي
 الْفُلِ أَنْ نَقُولَ لَهُ امْكُرْ فَتَكُونَ
 الْمَسْكُوتِينَ قَالُوا إِنَّمَا كُنَّا نَعْبُدُ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

13.yy Hat sanatı bakımından bilhassa mimarideki kullanımı bakımından oldukça zengindir. Anadolu Selçukluları döneminde de her yerde olduğu gibi burada da İbn Bevvâb üslubu hâkimdi. Anadolu Selçukluları döneminde Türk hattatları XI. ve XII. yüzyıllarda İbn Bevvâb üslubunu takip ettikten sonra XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Yâkut'un ekolünü devam ettirmişlerdir.

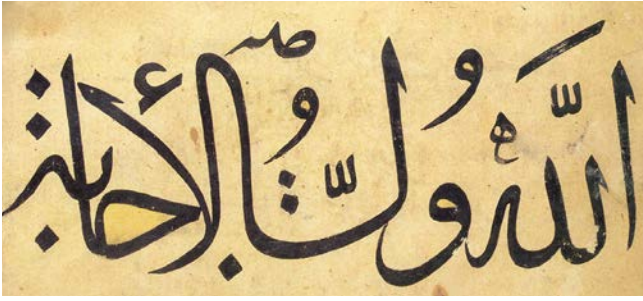
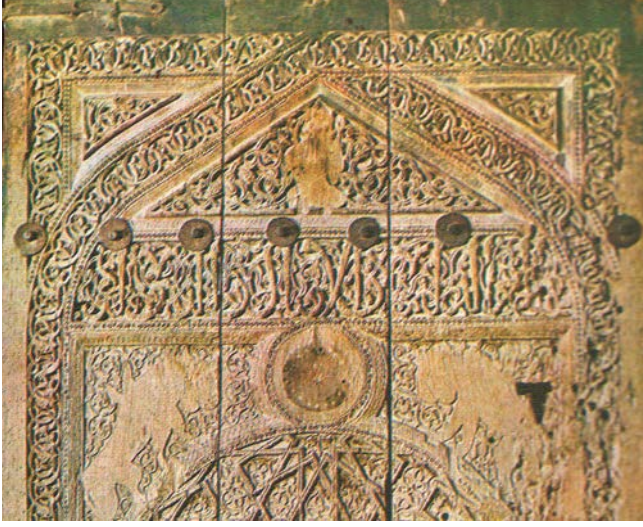
Selçuklular'da mimarî eserlerde celî sülûs ve kûfî kullanılmakla birlikte celî sülûs daha çok tercih edildi. Celî sülûs hem yalın hem de zemini süslü olarak, kufiler ise tezyinî olarak kullanılmıştır. Horasan Selçuklularının devamı olan Anadolu Selçukluları, Horasan Selçukluları devrinde yapılan camilerden Zavare Mescid-i Cuması'nda (m.1136) bulunan kuşak şeklinde kûfî yazının zemini kıvrık dallı motiflerindeki ve aynı dönemdeki Ardistan Mescid-i Cuması'nda (m.1160) kubbeye geçiş bölgesinde ve mihrapta zemini kıvrık dallı motiflerle süslü celî sülûs örneklerini."¹⁰ kendi dönemlerinde yapılan mimarî eserlerde de yansıtmış, aynı tarz kûfî, muhakkak ve celî sülûs yazıları Anadolu Selçuklularının eserlerinde görmek mümkündür. Bu dönem eserlerinden yazılarıyla

dikkat çeken Divriği Ulu Camii (m. 1129) süslü celî sülûs kullanılmıştır. Miladî 1253 yılında I. Alaaddin Keykubad'ın kızı Hond Hatun tarafından inşa olunan Erzurum Çifte Minareli Medresesi yazıları da celî sülûs ile olup zemininde kıvrık dallı motifler bulunmaktadır.

Yine, Anadolu Selçukluları döneminden Konya Sırçalı Medrese (m. 1242), yine aynı dönemden Divriği Sitti Melik Türbesi (m. 1195) portalı, Divriği Ulu Camii (m. 1229) inşâ kitabesi yazılarında celî sülûs zemini kıvrım dallı rûmî ve geometrik desenlerle süslüdür. Aksaray Sultan Hanı portalı (m. 1229), Konya İnce Minareli Medrese (m. 1258) portalı ve Konya Karatay Medresesi (m. 1251-1252) yazılarında örgülü kûfî ve ma'kılî yazı kullanılmıştır. Yalnız kubbe kasağında kullanılan kûfî, o zamana kadar görülen yazılardan farklılık gösterir. Tercan, Mama Hatun Kümbeti, Selçuklular'ın bir kolu olan Saltuklulardan kalma abidevî bir eserdir. Burada kûfî ve celî sülûs yazı kullanılmış, celî sülûs yazı zemininde kıvrım dallı motifler yer almıştır. Kitabelerdeki celî sülûs harfleri yayvan olup, dik harfler yukarıdan aşağı doğru incelmektedir.¹¹ Bu dönem celî sülûsünün ortak özelliği, harflerin çok basit ve küt, dik harflerin yukarıdan aşağı doğru incelmesidir.

10 Suut Kemal YETKİN, İslam Mimarisi, A.i.i.Fak,Türk ve İslâm Sanatları Tarihi Enstitüsü Yay. Ankara, 1959,

11 a.g.e

Yazılarda Osmanlı döneminde göreceğimiz estetik, kalem hareketlerinin hakkı ve özellikleri, istifte harflerin birbirini kucaklaması gibi güzellikleri görmemiz mümkün değildir. Bu dönemde yazılan kûfî yazılar celî sülüse göre daha başarılı sayılabilir.¹²

Hat sanatının, İlhanlılar, Timuriler, Celâyirli Mısır'da Tuluniler zamanından itibaren Fatımiler, Eyyubilerle devam ederek gelen ve ulaşılan yüksek seviye, bilhassa Kûfî yazının mimarî eserlerde kullanımı Anadolu Selçuklularına kadar devam etmiştir. XIV. asra kadar Bağdat'dan sonra ikinci bir san'at merkezi olan Kahire'nin de hat san'atında önemli bir yeri vardı. Kahire'de de devam eden İbnü Bevvâb tarzı bir müddet sonra Yâkut tarzını benimsemişti. Memluklular döneminde burayı ziyaret eden İbn Haldun, Mısır'da hattın vasıl olduğu seviyeyi hatıratlarında nakleder. Hattın sanat olarak revaç bulması, sadece bu Asya ve Anadolu ve Mısır'a kadar olan bölgeyi değil, aynı zamanda Mısır'dan Endülüs'e uzanan ve oradan Sudan'a kadar içine alan hattâ uzak Doğuya yayılan geniş bir coğrafyayı kapsar. Ancak, daha önce izah ettimiz gibi, Mısır'dan sonra hat üslûbü değişiklik gösterir. Mağrip hattı diye bilinen bir hat çeşidi Endülüs'ten yayılarak kuzey ve batı Afrika'ya yayıldı. Bu üslubun en bariz karakter yapısı, Bu yazıdan bilâhare zaman içinde M.IV. asırdan itibaren Sudan yazısı doğdu.

8. asırdan itibaren hattı sanatkârane yazanlara muharrir adı verilmiş, 12. asırdan itibaren bu ünvan hattat

12 a.g.e

olarak kullanılmaya başlandı. M.11. asırdan itibaren Kur'an çoğaltılmasında tercih edilen mükemmeliyete erişen **muhakkak, reyhani** gibi yazılar yerine, 15. asır ortalarından itibaren **sülüs ve nesih** yazıları aynı mükemmeliyete ancak Osmanlı mektepleriyle kavuşmuş, zamanla **muhakkak ve reyhani'** nin yerini almıştır. Aynı şekilde **celil'** yazı yerini **celi'** ye bırakmıştır.

14 asır.

13. asra damgasını vuran **Yâkut el Musta'simi'** nin hat sanatına yepyeni bir çığır açacak şiddette tesir eden kalem ağzı kesışı ve kalem ağzına 45 derecelik meyil verişi, hat sanatını, estetik bakımdan adeta uçurmuştur. Ancak, Yâkût el Müsta'simi'nin vefatından sonra, Bağdat ve dolayısı ile Irak, hat sanatına yön veren bir merkez olma vasfını kaybetti. İslâm dünyasının her tarafında kurulan kültür merkezleri adeta birbirleriyle yarışır hale geldi. Bunu başlıca sebebi ise içtimai (sosyal) şartların gelişmesi kültür seviyesini olduğu kadar onu tetikleyense refah seviyesinin de yükselmesidir.

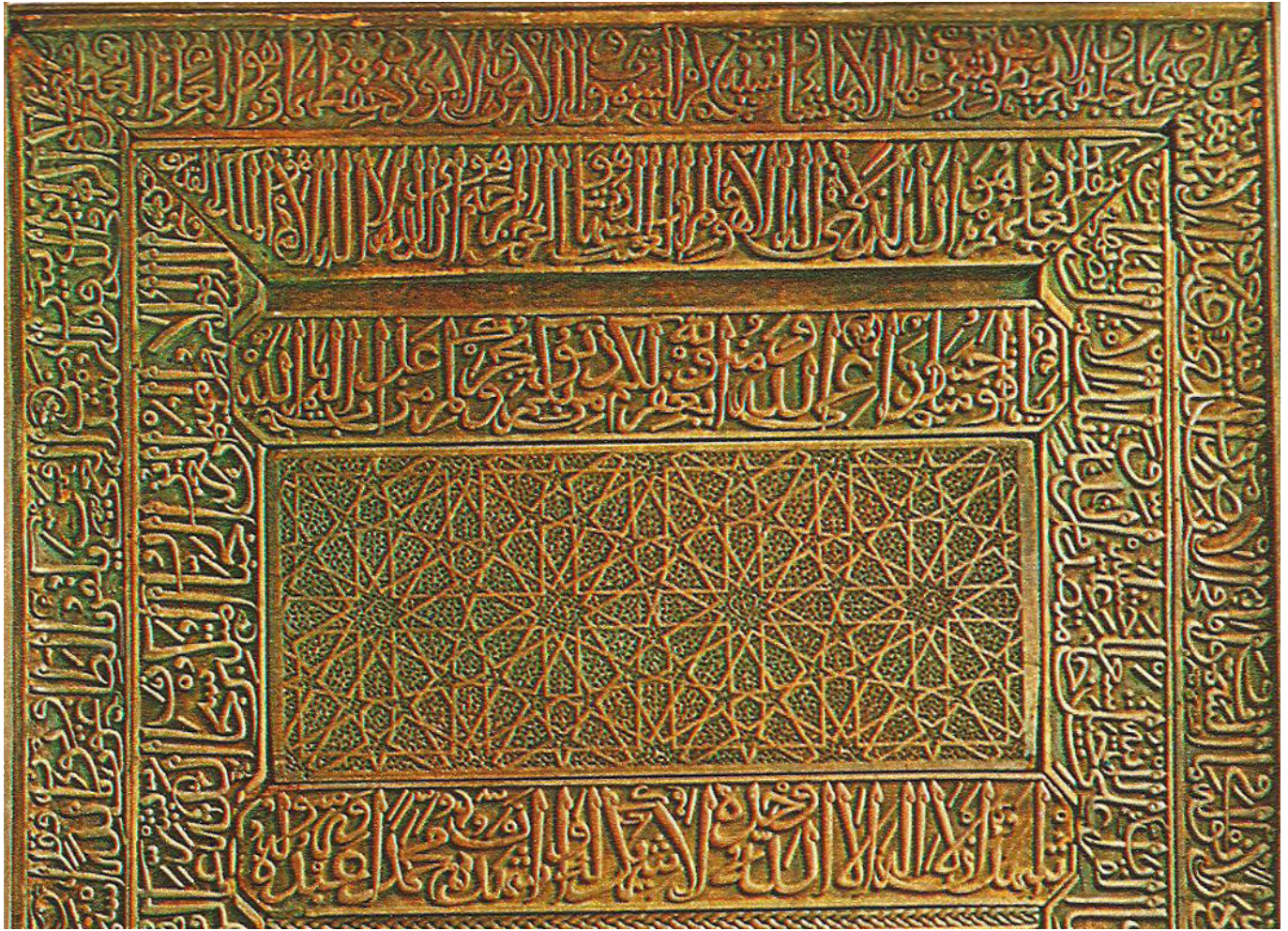
14. asır öncesinden başlayan ve muhtelif İslâm devletlerinin hepsinde, doğudan, batıya hat sanatında doğuda Maveraünnehir ve Doğu Türkistan'da, Gaznelilerden (963-1186) , Büyük Selçuklular (1038-1194) dönemine kadar Kûfî ve Nesih yazı kullanılmış, aynı istikamette eserler üretilmiştir. Anadolu Selçukluları (1077- 1307), döneminde de Kûfî ve Nesih yazı yaygın olarak kullanılmış olmakla birlikte bu dönemde Kûfî yazının kullanımının biraz azaldığı onun yerini Celî Sülüs yazının aldığı görülmektedir. Bilahare Eyyubilerden, Memluklulara, İlhanlılara, Timurilerden, Celâyirilere kadar her devirde, hükümdarların, vezirlerin ve diğer devlet adamlarının itibar ve teşvikini görmüş, itina ile hem kitabi ve hem de mimari eserlerde tezyin unsuru olarak kullanılmıştır. Bunlardan günümüze intikal eden, kitâbeler, vesikalar, mushaflar mevcuttur. Bu asrın önemli bir hususiyeti, yazıda üstünlüğün **Türk ve İranlı** hattatların

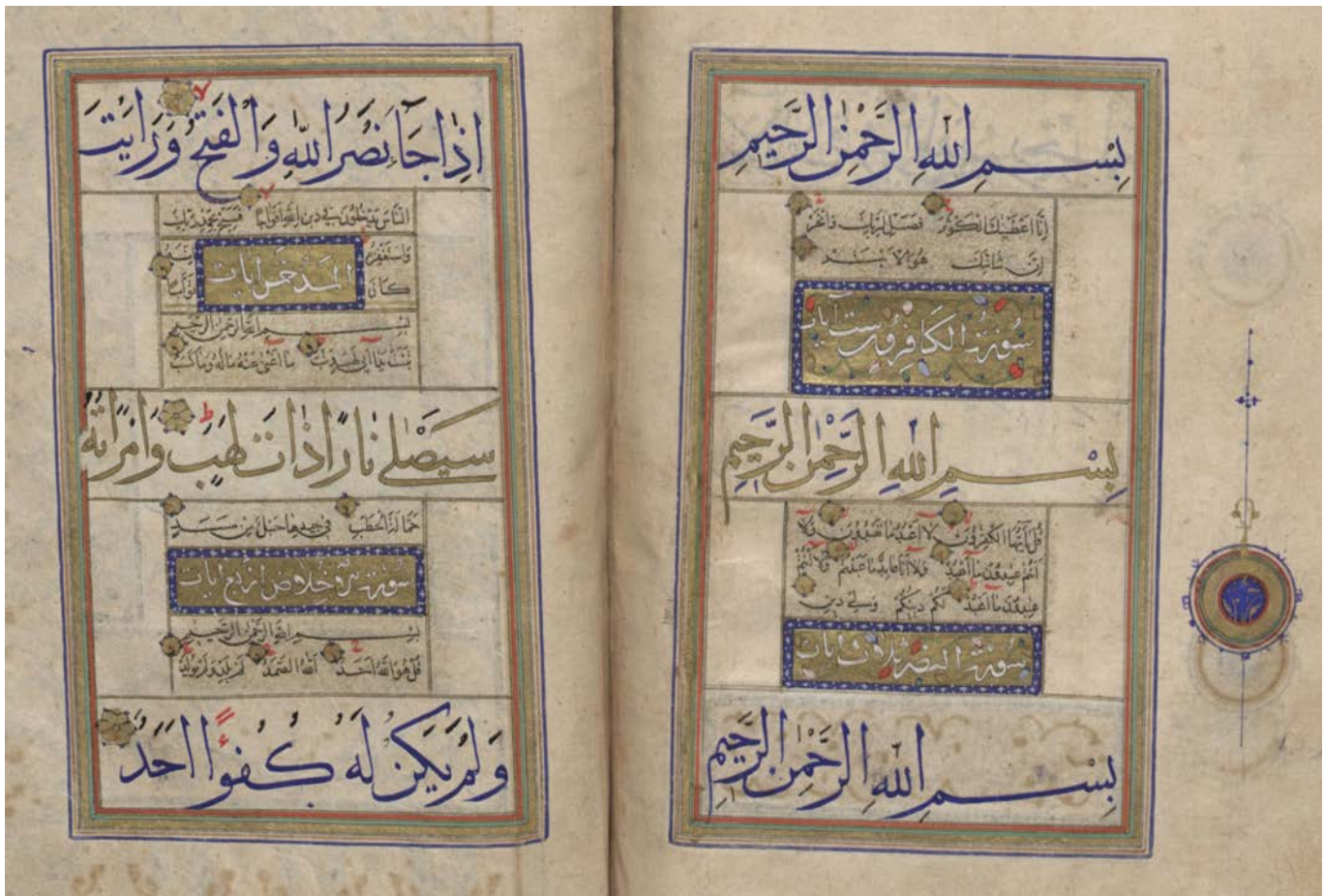

eline geçmesidir. İranlı hattatlar aklâm-ı sitteyi kendi anlayışlarına göre yazdılarsa da Yâkut'un üslubundan ayrılmadılar. **Türk hattatlar bilhassa Osmanlılarda** Aklâm-ı sitte o zamana kadar erişilemeyen bir anlayışla geliştirildi tam manâsıyla sanatlaşma devrine girdi.

14. asırda Yâkut el Musta'simi'nin yolundan giden ve Yâkut'un talebesi oldukları ve devirlerinde "Üstâdan-ı

Seb'a" yani yedi üstâd olarak şöhet bulan zatların yanında, Yâkut'un yaşadığı asırda yaşayan ve İbnü'l Bevvab'ın tarzı ile eser veren çok kudretli bir Veliyüddin el-Acemi isminde bir hattat daha vardır. Yâkut'tan sonra hat sanatı İslâm dünyasının her tarafında adeta bir rekabet sahası haline geliverdi. Hicâz'da başlayan, Küfe, Basra, Dimâşk ve nihayet Bağdat'a kadar devam eden, harflerin islâh çalışmalarının san'at haline dönüşmesi ilk merhalelerinden sonra üçüncü devresini de tamamlamış oldu.

14. asırda "Üstâdan-ı Seb'a"; yedi üstâd olarak şöhret bulan zatlar:

1- **Abdullah b.Mahmud eş-Sayrâfi**, (Abdullah Sayrâfi, Nesih üstadı) ö.1342.Babası, Tebriz'de sarraflık yapan Mahmud isminde bir zat imiş. Abdullah'ın, Yâkut'tan ders aldığı biraz şüpheli görünse de, şöyle bir rivayetten bahsedilir. Rivayete göre, daha çocukken öğrenci olduğu senelerde, her ne sebeptense babasının kesesinden birkaç gümüş para çalmış, sonrasında ceza korkusuyla evden kaçarak mezarlıkta saklanmış. Onu orada bulan babası, öfkeyle yerden aldığı bir taşla onun yazı yazdığı elinin iki parmağını ezmiş ve orada bırakıp gitmiş. Can acısından oraya yığılan çocuk bir müddet sonra uyuya kalır, uyku sırasında rüyasında Hızır Aleyhisselam'ın yanın da oturduğunu görür. Hızır (a.s), parmaklarının neden bu hale geldiğini sorup çocuğun başına gelenleri öğrendikten sonra, onun elini avuçlarının içine alarak bir duada bulunur. Sonra "Bundan sonra yazı ile uğraş ve Yâkut-ı Müsta'simi gibi ol" der. Sayrâfi, Seyid Haydar Künde - Nüvis'den yazı dersi almaya başlamış, çalışmalarında çok başarılı olarak hem dostlukları ilerlemiş hem de otuz altı Kur'an yazmıştır. Tebriz'de birçok eski yapının kitabelerini yazmıştır. Talebeliği manen bu rivayete istinaden bir yakıştırma olabilir.

2-**Ergun b.Abdullah el-Kâmili**, (Abdullah Ergun, Muhakkak üstadı, ö.M.1343), Irak-ı Acem'de dünyaya gelmiş ve Bağdat'ta yaşamış, annesinin Türk, babasının Arap olduğu tahmin ediliyor. Muhakkak yazıda tam bir üstad olup, diğer yazı çeşitlerinde de usta olan Ergun'un, yirmi dokuz Kur'an yazdığı zikredilir.

3-**Nasireddin Mutatabbib**, (veya Nasrullah el-Tabib ö:1328) bu zat, Bağdat'ta hekimlik yaptığı için Mutatabbib olarak tanınmıştır Yakut'un dostu ve talebesiydi. İbni Basî ile birlikte Muhakkak yazıyı yeni bir biçime sokmuştur. Bir adının da Hakim Nasır Kandeheri olması mümkündür. Yirmibeş Kur'an yazmış, Yakut'tan otuz sene sonra vefat etmiş olduğu söyleniyor.

4-**Mübârek Şâh Kutub** (Mübârekşâh el-Kutub: Tevki' üstadı ö:1311) Çok sofu bir insan olan, Şah Kutb'un bir diğer adının da Kuds olduğu söylenir. Kırkdört Kur'an yazmış, yazısı Yâkut'un yazı- sından asla ayırdedilemezmiş.

5-**Yusuf b.Yahyâ el-Meşhedi veya Horasani**, (Yusuf Horasani ö:1269) ketebesini bazen "Şah Yusuf"olarak atan Yusuf Horasani, Heratlıdır. Vefatı Yâkut'la aynı yıla rastlar. Ayasofya kütüphanesinde, Yâkut tarzında yazdığı hadis koleksiyonu bulunmaktadır.

6-**Mir Haydar Künde-Nüvis** (Celi yazan) es-Seyid Haydar Gunde-nuvis (ö:1302) Mir Haydar, celi yazı ile uğraşmış ve celi yazıda üstâdlık mertebesine ulaşmıştır

7-Şeyh Ahmed Sühreverdi (Rik'a üstadı), (eş-Şeyh Ahmed b. es-Sühreverdi ö:1318) Otuzüç Kur'an yazan Şeyh,Yâkut'un talebesi olmamakla beraber o üslupta yazıyordu. Ayasofya Kütüphanesi'nde bir Kur'anı bulunmaktadır. Yâkut, Hacca giderken, Şeyh Ahmed'in yaşadığı Şehrîzur şehrine uğrar. Orada onun ders verdiği medreseye yakın bir evde kalır. Ahmed'in talebelerinin kalemlerini yontuş tarzını görünce "Hocanız, fena bir hattata benzemiyor ne diye ucu düz kesilmiş kalem kullanıyor ve ne için eğri kesmiyor?" der. Talebelerinden bir genç bu sözleri Şeyh Ahmed'e nakleder. Şeyh, Bu benim yazış tarzımı beğenmeyen hattat, Yâkut olabilir diye düşünerek yapılan tariflerden de bu zatın Yâkut olduğunu anlar. O günden sonra kalemin en iyi yontuluş tarzını öğrenir ve tatbik eder. Bu yüzden de talebesi sayılmaktadır.

8-**Mübârek Şah Süyufi**, (Ö:1335) Reyhani yazıda fevkalade üstadı. Kılıcı da kalem kadar kudretli kullanan bu zat birçok savaşa katılmış, Süyufi (Kılıçlı) lakabını, Horasan Nişabur yakınlarındaki bir kasabadan almış. Garip bir tevafuk olarak bu lâkab ebced hesabıyla ölüm tarihine denk gelir.

Üstâdan-ı Seb'a" dışında 13. ve 14.Asrın önemli hattatlarından diğer bazı isimler:

* **Ahmed Tayyib Şah** (Ö: 1211),Mavareünnehir'den olan bu zat, yazıya hareke ilâve etmesiyle şöhret bulmuştur. Onun bu buluşu ile yazılar daha da güzelleşmiştir.

* **Hacı Ahmed Benduz**: "Tülbent" imalcisi, Seyistanlıdır. Onaltı Kur'an yazmıştır.

* Şeyh Abdül-İshak: Sebzever şehriden olup, Kahire'de yaşamıştır. Ömrü Kur'an yazmakla son bulmuştur.

* **Ali b.Salim**: (ö.takriben 1340) hakkında bilgi yok.

* **Abdülmü'min Efendi**: Hattını Ali b. Hilâl'in hatlarına benzetip onun gibi yazmak gayretinde olan Abdülmü'min Efendi, bu hususta epeyce bir güzelliğe de erişerek hattatlıkta çok az kişiye nasip olup üstadlar üstadı manasına gelen "üstâzü'l-esâtize" sıfatını ihraz etmiştir. 1248 tarihinde vefat etmiştir.

***Muhammed b.Abdullah b.Muhammed b. Ali b.Gattus**: 13 asırda Endülüs-Belensiye'de yaşamıştır. İÜKYK da mağribi hattı ile bir mushafı bulunmaktadır. Mushaf yazmakta Endülüs için zamanının yegânesi sayılmıştır. Bin mushaf yazdığı rivayet edilir. Hat sanatını, babasından ve ağabeyinden öğrenmiş; Kur'an dışında hiç hat yazmamaya söz vermiş olduğu da rivayet edilir. Yalnız çalışır ve odasına kimseyi almazmış. Yazdığı mushafın

rayici 200 dinarın üstündeymiş. H610/M.1213 de vefat etmiştir.

***Hasan b.Çoban b. Abdullah el-Konevi:** 13. asır hattatlarındandır. Konyalı olup hakkında fazla bilgiye rastlanmamıştır.

***Ali b.Ebi Salim:** 14 asır, Memluk dönemi hattatlarından olup Suriye veya Mısır'da yaşadığı tahmin ediliyor.

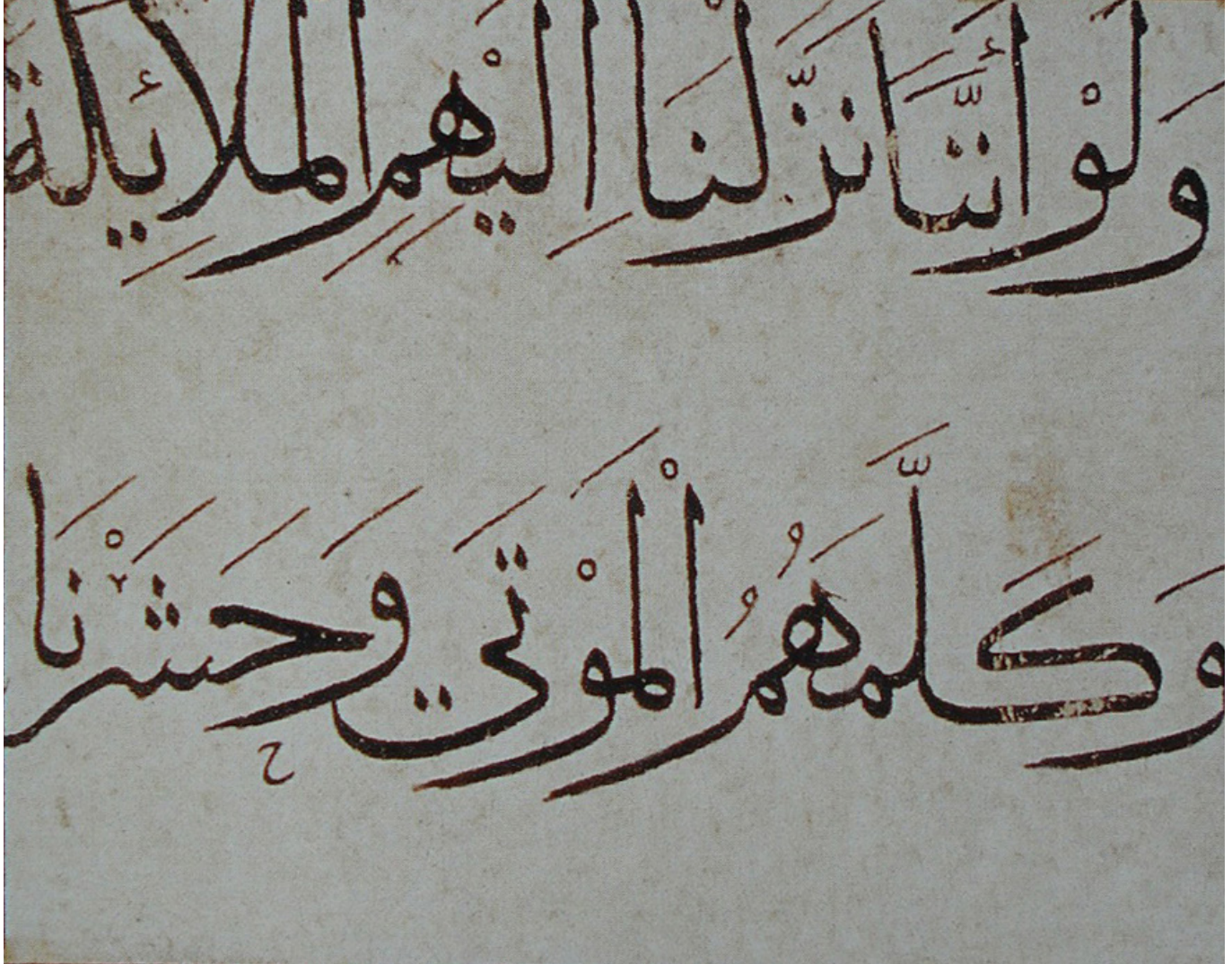
***Ali b.Muhammed b.Muhammed b.Zeyd:** 14.asır hattatlarından olup, Musul'da yaşamıştır. Yazdığı bir mushafta seceresinin Hz.Ali'nin (ra) 17. batından torunu olduğu anlaşılmakta hakkında başka bir bilgi yoktur.

***Yahya es-Sufi:** 14.asır hattatlarından olup, Şiraz/İran'da yaşadığı ve sufi meşrep bir zat olduğu zikrediliyor.

***Hasan b.Çoban b. Abdullah el-Konevi:** 13. asır hattatlarındandır. Konyalı olup hakkında fazla bilgiye rastlanmamıştır.

*Azerbaycan'da ve tüm İslam dünyasında tanınan başka bir hattat da **Hace Mir Ali ibni İlyas Tebrizi**'dir. (1330-1405)

*"Gönlüm isterdi ki mâzini dirilten sanat
Sana tarihini her lâhza hayâl ettirsin"
Yahya Kemâl Beyatlı / Hayal Beste*

2/3-Yazının San'atlaşma Dönemi. MS:1400-1923

15.asır:

d.Osmanlı Dönemi

Kuruluş tarihi itibarıyla, 13. asır başlarında temelleri atılan Osmanlı Devletinde, Anadolu Selçukluları ve Beyliklerince benimsenen yazı dahil bütün ilmi ve san'at faaliyetleri, musiki, mimâri üslublar onların devamı mahiyetindedir. Nitekim 13. asra damgasını vuran Yâkut el Musta'simi'nin geliştirdiği üslup hat sanatında Osmanlılarca da devam ettirildi ve kullanıldı. Osmanlı hat sanatının başlangıcında, 14. asrın fevkalâdeleri "Yedi Üstâd" olarak tanınan, bilinenlerin sonuncuları, yazıda üstâdlık mertebesine ulaşmış olan Abdullah Sayrafi ve 1.Yahya Sofi'dahil, (onların vefatlarından sonra aradan geçen bir asra yakın zaman kesiminde büyük hattat yetişip yetişmediğine dair elde maalesef kaynak bilgi yoktur.) Yâkut el Musta'simi'nin yolundan gitmişlerdir.

On beşinci asrın ortalarına doğru, İslâm dünyasının lideri konumuna gelen Osmanlı Devleti, edebiyatta, musikide, mimaride olduğu kadar hat sanatında da her bakımdan ağırlığını koymaya başladı. Hat sanatında Osmanlı mektebinin mimari temeli, kendisi de mükemmel bir hattat olan II. Murad (1404-1451) ve Fatih Sultan Mehmed (1432 –1481) zamanlarında atılmıştır dersek doğruyu ifade etmiş oluruz. Zira daha öncesi olmakla beraber baba/oğul bu iki müstesna şahsiyetin devrinde yetişenlerle Osmanlı mektebinin filizleri baş göstermiş, "Rumun esatize-i seb'ası" olarak devirlerinde değerlendirilen; Ali Sofi, Muhyiddin-i Amasi, Cemâl-i Amasi, Abdullah Amasi, Şeyh Hamdullah ile Şeyh Hamdullahzâde Mustafa Dede ve Karahisari Ahmed Efendilerin ilk beşi doğrudan doğruya, diğer ikisi ise o devrin üstadlarından ders alarak dolayısıyla Fatih devrinin mensubudurlar."¹³ Yani 15.asıra ait hattatlardır.

Onbeşinci asrın ikinci yarısına kadar geçen süre içinde hat yazısı iki ayrı anlayışa ve gayrete bağlı olarak gelişmiştir. Bunlardan birisi an'aneyle bağlı muhafazakâr divân mensuplarının, diğeri de tabii tekâmül içinde yenilikleri destekleyen geliştiren anlayışlar ki; bu ikinci grup hat sanatının altın çağı olan Osmanlı döneminin zemini hazırlamıştır. Fatih Sultan Mehmed Han zamanı Osmanlı tarihinin en önemli dönüm noktasıdır. Devletin İmparatorluğa dönüşmesi kadar, sanat ve sosyal hayatta bu dönemde şekillenmiştir. Fatih Sultan Mehmed Han, güzel sanatların her kolunu teşvik ederken, hat sanatı da bundan önemli bir teşvik sağlamıştır. Öyleki, o devirde bütün İslâm ülkelerinde belli başlı hattatların sayısı 30 civarında iken, Osmanlıda tek başına bu sayıda hattat

kayıtlarda geçer. Ayrıca, Osmanlı hat sanatında üslup geliştirme arayışlarında Fatih Sultan Mehmed döneminde başlamıştır.

Fatih döneminde, bilhassa kitâbeler açısından yazıyı tezyinattan yavaş yavaş uzaklaşma gayretleri, kendini göstermeye başlamıştır. Gene bu dönemin bir diğer hususiyeti olarak, celi sülüs ve kufi hat beraberliğinin son numuneleri Fatih Câmii'nde görülür. Bu uygulamalar daha sonraki dönemlerde görülmez. Onbeşinci asrın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı mektebi teşekkül etmeye başlamış ve bu mektebin ilk temsilcilerinin kalemlerinde seçilme durulma safhası son merhalesini idrak etmiş geçmiş dokuz asırlık gelişmeler yeni bir nizamın kuruluşuna vesile olmuştur.

Bu yeni dönemden itibaren, hat san'atında bir takım an'aneler, ölçüler, ıstılahlar değişikliğe uğramıştır. Osmanlıda bu değişiklikler olurken, eski an'anelere sadık kalan muhitler de vardı. Mısır gibi. Ancak, daha sonra tabii seyir içinde o muhitlerde değişikliklerden nasibini almıştır. Osmanlı mektebinin ortaya çıkışı ile terk edilen ıstılahlardan biri celildir. Daha öncelerden başlayan geliştirilen nesih sülüs yazılar en mükemmel hallerine Osmanlı mektebinde kavuşmuş ve zamanla daha önce kullanılan muhakkak ve reyhanî'nin yerini almışlardır.15. asırda İslâm dünyasında 1-Muhakkak, 2-Sülüs, 3-Nesih, 4-Muhakkak hâfi, 5-Reyhân Celî, 6-Sülüs hafî, 7-Neshî Celî, İnce nesih ve Nesih kırmısı, 8-Tevkîler, 9-Rikâ'a ve Rik'a-ı Divânî, 10-Sülüs-ü müselsel, 11-Celî Gurâbî ve daha sonra kullanılmayan on kadar hat kalem çeşiti vardı.

Netice olarak hülâsa edersek, Osmanlı'da Fatih devrine kadar da zaman zaman süs unsuru olarak kullanılmış, Fatih devrinden sonra kufi yazı bu alanda yerini tamamen celî sülüse terk etmiştir. XV. asrın ikinci yarısına kadar hat, son iki üç asır içindeki gelişmeleri içinde biri divânlarda an'aneyle bağlı kalan muhafazakâr kesimler tarafından devam ettirilen, diğeri de gittikçe tekâmül eden iki önemli yolla gelişmesini sürdürmüştü. **Tâ ki Osmanlı dönemi mekteplerinin kuruluşuna** kadar. Sülüs ve nesihin gelişmeleri, Osmanlı döneminde bu merhaleyi idrâk etti. Hattın sanat olarak değer kazanmasında şüphesiz o güne kadar gelen bütün hattatların hizmetleri ve katkıları olmuştur.

15.asır: 2.Murad veFatih dönemi ve sonrası hattatlarından önde gelenlerden bazı isimler:

***Sultan II. Murad** (1421-1451) Bursa doğumlu olan Sultan, İlim ve sanata yakın ilgi duymuş olan hükümdarlardandır. Hat sanatına olan merakı ile sülüs ve nesihde çok başarılı olduğu, Tuhfe'de yazılı olan Sultan'ın eserleri ne yazık ki, zamanımıza kadar gelmemiştir. Çelebi Sultan Mehmed Han'ın oğlu olup 1421-1451 arası 30 sene hükümdarlık yapmıştır. Fatih Sultan Mehmed'in

babasıdır. Sultan Murad, süküneti ve huzurlu yaşamayı arzu eden fakat icap ettiği takdirde gayet hareketli, cesur ve hiçbir şeyden yılmayan bir tabiata sahip şahsiyette idi. Otuz senelik saltanatı müddetince, memleketini çok büyük bir şan ve serefle idare ederek dindar, adil ve lütufkâr bir padişah namı bırakmıştır. Çok iyi bir asker olup aynı zamanda şâir ve hattattı. 47 yaşında Edirne’de vefat etti. Vasiyeti üzerine Bursa’da Muradiye Camii yanına defnedildi. Mezarının üzerini örtülmemesini, kenarlarına hafızların oturup Kur’an okuyabilmeleri için yerler yapılmasını ve cuma günü mezara konulmasını vasiyet etmiş ve vasiyeti öylece yerine getirildi.

Sultan Murad zamanında memleketin birçok yerlerinde, câmiler, medreseler, saraylar ve köprüler yapılmıştır. Edirne’deki Üç Serefeli Câmi, Câmi’nin yanında bir medrese ve içinde de bir imarethane, yine Edirne’de Muradiye Câmi’ni bina ettirmiştir. Bu câminin duvarları ve mihrabı son derece güzel çinilerle süslenmiştir. Ergene Nehri üzerindeki 170 ayaklı Uzun Köprü de yaptırılan eserler arasındadır.

***Yahya Sofi** (ö:1477) Edirnelidir. Fatih devrinin ünlü hattatlarındandır. Kendisine Yahya-i Rumi de denilir. Aklâm-ı sitede mahirdi. İstanbul Fatih Camii şadırvan avlusu dışında pencereler üstünde yazılı fatiha suresi bu zatın yazısıdır. Bu zatların dışında haklarında bilgi olmayan ancak eserlerine ulaşılan, Abdullah el-Enşâri, Ali b.Muhammed, Şemseddin Bâysunguri, Muhammed b.Sultanşâh, geniş islâm coğrafyasında yetişen ve Yâkut yolunu devam ettirenlerden bazılarıdır.

Yahya Sofi’

***Ali Sofi(ö....?)** Yahya Sofi’nin oğlu ve Fatih devrinin önde gelen celi yazı üstadıdır. Edirne doğumludur. Her nevi yazıda üstadlık seviyesinde olup babasından meşk etmiştir. Bilhassa celi sülüs ve müsenna yazılarda temayüz etmiştir.

Ali Sofî

***Tâcî Bey:** Ö.1485; Osmanlı şairlerinden olup, Amasyalıdır. İlim tahsili için Bağdat'a gitmiş, Cafer Bermekî'nin Bağdat'ın doğusunda yer alan sarayına intisap etmiştir. Asıl adı belli değildir. Hattat olan büyük oğlu Cafer Çelebi de bu makalede yer almaktadır. Küçük oğlu Mehmet Sadi de şiir ve inşada adını duyurmuş kıymetli bir şahsiyettir. Hüsn-i hattı Şeyh Hamdullah Agâh ile birlikte meşk eden Tâcî Bey, Sultan II. Bayezid'in Amasya'da bulunduğu yıllarda defterdarlığını yapmıştı. Elli dört yaşında 1485 yılının muharrem ayında vefat etmiştir. Tâcî Bey hakkında Beyânî tezkiresinde ve Âlî'nin Künhü'l-Ahbâr'ında da bilgi verildiğini tesbit etmemize rağmen, bu kaynaklara ulaşma imkânımız olmamıştır.

Göz yaşlı gönül zülf-i perîşanlar içinde

Kaldım bu şeb-i târda bâranlar içinde... beyti kaynaklarda şiirine örnek olarak gösterilmektedir.

***Ahmet Efendi** (ö...) Hattat ve divan sahibi bir şair olan Seybek Yahya'nın oğludur. Bundan dolayı da "Seybekzâde" diye tanınmıştır. Çeşitli kalemlerde yazı yazmayı "kıbletü'l-küttâb" olarak tavsif edilen Şeyh Hamdullah'tan meşk etmiş, ömrünü Amasya'da geçirmiş ve orada vefat etmiştir. Tamamladığı bir mushafı II. Bayezid'a hediye etmiş, o da büyük bir "haz" duyarak bunu kabul edip karşılığında kendisine ihsanda bulunmuştur. Sultan II. Bayezid vefat edince de bu mushaf türbesine konulmuştur.

***Şeyh Mehmed Bin Salih** (ö:1451) Geliboluludur. Bir yangın sırasında onun ta'lik hat ile yazdığı, Muhiddin-i Arabî'nin, Fûsus-el Hikem adlı eserine ait şerhi, ev

yandıktan sonra bulunuyor. Ancak herkesi hayrete düşüren, kitabın beyaz kenarları yandığı halde yazıların yanmaması olmuş.

***İlyas Bin İbrahim** (Ö:1451) Sinoplu olan hattat'ın sülüsünün, nesihinin güzelliği bilhassa çok çabuk yazdığı halde ta'lik hattıyla meşhurdur.

***Cemalettin Abdullah** (Ö.1452) hat kaideler üzerinde (umde) adlı eseri olan bir hattattır.

***Ahmed Hicâzi** (ö:1452) Muhakkak, sülüs ve reyhani yazıları çok güzel olduğu ve Yâkut vadisini temsil edebildiği yazılmıştır.

***Şeyh Ayas** (ö:1456) Burdurlu olan Şeyh, İstanbul'un ilk kadısı Hızır Bey Çelebi'den ders ve icâzet almıştır.

***Mecdeddin** (ö:1461) Edirneli olup, kazaskerlik yapmıştır.

***Hayreddin Mar'aşi**:(ö:1471/2) Maraş doğumlu olup, Şeyh Hamdullah'a ilk ders verenlerdendir. Yakut yolundan Sayrafî'nin talebesidir

***Ali Sofi** (ö:1478) Fatih devrinin ünlü hattatlarından. Hat sanatını babası Yahya Sofi'den meşk etmiştir. Bütün

yazı çeşitlerinde eşi bulunmaz bir üstad olarak zikredilir. Müsennâ (aynalı) sülüs celisinde de mahir bir zattı. Fatih camii orta kapısındaki üç parçalı kitâbeler onundur.

***Mehmed bin Feramuz** (Molla Hüsrev, ö:1480) Fatih devrinde çok şöhret olmuş fıkıh alimi, şair ve hattattır. Şeyhülislamlık yaptı.

***Esedullah Kirmani**:(ö:1486) Sülüs ve nesihî, Mehmed Kirmani'den meşk etti. Ahmed Karahisari, hattın inceliklerini ondan öğrendi. Devrinin en önemli hattatlarından.

***Abdurrahman Efendi** (Müeyyed-zâde) (ö. 1516) Künyesi "Abdurrahman Hâtemî b. Ali b. Müeyyed" olup, dedesi Müeyyed Efendi'ye nisbetle "Müeyyed-zâde" diye şöhret bulmuş olan Abdurrahman Efendi, 1455 da Amasya'da dünyaya gelmiştir. Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, Şeyh Hamdullah'la birlikte, II. Bayezid'in şehzâde olarak Amasya'da bulunduğu yıllarda meclislerine katılıp nedimleri arasına girmiş ve hüsn-i hattı Şeyh Hamdullah'tan öğrenerek emsallerine üstünlük sağlamıştır. Müeyyedzâde yirmi iki yaşında iken ayrılık ve gurbet acısını tatmış, Halep ulemasından biraz tahsilden sonra orada bulunan İranlı tüccarlardan Celâlettin Devvânî'nin şöhretini işitince, Şiraz'a gitmiş, yedi sene bu allâmeden aklî ve naklî bütün ilimleri ikmal etmiş, bu

arada II. Bayezid'in sultan olduğunu duyunca İstanbul'a dönmüş (1483), ulema bütün ilimlerde kemâline şahitlik edince kırk akçe ile Kalenderhâne müderrisi olmuştur.

Yavuz Sultan Selim tahta geçince kendisini tekrar kazaskerliğe getirdiği gibi İran seferinde maiyetine de almış, pek çok kereler kendisini saraya davet ederek sohbet etmiştir. Müeyyedzâde'nin çekemeyenleri de vardı: Bazı fesatçılar, Müeyyedzâde hakkında iftira dolu bir mektubu okla Yavuz Sultan Selim'in harem dairesine atmışlar, o da mektubu Müeyyedzâde'ye gönderip "bu kâra bâis-ü bâdî olan kimdir bilmek gerek» diyerek onun tahmin ve ferâsetini ölçmek istediğinde o, "bu kâğıdı Sarı Gürz mülâzimlerinden Kullâb-ı Siyah ve Kezzâb-ı Siyah demekle ma'rûf iki rû-siyâh vardır, onlar etmişlerdir" deyip, sen bu mektûbun eğer bilmek dilersem kâtibin Gâfil olma hüsrevâ Kullâb ile Kezzâb'dan beytini okumuş, gerçekten de adı geçen o iki fesatçının evleri basıldığında söz konusu mektubun müsveddeleri bulunup yüzleri kara çıkmış, iki fasidin başları vurdurulmuştur. 1514'te emekli olmuş, 1516'da Berat gecesi vefat etmiştir.

Eyüp Sultan civarına defnedilmiştir. Yedi bin cilt kitaba sahip olduğu belirtilen Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, üç dilde (Türkçe, Arapça ve Farsça) şiir ve inşâya muktedir, âlim ve fâzıl bir zât idi. Arapça ve Farsça kasideleri olduğu gibi, Türkçe şiirleri de vardır ve Türkçe şiirleri diğerlerine göre daha çoktur.

***Sultan II. Bayezid** (1481-1512) Mükemmel bir tahsil hayatı vardır. Tasavvufi tarafı da olan Bayezid, edebiyat ve tarihle de meşgul olmuştur. Fatih Sultan Mehmed'in vefatı üzerine Amasya sancağındaki oğlu Sultan Bayezid İstanbul'a gelerek tahta geçmiştir. Kısa bir süre sonra da Amasya'da tanıdığı ve takdir ettiği ve hocası olan hattat Şeyh Hamdullah'ı başkente davet etmiş, o da ailesi ve kendi gibi hattat olan damadıyla beraber İstanbul'a gelmiştir.

Sultan Şeyh Hamdullah'a İstanbul Sarayı'nda Kur'an-ı Kerim yazması için bir meşkhane, Edirne Sarayı'nda da bir hane tahsis etmiştir. Hat sanatına merakı şehzadelğinde başlamış ve Şeyh'le yakınlığı ile onun talebesi olmuş icâzet almıştır. Padişah olunca hocasını İstanbul'a davet ederek sarayda meşkhaneye hoca yapmıştı. İstanbul yazı sanatının merkezi haline onun zamanında gelmiştir. Hiç şüphesiz Şeyh'in hat sanatındaki kabiliyetinin önemi Sultan Bayezid Han'ın sanata, edebiyata ve özellikle hat sanatına gösterdiği büyük ilgiden dolayı da öne çıkmış olmalıdır.

***Sultan (Şehzade) Korkud** (ö:1513) Babası II. Bayezid, tahta geçene kadar ona vekâlet etmiştir. Amasya'da iken Şeyh'ten sülûs ve nesih talim etmiş icazet almıştır. Fevkalâde zeki ve âlim idi. Altı mühim eserin müellifi olup aynı zamanda Osmanlı şehzadeleri içinde Kur'an yazan

tek kişidir. Şehzade Korkut 1467'de **Amasya Sarayı**'nda doğdu. İstanbul'da **Fatih Sultan Mehmed**'in sarayında iyi bir eğitim gördü. Arapça, Farsça öğrendi. Dedesinin vefâtı (1481) üzerine, babası İstanbul'a gelinceye kadar saltanat kaymakamlığı yaptı. 1491'de merkezi Manisa olan Saruhan Sancakbeyliği'ne tâyin olundu. 1502'de, Amasya Sancakbeyi Şehzâde Ahmed'in itirâzıyla, merkezi **Antalya** olan Teke Sancakbeyliği'ne gönderildi. Hâmid Sancağı da kendisine bağlandı. Osmanlı denizciliğinin gelişmesinde katkısı oldu. Kardeşi Selim'in (Yavuz), babasına karşı hareketi üzerine Manisa'ya, sonra da gizlice İstanbul'a gitti. Yeniçerilerden, pâdişâhlık için aradığı desteği bulamadı. Babasının yerine geçen kardeşi Yavuz Sultan Selim'in pâdişâhlığını tanıdı. Saruhan Sancakbeyliği'ne tâyin edildi. Yavuz Sultan Selim, ağabeyinin fikrini öğrenmek için, bâzı devlet adamlarının ağzından pâdişâh olmasını arzu eder tarzda mektuplar yazdırdı. Şehzâde Korkut'un, mektuplara müspet cevaplar vermesi üzerine, Manisa kuşatıldı. 1513'te Bergama yakınlarında yakalanan Korkut, Bursa'ya götürülürken Emet yakınlarında Eğrigöz'de öldü. Bursa'da Orhan Gâzi Türbesi civârına defnedildi.

Dini ve fenni ilimlerde iyi yetişmiş olan Şehzâde Korkud, Harîmî mahlasıyla şiirler yazmıştır. Dîvân sâhibi bir şâirdir. Fıkıhta ganîmet hukûkuna dâir Hallü İşkal'il-Efkâr fi Hill-i Emval'il-Küffâr adlı eserin sâhibidir. Vesilet'ül-Ahlâk adlı ahlâk kitabını Arapça olarak kaleme almıştır. Tasavvufia ilgili olarak da Kitab fi't-Tasavvuf, diğer adıyla Kitâb'ül-Harîmî'yi yazmıştır. Diğer eserleri; **Şerh-i Elfâz-ı Küfr**, Korkudiye (Fetavâ-i Korkudhâniye) ve **Şerhü'l-Mevâkıf li'l-Cürcânî**'dir.

***Abdullah Amâsî Efendi** (Ö:1520) : On beşinci asır hattatlarından olan Abdullah Efendi hakkında doğum ve ölüm tarihleri bilinmemekte, Amâsî nisbesinden Amasyalı olduğu anlaşılmaktadır. Seksen yaşına kadar yaşadığı göz önünde bulundurulursa, Fatih devrinde (1451) doğduğu ve Yavuz Sultan Selim devrinde (1520) öldüğü ileri sürülmektedir. Ünlü Amasyalı hattat Şeyh Hamdullah'ın (öl.1519) akrabası ve muhtemelen talebesi olup, onun ölümünden sonra oğlu Mustafa Dede'yi yetiştirmiştir. İstanbul'a II. Bayezid devrinde (1481) gelmiştir. **16.asır dosyası resim 14**

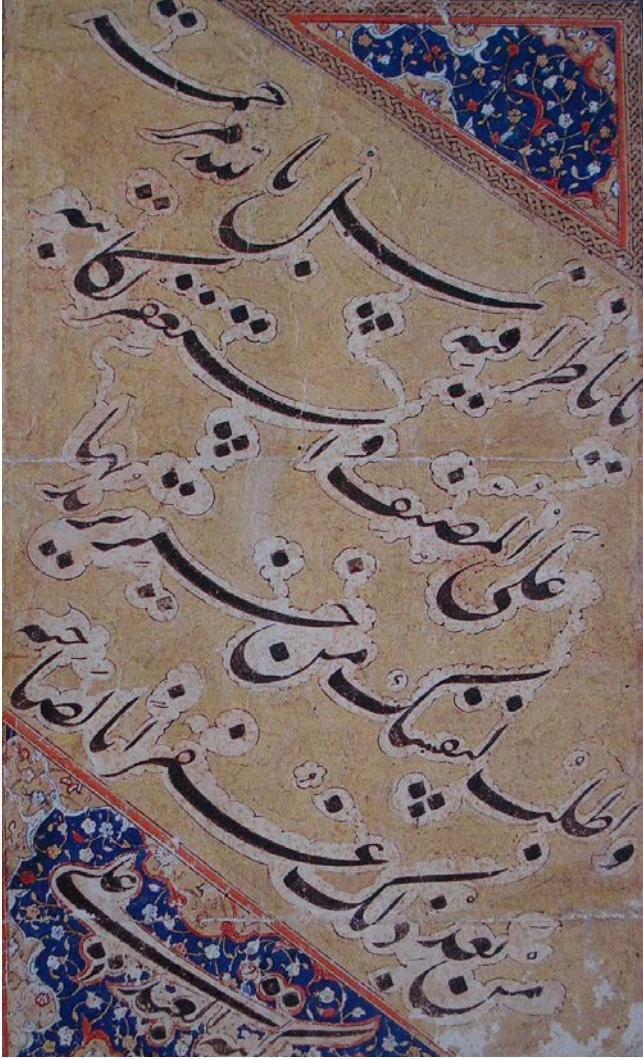
Kendine has yeni bir yazı tarzı bulunan Abdullah Amâsî'nin günümüze birkaç eseri ulaşabilmiştir. Bunlardan Topkapı Sarayı Müzesi'nde (YY nr. 172) kayıtlı bulunan nesih hatla yazılmış Türkçe Mevlid-i Şerif metni, hattaki kudretini göstermesi bakımından önemlidir.

***Muhittin Efendi**; kardeşi Cemalettin, Şeyh Hamdullah ve oğlu Mustafa Dede, Şükrullah Halife, Ahmet Karahisarî ve Amasyalı Abdullah'la birlikte «üstâdân-ı seb» olarak bilinen Anadolu sahasının güzide hat sanatkârlarından sayılmaktadır. İsmail Hakî Uzunçarşılı, "II. Bayezid zamanında meşhur yay üstadları Muhyiddin, Süleyman

ve Bayezid'tır" diyerek Muhittin Efendi'nin yayıcılıkta da oldukça kıymetli bir usta olduğunu kaydetmektedir.

***Mir Ali,**(ö 1513) Aslen Tebriz'lidir.Timur devrinde yaşamış olup "talik" yazı onun icadıdır. Osmanlı Türk hattatları da kendisine büyük hayranlık duyarlar, onun eserlerine gıpta ederlerdi.

***İdris (Bitlisi)**(ö.1510) Bitlisli olan bu zat, Acem hükümdarına divan kâtipliği de yapmıştır. Bilâhare Osmanlılara iltica ederek, İstanbul'a yerleşmiştir. Sülüs ve nesihde büyük maharet sahibi idi.

Mir Ali talik kıt'a ist **Ünv. Kütüphanesi** F 1423-0032

Onbeşinci asırda, Osmanlı ülkesi dışında yetişen önemli hattatlar:

***Pir Mehmed Sofi** (Ö:1445) Buharalıdır. Semerkant'ta yaşamış 44 Kur'an yazmıştır. İlhanlı Devleti hizmetinde bulunmuştur.

***Şeyh Seyyid Kıvameddin** (ö:1426) Gerçekleri söylerken "konuşman ayıptır" demişler, bunun üzerine susmuş.

Mübarek elini, Ehli İslâm yazısına vakfetmiş. Hattı çok güzelmiş. İyi bir şair de olan Şeyh, pek çok Kur'an yazmıştır.

***Mirza Baysungur** (ö 1433):Timur'un torunu olup, sanat ve sanatçıların koruyucusu olarak nam salmıştır. Onsekiz yaşından itibaren devlet işleri ile meşgul olmaya başlamış ve 20 yaşında veliahd ilân edilmiştir. Kendisi büyük matematikçi Uluğ Beğ'in kardeşidir. **Büyük bir hattat olan Bâysungur** b.Şahrüh kütüphanesini bir sanat merkezi haline getirmişti. Burada 40 kadar hattat, müzehib, mücellid istihdam ediliyordu. Meşhed şehrinde bulunan Cevherşâd Hâtun Camii'nin kitâbesi onun imzasını taşır ve Yâkut tarzı bir celi sülüs'ün o günkü vasil olan (XV. yy ilk yarısının) seviyesini gösterir.¹³ Aynı zamanda edebiyat sahasında da ünlü idi.

***İbrahim Mirza Bin Şahrüh** (ö:1434) Timurun torunu olup şair ve iyi bir hattat'tı. Yakut'un yazısını taklit ederdi. Kanunnamesini, resmi defterler güzel yazısı ile kendi yazdı. Mescid ve medreselerde bulunan yazdığı celi yazılar kaybolmuştur.

***Abdurrahman Sabığ**:(ö...) 1437 lerde şöhretli bir hattat olarak tanınıyor. Öğrencisine icâzet verirken ketebe yazmanın bu zat tarafından ihdas olunduğu rivayet edilir.

***Şemseddin Muhammed Baysunguri b.hüsam:** 15 asır hattatlarında olup, Herat'ta doğmuştur. Şemseddin Muhammed Baysunguri, aklam-ı sitte'de ve nestalik'te zamanının en şöhretli hattatlarındandır. Maruf-ı Bağdadi isimli bir zattan ders almış, aklam-ı sitte'yi Yakut tarzında yazmıştır. Aynı zamanda şairdi.

***Şaz Melek binti Muhammed Sultan b.Cihangir b.Emir Timur Gürkan:** 15.asırda yaşamış olup Timurlu/Cihangiri hanedanına mensup bir hanım sultandır. Tarih boyunca hat ile meşgul olmuş hanımların önde gelenlerindedir. Semerkand'da yaşamıştır. Timur'un torununun kızıdır.

***Seyyidi Muhammed el-Münşi es-Sultani:** 15. asır hattatlarından olup, Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın divan kâtiibi idi. Akkoyunluların mağlubiyeti üzerine Fatih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'a getirtilmiş, Osmanlı divani hattında önemli hizmetleri olmuştur.

***Muhammed b.Hasan et-Tayyibi:** Doğum ve ölüm tarihleri bilinmiyor. Memluk dönemi hattatıdır. Memluk Sultanı Kansuh Gavri için kalem ve hat çeşitlerinin tanıtıldığı bir eser yazmıştır.

***Sultan Ali el-Meşhedi:** 15 asır hattatlarından olup, 1437'de Meşhed şehrinde doğmuştur. Şöhreti yayılınca Hüseyin Baykara tarafından Herat'a çağrıldı.

Hüseyin Baykara'nın vefatından sonra tekrar Meşhed'e döndü.1520'de vefat etti.

***Mir Ali Herevi:** 15. asır hattatlarındandır. 1476 tarihinde Herat'ta doğmuştur. Meşhed şehrinde Zeyneddin Mahmud'dan nesta'lik talim etti. Sultan Ali Meşhedî'den de ders aldığı söylenir. Hüseyin Baykara'nın davetiyle ona mensub oldu. Bu sebeple imzalarında "Sultani" ünvanını kullanmış, şecere itibariyle de Hz.Hüseyin'e nisbet edildiğinden "Hüseyini" nisbetiyle anılmıştır. Safevilerin Herat'ı almaları üzerine onların himayesine girdi, bilâhare Şeybaniler tarafından Buhara'ya götürüldü ve burada "Şeyhü'l-hattatin" olarak vazifelendirildi. 1544 te vefat etti.

***Şah Mahmud Nişaburi:** 15 asır hatalarındandır."Zerrin Kalem" ünvanı ile şöhrat bulmuştur. Bu zat, 1479 da Nişabur'da doğmuştur. Nesta'lik hattını önce dayısından, sonra da Aliyyü'l Meşhedî'den öğrenmiştir. Şah İsmail'in, mağlubiyetinden sonra sünni olduğu için bu zatın Osmanlılara kaçmasından çekindiği için bir mağarada sakladığı rivayeti yaygındır. Ömrünün son yirmi senesini Meşhed'de hocalık yaparak geçirmiş ve 1564 de vefat etmiştir.

Fatiha; talik hat ve resim-Şah Mahmud

***Cafer Tebrizi** 15. yy. en ünlü hattatlarından menşece Azerbaycan Türklerinden olan, Azerbaycan'ın büyük hattatlarından biridir. Nesta'lik, t'âlik ve sülüs hatlarının yanı sıra, klasik hatla da yazmayı başaran onlarca ünlü hattata hocalık yapmıştır. Cafer'in hayatı Orta Asya'nın Timur tarafında istilası dönemine denk gelmektedir. Tebriz'de Cafer Tebrizi Azerbaycan hükümdarı, Timur'un oğlu Miranşah'ın sarayında çalışmıştır. Bir müddet sonra ise diğer usta, ressam ve hattatlarla birlikte Herat'a,

Sülüs hattı-Şah Mahmud

Bayezid Camii Şeyh Hamdullah Celi sülüs hattı

Timur'un diğer bir oğlu Şahruh'un yanına gitmiştir. Burada Şahruh'un oğlu Baysungur'un yanında küçük bir kütüphane-imalathanesinin yöneticiliğini yapmıştır. Cafer Tebrizi kütüphane çalışmalarıyla ilgili Baysungur Mirza'ya rapor niteliğinde belge sunardı. Bu belgelerden birisi İstanbul'daki Topkapı Sarayı müzesindedir.

15. Asrın dehası: ŞEYH HAMDULLAH (Ö.1520)

Hiç şüphe yok ki hem 15. asrın hem de Türk hat sanatının en büyük ustası Şeyh Hamdullah'tır. Şeyhin, hat sanatında gerçekleştirdiği inkılap, Yâkut Müsta'simi'nin hattına verdiği yeni düzen ve İslâmi harflerde yaptığı güzelleştirme ile aklâm-ı sittenin 13. yy'ın ikinci yarısından itibaren devam eden Yâkut-ı Müsta'simi'nin (tarz, üslup) ve estetik anlayışına getirdiği yenilik ve ilâvelerle bu ekol'ün (mektep) hükmünü kaldırdı.

Şeyh, yaptığı yeniliklerle kendisine verilen "Hattatların kiblesi" ünvanını fazlasıyla hak etmiştir. Hayatında ve vefatını takip eden altı asır içinde gelmiş geçmiş (bir iki istisna hariç) bütün hattatlar onun yazısına

yazılarını benzetmeye çalışmışlar, ona benzettikleri veya yaklaştıkları nispetle de kendilerini başarılı kabul etmişlerdir. Hat sanatına tabiri caizse bir "Türk estetiği ve edası" kazandırmıştır. Bu bakımdan bir başka ifade ile hat sanatı yeni vechesiyle tam bir "Güzel Sanatlaşma" süresi içine Şeyh Hamdullah'la girdi, dense; hangi İslâmi (kavme) mensup olursa olsun hiç kimse itiraz edemez. Yâkut'un vefatıyla Bağdat şehri, yazının merkezi olma vasfını kaybederken, Şeyh Hamdullah'tan itibaren İstanbul yazının merkezi haline geldi. Ve hat sanatının (Klasik) devri başlamış oldu.

Şeyh Hamdullah'ın babası Mustafa Dede, Buhara'dan Amasya'ya hicret ederek yerleşmiştir. Suhraverdiye tarikatı mensubu olduğu için de "Şeyh Efendi" adıyla yadedilmiş, fazilet ve bilgi sahibi bir zat idi. Ailesi, dedesi Sarıkadı Rukneddin Mahmud'a nispetle "Sarıkadzâdeler" diye şöhrat bulmuştur. Babası sebebiyle Hamdullah Efendiye "Şeyhin oğlu" veya "İbni Şeyh veya İbni Mustafa Dede" denirdi. Daha sonra "Şeyh, İbnü'ş-Şeyh, Kibletü'l-küttâb, Kutbü'l-küttâb" gibi sıfatlarla yad edilen Şeyh, Amasya doğumludur. Doğum tarihi (M.1436-37) olarak biliniyor.

Şeyh Hamdullah'ın doğumu ile alâkalı bir menkıbe rivayet edilir.¹⁴ Rivayete göre, Şeyh'in babası Mustafa Dede gençliğinde evlenmek için bir hanım ararken, bir gün yolda bir derviş ile karşılaşır. Derviş, ona filan mahallede bulunan fakir bir kızı almasını tavsiye eder. Mustafa Dede'de bu tavsiyeye uyararak bu hanımla evlenmiş. Bir müddet sonra yolda karşılaştığı dervişle ikinci defa karşılaşır. Derviş, o fakir kızı aldığı için ona hayır duaları eder ve "Allah, sana bilgisi ve marifetiyle seçkin, ismi her yerde bilinen, şöhreti kıyamete kadar kalacak bir evlat ihsan etsin" duasında bulunur ve çocuğun adının "Hamdullah" olmasını tavsiye eder. Bu duadan müddeti tamam olan zamandan sonra şeyh doğar ve adı Hamdullah olarak konur. Yazıya çocuk yaşından itibaren istidadı ile dikkat çeken ve son derece zeki bir çocuk olan Hamdullah, Yâkut Musta'simî'nin talebesi olan Abdullah Sayrafi'den ders almış olan Hayreddin Maraşî'den (ö:1471) ders aldı. Hamdullah Efendi, bu arada gerek hocasının hocası olan Sayrafi'nin ve gerekse Yâkut'a ait yazıların örneklerini toplayarak onlara bakarak meşk etti, takliden yazmaya çalıştı.

İlim tahsilini de ihmal etmeyen Hamdullah Efendi, dinî ve edebî ilimleri Amasya'da Hatip Kasım Efendi'den öğrenmiş, babası Mustafa Dede'nin yanında seyrü sülûkünü tamamlayarak hilâfet almıştır. Ancak, Şeyh Hamdullah'a şeyh sıfatı, Okçuluk Tekkesi Şeyhi olduğu için verilmiş olduğu da ifade edilir. Son derece meşakkatli ve zor günler içinde olmasına rağmen yazıda şahsiyetini bulma gayreti içinde ızdırap çekiyor, ancak fevkalâde bir gayret ile çalışmasını aksatmadan devam ettiriyordu. Rivayete göre bir gün Hızır (a.s) gelerek; kendisine aradığı üslubu öğretir ve teselli eder. Ona bu hayâlinde yaşadığı sanat üslubunun, Allah'ın hediyesi olduğunu bildirir. Şeyh bu dönemde Amasya'dadır. Burada valilik yapan Şehzade II. Bayezid'in dikkatini çeker. Şehzade'nin yazıya olan merakı, Şeyh'in de hayatında ehemmiyetli değişikliğe sebep oldu. Artık Şehzade ile Şeyh sık sık görüşüyorlardı. Hat üzerine yaptıkları sohbetler uzun sürüyor tartışıyorlardı. Dostlukları ilerlemiş ve Şehzade, Şeyh'den ders talim etmeye başladı ve ondan icâzet alma başarısını da gösterdi.

14 Şevket Rado, Türk Hattatları S:51

Daha Amasya'da iken tanınmaya başlayan Şeyh Hamdullah, bu yıllarda Fatih Sultan Mehmed'in hususi kütüphanesi için bazı eserler de istinsah etmiştir. Bunlardan ancak Kitâbü Huneyn b. İshak fi-Mesâil ve Ecvibetühâ fi't-Tıbb (TSMK, III. Ahmet, nr.1996) ile Mesâlihu'l-Ebdân ve'l-Enfûs (Süleymani- ye Ktp. Ayasofya, nr. 3740) zamanımıza ulaşabilmiştir. Şeyh Hamdullah, dayısı meşhur hattat Cemal Amâsî'nin kızıyla evlenmiş; bu evlilikten bir kızı ve kendisi gibi hattat olarak babasının adını verdiği Mustafa adlı bir oğlu olmuştur. II. Bayezid, Fatih Sultan Mehmed'in vefatı (ö:1481) ile tahta geçti. Amasya'dan ayrılırken, hocasını da İstanbul'a davet etti. Bir müddet sonra Şeyh İstanbul'a geldi, saraya intisab etti. Şeyh son derece saygı ve sevgi ile karşılandı. Şeyhe sarayda hususi bir bölüm ayrılarak saray hat hocalığına getirildi.

Yazı yazarken II. Bayezid'in onun divitini elinde tuttuğu ve rahatsız olmaması için arkasına yastıklar koyduğu söylenir. Bu şekilde buluştukları bir gün, padişah, Yâkut'tan söz açarak onu uzun uzun över. Şeyh bu övmelerden biraz alınır da pek renk vermemeye çalışır. Ancak zeki padişah, "Yâkut el-Musta'sımî'nin itina edip yazdıkların görmemişiz. Sen dahi bir gün onun gibi yazarsın ancak onun yazılarını daha dikkatli incelemelisin" der ve hazineden yedi adet Yâkut yazması getirtip Hamdullah Efendi'ye emanet eder. "Bu tarzdan gayri bir vadi ihitrâ' olunsaydı iyi olurdu" diye tavsiyede bulunur. Bilâhare, Şeyh Hamdullah'ın kendi üslûbunu ortaya koyduğu ve «yazı yazmak ile ok atmak güya bir ferace giymek gibidir. Yazı yazmakta feraceyi tamam giydim ve ok atmakta feracenin- eteğine tam yapışabildim" dediği kaydedilmektedir.

Rivayete göre, Şeyh, kırk gün, kırk gece hiç evinden çıkmadan levhalarındaki yazıları tetkik eder. Yazar, yazdıklarını yeniler, tekrar yazar. Yâkut'un yazılarının zayıf ve eksik taraflarını tespit ederek, yeni estetik kaideler tesbit edip, yazıya yeni matematik, geometrik ölçüler getirdi. Yazıdaki sertliği yumuşattı. Yâkut, harflerin anatomik yapısına güzellik getirmişti, fakat harflerin fiziki duruşlar bakımından eksiklikleri vardı, kelimeler ve satırlar arasında birlik ve ahenk tam sağlanamamıştır. Yazılarda biraz dağınıklık hakimdir.

Şeyh, bu yöndeki eksiklikleri tamamlayarak kendine has bir üslupla yazıya öyle bir hava verdi ki, yazdığı yazıyı gören Hükümdar ve etrafındakiler, hayranlıklarını açıkça ortaya koydular. Şeyh, şevke gelmiş durmak bilmeksizin çalışıyor ve yazıyordu. Artık kendi okulunu kurmuştu ve O artık Kibletü'l-Küttab" (hattatların kiblesi) veya "Kutbu'l-Küttab" olarak anılmaya başlanmıştı. Padişah'ın ona hayranlığı arttıkça, etrafında da çekememezlik başlamıştı, bu durum padişaha intikal edince, II. Bayezid, bir gün ileri gelen ulemayı saraya davet etti. Toplantıyı açarken onların yazdıkları kitapları da getirip bunları üst üste koyulmasını istedi. Sonunda hazır bulunanlara elindeki Kur'anı göstererek bunu en alta koyacağını söyledi. Hazır

bulunanlar şiddetle itiraz ederek, "Kur'ana saygısızlık olacağını" ifade ettiler. Bu itirazlar üzerine Padişah, "Hakkınız var! "Hakkınız var ama bu Kur'an'ı yazmış bulunan hattatı sizlerin altında tutmak da saygısızlık olmaz mı?"diyerek onları şiddetle ikaz ederek susturur.

Saraydakâtipve hizmetlilere muallim olarak görevlendirilen Şeyh Hamdullah'a mushaf yazması için harem dairesi civarında ve Edirne Sarayı'nda bir meşkhâne, arpalık olarak da Üsküdar'da iki köy tahsis edilmiş, bir köyün geliri de mührezenlerine verilmiştir. Şeyh Hamdullah en güzel eserlerini sarayda görevlendirildikten sonra vermeye başlamış, bundan sonra eserlerinin ketebesinde "Kâtibü's-Sultân Bayezid Han" unvanını kullanmıştır .

Yavuz Sultan Selim'in harp meydanların at koşturması neticesinde, iltifata alışmış olan şeyhi, aklına bile getirmemesi tabiidir. Aklâm-sitte'ye tam bir olgunluk ve yeni bir karakter kazandırmış olan Şeyh, Sultan Bayezid devrinde şan şeref içinde yaşadı. II. Bayezid'in tahttan ayrılması ile onun da eski şaşalı devri sona ermiş oldu. Yavuz Sultan Selim'in tahta geçişiyle, Şeyh'in saraydan ayrılarak ve inzivada ve ibadetle vakit geçirmesinden de bu anlaşılıyor. Yavuz Sultan Selim, onun sert tabiatından dolayı vesveseye kapılan Şeyh Hamdullah, Alemdağı civarında bir yerde gizlenmek zorunda kalıp sekiz yıl süreyle inzivaya çekilmiş, sonra İstanbul'a geri dönmüş ve dönemini talebe yetiştirip müridlerini irşat ederek geçirmiştir. Zaten artık ihtiyarlamaya da başlamıştı, Kanuni ona epey iltifat ederek bir Kur'an yazmasını istediyse de Şeyh, ihtiyarlığı sebebiyle bunu yapamayacağını ileri sürerek özür dileyerek Muhyiddin Amâsî'yi tavsiye etmiştir. Kısa bir müddet sonra da Hicretin 926. senesinde (M.1520) vefat etti. Karaca Ahmet Kabristanı'nda kabre kondu. Şeyh, mezar taşına adının yazılmasını istemeyecek kadar tevazuya sahipti.

Şeyh, hattatlık dışında ok sporu ile de uğraşıyordu. Mükemmel bir okçu idi. Ok meydanında bilinen menzil taşlarından birisi ona aittir. Şeyh, doğan ve şahin avında, yüzücülükte de mahir bir insandı. Şeyh'in ağzında para kesesiyle Üsküdar tarafından denize girdiği ve onu ıslatmadan saraya kadar yüzdüğü söylenir. Çok iyi bir terzi olduğu, hatta II. Bayezid için biçip-diktiği kaftanın dikiş yerlerini kimsenin fark edemediği de rivayetler arasındadır. Şeyh aynı zamanda tasavvuf ikliminde de birçok müride sahip olarak mertebesi yüksek bir zat olarak tanınmıştı. Ömrü boyunca; kırk yedi Kur'an, sayısı bilinmeyecek kadar çok en'am ve Kur'an cüzleri yazmıştır. İstanbul Sultan Ahmet'teki, Firuz Ağa Camii, Bayezit Camii, Edirne'deki Beyazıt camii'indeki celi sülüs kitâbeler onundur.

Şeyh Hamdullah Efendi'nin sanat hayatını Amasya ve İstanbul olmak üzere iki devre olarak değerlendirmek gerekir. Yakut üslûbunun hâkim olduğu başlangıç devri yazılarını Amasya'da, kendi üslûbunu ortaya koyduğu

eserlerini ise İstanbul'da vermiştir. Her iki devre ait numuneleri Topkapı Sarayı Müzesi (III. Ahmet, nr.1996) ve Süleymaniye (Ayasofya, nr. 3740) kütüphanelerinde kayıtlı eserleriyle Yâkût'un İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (AY, nr. 6680) kayıtlı mushafı mukayese edilirse nesih yazıda üslûp benzerliğini görmek mümkündür. Ayrıca İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan olgunluk devrine ait mushaf (AY, nr. 6662) ve diğer örneklerle adı geçen başlangıç eserleri karşılaştırıldığında Hamdullah Efendi'nin nesih yazıda yaptığı yenilikler açık bir şekilde ortaya çıkar.

Şeyh'e atfedilen bir fıkra zikredilir. Sultan II. Bayezid Amasya'da emir ve vali iken sürek avları tertip eder ve bu av sırasında onun tazısını hiç bir tazı geçemezmiş. Bir gün bir sipahi "benim tazım geçip tavşanı ondan önce yakalasin" diye Şeyh Hamdullah'ın babası Mustafa Dede'ye muska yazdırmaya gelir. Beraberinde bir

miktar da koyun etini hediye getirmiştir. Fakat Mustafa Dede'yi yerinde bulamaz. Sipahinin üzüldüğünü gören Şeyh Hamdullah hediye alıp, ben de muska yazmaya me'zûnum diyerek bir kâğıt yazar ve tazının boynuna bağla diye sipahiye tembih eder. Gerçekten de ertesi gün onun tazısı valinin tazısını geçip avı ondan önce alır. Hayretle bunun sırrını araştıran Bayezid'da sipahi, muska yazdığını söyleyince, muskayı getirir. Açıp okudukları muskada şu tekerlemenin bulunduğu görülür:

"Tama' ettim etine
Nüsha yazdım itine
Tazı geçsin geçmesin
Kuyruğu sahibinin"¹⁵

15 Hat sanatı, bu sanatın Anadolu'daki seyri, çeşitleri, Şeyh Hamdullah ve mektebi gibi konularda daha geniş bilgi için İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Osmanlı Tarihi, c. 2, s. 612

muhakkak nesih İst.Ünv.küt . F 1423

Eserlerinin çoğunu murakka' ve kıta olarak veren Şeyh Hamdullah, koltuklu sülüs-nesih kıtanın Osmanlı zevkine uygun şekil ve ölçüsünü de ortaya koymuştur. Daha sonra gelen bütün hattatlar onun kıtalarındaki ebat, şekil ve metin hususiyetlerini numune kabul edip, taklit etmişlerdir. Umumiyetle sülüs ve nesih yazıların işlendiği Şeyh Hamdullah mektebinde zamanla reyhanî ve tevkî terk edilmiş; muhakkak, besmele kitâbetinde; rik'a ise "hatt-ı icâze" adıyla hattat ketebelerinde, ilmiye icazetnâmelerinde ve kitapların ferağ kayıtlarında kullanılmıştır.

Tuhfe-i Hattatin'de Şeyh Hamdullah hakkında genişçe bilgi verdikten sonra, önemli bir not olmak üzere "mühimme" başlığı altında "güzel yazı yazmak arzusunda olanların karalama yapmak

İstediklerinde, medet umarak, Şeyh Hamdullah'ın ruhuna bir Fatihâ okuyup, üstadından öğrendiği meşklerini bir miktar mütalaa ettikten sonra yazmaya başlayınca, kısa zamanda isteklerinin hâsıl olacağı, böyle yapanların hüsn-i hatta görünür ve görünmez pek çok hayır ve berekete ulaştıklarının tecrübeyle sabit olduğu; aynı şekilde yazı yazacak olanların taptaze bir sülüs ve bir nesih kalemini kesip yarararak bir kâğıda sarıp Şeyh Hamdullah'ın mezar toprağını iki parmak kadar kazıp, salât ve selâm getirerek o kalemi ta'zim, istimdâd ve ihtiram ile gömüp, bir cuma gecesinden bir hafta geçtikten sonra, kazdığı vakitte geri çıkararak, karalama yapacağı zaman uğurluluğuna inanarak onunla bir satır yazıp sonra diğer kalemle meşk ve alıştırma yapmasının yazının güzellikte kemâle ulaşmasını sağladığına kendisinin bizzat şahid olduğunu ifade eder.¹⁶

16 Müstakimzâde, Tuhfe-i Hattatin

16. Asır Hat Sanatı:

On altıncı asır hat sanatının müstakilleşmesi ve sanat haline gelmesinin asrı olmuştur. 15. yy'dan sonra, o zamana kadar hat, tam ve müstakil bir sanat kolu olmaktan ziyade, boş kalan kısımları veya aksayan kısımları varsa buraları bir takım süslemelerle doldurulan bir sanat halindeydi. Hattatlar böyle durumlarda yazılarında meydana gelen boşluk veya aksaklıkları gidermek maksadıyla bazı motifler uygulayarak doldurur bunda da bir mahzur görmez sıkıntı yaşamazdı. Ancak bu asır sanki Osmanlıların bu en parlak asrına uygun ve nazire yaparcasına hat'tı da müthiş bir gelişmeyi yaşatacak güç ve seviyede hattatlara kavuştu.

Yazı sanatına olağanüstü itibar ve sevgi gösteren Osmanlılar ve padişahlar, İstanbul'un üç kıtaya yayılan İmparatorluğun sanat üssü olmasını sağlayacak imkânları da seferber ederek yalnız hattı değil bütün diğer sanatların merkezi olmasına imkân sağladılar. Hat sanatı bu imkânların hepsinden en çok fayda gören sanat olduğu aşikârdır. Fatih'ten başlayan ve II. Bayezid'in İstanbul'a gelmesiyle, Şeyh Hamdullah gibi bir dehaya sağlanan

geniş imkânlar, hemen meyvasını vermiştir. Şeyh'in kırk günde erbain çıkararak o zamana kadar yazılan altı çeşit (aklâm-ı sitte) yazıya yepyeni bir üslub ve karakter kazandırmasında hiç şüphe yok ki II. Bayezid'in "Şeyhim, acaba kendimize has bir yazı üslubu meydana getirmek mümkünmüdür? " diyerek Türk-Osmanlıya has bir yazı üslubuna Şeyh'i teşvik etmesinin yol açtığını unutmamak gerekir. Öyle ki her ikisi de Hakkın rahmetine kavuşmuş bu iki mübarek zatın o başlattıkları üslup ve karakter, hattın bugünkü yüce seviyesinin sebebidir. O gün bu gündür hattatlara numune olan ışık tutan o gayretler bir nevi tohum vazifesi görmüştür. Kısa bir süre Yâkut yolunu devam ettiren Karahisari ve onun manevi evlâdı Hasan Çelebi, Yâkut yazısına yeni bir hava vererek şaheserler bırakmışlardır.

16. asrın Hat sanatının maneviyatını birinci dercede Şeyh Hamdullah temsil ederse de Karahisari de en az onun kadar buna hak kazanan bir hattattır. Şeyh Hamdullah'tan itibaren mushaf lar nesih ile yazılmaya başlanmıştır. Bu sebeple de nesih hattına, istilâh olarak "Hâdimü'l Kur'an" denir.

Nesih hat ile Kur'an giriş sayfaları

16. Asır Şeyh'in talebeleri ve yolunun takipçileri

***Şükrullah Halife** (Ö:1543) Amasyalıdır. Şeyh'in damadıdır. Yanından hiç ayrılmaz ve daima onun hizmetinde bulunurdu. Şeyh'in çobanı iken, onun gönlünü kazanmış ve hüsn-i hat öğrenmişti, çalışkanlığı ile üstât hattatlar arasına girdi.

Şükrullah Halife

***Mustafa Dede:** (1538) Amasyalı olup, Şeyh'in de oğludur. İlk dersini ve icazetini babasından almıştır. Babasının vefatı üzerine henüz hatta kemale ermediği düşüncesiyle, Abdullah Amasi'den ders aldı, yazının çeşitleri hakkında gerçek bilgilere ulaştı. Babasının yazılarını tetkik ederek yazısını geliştirdi.

Mustafa Dede ; İst.Ünv.Küt. A 6566---0003-

***Kanuni Sultan Süleyman** (Ö:1566) Osmanlı Devletinin 10. padişahı olan Kanuni, "Muhibbi" mahlâsiyle mükemmel şiirler yazmasının yanı sıra ta'lik hatla da eserler vermiştir. Osmanlı hükümdarları içinde en uzun saltanat süren padişaktır. **Divan edebiyatı**nda Muhibbi ve birçok Batı ülkesinde Muhteşem Süleyman olarak da bilinir. Ayrıca 10. **Osmanlı sultanı** olması sebebiyle on numarayı tamamlayan manâsına gelen Sahibü'l Aşere'i'l Kâmile de denmiştir. 1520 yılında, **I.Selim**'in ardından tahta çıktı 45 sene 3 ay 7 gün padişahlık yaptı. Saltanatının 2745 gününü (7,5 sene) at sırtında seferlerde geçirdi. 13 büyük seferinde at üzerinde yaklaşık 43 000 kilometre kadar mesafe katetti. 21 eyalet ve 250 sancaktan oluşan Osmanlı Devleti çok geniş sınırlara ulaştı.

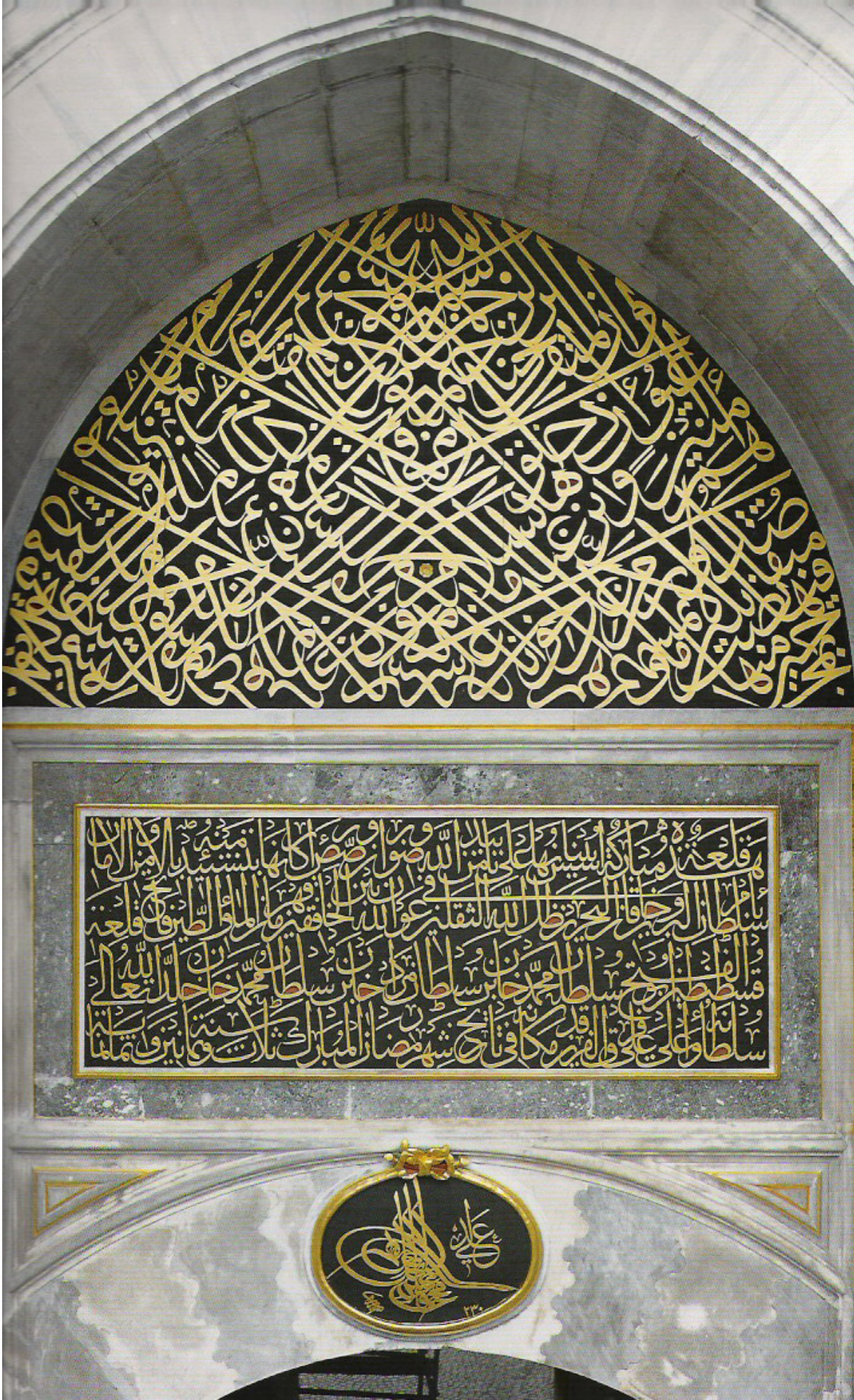
Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı aynı zamanda divan edebiyatının da altın çağı olarak kabul edilir. Bu dönemde Fuzuli, Bâki, Bağdatlı Ruhi gibi şairler divan şiirinin en iyi örneklerini vermişlerdir. Bunun dışında Sultan Süleyman edebiyatla oldukça ilgilenmiş, Muhibbi mahlâsiyle 2779 adet gazel yazarak divan edebiyatının gazel rekorunu kırmıştır. Budin'den bazı Doğu ve Batı düşünürlerinin eserleri İstanbul'a getirilmiş ve kütüphane oluşturulmuştur. Bu eserler Macar kralı Matthias Corvinus'un kurduğu geniş kütüphaneden savaş ganimeti olarak elde edilmiştir. Süleyman bu yönüyle Osmanlı kütüphane kültüründe etkili ve önemli bir padişah olarak yer alır.

Ayrıca Matrakçı Nasuh gibi minyatür alanında önemli isimlerde bu dönemde yer almıştır. Yine Mimar Sinan'ın bıraktığı Süleymaniye Camii gibi mimari eserlerde de oldukça yoğun bir sanat faaliyeti vardır. Sultan Süleyman imar faaliyetlerinde de zirvededir. Bu dönemde Osmanlı'da büyük ve hızlı bir şehirleşme görülmüştür. İlk iş olarak Yavuz Sultan Selim tarafından temelleri atılan İstanbul Sultan Selim Camii tamamlanmış, bunun dışında vezirler birçok yerde adlarına camii, külliye, medrese, hamam ve vakıf yaptırmışlardır. (Rüstem Paşa Camii, Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, Bozöyük Kasım Paşa Camii vb.) Bu dönemin en büyük mimarı Mimar Sinan olarak kabul edilir.

***Ali bin Mustafa** (1556) İstanbullu'dur. Sülüs ve nesih yazıyı Şeyh'ten öğrenerek icazet almıştır.

***Recep bin Mustafa** (1551) Erivanlı olup sülüs ve nesih elli yaşından sonra Şeyh'ten öğrenerek icazet almıştır. Aklam-ı sitte de mahir bir zat imiş. Yüz yaşını geçen bir ömür sürmüş birçok eser vermiştir.

***Mahmud-i Defteri** (1546) İstanbulludur. Nazlı Mahmud Çelebi adıyla şöhret bulmuştur. Padişah gelirlerini toplamakla memurdu. Sülüs ne nesih hatlarını Şeyh'ten meşk ederek icazet almış yazıya tam manasıyla vurgundu. Yaptırdığı Camiin minaresinin âlemine madenden bir hokka ve kalem koydurmuştur.

Yusuf Demircikulu

***Ahdi** (ö.?): Şeyh'ten talim etmiş, II.Bayezid zamanında sarayda divan katipliği yapmıştır. Hat sanatında sülüs ve nesih, Şeyh'ten icazet almış aynı zamanda şairdir.

***Hüseyin Celâl** (?) Şeyh'ten sülüs ve nesih meşk etmiştir. Sultan Selim zamanında Anadolu Defterdarı oldu.

***Yusuf Demircikulu**: Tophanelidir. Demici Ağa adıyla tanınan bir zatın kölesi olduğundan bu lakap ile tanındı. Yusuf, demir ocağında maaşlı duacı imiş, Karahisarın talebesi Derviş Mehmed'ten sülüs ve nesih dersleri aldı. On-oniki yaşlarında iken hat sa'atına aşk ile bağlanmış ve onun hayatı şekillenmişti. Fatih Camii, duvarındaki Fetih hadisi, Tophane Kılıç Ali Paşa Camii'ndeki celi yazılar ve daha birçok esere imza atmıştır.

***Abdurrahman Efendi**(Ö: 1563) Merzifonludur. Babası meşayih'ten olduğu için "Şeyhzâde" diye şöhret bulan Abdurrahman Efendi, İstanbul'da Seyrekzâde Muhyiddin Efendi'nin hizmetinde bulunup Arap Çelebi'den tefsir ve hadis dersleri almış, Eyüp Sultan'da tefsir meclisleri teşkil etmek suretiyle hizmette bulunmuş, Cezeri Kasım Paşa'daki hatipliğini terk ettiğinde Firuz Ağa Camii bitişiğindeki darülhadis kendisine tevcih edilmiş, burada uzun süre hem tahrir hem de takrir suretiyle hizmet vermiş, fıkhıta kıymetli bir eser olan "Vikâye"ye Türkçe şerh yazmıştır. 13 Nisan 1563 Perşembe günü vefat etmiştir.

***Cafer Çelebi**: "Tâcizâde" diye tanınan Cafer Çelebi, bu sıfatından da anlaşılacağı üzere, kıymetli bir edip olan Tâcî Bey'in oğludur. Amasyalı bir hattattır. Hüsn-i hattı Şeyh Hamdullah'tan meşk etmiştir. Zamanında ilmiye sınıfının seçkinlerinden olduğu için, kendisine İstanbul'da Mahmut Paşa Medresesi müderrisliği ihsan olunmuş Yavuz Sultan Selim'in cülûsunda Anadolu Kazaskerliğinden nişancılığa getirilmiş (1514), akli ve dirayeti sayesinde Yavuz'un takdirini kazanarak, hizada ve seferde yanından ayırmadığı nedimlerinden biri olmak şerefine nail olmuştur. Hatta Yavuz Sultan Selim Şah İsmail'e gönderdiği Farsça mektuplarını ve Çaldıran fetihnâmelerini ona yazdırmış, Şah İsmail'in haremelerinden Taçlı Hanım'la evlendirerek, kendisine büyük bir iltifatta da bulunmuştur.

***Celâlettin Efendi**: (ö.1556) Şeyh Hamdullah'ın dayısıdır. İlim ve hat tahsiliyle meşhur olmuştur. Kadı ve müderris olup I. Süleyman (Kanuni) devri (1556) sonlarında emekliliği seçmiş ve ardından vefat etmiştir. Meşhur bir hattattır.

***İbrahim Efendi**:(ö. 1528) Amasyalı hattat olup «Nefeszâde» sanıyla tanınan Mustafa Efendi'nin oğludur ve orada "Küçük Emîr" diye şöhret bulmuştur. Doğum yeri Maverâünnehir olarak kaydedilir. Babası ve kardeşleriyle, Amasya yakınlarındaki Yenice köyünde yerleşmişlerdir.

1528 tarihinde doksan yaşını geçkin olarak vefat etmiş, Eyüp Sultan Camii bitişiğinde kürsünün hemen gerisine defnedilmiştir. Ömür boyu yalnız ve lekesiz bir hayat sürmüştür.

***Mehmet Efendi** (ö. 1571) Merzifonlu olup künyesi "Mehmed bin Ramazan"dır. Doğum tarihi belli değildir. Hüsn-i hattı önce Şeyh Hamdullah'tan sonra da onun damadı ve halifesi olan Şükrullah Halife'den elde etmiştir. Yararlıştan Yavuz Sultan Selim'in saltanatına kadarki olayları topladığı bir tarihi olduğu belirtilmektedir. Hattât-ı asr terkinde ifadesini bulan 1571 yılının ramazanından önce vefat etmiştir.

***Mustafa Efendi** (ö.1591 sonrası) Amasyalı olup, hüsn-i hattı Şükrullah Halife'nin oğlu (Şeyh Hamdullah'ın torunu) Pîr Mehmed'den elde etmiştir. Müstakimzâde "elif-i kâmil'den sonra yazdığı âsâr-ı kalemi ziyaret olundu" diyerek, (1591) tarihinden sonra yazdığı bazı yazılarını bizzat gördüğünü kaydetmektedir. Bu ifadeye dayanarak on altınca asrın sonlarında halen hayatta olduğu düşünülebilir.

***Mustafa Efendi (Nefes-zâde)**: (ö.1602) Amasyalı Hacı Nefes Efendi'nin oğlu olduğu için "Nefeszâde" diye şöhret bulmuştur. Atâyî kavlince Süleymaniye müderrisi iken 1602 tarihinde vefat etmiştir. Hüsn-i hattı Şükrullah Halife'den meşk etmiştir. Oğlu İbrahim Efendi de Amasyalı bir hattat olup yukarıda kendisinden bahsedilmiştir.

***Musa (Muslihiddin) Efendi**:(ö....?):Babasının adı da Musa olan hattat Musa Efendi, halk arasında "Muslihiddin" diye tanınmıştır. Hüsn-i hattı Amasya'da Şeyh Hamdullah'tan öğrenmiş, İstanbul'a gelerek Bayezit Camii Kütüphanesi'nin hâfiz-ı kütüplüğünü yapmış, hacdan sonra yine İstanbul'a gelip sılasına gitmek üzere emekli olmuş ve Amasya'ya dönmüştür. Otuz cüzden ibaret olmak üzere "Mahzenü'-Fıkh" adlı bir eseri vardır.

***Refikî (ö. 1532)**: Şeyh Hamdullah Amasya'da iken, sülüs ve nesih kalemlerini ondan meşk eden Refikî, İstanbul'a gidişinde üstadına refakat de etmiştir. Şeyhülislâm İbni Kemal'e intisap ederek Edirne ve İstanbul saraylarında uzun müddet Yavuz Sultan Selim'e nedimlik ve divan kâtipliği yapmış, sonra a>mâ olup gözleri görmez hale gelince kitabeti terk edip Edirne'de bazı mütevellîliklerde bulunarak hayatını devam ettirmiştir. Kaside, kıt'a, rubai vadesinde güzel şiirleri ve bir de tezkirelerde övülen terci-i bendi vardır. 1532 tarihinde vefat etmiştir.

***Nişancı Celâl-Zâde Mustafa Çelebi (Koca Nişancı)** Ö:1567 hem tarihî ve ilmî eserleriyle, hem de Osmanlı kanunnamelerinin düzenlenmesi ile tanınıp "Koca Nişancı" diye şöhret bulmuştur. Tosyalıdır, "Kadı Celâl" diye tanınmış olan Kastamonulu bir hattatın oğludur. Mustafa Çelebi, yazısının güzelliği ve kâtiplik mesleğindeki

Üsküdar Atik Valide Sultan Camii pencere üstü çini kitabeler

üstün becerisi dolayısıyla önce Pir Paşa'ya tezkireci olmuş, sonra da Yavuz Sultan Selim'in divan kâtipliğine getirilmiştir.

Dîvân-ı Hümayun'da kâtipliğini yapan Celâl-zâde'ye Yavuz'un bazı mahrem emirlerini yazdıracak kadar çok güvendiği bilinmektedir. Kanuni zamanında,

onun tavsiyesiyle divan işlerinde acemi olan Sadrazam İbrahim Paşa'ya tezkireci olmuş, paşanın bütün işlerinde yardımcılığını yapmış, beraberinde Mısır'a gitmiş ve dönüşte 1525'te reisülküttaplık gibi çok önemli bir göreve getirilmiştir. On sene sonra 1535'te Bağdat Seferi sırasında "Nişancı" tayin edilmiştir. Üç yıl bu görevde kaldı. Emekliliğini istediği için müteferrika başılık ve tam maaşla

emekli edilmiştir. 1567'de vefat etmiş ,yaptırdığı caminin haziresine, defnedilmiştir.

***Salih Efendi (Celâl-Zâde)** (ö.1565):Tosyalı olup künyesi «Salih b. Celâl»dir. Babası Celâlettin Efendi» de hattattı. Tarih yazarı, âlim ve şair bir hattat olan Salih Efendi,1485 tarihinde dünyaya gelmiş, ilk tahsilini babasından gördükten sonra Şeyhülislâm Kemal Paşa-zâde Ahmet Efendi (İbni Kemal) nin talebesi olarak küllî ve cüz'î bilgi ve sezgileri elde etmiş, 1520'de padişah hocası Hayrettin Efendi'den mülazım olup, Edirne Saraciye Medresesi'nin müderrisliğine tayin edilmiştir. Sonra İstanbul'a gidip Murat Paşa Medresesi'ne müderris olmuştu. Kanuni'nin emri üzerine çok kısa bir sürede sekiz cilt olmak üzere Firûz Şah kıssasını "Menakıb-ı Behram Şah bin Firûz Şah" adıyla tercüme etmiştir.

Kitâbü'l-Muhtasar fî Ahvâli'l-Beşer, Tarih-i Feth-i Budin (Mohaç-name), Fetih-name-i Rodos, Tarih-i Sultan Süleyman (Süleyman-name), Belgrad Fetihnamesi, Dürer-i Nesâyih, Leyla vü Mecnun ve Münşeât; dinî eserleri arasında da Haşiye âlâ Şerhi Miftâh, Haşiye âlâ Şerhi Mevâkif, Haşiye âlâ Sadrü'ş-Şerîa, Haşiye âlâ Islâh ve İlah yer almaktadır. Şiirlerini ihtiva eden bir de divanı vardır. Hattatlıkta "Tavr-ı şeyhâne" olarak bilinen Şeyh Hamdullah tarzını bizzat Şeyh Hamdullah Âgâh'tan meşk ile ikmâl etmiştir.

***Ali Vasi Çelebi (ö. 1543)** Yazar ve hattat. Filibe doğumludur. Dönemin alimlerinden Abdülvasi Efendi'nin yanında yetişen (Vasi adı buradan kaynaklanır), Ali Vasi Çelebi (Vasi Alisi de denir) Hümayunname adlı yapıtıyla tanındı. Kelile ve Dimne çevirisi olan bu eserini Kanuni Sultan Süleyman'a takdim etti. Bursa kadılığına getirildi. Burada vefat etti.

***Mehmet Handan ö.(...)** Şark taraflarından gelip Amasya'ya yerleşmiş olan Mehmet Handan hüsn-ü hattın sülüs ve nesih kalemlerini Şeyh Hamdullah'tan meşk etmiş ve İstanbul'a gidişlerinde üstadına refakat etmiş kıymetli bir hattattır. Hüsn-i hattı kemal derecesinde güzel olup zamanında oldukça revaçta ve mesel durumunda olmalıdır ki meşhur divan şairi Bakî, bir gazelinin maktainde

*"Hatt-ı la'lin Bâkiyâ ol gonce-i nev-restenin
Seyr edenler dediler Handân'ın olmaktır bu hat"*

beytiyle dile getirmiştir.

***Muhaşşî Sinan** "Nev'îzade Atai" (ö. 1578) künyesi «Sinaneddin Yusuf bin Hüsam bin İlyas»tır. Amasya'da (1487) dünyaya gelmiştir. Halvetiye şeyhlerinden Amasya'da medfun Şeyh Habîb el-Karamanî'nin halifelerinden olan Sinan Efendi, ilk bilgilerini Amasya'da

Küçük Ağa Medresesi müderrisi olan Emir Kulu Şemsettin Efendi'den ders görmüş, Hüseyiniye müderrisi olup Büyük Ağa diye tanınan Taşköprülü Muslihittin Efendi'den de istifade edip beş sene kadar hizmetlerinde bulunmuştur. Müstakimzade Tuhfe-i Hattâtîn'de onun hattatlığı hakkında şu kısa bilgileri vermektedir: bülûğ çağına ermeden hüsnühatta üstadı Şeyh Hamdullahla birlikte İstanbul'a gitmiştir, ondan meşk etmiştir.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde birçok önemli görevlerde bulunmuş ve Anadolu Kazaskeri tayin edilmiştir.(1548)'te Kanuni Sultan Süleyman'la birlikte Elkas seferine katılmış, üç sene kadar oralarda mukatelede bulunmuş, (ekim 1551) adamlarıyla birlikte azledilmiş, Süleymaniye Darülhadisine yüz seksen akçe ile hattat muhaşşî Sinan tayin edilmiş, (1575) ihtiyarlığı sebebiyle zayıf düştüğü için medreseden istifa ederek ayrılmış (1578) de 93 yaşını geçkin olarak vefat etmiştir.En önemli eseri Kadı Beyzavî tefsirine yazdığı Haşiye'dir. Bundan dolayı da kendisine "Muhaşşî" lakabı verilmiştir. Anadolu Hisarı'nda iki güzel mescidi, sırası olan Sonus'ta bir camii vardır.

Ebussuud Efendi vefat edince şeyhülislamlık makamı Sinan Efendi'ye müteveccih olmuş fakat o kabul etmemiştir. 28 sene kadar ma'zul ve mütekaid olarak yaşamış, o daha hayattayken öğrencileri sadaret makamına kadar yükselmişlerdir. Öğrencileri çoğu zaman ziyaretine gelip elini öpmek şerefine nail olur, hayır dualarını alırlardı. Görevden alınıp boşta kaldığı zamanlarda bile şerefi ve izzeti kemal derecesindedir.¹⁷

On altıncı asırda Şeyh'in takipçileri yani onun mektebiine mensub sayılan onun üslubu dairesinde yazan hattatlar hiç şüphesiz bu kadar değildir. Maksudumuz bazı numuneler verebilmek ve tarihi seyri gösterebilmektir. Bu yüzden bazı hattatlarımızla alâkalı kısa hayat hikâyelerini de yazdık. XVI.yy dan XVII.yy sonlarına kadar olan süre içinde Hafız Osman'a kadar (Karahisari ve takipçileri hariç) Şeyh mektebi (tariki) sayılırlar.

Şeyh Hamdullah mektebinin yaygınlaşmasıyla Yâkut devrini tamamlamış, bütün hattatlar Şeyh Hamdullah vadisinde yazmaya gayret etmişler ve bu vadede başarılı olanlar, «Şeyh gibi yazdı» ifadesiyle takdir edilmişlerdir. Nesih yazıda klâsik üslûbun kanunlarını koyan Şeyh Hamdullah'ın eserlerinde ilk bakışta canlılık, bütünü meydana getiren unsurlarda uyum ve birlik göze çarpar. Yakut üslûbunda kelimelerin birbirini itip birbirinden kaçmak istemelerine karşılık Şeyh Hamdullah üslûbunda birbirleriyle kaynaşan harflerle kelimeler satır nizamında tek bir kelime gibi yer alır. Yakut mektebinde nesihte olduğu gibi sülüste de harflerin gövde yapıları, biçim ve oranları ortaya konmuştur. Ancak harflerin nisbetlerinde görülen tereddüt ve bocalama Şeyh Hamdullah

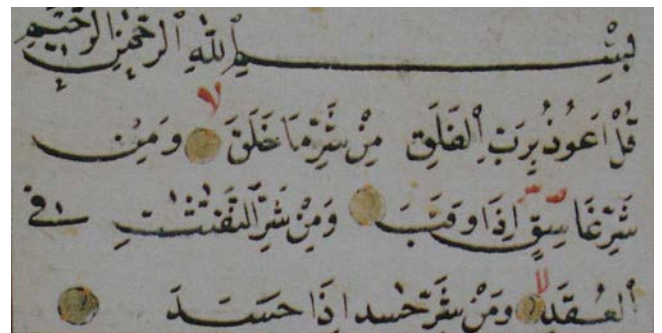
17 Müstakim-zâde ise Tuhfe-i Hattâtîn'de (s. 589)

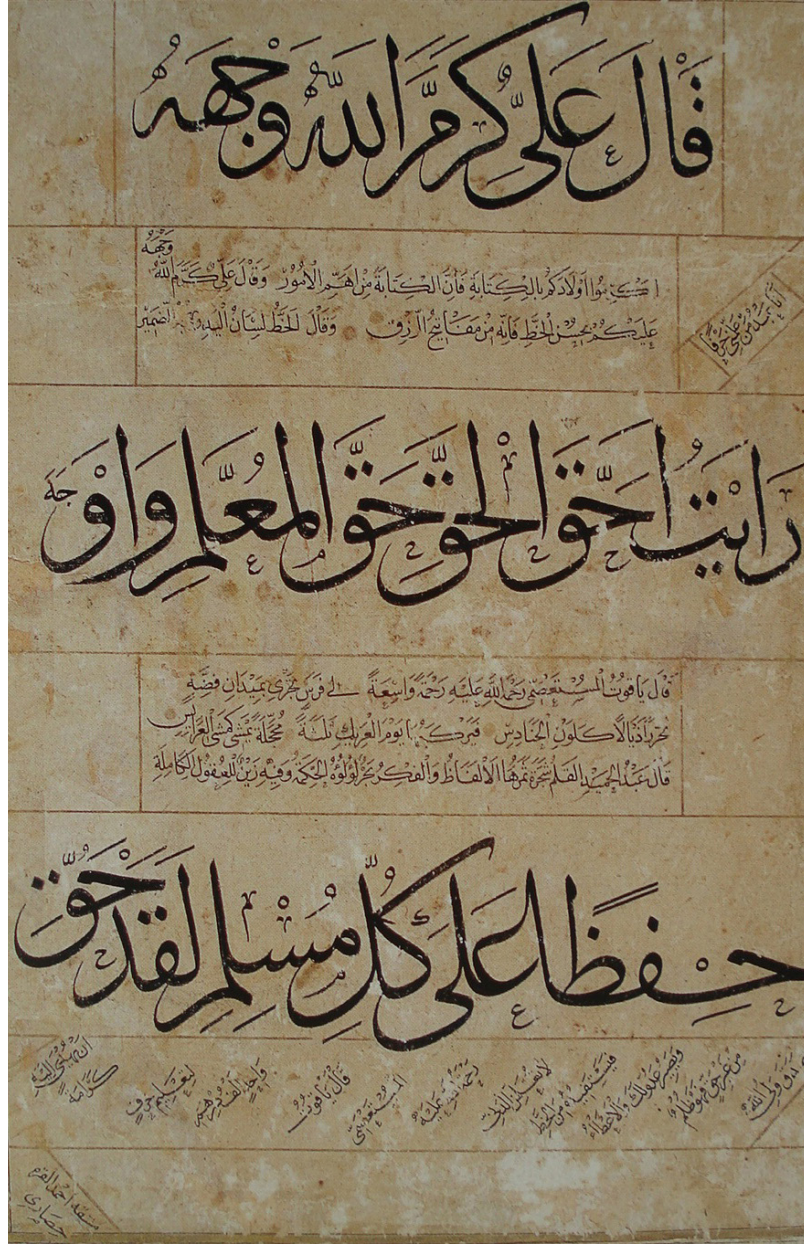
mektebiyle ortadan kaldırılmış, harfler klâsikleşen nisbetlerini bulmuştur. Nesih gibi sülûs yazı dahi Şeyh Hamdullah mektebinde dağınıklık ve gevşeklikten kurtularak bütünlüştü.

16 yy hattatlarından diğer bazı önemli isimler 16. asrın diğer okulu:

***Ali b.Sultan Muhammed el-Herevi el Kari:** 16. asır hattatlarındandır. Bugünkü Afagan sınırları içinde bulunan Herat şehrinde doğmuştur. Hanefi fakihlerindendir. Bilahare Mekke'ye yerleşmiştir. 1606 da bu şehirde vefat etti. Mekke'de zamanının tanınmış âlimlerinden ders aldı. Fıkıh, hadis başta olmak üzere kıraat, tefsir, akaid, kelam, tasavvuf, tarih, dil ve edebiyat sahalarında devrinin önde gelen âlimleri arasında yer alır. Resmi hiçbir vazifeyi kabul etmedi. Sülûs venesih hatlar da maharet sahibi olarak kabuk edildi.

* **Ahmed KARAHISARI** (1468-1556): Garip bir tecelli ile Şeyh Hamdullah'la aynı zamanda yaşamış, son derece üstün kabiliyetli bir hattat olan Karahisari, Afyonkarahisar doğumlu olup, diğer adı da Şemseddin'dir. Şeyh'in aksine, Yâkut mektebinin son temsilcisi oldu. Ve zirve yaptı. Esedullah Kirmani'den hat dersleri aldı adına "Kalem-i müsennâ" da denilen, Celi sülûs'te ve sülûs hatta üst

seviyede ustalığa ulaştı. Osmanlı İmparatorluğunun yükseliş dönemi ve en parlak devresi olan II.Bayezid, Yavuz ve Kanuni dönemlerini idrâk etti. Kendisinde hattat olan Sultan II.Bayezid'ın teşvikiyle Yâkut Musta'simî'nin yazılarını tetkik ederek altı çeşit yazıyı Yâkut, üslup ve karakterinde yenileyerek yazdı .Yâkut'un yazıda sağladığı istikrarı, güzelliği, dinamizmi en üst seviyeye çıkardı. Hayatı boyunca bu yazı üslubunu devam ettirmiştir. Müsennâ denilen tarzda celi levhalar yazarak muhteşem eserler verdi. Altı çeşit yazıya hâkimiyeti ve hepsini aynı mükemmel ustalıkla yazması yeni üslup ve karakter kazandırması sebebiyle "Yâkut-ı Rum" lâkabıyla anılmıştır. Kendisin ve takip ettiği Yâkut üslubunu manevi evladı Hasan Çelebi, Derviş Mehmed (Karahisari dervişi) ve Ferhad Paşa'dan başka devam ettiren olmamıştır ve Yâkut tarzı Çelebi ile tamamen son bulmuştur. Kanuni adına büyük boy Kur'an-ı Kerim yazdı. Eserlerinden bir kısmı Topkapı Saray'ında, İslâm Eserleri Müzesinde, Süleymaniye Kütüphanesi ve bazı özel koleksiyoncular da bulunmaktadır.

***Hasan Çelebi** (Ö:1594) Ahmed Karahisari'nin kölesi iken onun tarafından azad edilerek manevi evlât edinilmiştir. Aslen Çerkes'tir. Hasan Çelebi, son derece mahir bir hat üstadı idi. Maharet ve üslup itibarıyla, hocasından farkı da yoktur. Süleymaniye Camii'nin mihrap ve kubbesinin takındaki müsennâ hat hariç diğer yazılar Çelebiye aittir. Edirne Selimiye Câmî'inin bütün yazılarını da o yazmıştır. Birçok eseri vardır.

***Nasuh Matrakçı** (Ö:1593) Çok renkli bir insan olan Matrakçı, Bosnalıdır. I.Selim ve Kanuni devirlerinde yaşamıştır. Hattat olduğu kadar tarihçi, matematikçi,

iyi bir silahşör ve ressam olan bu zat, matematik kitabı yazmıştır. Enderun'da terbiye görmüş ve yetiştirilmiştir. Taberi'nin meşhur tarihini Arapça'dan, Türkçe'ye çevirmiş ve Süleymanname'yi yazmıştır. En meşhur eseri ise minyatürlerini de kendisinin yaptığı "Mecmuai Menâzil" adlı eseridir. Ta'lik yazıda da önemli hattatlardandır.

***Abdullah Kırımı** (ö:1590),Kırımdan İstanbul'a geldi ve Mustafa Dede'nin oğlu, Derviş Mehmed'den meşk edip, icazet aldı. Kanuni devrinde şöhrete vasil oldu. Müziğe de meraklı olup tambur çalardı. Bir çok talebe yetiştirmiştir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ

إِلَهِ النَّاسِ

الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ

مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ

كُتِبَ الْفَقِيرِ شُكْرًا لِلَّهِ مِنْ تِلْكَ أَمِيدِ

حَمْدًا لِلَّهِ الْمَعْرُوفِ بِابْنِ الشَّيْخِ حَامِدِ اللَّهِ

Safevi devri nesih hatla kur'an sayfası MNE arşiv

17.asır Hat San'atı

17.yüzyıl başlarında, İstanbul'a gelerek yerleşen ve Derviş Abdî olarak şöhret olan Buharalı Seyyid Abdullah'ın, himmeti ile artık İstanbul'da ta'lik hattı, tam yerleşmiş ve "Nesta'lik" olarak tanınarak birçok kişinin gönlüne taht kurmuş ve yayılmaya başlamıştır. İstanbul'da ta'lik yazıyı yayan Seyyid Abdullah'a; Vezir-i azam Tabaniyassı Mehmed Paşa bir "Şehname" sipariş ederek ona bin altın vermiştir. Daha sonra, Seyyid Abdullah'ın isteği üzerine Mekke'ye yerleşme arzusunu da kırmayarak ona Mısır gelirinden günde kırk akçe gelir tahsis etmiştir. Bu devirde yetişen çok kıymetli hattatlar vardır meselâ, kırma ta'likte şair Cerci İbrahim Efendi, Tophaneli Mahmud, ta'lik ve celide üstâd Dursunzâde Abdullah Fevzi, Gavsî Ahmed Dede, Şeyh Sunullah, Siyahi Ahmed gibi daha birçok talik yazıda şöhret olan isimler vardır. IV. Sultan Murad'ta güzel ta'lik yazan hatatlardandı. Osmanlı memalığında kullanılan yazı çeşitleri sadece şeş kalem denilen aklâm-ı sitte ve ta'lik'ten ibaret değildi. İleride yazılar hakkında

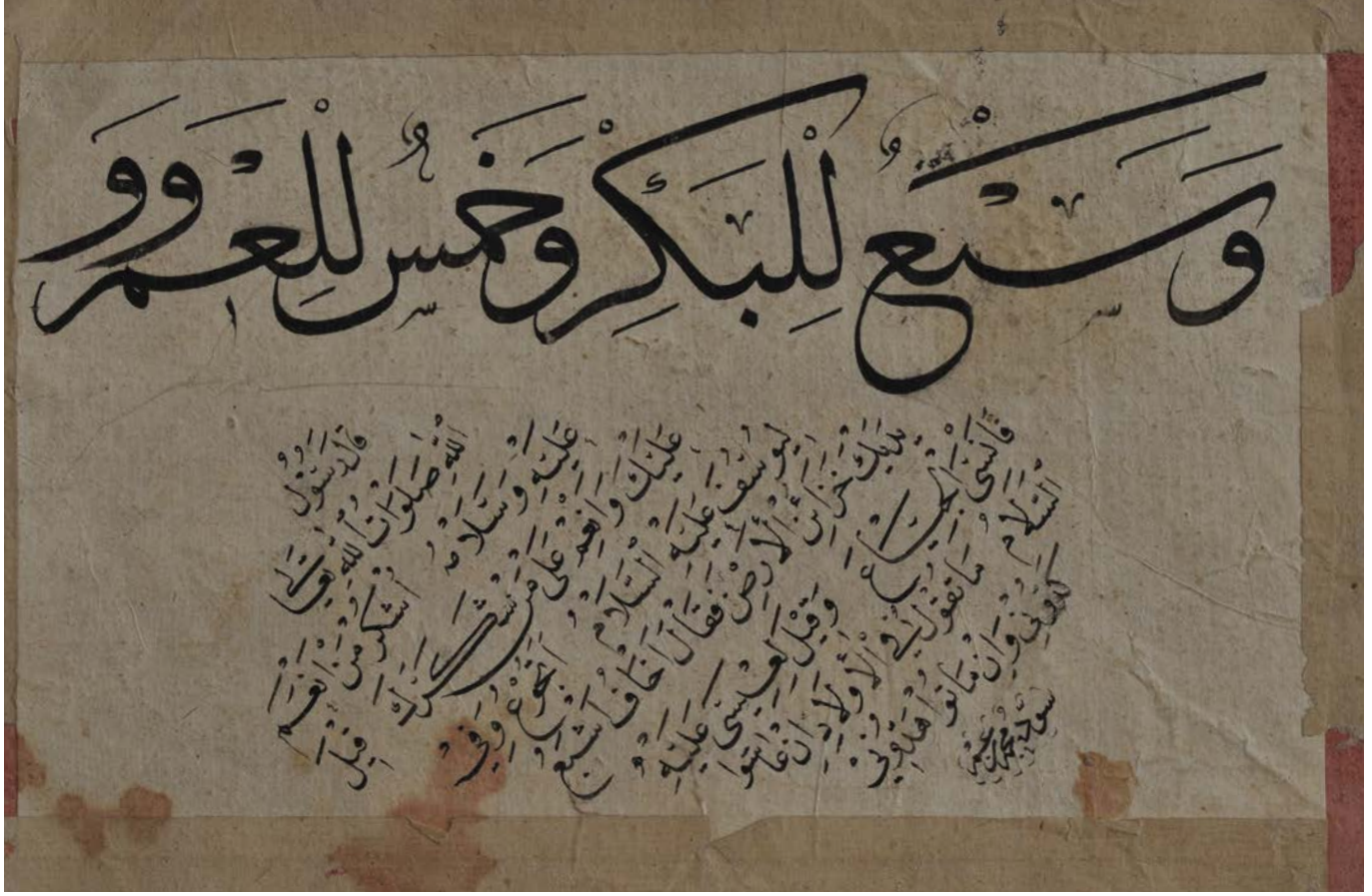
bilgi aktarmaya çalışırken temas edeceğimiz gibi Divan-ı Hümyâun'da ve diğer devlet dairelerinde, (Maliye'de, Müftülük, (Şeyhülislâmlik), Defterdarlık Kazaskerlik, Şer'i mahkemelerde) çeşitli yazılar kullanılırdı. "Divani" ve Divaniden bozma "Mektubi Kırma", Divan-ı Hümayun ve ona bağlı dairelerde, "Ta'lik Kırma" Şer'i mahkemelerde ve İlmiye Dairelerin de, "Siyâkat" ve "rik'a" yazıları Maliye ve ,tapu kayıtlarında, Beratler, Nâme-i Humâyunlar da ise, "Divani" yazı Saray'da kullanılırlardı. Bu yazıların gelişmeleri ve safhaları örnekleri ile daha ilerideki sayfalarda bilgi olarak aktarılacaktır. Bu yazıları da fevkalâde yazan hattatlar vardı meselâ; Taçbeyzâde adı ile meşhur Reissülküttâb'lık yapan bir zatın, divani yazısı çok mükemmelmiş, 16.yy da yaşamış Ferudun Bey'in(Ö:1587), sülüs ve nesih dışında divani, rik'a, siyakat'te fevkalâde mahir olduğu, Hüsameddin Zerrinkalem'in de nesih'te üstad olduğu kadar divanide de üstâdlığı zikredilir.

17.asrın şöhretli hattatlarından bazıları:

***Sultan I.Ahmed: I.** Ahmed, 14.Osmanlı padişahı, 93. İslam halifesidir. Babası Sultan III. Mehmed, annesi Handan Sultan'dır. D: 1590/Ö: 1617, Babasının vefatı üzerine 21 Aralık 1603'te Eyüp Sultan'da kılıç kuşanarak tahta geçti. Divan edebiyatındaki adı **Bahî**'dir. I. Ahmet, Kanuni Sultan Süleyman'dan sonraki padişahlar içinde devlet işleriyle uğraşan ilk padişah olarak kabul edilir. Sultan I. Ahmet yakalandığı tifüs hastalığından kurtulamayarak 21 Kasım'ı 22 Kasım'a bağlayan gece 1617 yılında 27 yaşında vefat etti ve Sultanahmet Camii yanındaki türbesine defnedildi.

Saltanatında, hanedan veraset sistemini değiştirip kardeş katli kanununu kaldırmıştır. Yerine ailenin akli başındaki en büyük üyesi padişah olur sistemini getirmiştir. 4 Ocak 1610'da altı büyük minareli ve 16 şerefeli Sultanahmet Camii'nin temel atma merasimi yapıldı. Dindar bir insan olan Sultan I. Ahmet, caminin temelleri kazılırken eteğinde toprak taşıdı. Sorgucunda Hz.Peygamberin ayak izini taşırdı. 9 Haziran 1617'de inşaatı biten Sultanahmet Camii ibadete açıldı. Ayrıca Şehzadebaşı Kuyucu Murat Paşa Külliyesi, İstanbul Mesih Paşa Camii, Elmalı Ömer Paşa Camii onun zamanında yaptırılan önemli mimari eserler arasındadır.

***Sultan IV. Murad** (Ö:1640) Çok güçlü kuvvetli bir padişah olan IV. Murad, okçuluk, cirit sporlarının yanı sıra iyi bir talik hattatıydı. Şeyhülislâm Tulumcu-zâde Abdurrahman Efendi'den meşk ettiği biliniyor. IV. Murat (27 Temmuz 1612 - 8 Şubat 1640), 17. **Osmanlı** padişahıdır. 1623 ile 1640 yılları arasında hüküm sürdü. IV. Murat **İstanbul'da**, Sultan **I. Ahmet'in Kösem Sultan'ın** oğlu olarak dünyaya geldi. Bazı saray entrikaları ve komploları neticesinde amcası **I. Mustafa'nın** yerine, daha 11 yaşındayken tahta geçti. IV. Murat, 1640 yılında **İstanbul'da** henüz 28 yaşındayken ölmüştür. IV. Murat

Mehmed bin Ömer

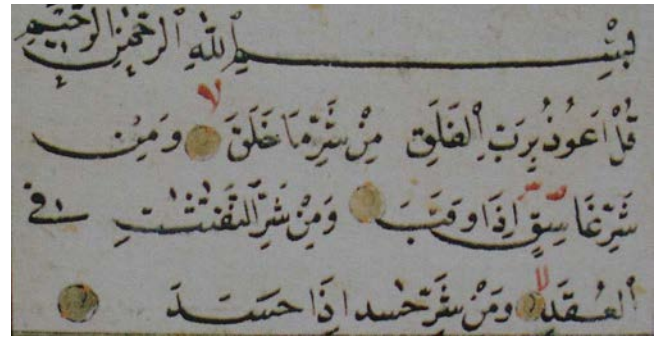
ilk olarak, yaygınlaşmış olan rüşvet ve iltiması ortadan kaldırdı ya da en aza indirdi. Annesinin yönetimi altında aşırıya gitmiş olan keyfî harcamalar ile savurganlığı bitirdi. İstanbul'da *alkol*, *tütün* ve *kahveyi* yasakladı. Yaşğa uymayanların öldürülmesini emretti. Bazı geceler tebdîl-i kıyafet ile sokaklarda teftişlerde bulundu.

Arapça ve batı dillerine hakimdi. İlmî ve ilim adamlarını çok sever, fırsat buldukça ilim meclislerine gider, onları teşvik ederdi. Son derece adil olan Sultan, din ve devletin menfaatine ters düşen en küçük hataları bile affetmedi. Dedesi Yavuz Sultan Selim Han gibi o da Hırka-i saadet dairesinde Kur'an-ı Kerim okurdu. Dördüncü Murat Han'ın müspet icraatları, devlete asrın sonuna kadar devam edecek bir azamet kazandırmıştır.

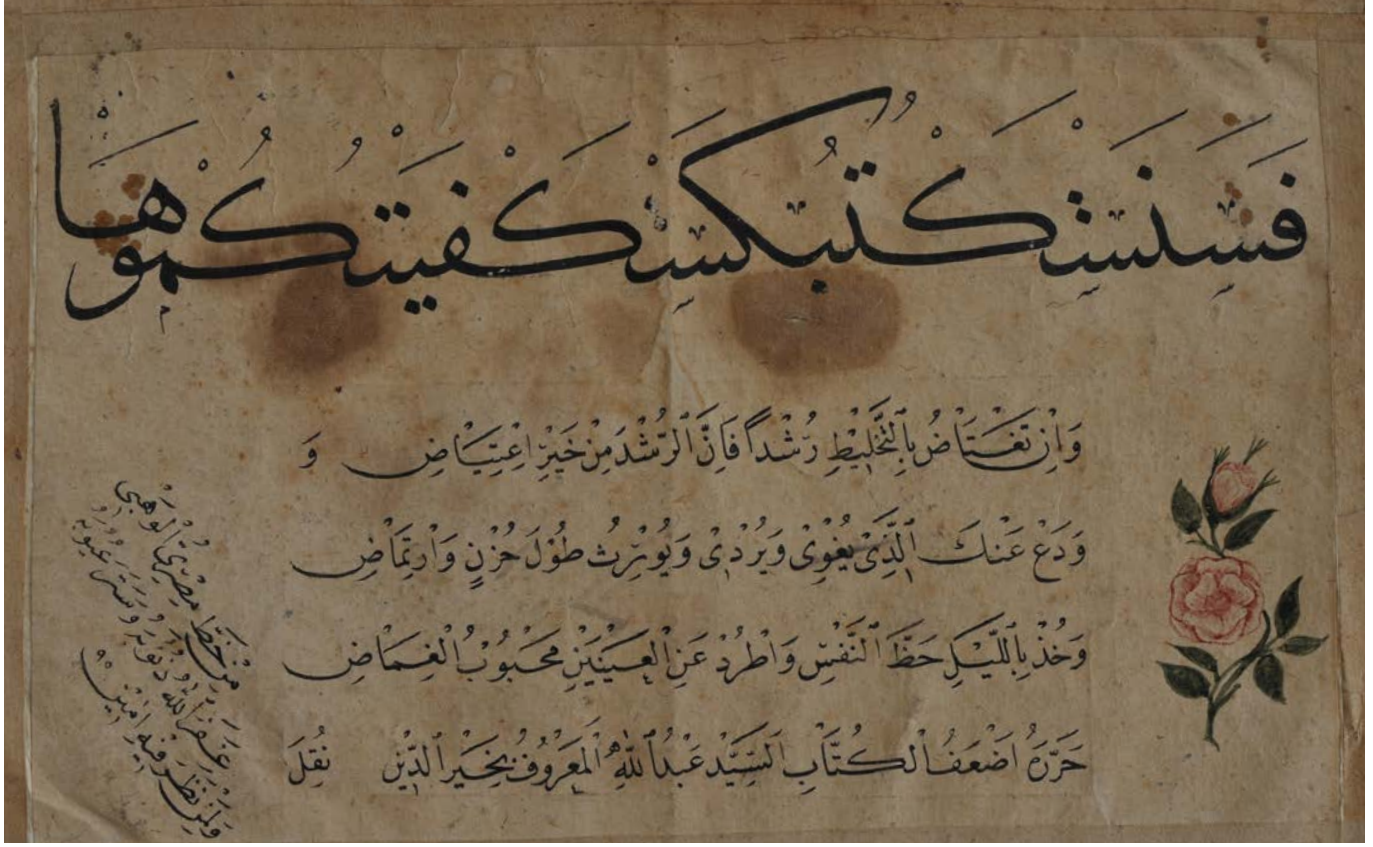
***Mehmet Efendi:** (ö. 1617) Babasının adı Ali'dir. Hüsn-i hattı Karahisârî Pîr Ahmed Efendi'nin şakirdi Hasan Çelebi'den meşk ederek mezun olmuştur. Hasan Çelebi'nin başlangıçtaki yazılarını taklit edip, üstadı ile tavırları birbirine benzer bir hattattır. "Müderri; Eyüp, Bursa ve Edirne mollası olup (Aralık 1617) vefat etti. İffetli, salih ve dindardı"

***Ali Kaari bin Mehmed** (Ö:1605) Heratlıdır. Nakşibendi tarikinden olan Kaari, Kur'an-ı Kerim-i çok

değişik makamlardan çok güzel okuduğu için "Okur" manasında kaari denmiştir. Yazdığı Kur'anları ve İbn-i Faris Divanındaki yazıları, Şeyh Hamdullah'ın ilk zamanlarındaki yazılarına benzetilirdi. Her sene bir Kur'an yazarı onun hediyesini maişet edinirdi. Fıkıh, hadis başta olmak üzere kıraat, tefsir, akaid, kelam, tasavvuf, tarih, dil ve edebiyat sahalarında devrinin önde gelen âlimleri arasında yer alır.

***Mustafa Efendi (Ö.1699):**Hüsn-i hattı hemşehrisi Ömer Efendi'den görüp icazet almış ve üstadı vefat edince de Bahçe Kapısı'nda Vâlîde Sultan Câmîi Mektebi'nin hat hocalığına getirilmiştir. Mustafa Gaznevî, Uzunçarşılı'da Gazneli Mahmud Efendi'nin yaptırdığı okulda hocalık yaptığı için, «Gaznevî Efendi Mektebi»nin Hocası» ifadesinin halk ağzında kısaltması olarak «Gazneli Hoca»

Seyyid Abdullah Hayrettin

diye şöhret bulmuş, Şeyh Hamdullah tarzı güftelerinde ve ketebelerinde «Gaznevî» mahlasını kullanmıştır. Hüsn-i hattı Süleymaniyeli Müezzîn Abdî Efendî'den meşuk etmiştir. 1699'da vefat etmiş

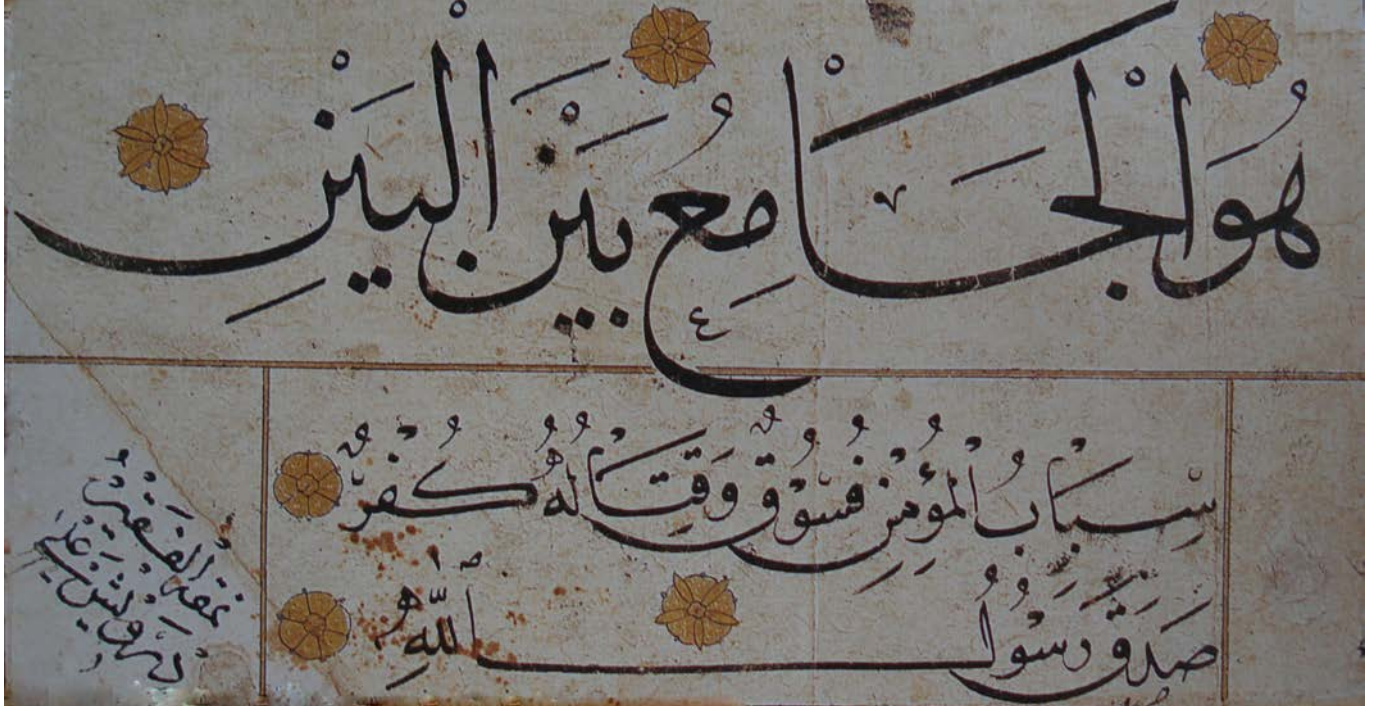
***Cevri İbrahim Çelebi:** (ö...?) OnYedinci asır Osmanlı şâir ve hattatı. İstanbul'da doğdu. Doğum târihi bilinmemektedir. İstanbul'da medrese tahsilini tamamladıktan sonra, Dîvân-ı Hümâyûn kâtibi oldu. Hayâtı hakkında fazla bilgi yoktur. Şiirlerinden ziyâde güzel hat yazısı ile şöhret buldu. Şiirlerinin konusu daha çok ilâhî aşka dâirdir. Gazelleri vardır. Tasavvuf konularına da yer vermiştir. Mevlevî Tarikatına mensup iyi bir hattattır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî hazretlerinin Mesnevî'sini yirmi iki defâ yazmıştır. III. Selim Hanın Şeyh Gâlib'e hediye ettiği Mesnevî'yi Cevrî hattı ile yazılmıştır. 1654 senesinde vefât etmiştir. Hilye-i Cihâyâr-i Güzîn, Tercüme-i Ahvâl-i Hâce Hâfız-ı Şîrâzî ile Cevrî Târîhi diğer meşhûr eserleridir.

***Mâlik Deylemi:** (ö...?) İrânlı olan Deylemi, Deylem bölgesinde doğdu. Mir Ali'nin talebesidir. Mir İmad'ın da hocasıdır. Nakşibendi tarikatı mensubu olup dervîştir. Şah Abbas'ın bütün ısrarına rağmen münzevi ve mütavazı hayatı tercih ederek inzıvaya çekildi. Taht-ı Cemşid Sarayı'ndaki altın yazılar ona aittir.

***Agha Reza Reza-e Abbasi (Reza Abbasi)** (1565 - 1635), I. Şah Abbas yönetimindeki Safevi döneminin gözde okulu, İsfahan Okulu'nun en tanınmış nakkaş, ressam ve hattatıdır. Pers ressamının en önde gelenlerinden biridir. Eğitimini babası Ali Asghar'ın atölyesinde aldı ve genç yaşta I. Şah Abbas'ın atölyesine alındı. 38 yaşında Abbasi ünvanını aldı fakat hemen sonra, halktan insanlarla serbestçe dostluk edebilmek için Şah'ın yanından ayrıldı. 1610 yılında tekrar geri döndü ve ölümüne kadar Şah'ın yanında kaldı.

17.asır Şeyh Mektebi ve yolunun takipçileri:

***Büyük Derviş Ali:** (Ö 1673) Yeniçeri Ağası Karahasanoğlu Hüseyin Ağa'nın manevi oğlu olup İstanbul doğumludur. Hüseyin Ağanın yanında yetişti. Gençliğinde Karakullukçuluk yaptı. Halid Erzurumi'den aklâm-ı sitteyi öğrendi. Zamanında unutulmaya yüz tutan Şeyh Hamdullah üslubunu yeniden ihya etti. Bu sebeble de Şeyh-i sani adıyla anıldı. Kırkbeş civarında Kur'an, çok sayıda en'am, evrad, kıt'a ve murakka yazmıştır. 1673 te vefat etti. Yetiştirdiği talebeler arasında Suyolcu Mustafa, Ağakapılı İsmail önde gelir. Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'da onun talebelerindedir.

***Suyolcu Eyyubi Mustafa** (Ö:1658) İstanbul doğumludur. Türk hattatları hakkında "Devhatül Küttab" adlı eserin yazarı Suyolcuzâde Mehmed Necib Efendi'nin büyük babasıdır. Birinci Derviş Ali'den öğrenmiş ve icazet almıştır. Sultan IV. Mehmed devrinde yaşamış ve birçok hattat yetiştirmiştir ki Hafız Osman da bunlardan biridir. Elli civarında Kur'an çok sayıda En'am, dua kitabı ve murakkaları vardır. Eyüp kabristanında medfundur.

***Emrullah Bin Mehmed** (ö.1630) İstanbullu olup Karagümrük civarında Kasım Ağa Mescidi İmâmı ve Hasodabaşı Çarşı Câmii hatibi idi. Abdullah Kırımı'nin hocalığında sülüs ve nesih öğrenmişti. Çok sayıda Kur'an yazmıştı.

***Ağakapılı İsmail Efendi** (Ö:1706):İstanbul doğumlu ancak tarihi bilinmiyor. Ağakapısı mektebinde hocalık yaptığı için bu lâkabla tanınmıştır. Yazılarında imzasını İsmail Bin Ali tarzında atardı. Çok sayıda en'am, Kur'an ve kıt'a yazıları mevcuttur. Hafız Osman'ın mezar kitabesini o yazmıştır. Seksen yaşını geçtikten sonra ellerinin titremeye başladığı kaydedilir. Fatih Millet Kütüphanesi'nin kitâbeleri onun yazısıdır.

***Halid-i Erzurumi**, (Ö:-1631)Erzurum doğumludur, baba adı İsmail olan Halid Efendi, İstanbul'a gelerek Hasan Üsküdari'den sülüs ve nesih dersleri aldı. İcazet aldıktan sonra devrin seçkin hattatlarından oldu. Derviş Ali'nin,

Nefeszâde Seyyid İsmail Efendilerin hocasıdır. Çeşitli yazılarda gerçek bir üstadır. Ne yazık ki yazılarına az rastlanmaktadır.

***Hasan Üsküdari**,(Ö:1614).İstanbuldur. Asıl ismi Hasan bin Hamza'dır. Şeyh'in yazı tarzını tam manâsıyla tatbik etmiş asla sapmamıştır. Pir Mehmed Şükrullah'tan meşk etmiş ve icazet almıştı. Üsküdar Valide Câmii celi yazıları onundur.

***Derviş Abdi** (Ö:1647): Buharalı olup, asıl adı Abdullah'tır. Mevlevi tariki mensubu olduğundan, Derviş olarak lâkablınır. Talik hattın büyük ustası, İranlı İmad Haseni'den meşketmiş, İstanbul'a gelerek yerleştiği Yenikapı mevlevihanesine kapanarak orada yazı çalışmalarına kendini vermiştir. Medine'de vefat etti.

***Sun'ullah Efendi**,(ö.1684):Daha çocukluğunda külah giyerek Mevlevi tarikatına giren Sun'ullah Efendi hüsn-i hattın talik tarzını Derviş Abdi'den meşk etmiş, sonra Mısır valisi Ömer Paşa'nın imamlığını yaparak yükselmiş ve ilim öğrenmek niyetiyle Edirne'ye gitmiştir. Orada Celvetiye tarikatı şeyhi Atpazarlı Seyyid Osman Efendi'den ilim tahsil etmiş ve biatını yenileyerek bu tarikatın hilâfesi olmuştur. Bursa'da Nalbantzâde mahallesinde tarikatının hizmetinde bulunduğu sıralarda 1684 te vefat etmiş ve Pınarbaşı mezarlığında toprağa verilmiştir.

***Mehmed Azizi** ,(1688)Babası; Bosnalı olan Mehmed Azizi İstanbul doğumludur. Nesih ve sülüsü Suyolcu'dan meşk etti. Birçok Kur'an yazmıştır.

***Yusuf Simikalem** ,(1640) İstanbul'da oturan bu zat, Demircikulu Yusuf Efendi'den sülüs ve nesih hatlarını meşk etmiştir. Sanat olarak gümüşe tekâbül ettiğinden simi kalem "gümüş kalem" olarak yad edilmiştir. Gülşeniye tarikine mensubtu. Bu sebeble Gülşeni olarakta ketebelerine imza atardı.

***Mir Mustafa Ferhad**,(1614) İstanbul doğumludur. Karahisari'den ders almış bulunan Ferhad Paşa'nın oğludur. Babasından ve kardeşi Mir Ahmed'den sülüs ve nesih dersleri aldı. Hattatlığı çok takdir edilmiştir. Yazmış olduğu iki Kur'an'dan biri Eyüp Türbesine, diğeri ise I.Selim Türbesine vakfedilmiştir. Anne tarafından Şehzâde Mehmed'in torunudur.

***Nefes-zâde İbrahim bin Mustafa**,(1650) İstanbulludur. Amasyalı Şükrullah Halife'den Şeyh hattını öğrenmiş Seyid İsmail Nefes'in oğludur. "Gülzar-ı Sevâb" adlı hattatlardan ve müzehiblerden bahis eden eser bu zata aittir. Zamanında hat vadisinin saygı gören bir otoritesi idi. Babasından da meşk etmiş ancak Demircikulu Yusuf Efendi'den sülüs ve nesih icazeti almıştır.

***İsmail Nefes-zâde**:(Ö:1679) İstanbulludur. İbrahim Nefesâzde'nin akrabasıdır. Sülüs ve nesih, Halid Erzurumî'den öğrendi ve icazet aldı. Şeyh vadisinde çok büyük şöhret oldu.

***Fazıl Ahmed Paşa** ,(Ö:1676) Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın oğludur. İlim tahsilini Kara Çelebizâde Aziz Efendi'de tamamladı. Sadrazamlığa kadar yükseldi. Sülüs ve nesih meşhur Derviş Ali'den meşk ederek icazet aldı.

***Nefeszâde Seyid İsmail**,(Ö:1602 Hacı Nefes adlı bir zatın oğlu olduğu için Nefeszâde olarak tanınır. Amasyalıdır. Şeyh tarzı yazıyı, Şeyh'in damadı Şükrullah Halife'den öğrenmiştir. Seyid İbrahim Bin Mustafa bu zatın oğludur.

***İmam Mehmed Tokadi**,(Ö:1642) Tokatlıdır. Hasan Üsküdarî'nin talebesidir ve ondan icazet alarak devrinin ünlü hattatları arasına girmiştir. IV. Murad tarafından bir Kur'an yazdırılmış ancak bu Kur'anın, bir yangın sırasında yok olduğu söylenir

***Mehmed Sahibrakkam (Nalbant-zâde)** (Ö.1662) İstanbul'ludur. Devrinin ileri gelen hattatlarından olan, bu zat'a Sahibrakkam denme sebebi ise, Arap rakamlarını islâh etmesinden kaynaklanır.

***Hafız Post**,(Ö.1698):Musikimizin bu çok ünlü ismi ,aynı zamanda çok mükemmel bir hattat imiş. İstanbul doğumlu olup İmamzâde olarak tanınırdı. Tophaneli Mahmud Efendi'den Sülüs, nesih ve talik meşk etmiş ve icazet almıştır. Bab-ı Ali'de kağıt Eminliği yaptı. Şiir söyler, edibane yazılar yazardı. Sesi çok güzel olan Hafız, hanende olarak büyük itibar görürdü. Türk musikisinin unutulmaz üstadlarındandı.

***Mehmed Nergisi** , (Ö:1634) Bosna'dan İstanbul'a gelen Nergisi, tahsilini tamamladıktan sonra Sülüs nesih ve talik derslerini Kafzade Feyzullah Efendi'den öğrenmiş ve "Nergisi" diye şöhret kazanmıştır. Hurda şikeste talik'te çok hoş yazıları dillere destan olmuştu. Çok hızlı yazması ile de şöhretli idi. Attan düşerek vefat etti.

***Mir İmad El Haseni** (1615):İran'ın Kazvin şehrinde dir. Talik yazıda Türk hattatların büyük takdirlerle bahsettikleri ve saygı gösterdikleri bir hattattı. Osmanlıda talik yazı İmad'ın talebesi olan Buharalı Derviş Abdi ile başlamıştır. İmad, önce Kazvinli İsa'nın öğrencisi oldu. Daha sonra Mâlik Deylemi'nin atölyesine devam etti. Kendisini daha da geliştirebilmek için Molla Hüseyin'e devam etti. İsfaha'a yerleşti. Safevi hükümdarlarının dikkati çekti. Mir ünvanı ile anılan üç büyük hattattan biri oldu. Çok gayretli hamiyetli dindar bir Müslüman olan İmad, Hz. Hüseyin soyundan gelmeydi. İslâm'da mezhebi ayrılık fikirlerine muhalefet ediyor, birlik ve beraberliği savunuyordu. Birçok düşmanı oldu. Şah Abbas tarafın'dan suikast ile feci bir şekilde öldürüldü.

***Mustafa Itri (Buhurizâde)** (1712) Musikimizin bu eşsiz dehası, hem şair hem neyzen hem güzel sesli hanende olduğu kadar bir alim ve hattattı. Şiirlerinde Itri mahlâsını kullanmış olan bu zat iyi bir tahsil görmüş, musiki dersini de meşhur Hafız Post'tan almıştır. Müderristik te yapardı. Mevlevî tarikine mensubtu. Ömrünün sonuna doğru padişah fermanıya Esirciler Kâhyası olarak tayin oldu. Itri, çiçek ve meyva yetiştirmeye meraklı idi. Eserlerin den günümüze ancak 32 eserini gelebilmiştir.

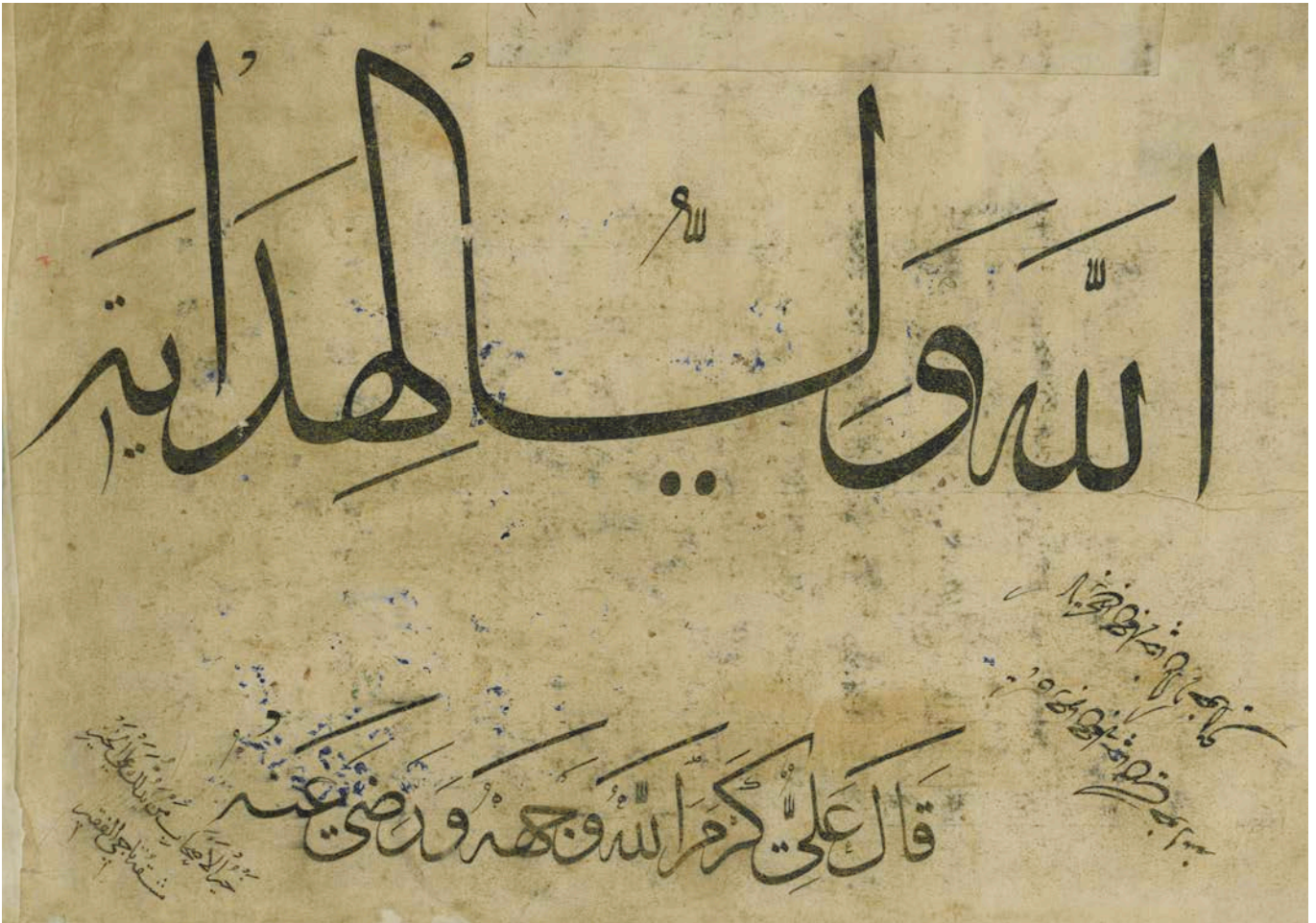
***Derviş Ahmed** (1715) :Saray hocası idi. Enderun-u Humâyun'da iken Belgradi Mehmed Efendi'den sülüs ve nesih icazeti aldı. Birçok Kur'an-ı Kerim yazmış, ayrıca insanları hatta teşvik için "Arais-ül -hat" adında bir eseri vardır.

***Bursalı Fahri**,(Ö...) Türk ka'tı sanatının en büyük ustası sayılır. Sultan I. Ahmed'e takdim ettiği "Gülîstan" adlı eser bu sanatın en muhteşem numunelerinden biridir. Viyana Saray Kütüphanesi'nde de, III. Murad'a takdim edilen bir eseri bulunmaktadır. Topkapı Sarayı'nda da bazı eserleri bulunmaktadır.

***Ahmed Siyahi** (Ö:1687),İstanbul doğumlu olan Ahmed Siyahi, ta'lik hattı çok güzel yazdığı için zamanının İmad'ı kabul edilir. Ten rengi siyah olduğu için Siyahi olarak lâkab almıştır. Üstâdı Tophaneli Mahmud Efendi ile birlikte oturlardı ve ondan icazet almıştır. Çok talebesi vardı ve şairdi.

***II.Derviş Ali** (Ö.:1715) İstanbulludur. Sülüs ve nesihî, Ağakapulu İsmail Efendi'den öğrenmiş ancak Hafız'ın yanından hiç ayrılmazmış. Yazının bütün inceliklerini ve güzel yazmanın sırlarını ondan öğrenir, hatla alâkalı düşüncelerinden istifade ederdi. I.Derviş Ali'den ayırmak maksadıyla II. Derviş olarak anılır.

***Ramazan bin İsmail**,(Ö:1680) Sülüs ve nesih hatlarını, Abdullah bin Cezzar'dan meşk etti. İcazetini aldıktan sonra daha ziyade nesih yazıya ağırlık vermiştir. İstanbul'da Yaylak Câmîinde imamlık yapardı. Kur'an yazmakla meşgul olur ve çok itibar görürdü. Bir Kadir gecesi vefat etti.

17.asrın dehası.Hafız Osman

Bu asrın zirvesinde ise hiç şüphesiz hat sanatımızın ışıl ışıl parlayan yeni güneşi, Hâfız Osman vardır. Hâfız Osman'ın asıl adı Osman bin Ali'dir. Babası Haseki Câmii müezzini idi. İlk hocası devrin meşhur hattatı Derviş Ali'dir. Onun yaşlanması sebebiyle ve rızasıyla şöhretli hattatlardan Suyolcuzâde Mustafa Eyyubi'den ders almaya başladı. İcazetini ondan aldı. Bu zattan sonra da Nefeszâde İsmail Efendi'den, Şeyh Hamdullah'ın eserlerini tetkik ederek ders aldı. Yazının inceliklerini öğrendi. Şeyh'in üslubunu tam manâsıyla hazmetti ve vakıf oldu. Şeyh Kur'an'ını taklit ederek bir Kur'an yazdı. Tam manâsıyla kemâle erdi. Yenilikler aramaya başladı. Şeyh'in harflerine ayrı bir güzellik kattı. Aklâm-ı Sitte onun eliyle güzelliğin zirvesine yerleşti. İlk yazıya başladığı (1659) senesinden son hocasının vefatına kadar (1679) Şeyh mektebinin yılmaz bir takipçisi idi. Ancak bu tarihten sonra Şeyh'in üslubunun tam hazmı ile önce harfleri küçülttü, sonra Şeyh'in yazıların daki en beğendiği harfleri alarak yazdı. Hâfız, kendine has bir üslup geliştirdi. Bilhassa nesih yazıdaki sıkışıklığı ayıkladı ve sülûste de harfler canlılık getirecek hamleyi yaptı.

Hafız Osman'ın, aklâm-ı sitte de yaptığı üslub değişikliğiyle yazılarda harfler, gövde ve duruş zenginliği ve güzelliği kazandı. Kelimeler daha ferah ifade güzelliği gösterdi. Aklâm-ı sittenin kemâl dönemi onunla başladı ve daha sağlam temellere bağlanması budan sonra daha kolay olmuştur zira harfler oturmuş, sıkıştırılmalar giderilmiş ve canlılık kazanılmış oldu. Hâfız, Hüs-i hatta o derece kendini kabul ettirmişti ki devrinin ünlü hattatlarından Ağakapulu İsmail Efendi dahi "Hüs-i hattı biz bildik, Osman Efendimiz yazdı" demek suretiyle onun bu üstünlüğünü açık yüreklilikle ifade etmiştir. Sultan II. Mustafa'nın hat hocası idi. Hâfız çok şöhretli olmasına rağmen tevazuu ile yaşardı. Sünbüliye tarikine girmişti. Basit bir derviş hayatı sürerdi.

Hâfız, aklâm-ı sittede "ikinci Şeyh" olarak anılmıştır. Henüz kendisi hayatta iken bile birçok hattat, eski tarzlarını bırakarak onun üslubuna uymaya çalışmışlardır. Asla boş zaman geçirmez mutlaka karalamalarla elini meşgul ederdi. Sünbül Efendi Dergâhında gömülüdür. Yirmi beş Kur'an-ı Kerim yazmıştır. Hafız'ın en büyük hususiyetlerinden birisi de bugün dahi kullanılan Hilye formunun mucidi olmasıdır.

Hafız Osman -Kur'an ; İst Ün.v.Küt.6549-0003 ve 0002

Hafız Osman - Kur'an ; İst Üniv.Küt.6549-0003 ve 0002

17.asır Hafız Osman mektebi ve takipçileri

Hafız Osman'ın kırktan fazla talebesi olduğu ve ondan icazet aldığı birçok kaynakta ifade edilir. Ancak bunların hepsi üstün seviyede hattat değildir. En tanınmış talebeleri ise

***Derviş Mehmed (Kevkep Hâfız)** (Ö.1716) Anadolu'dan gelerek, Edirne'ye yerleşmiştir. Kevkep denmesinin sebebi yanağındaki tiktir. Halveti tarikine mensuptu. Hüsn-i hattın altı çeşit yazısını da Hâfız Osman'dan meşk etmiştir. Ancak hocasına karşı yaptığı bir saygısızlıktan sonra bir kaza sonunda elini kesmesi ile yıldızı söndü.

***Hâfız Mehmed** (Ö:1710): İstanbulludur. Kur'an-ı ezberleyerek hâfız olmuştur. Hâfız Osman'dan ders görmüş güzel yazı yazmayı öğrenmiş ve icâzet almıştır. İstanbuldan Edirne'ye göç etmiş burada birçok hattatın yetişmesine vesile olmuştur. Edirne Eski Câmii'nde imam hatiplik yaptı. II. Selim Hafız Mektebinde de baş hocalık yaptı.

***Yusuf bin Ebubekir** (?) İstanbul doğumludur. Hâfız Osman'dan ders almış ve Hüsn-i hatta hocasına çok yaklaşan bir tarzı vardır.

***Abdullah (Rodosizâde)** (Ö:1704) Edirnelidir. İstanbul'da Rodosizâde olarak şöhret buldu. Sülüs ve nesihî Hafız Osman'dan öğrendi. Talik yazıda Tekgözlü Süleyman Efendi'nin talebesiydi. İstanbul'da kadılık yapmış bilgili bir şahsiyetti.

***Yusuf-u Rumi** (Ö:1709) Sülüs ve nesihî Hâfız'dan meşk etti ve icâzet aldı. Edirneli hattatların bir kolu bu zata dayanır. Ok atmakta da mahir bir zat olan Yusuf-u Rumi'nin elinin çok mükemmel olduğu söylenmiştir.

***Hafız Mehmed (Berberzâde)** (Ö.:1694-95) İstanbulludur ve Berberzâde adıyla şöhretlidir. Hafız Osman'ın ilk icazet verdiği talebesidir. Daha sonraları çok sayıda hattatın yetişmesine vesile oldu. Çok mutâasib bir zat olduğu rivayet edilir. Altı çeşit kalemde de mahir biri idi. Çok sayıda hilye, delâil ve Kur'an yazmıştır.

***Seyid Kasım Gubari** (Ö:1624) Diyarbakırlı olan bu zat, Şerif Abdullah'tan sülüs ve nesih talim etmiştir. Piriç tanesi üzerine İhlas suresi yazdığı için Gubari namı ile tanınmıştır. Sultan Ahmed Camii'nin celi yazıları da onun eseridir.

***Abdürreşid** (Ö:1647): İsfahanlı olan Abdürreşid, ta'lik hattın büyük ustası İmad'ın talebesidir. Yazıları zamanında çok beğenilirmiş.

Nesih hattının Şeyh Hamdullah mektebiyle hayranlık uyandıracak derecede güzelleşmesi ve kolay okunan bir yazı haline gelmesi kitâp ve mushaf yazısı olarak tercih edilmesine sebep olmuştur. Mushaflar sadece nesihle yazılarak metinde devamlılık ve okumada kolaylık sağlanmış, önceki gibi muhakkak, reyhanî veya aklâm-ı sittenin karışık olarak kullanıldığı Yâkut tertibi mushaf kitâbeti tedrici bir şekilde yerini bütün İslâm dünyasında Şeyh Hamdullah'ın geliştirdiği nesih hatla mushaf yazma ananesine bırakmıştır. Sayfa düzenleri, satır araları en tabii en güzel ölçülerini bulmuş, mushaf yazısına zarâfet, sadelik, devamlılık ve ferahlık gelmiştir.

Osmanlı hat sanatı onaltıncı yüzyıldan itibaren gelişerek hat sanatının on asırlık birikimini doruğa taşıyan üstâtlar yetiştirme vazifesini adeta üstlenmişti. Bu minvalde önce Şeyh Hamdullah'ın olağanüstü hamlesi daha sonra onun eksiklerini tamamlayan bir hat dehası Hâfız Osman, gelecek hattat neslinin şekillenmesine sebep olmuşlardır. Her iki mükemmel üstâdın aklâm-ı sittede yaptıkları inkılâblar 16 ve 17. asırdan itibaren netice vermeye başladı. Birbiri ardınca yetişen hattatlar güzel yazıları ile onların kurdukları mektepleri daha ileriye taşımaya başladılar. Öyle ki; Şeyh mektebinden yetişen Derviş Ali, Hâfız Osman'ın hocasıdır. Ayrıca bu zat, Suyolcu Eyüplü Mustafa Efendi ve Ağakapılı İsmail gibi zirve şahsiyetleri de yetiştirerek geleceğin hat mutfağının nasıl sağlam temeller üzerinde yükseleceğini adeta müjdelemiştir. İstanbul'da 16. asrın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayan Ta'lik yazıda ilk olarak Tophaneli Nuri Çelebi adında bir hattat şöhret olmuştur. O devirde İstanbul'da bulunan İranlı Hattat Mehmed Rızayi bu zat'ın hatlarını çok beğenmiştir.

18.Yüzyıl Hat Sanatı

Fethinden itibaren sanatın cazibe merkezi olma vasfını taşıyan İstanbul'a gelen, sanatkârların 18.yy.da da git gide artması neticesini getirmiştir. Osmanlı Padişahlarının da sanata ve bilhassa hat sanatına duydukları yakın alâka sebebiyle bu sanat, süratle (aynen işlenmiş altının maskallanarak parlaması misali) gün geçtikçe ihtişamlı numunelerle taçlanmaya başladı.

18.yüzyıl, muhteşem eserlerini, ortaya koyan hattatların birbiri ardınca boy gösterdiği ve hat san'atının en parlak dönemi olan 19.yy'a adeta zemin hazırlamaktaydı. Osmanlı Padişahlarından, bu minvalde eser veren hattatlar arasında **II. Mustafa**, **III. Ahmed** güzel yazı yazan hattatlardı. **I.Mahmud** ve kardeşi **III. Osman** nesih yazıda mükemmel yakın idiler. Bu asrın diğer bir hususiyeti de ta'lik yazının geniş kullanım alanı bulmasıdır. **III.Mustafa**, Hattı humâyunlarında talik yazıyı kullanır ve güzel yazardı. **III. Selim'de** babası gibi güzel talik kırmızı ile yazı yazardı. 18. asrın ünlü hattatları arasında yer alanlardan, Abdülbaki Efendi (ö.1713) zamanının İmad'ı kabul edilirdi. Eğrikapılı Rasim Efendi, Kâtipzâde Mehmed Refi, Şeyhülislam Veliyyüddün Efendi, Mehmed Esad Yesâri gibi büyük talik üstâdlarının bu asırda görülmesi talik yazının ne derece yayıldığını göstermeye kâfi gelir.

18.asrın şöhretli Hattatları

***Sultan III. Ahmed:** Annesi Gülnüş Sultan'dır. 1673 senesinde doğan III. Ahmed'in ilk hat hocası Şeyh-i Sultani Mehmed Efendidir. Daha sonra Seyyid Fezullah Efendi'nin talebesi oldu. Kardeşi II. Mustafa'nın tahttan indirilmesinden sonra (1703)te tahta çıktı. Yirmi yedi senelik saltanatı sırasında meşhur Prut Savaşı olmuştur. Lâle devrinin de yaşandığı bu dönem sırasında 28 Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris seyahatini müteakip saraya sunduğu raporla Türkiye'de fiilen batılılaşma hareketi başlamıştır. Tulumbacı ocağı ve ilk kitap basan matbaa kuruldu. Humbaracı ocağı islah edildi. Yalova'da kağıt fabrikası, İstanbul'da çini fabrikası, hatayı kumaş işleyen ve birçok fabrikalar kuruldu.

Kendisi de sanata meraklı olan III. Ahmed, sanatkârları da korurdu. Devrinin meşhur hattatı Hafız Osman'dan sülüs nesih, Veliyyüddin Efendi'den talik meşk etmiş mükemmel bir hattattı. Sultanahmet'te Bab-ı Humâyun önündeki çeşmenin, Üsküdar meydanındaki çeşmenin kitâbeleri, Saray-ı Humâyun'da arz odası üstündeki besmele ona aittir. Ayrıca kendi yazdığı iki mushafı Ravza-i Mutahhara'ya göndermiş, Topkapı Sarayı'nda ondört sayfalık celi sülüs murakkaası olduğu gibi onlarca eseri vardır. Necip mahlâsıyla şiir yazardı. Edebiyat ve fikir alanında ,doğu batı dillerinde eser tercüme ettirdi bunun içinde bir heyet kurmuştu.

***Sultan II.Süleyman** (Ö:1691) IV. Murad zamanında bir müddet hapis hayatı yaşamıştır. Bu sırada sanat ile meşgul olmuş, Tokatlı Ahmed Efendi'den sülüs ve nesih dersleri almıştır. Hattının çok güzel olduğu ifade edilir. Henüz hattına rast gelinmedi. II. Süleyman,(**15 Nisan 1642 –22 Haziran 1695**). 20. **Osmanlı** padişahı ve 99. İslam **halifesidir**. Şehzadelğinde mükemmel tahsil ve terbiye gördü. Kardeşi Sultan **IV. Mehmet** Han zamanında sarayda hususi hocalardan ders aldı. Hayatının kırk yılını bir dairede hapis geçiren Sultan II. Süleyman, **IV. Mehmet**'in tahttan indirilmesi üzerine, **8 Kasım 1687**'de Osmanlı sultanı oldu. II. Süleyman, Osmanlı tarihinde en uzun süre veliaht olarak bekleyen padişaktır ve tahta geçirileceği zaman buna inanmamış, öldürüleceğini zannederek muhafızlara direnmiştir.

***Sultan II. Mustafa** (Ö:1703) Hafız Osman'ın talebesidir. Yazısı çok güzeldi. Yazılarına "Derviş Mustafa Al-i Osman" ketebesini koyarmış. Yazacağı levhanın istifini önce hocasına çizdirir sonra ona göre yazarmış. Kendi hattıyla yazdığı bir besmele ile bir âyeti gümüş bir muhafazayla İran Şah'ına hediye etmiş. II. Mustafa, (Divan edebiyatındaki adıyla **İkbali**) (6 Şubat 1664, İstanbul- 29 Aralık 1703). 22. Osmanlı padişahı ve 101.İslâm halifesidir. Babası Sultan IV. Mehmet, annesi Emetullah Râbi'a Gülnüş Sultandır. Kuvvetli bir ilim tahsili yaptı. Tahta geçtiğinin üçüncü günü yapacağı işleri anlatan bir hatt-ı hümayun yayınladı.

***Ahmed Senâi Ef.**(Ö:1732)Kütahyalı olan Senai Efendi, İstanbul'a geldiği zaman, Hocaazade Mehmed Efendi'den sülüs ve nesih meşk ederek icazet aldı. Müderris idi ve Mekke'de kadı iken vefat etti.

***Abdülkadir Şükrü Efendi** (Ö.1806):Saray ve Endern-u Humâyun hocalarından olan Abdülkadir Şükrü Efendinin doğum tarih bilinmiyor. Önce Eğrikapılı Hoca Rasim

Efendi'nin talebelerinden Ayasofyalı Abdurrahman Hilmi Efendi'den, sonra Abdülkadir Hamdi'den ders almıştır. III. Selim bu zattan hat dersi almıştır. Yazılarında Hacı Sultani, Hacı Enderun-u Humâyun Karip-üs Sultani unvanlarını kullanırdı. Hicri 1221 (1806) da vefat etti . Hilyeleri ve kıt'alarına rastlanılmaktadır.

***Yedikuleli Esseyid Abdullah** ,(Ö:1731):İstanbul Yedikule'de doğdu. Soyu Hz.Muhammed'e dayandığı için imzasını seyyidliğini vurgulayarak atardı. Diğer adı Emir'dir. 17 yaşındayken Hâfiz Osman'dan aklâm-ı siteyi meşke başladı. Kırk ayda icazet aldı. Onun en iyi talebesi oldu, ömrünün sonuna kadar İmrahor Câmii'nde imâmlık yaptı. Yirmi dört Kuran çok sayıda Enâm, sayısız kıta ve murakkalar, hilyeler kitaplar yazdı. Sultan III Ahmed tarafından Topkapı Sarayı meşk hocalığına getirildi. Padişahın iltifat ve himayesine mazhar oldu. Eserlerinin çoğu Nuru Osmaniye Kütüphanesinde bulunuyor.

***Ahmed Bedii**,(Ö:1836),Mustafa Râkım'ın talebelerinden idi.

***Ahmed Hıfzı:** Mora'da doğumlu olup, babasıyla İstanbul'a gelmiştir. Önce Hasırcılar imâmı Mustafa Efendi'den sonra Yedikuleli Abdullah'ın talebesi Eğrikapılı Râsim Efendi'den hat talim etti. 1767 de vefat etti.(...)

***Veliyyüddin Efendi** (ö.1768),İstanbul doğumludur. Ekşizâde namıyla tanınır. Müderrislik, Haremeyn Müfettişliği, Galata, Halep, Mısır ve Mekke kadılığı, Anadolu ve Rumeli Kadiaskerliği vazifelerini yaptı ve 1760'da Şeyhülislam oldu. Kısa bir zaman bu makamda kaldı sonra tekrar bu makama getirildi vefatına kadar bu vazifeyi ifa etti. Ta'lik hattı Durmuşzâde Ahmed Efendi'den öğrendi. Murakkalarının dışında İstanbul'da bazı celi ta'lik kitâbelerine rastlanılır.(.....)

***Ahmed bin Mehmed**,(Ö:1763),İstanbul'ludur. Babası yorgancılık yapardı. Sülüs ve nesih derslerini Hoca Mehmed Râsim Efendi'den meşk etti ve icâzet aldı. Şehid Ali Paşa kütüphanesinin Hafızı kütübü olmuştur. Birçok kitap yazmıştır.

Eski İsmail Zühdü ;nesih -sülüs levha; (Sami Tokgöz Kol.)

***Seyyid Abdülkadir**,(Ö:1733), Kastamonulu olup İstanbulda ip satardı. Suyolcuzade'den ders aldı. Onun vefatıyla Ağakapılı İsmail Efendi'den ders aldı. Her çeşit yazıyı yazardı, ancak celi yazıda çok usta idi. Elli sene yazı yazmış çok sayıda eser bırakmıştır.

***Esmâ İbret Hanım:** (1780-...ölüm tarihi bilinmiyor.) Serhasekiyan-ı hassa Ahmed Efendi'nin kızıdır. Mahmud Celâledin Efendinin de talebesidir. Henüz 15 yaşında hilye yazmış ve büyük takdir almıştır. Bu sebeple ibret-i âlem için kendisine icâzet verildi ve "İbret" lâkabı da verildi. Mahmud Celâledin Efendi'le nikâhlandı. Sülüs, nesih hatlarla eserleri vardır. Eşinin yanında Şeyh Murad Dergâhında medfundur.

***Arapzâde Mehmed Sa'dullah Efendi:** Şehyüslâm Arapzâde Ataulâh Efendi'nin torunudur. İlmiye sınıfına mensup olup, İstanbul kadılığı, Anadolu ve Rumeli

kadiaskerliğinden sonra reisülülemâ oldu. 1843 te vefat etti. Yesâri Es'ad Efendi'den ta'lik hattını öğrendi, icâzet aldı.

***Ebubekir Raşid** (Ö:1782),Konyalıdır. Hâfız idi. Sülüs ve nesih, Hüseyin Habli'den meşk etti ve icazet aldı. Nuru Osmaniye Câmii medresesinde bir odası bulunmaktaydı. İyi bir hattat olarak isim yapmıştır.

***Fatma Şerife Hanım** (on yedinci asrın sonlarında doğmuş) Hırka-i Şerif Şeyhi soyundan gelmiş olan Fatma Hanım, Türk yazı sanatında ehemmiyetli yere sahiptir. Şeyh-ül İslâm Hattat Zeynel Abidin Efendi'den icazet almıştır. Türk hattat hanımların en büyük isimlerinden biridir.

***Haffazâde Hüseyin**, (Ö:1741):Aslen Edirnelidir. Halebiye Câmii hatipliğini yaptı. Hâfız Hacı Mustafa'dan

sülüs ve nesih talim etti ve icazet aldı. Musikiden de anlayan Haffaf-zâde, Gülşeniye tarikine de mensub idi. Yirmiüç Kur'an, yüz delâil ve otuz kadar en'am ile çok sayıda kıt'a ve murakkaları vardır.

***(Eski) İsmail Zühdi** (Ö: 1731) İstanbul doğumludur. Kunduracılık yaparken Yedikuleli Abdullah'tan ders almaya başladı. Daha sonra Ambarizâde İmam Derviş Ali'den ders aldı. Hocasının vefatı üzerine, hocasını yakın arkadaşlarından Mehmed Necib Efendi'den icazet aldı. Mükemmel bir hattat idi.

***İsmail Hakkı Bağdadi**, (Ö:?)Bağdat doğumlu olup doğum ölüm tarihleri bilinmemekte ancak eserlerine bakılarak 18.asrın İkinci çeyreğinde doğduğu tahmin edilebilir. Babası İbrahim Dede Mevlevi Şeyhi idi. Kendisi sülüs ve neshi Mehmed Hilmi'den öğrenmiş ve icazet almıştır. Sultan III. Musatafa adına okunan hutbe dualarını içine alan bir risalesi ve murakkaları, levhaları vardır.

***(Ağakapılı) İsmail bin Ali** ,(Ö:1707);İstanbullu değerli bir hattattı. Ağakapısında hoca olması sebebiyle bu unvan ile anıldı. Derviş Ali'nin talebesiydi. Ve icazeti ondan almıştır. Birçok kitâbesi mevcuttur Hâfız Osman'ın hayranlarındandı. Kırtan fazla Kur'an ve çok sayıda en'am ve murakkaları vardır.

***İbrahim Vahbi**,(Ö: 1714):Hacıoğlu pazarından olan Vahdi Efendi, hat meşkini Siyahi Ahmed Efendi'den talim ederek icazet aldı. Sülüs ve nesih hatlarını da Akbab İmamı Mehmed Efendi'den öğrendi. Bazı eserleri Şehid Ali Paşa Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Çok sayıda eser üretmiştir.

***İbrahim Kürtzâde**,(Ö:1733): Kürtzâde Hâfız efendi diye tanınırdı. Sultan Orhan Câmii hatipliği ve Ulu Camii imâmlığı yaptı. Hâfız Osman'dan meşk etti. Aklâm-ı sitte dışında hurde ve celi yazı da da ustaydı.

***Seyid İsmail Said** (Ö:1779) , İstanbulludur. Sünbüliye tarikine mensup idi. Sülüs, nesih ve celi hatlarının güzelliği karşısında Yedikuleli Abdullah Efendi'den ders görüp icazet aldı. Yenikapı'da şeyhi olduğu tekkede vefat etti.

***Hafız İbrahim** (Ö:1780), Hafız olarak ta tanınan bu zat, sülüs ve nesih İbrahim bin Ramazan Efendi'den öğrenip icazet aldı. Kadı olarak, Anadolu Kazaskerliğinde çalışmıştır.

***İbrahim Namık**,(Ö:1775) :Çocukluğundan itibaren İbrahim Habli'nin derslerini takip etti. Sülüs ve nesih ondan öğrendi. Daha sonra İmrahor İmamı Seyid Abdullah'tan ders ve icâzet aldı. Celi ve müsennâ yazıda üst seviyelere vasil oldu. Nakşibendi tarikine mensup idi.

***İbrahim Rodosi**(Ö:17...),Rodoslu olup İstanbul'da Aksaray civarında ikâmet ederdi. İsmail Zühdi Efendi'den sülüs ve nesih meşk etti. Onun vefatıyla Katipzâde Mustafa Efendi'den ders ve icazet aldı. Bursa'da kadı iken, Asım Seyid Mustafa Efendi'den ta'lik dersi ve icazeti aldı.

***Deli Osman** (İbrahim Afif'in damadı)(Ö:1805) Saray-ı Humâyun hocası Hocapaşalı Hattat İbrahim Afif Efendi'nin damadı olan Deli Osman, bu zatın damadı olmaktan pek iftihar eder bu yüzden de eserlerinin ketebesine "İbrahim Afif Damadı Osman" olarak yazardı. Bazı acaip yadırganan hallerinden dolayı "Deli Osman" lâkabıyla meşhur olmuştur. Yazıyı Çengelköylü Hacızade Mustafa Efendi'den meşk etti. Şeyh Hamdullah tarzında yazan, oldukça iri yarı bir adamdı. III. Selim'in emriyle bir sancak Kur'an'ı yazmış ve mükâfatlandırılmıştı. Doğum tarihi bilinmemektedir

***Mehmed İmamzâde**,(Ö:1751):Beşiktaş'ta imam olan babasından dolayı bu lâkapla tanınmıştır. Sülüs ve nesih hatlarını Tophane Aralık imamın'dan meşk etmiştir.

Mehmed İmam-zade ; İst Üniv küt;A 6512---0001-

*** Seyid Şekerzâde Mehmed Efendi.**(Ö 1752):Doğum tarihi bilinmeyen Şekerzâde Manisa doğumludur. Şeker sattığı için bu lâkapla anılmıştır. Kendisi de eserlerine bu lâkapla imza atardı. İstanbul'a geldikten sonra sülüs ve nesih hattını Abdullah Kırımı'den sonra da Yedikule'li Seyyid Abdullah'tan meşk etmiş ve icazet almıştır. Sultan III. Ahmed'in musahibi Çavuş Ahmed Efendi'nin teşvikiyle, Padişah'ın fermanı üzere Medine'ye giderek orada bulunan Şeyh Hamdullah yazması Kur'anın tıpkısını yazmaya memur edildi ve Şeyh Hamdullah tavrı ile yazmış bulunduğu Kur'an, 1899 Maarif Nezaretince bastırılmıştır.

***Seyid Mehmed (Mestci-zâde)** (Ö:1750):Karamanlı olan Seyid Mehmed, yazı sanatını Alaca Mescid imamı II. Derviş Ali'den meşk etti. Hekim Ali Paşa Camii'nin yapılmasına başlandığı sırada o da bir Kur'an yazmaya

Eğrikapılı Mehmed Rasim:Hattat Aydın Ergun kol

başlamış caminin yapımı tamamlandığı zaman yazdığı Kur'anı bitirip câmiye bırakmış olduğu söylenir.

***Hoca Mehmed Rasim (Eğrikapılı)** (Ö:1755) İstanbul doğumludur. Babası, Eğrikapıda Molla Aşki Câmii imamı olduğundan "Eğrikapılı Çelebi" veya "Eğrikapılı Hoca Rasim" ismiyle anılır oldu. İlk derslerini aynı zamanda bir hattat olan babasından meşk etti. Daha sonra saray hocası olan Seyid Abdullah Efendi'den meşk etti, on sekiz yaşında iken altı yazı çeşitinde icazet aldı. İcazet aldıktan sekiz sene sonra Galata'da açılan Saray-ı Humâyun hocalığına tayin oldu. Sultan III.Ahmed'in de takdirlerine mazhar oldu. Hz.Muhammed'in "İlmi pazartesi günü arayınız; o gün kendini talebeye daha kolay gösterir" manasındaki sözlerine uyararak, talebelerine pazartesi günleri ders verirmiş. Daha sonra Yeni Saray hat hocalığına tayin oldu. Hoca Mehmed Rasim, çok sayıda Kur'an, bin civarı en'am, delail, evrad ve vakfiyeler yazmış, altı yazı çeşitinde murakkalar ve kıt'alar yazmıştır.

***Mustafa Râkım (Taşmektepli)** (Ö:1767) İstanbul doğumludur. Sülüs ve nesihî Yedikuleli Abdullah Efendi'den öğrendi ve icazet aldı. Üstadının yanında ders yardımcılığı etme şerefini kazandı. Aşıkpaşa Camii yanındaki Taşmektepte hat dersi verdiği için bu lâkapla tanındı. Yüz kadar Kur'an yazmıştır.

***Arapzâde Mehmed Bin Ömer**(Ö:1715).Eyüp doğumlu olan Arapzâde, Recep Halife'den ders aldı. Suyolcu Mustafa Efendi'den de icazet aldı. Rekor sayılabilecek kadar (477) aded Kur'an yazdı. Üsküdar Valide Câmiinde bulunan Kur'anlar onun yazmasıdır.

***Mehmed Şehri** (Ö:1740),İstanbulludur. Usturacızâde olarak meşhur idi. Sülüs ve nesihî Mehmed Giridi'den meşk etti, icâzet aldı. Hâfız Osman vadesinde eserler verdi. Ona yaklaşılabilmek için gayret sarfetti. Ömrü kısa sürmüş ve ancak üç Kur'an yazabilmişti. Bunun dışında en'am, delâil, kıt'a ve murakkalar yazmıştır. Tasavvuf erkânındandı.

***Seyyid Mehmed Nuri (Câbi-zâde)** (Ö:1787),Halim selim bir zat olarak tanınır ve ketebesini Câbizâde olarak imzalar. Fevkalâde kabiliyeti sebebiyle kısa bir zamanda ders aldığı üstâdlarının fevkinde yazdı.

***Mehmed Giridi**,(Ö:1751),Giritli olması sebebiyle bu lakâbla tanındı. Hâfız Osman'dan ders görüp icazet aldı. Yeniçeri ağalarının müezzini olduğundan Ağakapısında bir oda tahsis edilmişti.

***Mustafa (Kâtipzâde)** (Ö:1759),İstanbulludur. Babası Tersane-i Amire kâtiplerindendi. Bu yüzden ketebelere Katipzâde olarak imza atmıştır. Sülüs ve nesihî İsmail Zühdi Efendi'den meşk ederek icazetini aldı. İbrahim

Hanif Efendi'den de tuğra çekmeyi öğrendi. Tarikat ehli bir zat idi ve bir çok talebe ondan ders ve feyz almıştı.

***Hâfız Yusuf** (Ö:1786),Peştamal satan bir tüccarın oğlu idi. Hafız olduktan sonra, hüsn-i hat dersi almaya merak sarmış ve İbrahim Rodosî'den icâzet almış ayrıca Hoca Rasim Efendi'den hattın inceliklerini tamamlamıştır. Galata Sarayı'nda hat hocalığı yaptı.

***Salih Efendi** (Ö:1795 kesin değil) ,Sülüs ve nesihî Hüseyin Hablî'den öğrendi. Çok çalışkan ve velüt bir hattattı. Medine'ye yerleşti.

***İbrahim Afif** (Ö:1767),Hat meşkini Hüseyin Hablî'den aldı. İstanbulludur. Bu zatı meşhur eden damadı Deli Osmandır. O, yazılarının altına daima "İbrahim Afif damadı Osman"olarak imza atardı.

***Dedezâde Seyyid Mehmed Said:** İstanbul'da doğmuş olup tam olarak, Dedezâde Mehmed Said b. Mustafa Efendi olarak yâd edilir. Katipzâde Mehmed Refii Efendi'nin talebesi İsmail Refik tarafından yetiştirilmiştir. Aynı zamanda kendisi de Yesâri Esad Efendi'nin hocasıdır. 1759'da İstanbul'da vefat etti.(.....)

18.Asrın Ta'lik Üstadı:

***Mehmed Esad Yesâri** (Ö:1798) İstanbullu olan Mehmed Yesâri, vücudunun sağ tarafı inmeli olarak dünyaya geldiğinden yazıyı sol eliyle yazma gayretinden kendisi solak manâsına gelen "Yesâri" olarak tanınmıştır. Babası bir gün kendisini devrinin talik hatta tanınmış hocası olan Veliyyüddin Efendiye götürerek birkaç meşk dersi vermesini rica eder. Veliyyüddin Efendi, çocuğun inmeli haline bakarak "Bunda istidat yok" der, bunun üzerine baba oğul gene devrin tanınmış talik hattatlarından Seyyid Mehmed Dedezâde'ye giderler. Dedezâde derviş tabiatlı bir zat, bu talebi kırmaz ve ders vermeyi kabul ederse de akli pek yatmaz. Çocuğa bir meşk vererek "işte buna benzeterek yaz bana getir"der. Çocuk iki ay boyunca uğraşır yazılar yazar ve iki ay sonra yazdıklarını hocasına getirip gösterir. Yazılar, hocasının yazdıklarına o kadar çok benzer ki Dedezâde, cam üstüne koyar oradan kopya çekmiş zannederek, "Oğlum, bunları burada da bir kere daha yaz bakalım" der. Esad Efendi elleri titreyerek çabuk çabuk yazıları bir defa daha yazar. Dedezâde şaşırarak, "Evlât, bu sana Allah vergisi bir istidattır." der ve ona yazıyı başaracağını söyler. Esad Efendi kısa bir zaman sonra icâzet alır.

İcâzet verilirken devrin meşhur hocalarının davet edilmesi adet olduğundan Dedezâde, Veliyyüddin Efendi'yi de davet eder. Bir nevi imtihan sayılan bu törenlerde icâzet alacak olan şahıs, beş-on levha yazar, davetli hocalarda bu levhaların altlarına birkaç satır icâzetle alâkalı verildiğine dair yazı yazarlardı. Esad Efendi hocaların huzurunda

yazmış olduğu levhaları, Veliyyüddin Efendi'ye takdim ettiğinde, Veliyyüddin Efendi bir müddet yazıları hayranlıkla seyreder, sonra gözyaşları ile "Bu çocuğun hocası olma şerefi bana gelecekti, bilemedim" diyerek üzüntüsünü açığa vurur.

Esad Yesâri, kadılık ta yapmıştır. II. Mustafa devrinde itibar görmüştür. Talik yazıda çok güçlü idi ve devrinin hattatlarına üstünlüğü tartışılmaz olmuştur. Hatta devrinin İmad'ı sayılan meşhur Veliyyüddin Efendi "Cenâb-ı Hak, bu zatı bizim kibirli burnumuzu kırmak için göndermiştir" demek gönül açıklığını göstermiştir. Gün geçtikçe itibarı artan Yesâri'nin, kadılık rütbesi de yükselmiştir. Birçok mabette yazısı, kasideleri vardır. Pek çok kıt'ası, meşk hatları ve yazıları vardır. Çok sayıda talebe de yetiştirmiş olup 1798 de vefat etti.

talik hatla -zerendud besmele girsin

***Kebeci-zâde Mehmed Vasfi** ,(Ö:1831): Saray-ı Amire II.hat hocası idi. II.Mahmud'un, Mustafa Râkım'dan önceki hocası idi. Mehmed Vasfi, icâzetini Ebu Bekir Raşid Efendi'den almıştır. Çok yazan bir hattat olup, 20 Kur'an, 3 şifa, 150 civarında delâil ve enam, 1150 Duanâme, 250 Hilye, 250 civarı murakka ve 3000 e yakın kıt'a yazmıştır.

***Mehmet Efendi:**(Ö. 1759):Künyesi "Mehmed b. Pîr"dir. Mehmet Efendi, "Pir Ağazâde" diye şöhret bulmuştur. Hüsn-i hat tahsili için İstanbul'a gitmiş ve Mehmed Râsim Efendi'den meşk ederek icâzet sahibi olmuştur. Diğer ilimlerde de kemali olup Nahifi Süleyman Efendi'den Farsça öğrendiği bilinmektedir

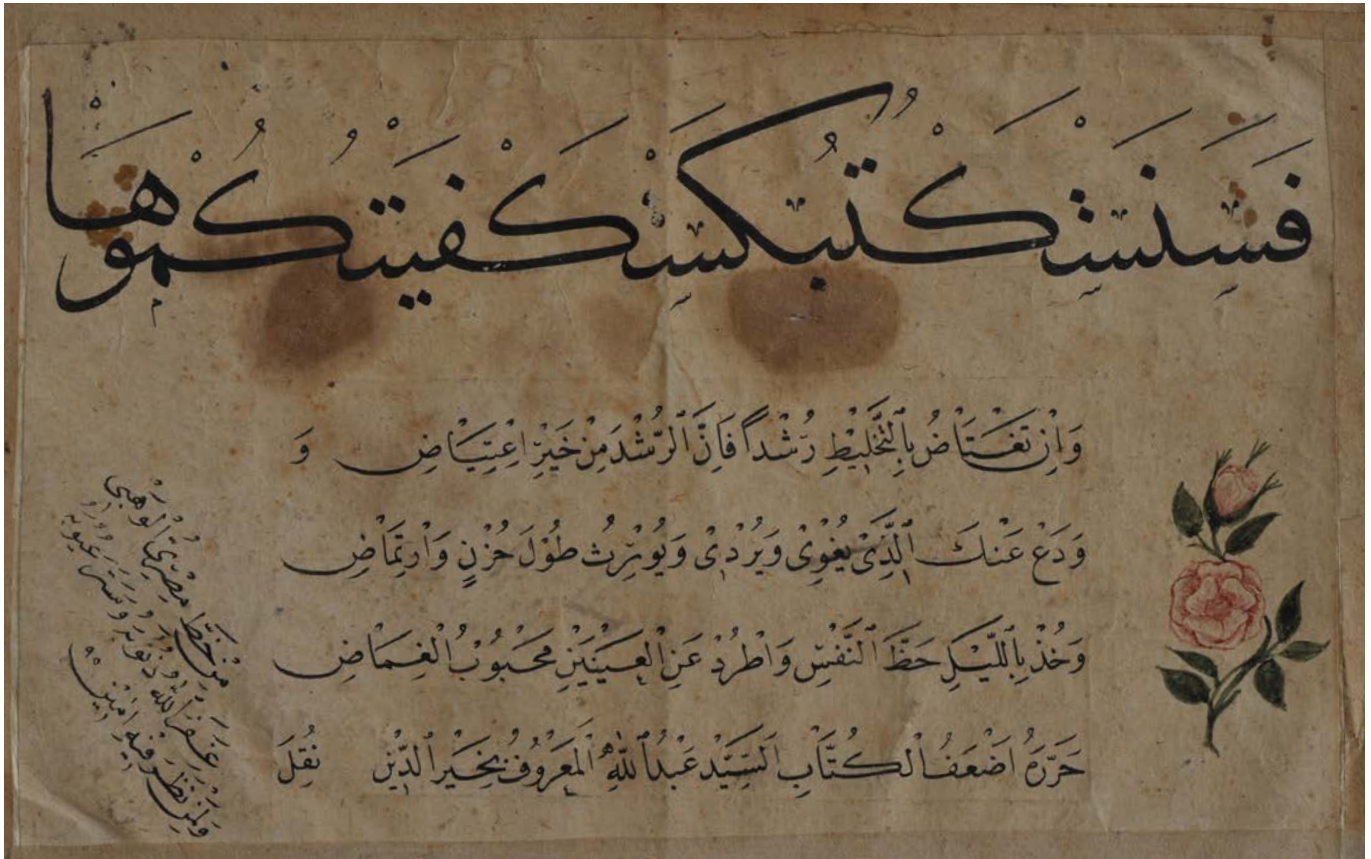
***Abdurrahman el-Müzezzib** (ö...):Hacı Hamza Câmiî'nin müezzini olup "Süleymaniyeli Abdî Çelebi" unvanıyla tanınmıştır. Tezhîb ve cildi Bosnalı Hasan'ın talebesi olan Salih Çelebi'den öğrenmiştir. Bu

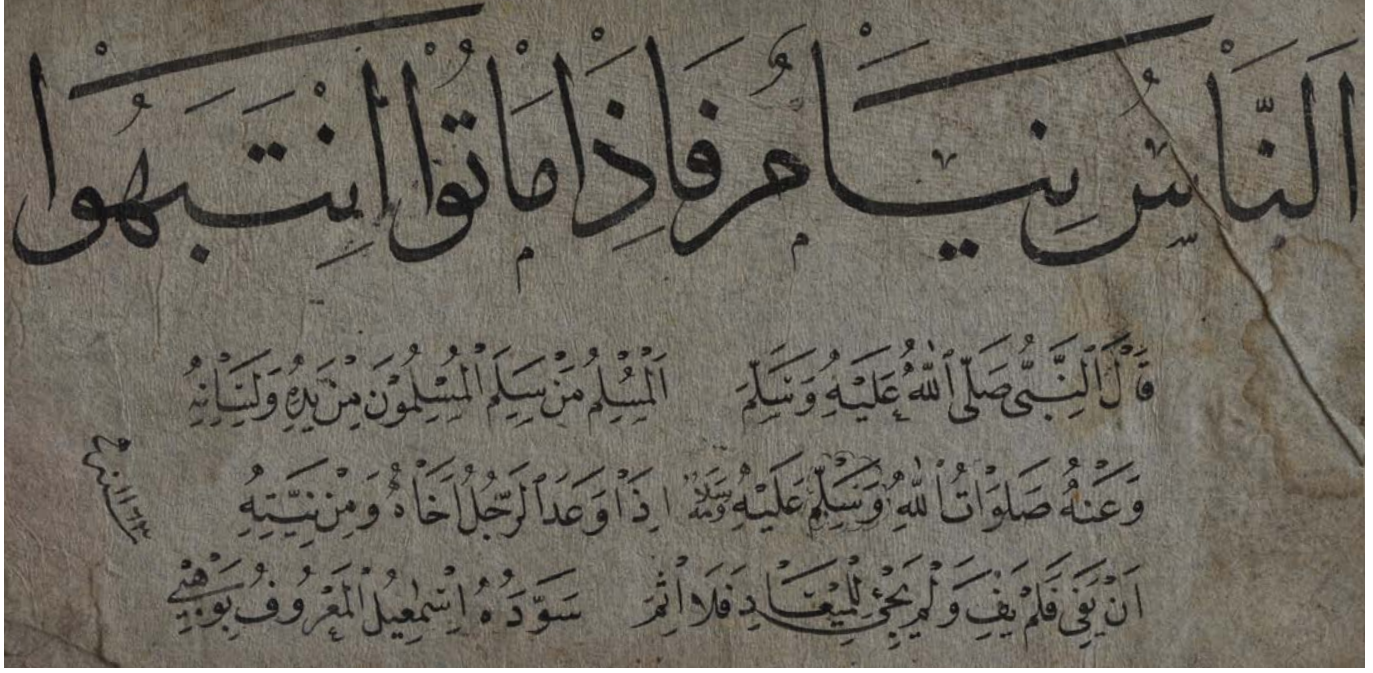
sanatların üstadlarından Haydarpaşalı İbrahim Çelebi de Abdurrahman Efendi'nin kıymetli bir talebesidir. Abdurrahman Efendi hüsn-i hattın sülüs ve nesih kalemlerini Suyolcuzâde Mustafa Efendi'den görüp izin almak suretiyle kemâl derecesine ulaşmıştır. Aşağıdaki tarih mısrası uğur niyetiyle söylenmiştir

***Abdülkadir Efendi :**(Ö1733) Seyid Abdülkadir Efendi, Kastamonu'dan İstanbul'a gelip Zindan Kapısı'ndaki bir ipçi dükkânında uzun müddet geçimini sağlamaya çalışmış, bu işi bırakıp Kasımpaşa'da yerleştiği sıralarda işleri yoluna girmiş ve Suyolcuzâde Mustafa Efendi'den hüsn-i hat meşk etmiştir. Üstadı vefat edince kalan kısmını Ağakapılı İsmail Efendi'den tekmil edip izin ve icazet sahibi olmuştur. Her kalemde seçkin bir hattat olan Abdülkadir Efendi'nin celfleri diğer yazılarından çok daha üstündür. Elli sene kadar hat sanatında eser bırakmak için gayret sarfeden Abdülkadir Efendi 1733 tarihinde vefat etmiştir.

***Ebûbekir Efendi** (ö.1719) Doğum tarihi belli olmayan Ebubekir Efendi sülüs ve nesih kalemlerini zamanın üstadı Ramazan Efendi'den öğrenip Mimâr Acem Zaviyesi yakınında bulunduğu için bu zaviyenin şeyhi Habîbî İsmail Dede Efendi'den tarikat almıştır. 1719 tarihinde vefat edip mürşidinin kabrinin yanına defnedilmiştir.

***Hüseyn Efendi (İmam-ı Sultanî):** (ö. 1768) Doğum tarihi belli olmayan Hüseyn Efendi, Kastamonu'dan İstanbul'a gelerek hüsn-i hattı Mehmed Râsim Efendi'den meşk edip izin aldıktan sonra Dergâh-ı Âlî Yeniçeri Ağalarından birinin imamlığı hizmetinde bulunmuş, ocak imamlığından emekli iken Torun Mehmed Efendi yerine saraya önce ikinci, sonra da birinci imam tayin edilmiştir. Sekiz senede medrese tahsilini ikmal ederek İzmir kadısı olmuş, imamlıktan azledilince önce Şam, sonra Medine kadılığına getirilmiş, hacdan sonra Üsküdar'a geldiğinde 1768 tarihinde orada vefat etmiştir.

***Hüseyin Yüsrî.**(Ö.1750 sonrası) Doğum tarihi belli olmayan Hüseyin Yüsrî hakkında künyesi «Hüseyin Yüsrî b. Halil»dir. Babası Halil Efendi Kastamonu Câmi-i Kebîrinin hatibi olduğu için, "Hatipzâde" diye tanınmıştır. Hüsn-i hattı Şekercizâde Seyid Mehmet Efendi'den meşk edip Teberdârân Ocağı'na girmiş fakat ekmeğini oradan kazanamadığı için sadrazam Mustafa Paşa dairesinde Enderun Ağaları grubuna katılmıştır.

***La'î Mehmed Efendi ,(ö. 1700)** Edirne'ye gidip Gülşeniye meşayihinden Şeyh Mehmet Sırrî'nin hizmetine girerek çile çıkarmış, tarikatın diğer icaplarını da ikmal etmek suretiyle halife olmuştur. Daha sonra İstanbul'a gidip Sünbülüye şeyhlerinden Koca Mustafa Paşa şeyhi Seyyid Alaeddin Efendi'den feyz almış, Balat şeyhi Seyyid Hasan Nuri ve Manisa şeyhi Hasan Kenzî vb. ile birlikte tekrar halvete girerek halife olmuştur. Bu esnada seyyid Hasan Efendi'den meşk etmek suretiyle hat sanatını da elde etmiştir. Hacca gidip döndükten sonra yine Edirne'ye vararak Gülşenî Dergâhı'na girmiş, Kutbî Efendizâde Şeyh Seyyid Ali Efendi vefat edince onun yerine dergâhın şeyhi olarak altı sene hizmette bulunmuştur. (aralık 1700) Vefat edip dergâhın haziresine defnedilmiş

***Ani Hatun** (?-1710), Şair ve hattattır. Doğum tarihi bilinmemektedir. Asıl ismi Fatma'dır. Amasyalı Mihri Hatun tarafından yetiştirilmiştir. Kültürlü bir ailenin kızı olarak İstanbul'da doğdu. Akıllı, bilgili ve eğitilmiş olan Ani Hatun, "Hace-i Zenan (Kadınların Hocası)" lâkabıyla anılmıştır. Arapça öğrendi, doğu ve batı edebiyatlarıyla ilgili çalışmalar yaptı. Bir divanı olduğu sanılıyor fakat

bu divan bulunamamıştır. Usta bir hattat olarak da ün yapmıştır. Bazı araştırmacılar Ani Hatun'un hattatlığının şairliğinden bile üstün olduğunu belirtirler. Yenişehir-Fener'de vefat etti.

19.Asır Hat Sanatı:

19. asır, İslâm hat sanatının her yönüyle zirveye vasil olduğu bir zaman dilimidir. 7.asırdan itibaren süzûle süzûle adeta imbikten geçerek her yönüyle estetik güzelliğe adım adım yaklaşan, yepyeni değerler kazanan bu emsalsiz sanat, 19. asırdan 20. asrın ilk çeyreğine kadar gerek fiziki ve gerekse ruhi zirvesinde tahta oturmuştur. Bu asırda müthiş bir zevkin, zerâfetin ve artistik dehanın doruk noktasına onu taşıyan isimlerin her biri, göz kamaştıran eserler vermişlerdir. 19. asrın başlarında iki önemli ismin kurduğu mektep öne çıkar. Bunlardan birisi Mutsafa Râkım Efendi mektebidir. Diğeri ise Mahmud Celâleddin mektebidir. Celi yazıda, sülûste ve tuğrada, o devreye kadar hiçbir hattatın yetişemediği derecede fevkalâdelik meydana getiren Râkım'la beraber celi ve tuğrada eski anlayış ve tarz sona ermiştir. Sultan II. Mahmud'da Râkım'ın talebeliğini yapmıştır.

Son derece sert ve haşin bir tabiatı olan Mahmud Celâledin ise, sanki bu tabiatını yazısına yansıtmıştır. Bu üslup daha sonra pek devam etmeyecek gibi idiyse de Sultan Abdülmecid'in, Mahmud Celâeddin tarzında yazması, padişahın vefatına kadar bu mektebi devam ettirmiştir. Sultan'ın, Celâleddin tarzını devam ettirmesi

ve bu tarzı benimsemesi birçok sanatkarın da bu yönde yazı yazmasına sebep olmuştu. Daha sonra bu tarz üslup terk edilmiştir. Râkım yolu ise, talebelerinden Haşim ve Recai Efendiler tarafından yürütülmüş, ancak yüz yılın son çeyreğinde onun esas temsilcileri olarak, Sâmi Efendi, Çarşambalı Arif ve Nâzif Bey olarak ortaya çıkar.

19. asrın mümtaz şahsiyetleri arasında sülüste letâfet sahibi iki isim görülür. Kazasker Mustafa İzzet Efendi, diğeri Mehmed Şevki Efendi'dir. Tabii ki bu iki zatın yetiştirdiği isimler olarak, Şefik Bey, Muhsinzâde Abdullah, Abdullah Zühdi, İlmî Efendi, Hasan Rıza, Burdurlu Hafız Osman ve Haydarlı Ali Efendiler Kazaskeri; Bakkal Arif, Fehmi Efendi gibi şahsiyetler de Mehmed Şevki Efendi'nin tarzlarını taşımış ve temsil etmişlerdir.

19.Asrın önemli simaları

***Sultan Abdülmecid:** Sultan II. Mahmud ve Bezmiâlem Valide Sutan'ın oğludur. 1 Temmuz 1823 de tahta çıktı. Konuşacak ve okuduğunu anlayacak kadar Fransızcaya hakimdi. Avrupadaki neşriyatları takip eder, temas ettiği yabancılarla çeşitli konularda tartışırdı. Batı musikisine vakıftı. Saltanatının ilk yıllarında Kaptan-ı Derya Ahmed Fevzi Paşa'nın ihaneti ile Osmanlı donanması Mısır'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya teslim edildi. Osmanlı Devleti ordusuz ve donanmasız kalmış bu yüzden Mısır'da Kavalalı sülâlesinin Mısır valiliğinin babadan oğula geçmesini ve Kavalalı hanedanının kurulmasını kabul mecburiyetinde kaldı. Tanzimat Fermanı ilân edildi. Rusya'nın Eflak Boğdan'ı işgal etmesiyle 1853 de Kırım Harbi patladı.

Abdülmecid devrinde islahat hareketleri önem taşıyor. Padişah, şeriata tam manâsıyla bağlı idi. Yaptığı icraatların ve düzenlemelerin şeriata uygun olmasında son derece dikkatli idi. Avrupa hükümet şekillerini incelemiş, başta

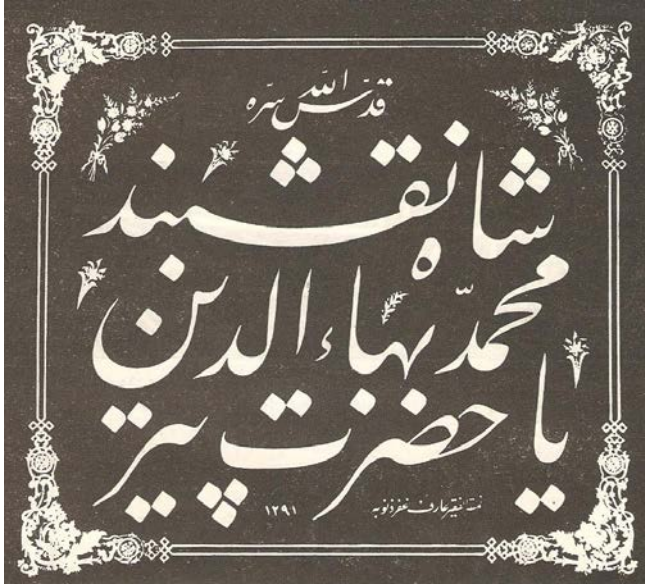
demiryolu olmak üzere bütün medeni vasıtaları almaya gayret etmekteydi. Zaman zaman halk arasına karışır, dertleriyle yakından ilgilenir, eğitimi teşvik ederdi. Ülke içinde gezilere de çıktı. Harb Akademisi onun zamanında kuruldu. Ziraat, orman, telgraf mekteplerini kurdu. Kız Rüştiyesi açıldı. Maarifte, idari sistemde geniş çapta yeniliklere gidildi. Otuz sekiz yaşında vefat etti.

***Sultan II. Mahmud (1784-1839)** II. Mahmud, Hüsn-i hattı önce Gebecizâde Mehmed Vasfi Efendi'den, daha sonra Mustafa Rakım Efendi'den meşk etmiştir. Hususiyetle nesih, sülüs ve celi sülüsle meşgul olmuştur. II. Mahmud Han'ın fevkalâde güzel celi sülüs levhaları günümüz de birçok İstanbul câmileri ve müzelerinde bulunmaktadır.

***Abdülfettâh Efendi (Ö:1896)** Sakız adasında doğan Abdülfettâh Efendi, küçük yaşta İstanbul'a getirilmiş, Hüsvrev Paşa'nın himayesinde eğitim görmüştür. Hattat Mustafa Şakir Efendi'den sülüs, nesih ve celi sülüs dersleri almış, 1847 de icazete hak kazanmıştır. Sadaret Mektubi kalemine tayin olmuş daha sonra da Anadolu'da muhtelif memurluklarda vazife almıştır. 1857de Darphane-i Amire'de madeni para ressamı olmuştur. Bu hususta ihtisas için Viyana ve Paris'e gönderildi. İstanbul Vaniköy'de 1896 da vefat etti.

***Çırçırılı Ali Efendi (ö.1906)** Çırçırılı Ali'nin tam ismi, Mehmed Ali Efendi (Haydarlı) olmasına rağmen Çırçırılı olarak tanınmaktadır. Maliye Nezaretinde memurluk yapmıştır. Şefik Bey'in en kıymetli talebelerindenir. Celi sülüs ve nesihfe fevkalâde usta olan Çırçırılı, mükemmel istifleriyle de tanınmıştır. Yazıya olan düşkünlüğü onu fevkalâdeleştirmi, Sâmi Efendi'nin de takdirlerini kazanmıştı. Şabaniye tarikatına mensuptu. Aynı dergâhta vefat etti.

***Çarşambalı Hacı Arif**(Ö: 1892) Çarşambalı ismiyle anılmasının sebebi, İstanbul Çarşamba semtinde oturması sebebiyledir. Sülüs, nesih yazıları Mustafa Râkım'ın talebesi Haşim Efendi'den, ta'lik hattı ise Kıbrısîzâde Hakkı ve Ali Haydar Bey'den meşk etti. Çarşambalı, celi sülüs ve müsennâ yazıları pek sever ve bunlarda da oldukça maharet sahibi, usta idi. Ayrıca tuğra çekmekte de mahirdi. Kabri, Eyüp civarında "Yâ Vedud" kabristanındadır. Özbekler Tekkesi şeyhi Edhem Efendi ve Hattat Hulusi onun talebelerindendir. Çarşambalı Arif'in aynı yüz yıl içinde yaşayan hattatların imzasız yazılarını uzaktan bile tanıyabildiği söylenir.

***Muhsinzâde Abdullah Efendi** (1832- 1899) Kazasker Mustafa İzzet Efendi'nin, Şefik Bey'den sonra en önemli talebesidir. İstanbul Kuruçeşme doğumludur. 11 yaşındayken Beşiktaş'ta Kapı Ağası Mektebine girdi. Burada Hafız Mehmed Efendi'den sülüs ve nesih meşk etti, icazet aldı. Sonra Kazasker İzzet Efendi'ye çirak oldu. Vefatına kadar Şefik Bey'le beraber Kazaskerin yanından ayrılmadı. Padişah tarafından kendisine Reisül Hattatin ünvanı verildi.

***Ahmed Râkım** (Ö:-1865) Rüşdiye Mektepleri'nin bazılarında hat hocalığı yapmıştır. Hattat Haşim Efendi'nin talebesidir. İcazeti Amme suresini yazarak almış olan bu zat kayıtlarda Küçük Râkım olarak geçer. Beş şifa-i şerif, çok sayıda delâil yazmıştır. Hırka-i Şerif Câmii'ndeki besmele ona aittir. Yazmış olduğu bir Kur'an-ı Kerim'in de Sultan Mahmud Türbesinde olduğu rivayettedir.

***Bakkal Arif Efendi** (1830-1909): Hacı Arif Efendi, Filibelidir. Emir Şeyhleri olarak bilinen aileden Süleyman Efendi'nin oğludur. Medrese tahsili yaptı. İlk hat derslerini ve icazeti Filibe'de Yürüyüş Câmii hatibi Hattat Hâfız Efendi'den aldı. 93 Harbi'nde İstanbul'a göç etti. Saraçhane'de bakkal dükkânı açtı. Şevki Efendi'den ders ve icazet aldı. İcazeti hilye tarzında olup Topkapı Sarayı'ndadır.

***Abdullah Zühdi Efendi:** Şam şehrinde doğduğu rivayet edilir. Bir müddet Kütahya'ya yerleşmiş daha sonra İstanbul'a gelmiştir. Eyüplü Raşit Efendi'den meşk etti. Ancak onun vefatıyla Kazasker Mustafa Efendinin talebesi oldu.

***Alâaddin Bey** (Ö: 1887), Mızıka-i Hümayunda Esvab Emimi ve Sağ Kol Ağası idi. Yazıyı Şefik Bey'den öğrenip icazet almış ve birçok talebe yetiştirmiştir. Çok sayıda celi, sülüs ve nesih kıt'aları vardır. Devrinin güzel yazı yazarlarındandı.

***Arif Hikmet** (Ö:1918), İstanbul'a geldikten sonra Enderun'a girdi. Bakkal Arif Efendi'den meşk etti. Medrese-tül Hattatin de müdürlük yaptı.

***Ali Vasfi** (Ö:1837), Ömer Vasfi Efendi'nin talebelerinden değerli hattattı. Galata Sarayı Hocası idi. İsteyenlere de ders verirdi. Birçok murakka ve kıt'a yazısı vardır.

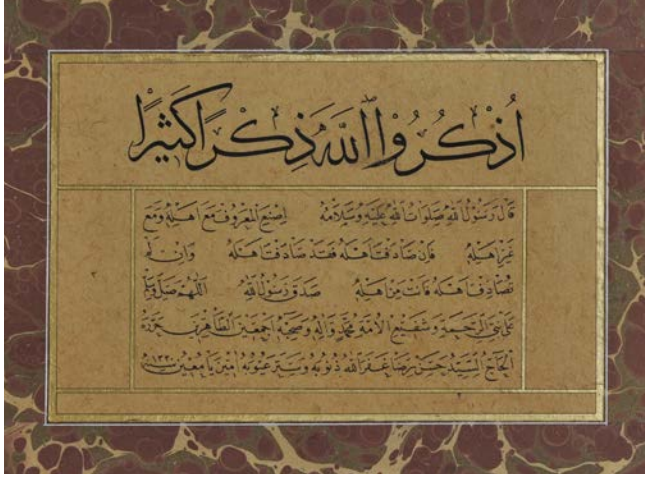
* **Feride Hanım** (1837-1903) Kastamonu eşrafından Baharzâde Hamamî Mehmet Raşit Efendi'nin kızı olarak, Kastamonu'da dünyaya gelen Feride Hanım, yedi yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezbereyerek hâfız olmuş, babasından Arapça ve Farsça'yı öğrendiği gibi, sülüs ve nesih yazıları da meşketmiş, icazet aldıktan sonra sekiz mushaf ve bir Muhammediye yazmıştır. Kadın divan şairlerimizden biri olup, Tuhfe-i Vehbi'yi okuduğu sıralarda şiire ilgi duymuş, bir süre sonra da babasının şiirlerine nazireler yazmaya başlamıştır.

Ali Raif Efendi ile evlenmiş, 1852'de eşiyile birlikte Kastamonu'dan İstanbul'a gitmiş, sonra yine eşiyile birlikte Batum'a geçmiş, geri dönüşleri sırasında 1858'de eşi Kastamonu'da vefat etmiştir. Yirmi bir yaşında dul kalan Feride Hanım, bir daha evlenmemiştir. Hastalığı sebebiyle, baba ocağı Kastamonu'ya dönmüş, 1878'de babasının vefatına çok üzüldüğünden dolayı inzivaya çekilip içe kapanık bir hayat sürmüştür. Şabaniye tarikatına mensup olan Feride Hanım, hayatının geri kalan günlerini zikir ve tesbih ile geçirmiştir. 1903'te vefat etmiş, Yakup Ağa Camii haziresinde babasının ve annesinin yanına defnedilmiştir.

***Fehmi Efendi**, (1860-1915), İstanbul doğumludur. Valde Mektebi hocalarından İbrahim Hilmi Efendi'nin

oğludur. Hafız idi. Çok güzel Kur'an okurdu. Hat meşkini Şefik Bey'den aldı. Kur'an tasih heyetinde aza idi. Büyük bir yangında her şeyini kaybetti, hayatını yazı yazarak kazandı.

***Hacı Hasan Rıza Efendi:** (1849-1920) Üsküdar doğumlu olan Hasan Rıza, ilk tahsil senelerinden itibaren hüsn-i hatta alâka duydu. Yahya Hilmi Efendi dahil bir çok hattattan meşk etti. Babasının Tırnova'ya tayin edilmesiyle oraya gitti. Tekrar İstanbul'a geldiğinde (1865) Muzika-i Hümâyun'a kaydoldu. Burada Mehmed Şefik Bey'den meşk etti, onaltı yaşında icazet aldı. Şefik Bey, Kazasker Mustafa Efendi'den faydalanmasını sağladı. Sâmi Bey'den ta'lik hattını meşk etti. Muzika-i Humâyun imamlığına tayin edildi. Medrestü'l-Hattatin'de sülüs-nesih, hat hocalığına tayin edildi. 1920 senesinde vefat etti. Rumelihisarı yanındaki kabristana defnedildi. Celi sülüs, sülüs, talik, celi ta'lik yazılarla çok sayıda eserler vermiştir. Buna rağmen şöhreti nesih hattatlığındadır.

***Halil Şükrü** (Ö: 1851) Bursalıdır. Şeyh Süleyman Vehbi el Kadiri adında bir zattan meşk etmiştir. Nakşibendi tarikine mensup idi. Mektebi Maarifi Adliye'de meşk hocası idi. Aynı zamanda hafızdı.

***Haşim Efendi** (Ö:1845), Mustafa Râkım Efendi'nin kölesi idi, sonra manevi evlâdı oldu. Son derece değerli bir hattattır. Râkım'ın talebesidir. Darphanede para ressamı oldu daha sonra Şef olmuştu. I.Sultan Mahmud Türbesi yazıları onundur. Sülüs, nesih, Celi hatlarda ve tuğra çekmekte usta idi.

***Hasan Sırrı Efendi** (1836-1907) Süleymaniye müderrislerinden Mehmed Emin Efendi'nin oğludur. İst. Boğaziçi Yeniköy'de doğdu. Orada İbtidai mektebinde okudu. Hafız oldu. Yeniköy Tarik-i Rufai Dergâhı Şeyhi Mehmed Emin Efendi'den yazı meşk etti, icazet aldı. Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den istifade etti. Tarik-i Mevlevî'ye de çalıştı. Sümbül Efendi dergâhında vekâleten zakirbaşı oldu. Sesi de güzel olduğundan hakkını vererek ilahi ve durak okurdu. Musikiye hakim olup epey talebe yetiştirdi. Ahkâm-ı Adliye nezaretine kitabetle girdi. Daha

sonra Meclis-i Ticaret icrâ dairesine nakil ve icrâ memuru oldu. 1907'de vefat ederek, Rumelihisar Kabristanına defnedildi.

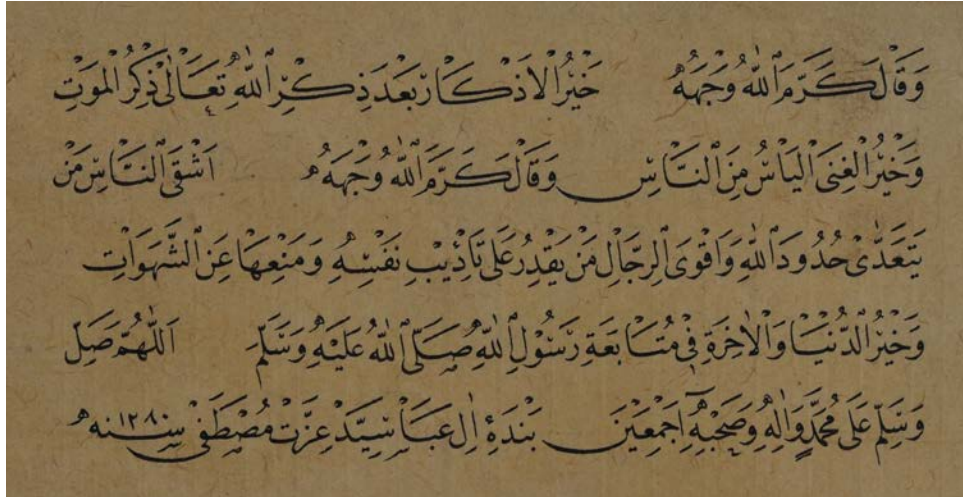
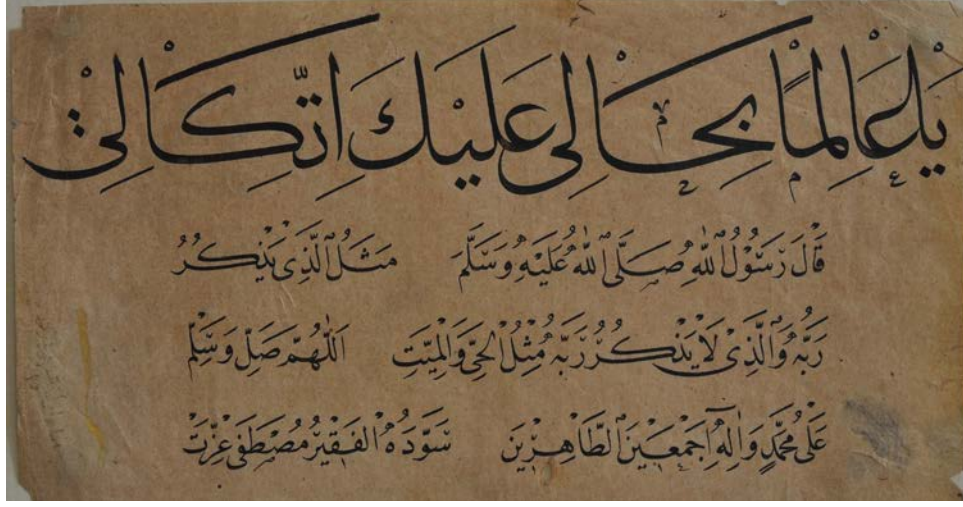

*** Hacı Mehmed Nâzif Bey** (1846-1913):Hacı Nâzif, Rusçuk doğumludur. Ailesi ile birlikte İstanbul'a gelmiş, Enderun-u Humayun'da Burdurlu Abdülhad Vahdeti'den yazı talim etmiştir. Sonra Sâmi Efendi'ye devam ederek ondan ta'lik icazeti aldı. Celi yazılarında Sâmi Efendi'nin tesiri görülür. Aklâm-ı sitteyi aynı kudrette yazabilen hattatlarımızdandı. Erkân-ı Harbiye Matbaasına hattat olarak girmiş, vefatına kadar orada çalışmıştır. Sülüs, nesih ve celi yazılara çok hakimdi. Ta'lik yazıda da çok mahir idi. Kabri Beşiktaş Yahya Efendi Dergâhı kabristanındadır.

***Hafız Hasan Tahsin** (1847-1912) İstanbul Tophane'de doğdu. Sülüs ve nesih Şefik Bey'den, ta'lik yazıyı ise Sâmi Efendi'den meşk etti. Rik'a da yazardı ve bir çok mektepte yazı hocalığı yapmıştı. Cağaloğlu'nda bulunan Mahmud Nedim Paşa Türbe yazısını da yazmıştır. 1912 de vefat etti.

***Kazasker Mustafa İzzet** (1801-1876) Tosya'da 1801 senesinde doğdu. Küçük yaşta annesi tarafından babasının vefatıyla İstanbul'a gönderildi. Fatih Medreselerinde ders aldı. Musiki ile meşgul oldu. Sultan II. Mahmud'un emriyle Enderun-u Humâyunda ve daha sonra da Galatasaray'da eğitim aldı sülüs nesih yazılarını Çömez Mustafa Vasıf, talik ve celi ta'lik hattını da Yesârîzâde Mustafa İzzet'den öğrendi. İzzet mahlâsını aldı. 8 sene Eyüp Câmii hatipliği, şehzâdelerin yazı hocalığını, Meclis-i Valâ-yı Aklâm-ı Adliye üyeliği, Rumeli Kazaskerliği vazifelerinde bulundu. Yetiştirdiği talebeler arasında da Şefik Bey, Abdullah Zühdi, Hasan Rıza, Kayışzâde Hafız Osman Nuri gibi hat sanatında isim yapmış şahsiyetler bulunmaktadır. Ayasofya Camii'nde bulunan Allah, Muhammed, Ebu Bekir, Ömer, Osman ve Ali levhaları onundur. On iki civarında Kur'an yazmış, otuzun üzerinde enâm, iki yüzü aşkın hilye ve çok sayıda kıt'a ve murakkaya imza atmıştır. Mustafa İzzet Efendi aynı zamanda devrin önde gelen musikîşinaslarındandı. Karaca Ahmed Kabristanında gömülüdür.

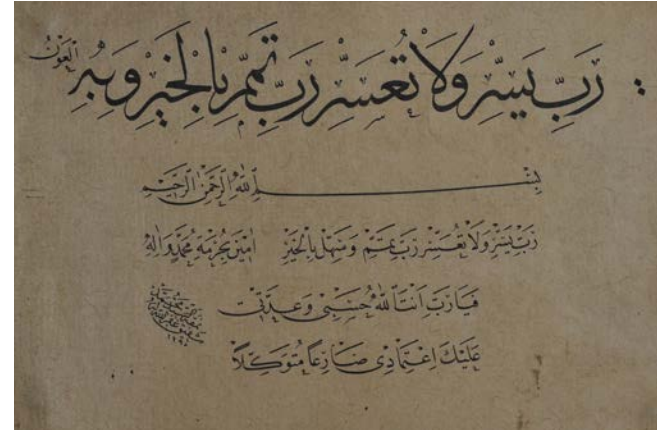

***Mahmud Celâleddin** (Ö:1829)Eyüp Şah Murad tekkesi mensubu idi. M.Celâleddin, sert tabiatlı olduğundan meşk için gittiği Yamakzâde Salih ve Ebubekir Reşit Efendi'ler, kendisine ders verme -mişler, o da eve kapanarak eski üstadların yazılarını inceleyip kopya ederek hatta çalışmış, böylece kendisini geliştirmiş, Şeyh Hamdullah ve Hâfız Osman'ı ilham almış kendince bir ekol kurmuştur. Aynı yıllarda yaşayan Mustafa Râkım ile yazıları karakter itibarıyla da birbirlerine zıddır. Mahmud Celâleddin'in sert mizacı yazılarına da yansır. İmzasını genel kaidelerin dışında eserlerinin muhtelif yerlerine attığı görülür. Eyüp Câmii İmaretinin iç kitâbeleri, Mihrimâh Sultan Türbesi'nin yazılarını yazmıştır. 1829 senesinde vefat etmiş, Şeyh Murat Tekkesi Kabristanına defnedilmiştir.

***Seyyid Hacı Mehmed Hulusi Efendi** (ö.1874) Kastamonu doğumlu olup, bu beldenin Seyyidler köyünde doğmuştur. Mehmed Hulusi, Mahmud Raci Efendi'den, Aliyül-Vasfi Efendi'den sülüs, nesih meşketti. Ragıp Paşa Medresesi'nde birinci hafız-ı kütüb, Hekimoğlu Ali Paşa Camii'nde hatip, Tophane Nusretiye Camii'nde

senelerce kürsü şeyhliği yaptı. Hattat Şevki Efendi onun yeğeni ve talebesidir.

***Mehmed Şefik Seyfi Bey** (1873- 1901) İstanbullu olup, sülüs ve nesih derslerini Yahya Hilmi Efendi'den almıştır. Soğukçeşme Rüşdi-i Askeri Mektebinde güzel yazı hocalığı yapmıştır. Eserlerine özel koleksiyonlarda rastlanmaktadır.

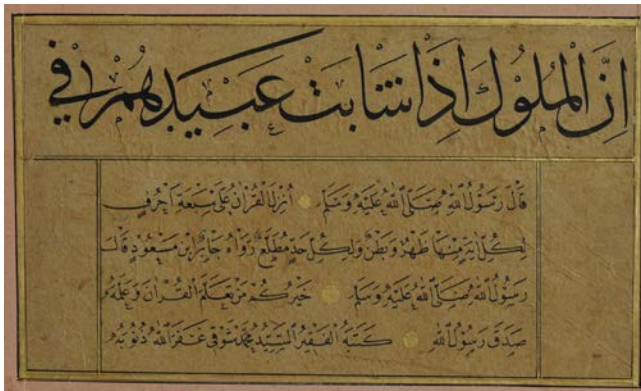

***Mehmed Şevki Efendi**, (1823- 1887) Kastamonu'da doğmuş ancak küçük yaşta İstanbul'a getirilmiş, Yusuf Paşa sıbyan mektebinde öğrenime başlamıştır. Dayısı Hattat Hulusi Efendi ve onun damadı Hoca İshak Efendilerden ders alarak 14 yaşında icazet alma başarısına erişmiştir. 1848 de Bab-ı Seraskeri Dairesi mektubi kalemine sonra Menşe-i Küttâb-ı Askeri Dairesine daha sonra da bütün askeri okullara hat hocalığına tayin edilmiştir. Sultan Abdülhamid'in şehzâdelerine hat hocası olma payesine erişmiş ve Mecidi nişanı ile mükâfatlandırılmıştır. Eserlerinden birçoğu Topkapı Sarayı, Türk İslâm Eserleri Müzesi, Süleymaniye Kütüphanesi ve birçok sanatseverin koleksiyonunda bulunmaktadır.

verirdi. Mevlevi tarikine mensub idi. İyî mürekkep kullanıp iyî kâğıda yazardı. İyî bir hattat olarak tanınmıştır.

***Mehmet Ali Efendi** (Ö.1915) Hacı Mustafa adında bir kimsenin oğlu olup 1867'de Kastamonu'da dünyaya gelmiş olan Mehmet Ali Efendi sekiz yaşında İstanbul'a gitmiş, Beyoğlu'nda Ağa Camisi'nin yanındaki fırında kalarak büyümüştür. Kabiliyetine güvenerek okuyup yazma gayretine düşmüş, Hattat Kadri Efendi'den sülûs ve nesih meşketmiş, 1887'de Tahsin Hilmi Efendi'den icazet almıştır. Hayatının son yıllarında Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü ikinci şubesi kâtipleri arasında yer aldığı bilinmektedir. 1915'te 47 yaşında iken vefat etmiş, Üsküdar'da Miskinler Tekkesi civarındaki mezarlığa defnedilmiştir

19. asır kutusu 7 nolu resim

***Yesârizade Mustafa İzzet** (Ö:1849)İstanbulludur. Ta'lik üstâdı Mehmed Esad Yesâri'nin oğludur. Bu sebeple Yesârizade lâkâbı ile tanınmıştır. Tam olarak bilinmemekle beraber **1700** başlarında doğduğu tahmin edilmektedir. Ta'lik yazıyı babasından öğrenmiş ve ondan icazet almıştır. 1839 da kazasker, 1842'de de Takvimhane (devlet matbaası) Nâzırı oldu. Matbaa-i Amire'yi idare ederken kendi yazdığı ta'lik harfleri döktürdü. İlk ta'lik harflerle yazılı kitap onun zamanında basılmıştır. Yesârizade, 1846'da fiilen Rumeli Kazaskerliğine tayin oldu. 23 Haziran 1849 da vefat etti.

***Mehmed Bahir** (Ö:1864), Ta'lik yazıyı Kazasker Abdülkadir Bey'den öğrendi. Enderun'da ta'lik hocası olmuştur. Evinde de perşembe günleri ta'lik dersleri

***Mustafa Râkım Unan** (?) Filibe doğumlu olup, Hattat Bakkal Arif'in oğludur. Rus harbi sırasında ailece İstanbul'a göç ettiler. Üniversitede muhasebeci olarak çalıştı ve emekli oldu. Sülûs ve nesih yazılarını babasından talim etti ve icazet aldı. Yazılarına az miktarda rastlanmaktadır.

***Sâmi Efendi** (1838-1912) İstanbul doğumlu olan Sâmi Efendi, çeşitli yazıları yazma hususunda 19. yy'da rakipsiz usta kabul edilen hattatlar arasındadır. Yorgancılar kâhyası Hacı Mehmed Efendi'nin mahdumudur. İlk eserlerine "Yorganizâde" imzasını atardı. Maliye kaleminde Divan-ı Humâyun ve Nişan kalemi kâtipliklerinde bulunmuş ve emekli olmuştur. Sâmi Efendi, sülüs ve nesih yazılarını Boşnak Osman Efendi adındaki bir mahalle mektebi hocasından, sülüs celisini, Râkım Bey'in talebesi Recâi Efendi'den, talik'i Kıbrısizâde İsmail Hakkı Efendi'den, ta'lik celisini Ali Haydar Bey'den, rik'ayı Mümtaz Efendi'den öğrenmiş ve bütün bu yazı çeşitlerindeki mahareti tartışma kabul etmemektedir. Esas kudretini ise celi yazılarında gösterir. Çalışmalarındaki titizliği hayret vericidir. Celi sülüs ve tuğrada, Râkım'ın, celi ta'likte, Yesârizâde'nin, İsmail Zühdi'nin tavırlarını da geliştirmiştir.

***Yahya Hilmi Efendi** (1833-1907) Yeniçeri iken ocak kapandıktan sonra Beyazıd'ta kağıtçılık yapan Antepli Dalkılıç Hacı Halil Ağa'nın oğludur. 1833'te Süleymaniye'de dünyaya gelmiş, ilk tahsilini yaptıktan sonra, Beyazıd ve Sultanahmed Câmilerinde Ahmed Hazım Efendi'den meşk emiş 1861 de icazet almıştı. Daha sonra sikke baş ressamı Haşim Ef'den, Matbaa-i Amire musahhihi Halil Zühdi Efendilerden sülüs ve nesih derleri alarak icazet almıştır. 1848 de Bâb-ı Seraskeri Nizamiye jurnal kalemine girmiş, bilâhare orada müdür olmuştur. Birçok enam, Kur'an, delâil ve hilye-i şerife ile levhalar ve murakkaları mevcuttur. Süleymaniye'de medfundur.

***Süleyman Vasfi Efendi** (--) Hakkında bilgiye pek rastlanılmamıştır. Ancak Teşvikiye Câmii'nde celi sülüs bir levhası bulunmaktadır. Koleksiyoncularda eserleri görülmektedir. Çarşambalı Arif'in talebesi olma ihtimali vardır.

***Mustafa Vasıf** (Ö:1852),Kebecizâde Mehmed Vasfi'den ders aldı. Çömez lâkabı ile tanındı. Sultan I.Abdülhamid'in türbesinde baştürbedar oldu. Kazasker Mustafa İzzet'in hocası idi. Sülüs nesih kıta ve hilyeler yazdı.

***İsmail Zühdi Efendi.** (Ö:1806) Ünye doğumlu olan İsmail Zühdi, Hattat Mustafa Rakım'ın da ağabeyidir. Gençliğinde İstanbul'a gelerek sülüs ve nesih hat meşklerini Ahmed Hıfı Efendi'den talim etti ve icâzet aldı. Daha sonra da muhtelif üstâtlardan faydalandı. Saray-ı Hümayun hat hocası oldu. Aynı zamanda hafızdı. Devrinin sayılı hattatlarındadı. 1806 da vefat etti. Eyüp'te bulunan Şah Sultan Türbe yazıları onundur.

***(Galatasaraylı)İzzet Efendi** (Ö:1904), İstanbulludur. Kasımpaşa İptidai ve Rüşdiye Mekteplerinde okudu. Tıbbiye Mektebi idadi sınıflarına hat hocası tayin olundu. Daha sonra Galatasaray Sultanisine hat hocası oldu. "Rehber-i Sübyan ve Hututu Osmaniye" adlarında iki meşk mecmuası vardır. Sülüs, celi ve ta'liki güzel yazan bir hattattı.

***Şevket Vahdeti** (Ö:1871),İstanbulludur. Salih Ferdi'den ders ve icazet aldı, sonra Kazasker Mustafa İzzet Efendi'den bilgisini arttırdı. Divan-ı Humayun kaleminde, gizli evrak defteri kayıdı yapan mühime kaleminde kâtipliklerde bulundu. Celi divanide fevkalâde idi. Divan-ı Humayun Nişan Kalemine terfi etti. Para ressamlığı yaptı. Londra'ya ve Paris'e gönderildi. Mahir bir ressamdı. Celi hatta Râkım yolunu takip etti. Yazı çeşitlerinin hepsinde oldukça mahir bir zattı.

***Hakkâk-zâde Mustafa Hilmi** Ö: 1851), Sülüs ve nesihî Lâz Ömer adıyla anılan Ömer Vasfi Bey'den talim etti. Fatih Nakşi-Dil Vâlîde Sultan, Bezm-i Alem Valide Sultan Mekteplerinde Hocalık yaptı. Sultan Mahmud'un iltifatına nail olup onun emri ile üç Kur'an yazdı. Oldukça fazla sayıda Kur'an yazdığı biliniyor.

***Mehmed Recai Efendi** (Ö:1874), İstanbul Sötlüce semtinde doğdu. On yaşında okuyup yazmaya başladı. On üç yaşında nesih yazı ile Amme suresini yazarak hocası Filibeli Mehmed Efendi'den icâzet aldı. Divan-ı Humayun kalemlerine devam etti. Tophane Müşirliği Divan Kâtibi oldu. Sülüs, nesih ve celi yazıyı mükemmel yazardı. Taklid yazıda da çok mahir idi. Rık'a yazısı da güzel olup ney üflerdi. Aynı zamanda keman çalar, mühür kazır, kitap cildi ve tezhib de yapardı.

***Mehmed Tahir** (Ö:1845), Hacı Hafız Mehmed Tahir Efendi, Mahmud Celâleddin'in talebesidir. Cellâeddin-i Sâni olarak anılacak kadar onun yolunun takipçisi olmuştur. Sultan Abdülmecid'in hat hocasıdır.

***Mehmed Reşad Eyyûbi:(1816-1879)** Eyüp'te dünyaya geldi. Hattat Hüseyin Şakir Efendi'nin oğludur. Zamanının yazı üstadlarından Kebecizâde Mehmed Vasfi Efendi'den sülüs ve nesih meşk etmiş ve icazet almıştır. Her iki yazıyı da fevkalade güzel yazmıştır. Otuzun üzerinde Kur'an, çok sayıda delâil, Şifa-i şerif ve iki Buhari yazmıştır. Hz.Halid Türbesinde medfundur.

***Derviş Vahdeti** (Ö:1896), Burdur doğumludur. Abdülâziz isminde bir zatın oğludur. 1848'de İstanbul'a geldi. Enderun-u Hümâyun'da hazine odasına girdi . Bilahare Hırka-i Saadet Câmii imamlığına getirildi. Sonra tabur kâtipliği rütbesiyle Harbiye Mektebi hattatlığına tayin edildi. Kaymakamlığa kadar yükseldi. Sülüs, nesih, celi derslerini Abdullah Zühdi Efendi'den aldı. Küçük ve büyük boy Kuran-ı Kerimler yazdı. Bunlardan

birisi Yıldız Hamidiye Camii'nde, diğeri ise Medine'de Hz.Peygamber'in medfun bulunduğu mescidedir. Merkez Efendi Kabristanında gömülmüştür. Birçok eseri vardı. Delail, hilyeler, mesneviler yazmıştır.

***Ömer Vasfi** (Ö:1824) Zamanının hattatları arasında Lâz Ömer olarak tanınırdı. Trabzonludur. Hâfız Yusuf ve daha sonra da Yamakzâde Salih'ten sülüs ve nesih talim etmiştir. Endedun-u Humâyun yazı hocalığına tayin edildi. Yazdığı şahaser bir Kur'an Mısır hazinesindedir.

***Mevlevi Zeki Dede** (Ö:1881), Bursalıdır. Câmî İmamlığı, Mahkeme-i Şer'îye Kâtipliklerinde bulundu. Ta'lik yazısı çok güzeldi. Mevlevi tarikine mensubtu.

***Bahadır Şah II (Siraceddin Bahadır Şah) (1775-1862), 1837-1858 arasında hüküm süren son Babür hükümdarı.** Şair, müzisyen ve hattat olarak siyasiden ziyade, bir sanatkâr vasfı taşımaktaydı. II. Ekber Şah ile Lâl Bai'nin ikinci oğluydu. Hükümdarlık döneminin büyük bölümünde, gerçek bir yetki sahibi olmaksızın İngilizlere hizmet etti. 1857-1858 Hint Ayaklanması'na isteksizce katıldı. Ayaklanma sırasında Meerut şehrinden gelen isyancı birlikler Delhi'yi ele geçirdi ve Bahadır Şah'ı ayaklanmanın göstermelik liderliğini kabullenmeye zorladı. Şah 82 yaşında ölüm korkusuyla buna rıza gösterdi. Ayaklanmanın İngilizlerce bastırılmasından sonra ailesiyle birlikte Birmanya'ya (bugünkü Myanmar) sürüldü.

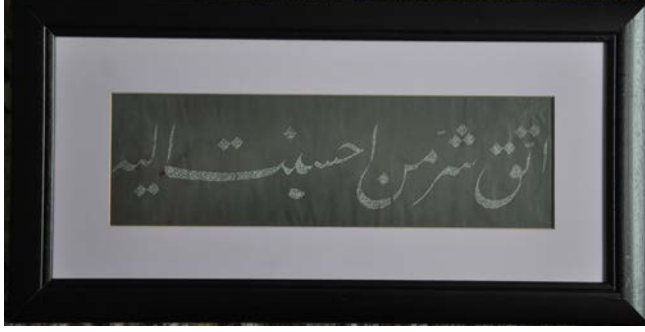
***Ali Haydar Bey:** İstanbul doğumludur. III. Selim'in vezirlerinden Melek Ahmed Paşa'nın torunudur. Müderrislik, kadılık makamlarında bulunmuştur. Ta'lik hattını Yesarizâde Mustafa İzzet Efendi'den öğrendi. Çok sayıda kıt'a, murakka, celi ta'lik levhalarına rastlanır. Selimiye kışlası, Dolmabahçe ve Ortaköy Câmii'lerinde taş üzerine hak edilmiş kitâbeleri de vardır. 1870 de vefat etmiş olup Yahya Efendi kabristanına defnedilmiştir(...)

Hüsni hattın saadet asrı olan 19. yüzyıl, muhakkak ki burada eserlerini takdim ettiğim ve bazıları hakkında

kısaca hayatları hakkında malumat verdiklerimden ibaret değildir. Kitap muhtevası icabı ve eksik bilgiler sebebiyle hayatları hakkında malumat veremediklerimin bir kısmının da eserlerini ve isimlerini takdim etmekte fayda mülâhaza ediyorum.

20.Asır Hat san'atı

Yirminci asrın ilk çeyreği, Türk-İslâm sanatının merkezi olan İstanbul'da zirvedeki hat sanatı, saltanatıyla ihtişamını devam ettirirken, diğer taraftan her noktadan

Osmanlı'nın kuşatıldığı ve genel olarak İslâm âleminin işgale uğradığı bir asır olarak tarih sayfalarındaki yerini aldı. Bu asır çok önemli değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Dahili, harici sarsıntılar, Batılıların doymak bilmeyen sömürgecilik faaliyetleri, İstanbul'un geçici işgali, Osmanlı Devleti'nin çöküş zeminini hazırlamakta iken, hat sanatının 19. asrın parlak zirvesinde yetişen hattatların ve onların yetiştirdikleri isimlerin bu asrın san'atına vuracağı damga da belirginleşmekte idi.

Cumuriyetin kuruluşuyla birlikte gelişen hadiseler, zirveye ulaşmış ve muhteşem eserler üreten sanatkarların, bütün gayretlerini sonlandıracak tarzda ve neredeyse hat dahil bütün İslâmî sanatların tamamen yok edilmek istenişinin şartlarını da beraber getirdi. Osmanlı Devleti iç ve dış gayretlerle çökertilmiş, yeni bir devletin temelleri atılmaya başlanmıştır.

Osmanlı'ya ait ne varsa kötülenerak yerine Batının sömürge düzeninin beklediği her yönü ile Batılılaşma hareketi başlatılmış, ananevi kökleşmiş bütün kültür hususiyetlerimizi ayakta tutan ne varsa bir bir ortadan Batılılaşma adına kaldırılmaya başlanmıştır. 1928'deki "Harf ihtilâli"nin de yapılmasıyla kültür hayatımızın temel dinamiği olan "hat" sanatı, lezzetin, letâfetin, zerâfetin zirvesine yelken açmış, bin senelik meyvası ile baha biçilemez neticelerini şaşaa ile vermekte iken, bu değişim neticesinde, pek tabii olarak içine düşülen genel şaşkınlıktan, hattatlar da nasibini aldı. Yasaklar sebebiyle, hat sanatına talep durdu. Hattatlar birer birer sahneden çekilmeye başladı. Bunun neticesi olarakta 19.asırda zirveye ulaşan ve muhteşem eserler verebilen hattatlar silsilesi 20.asrın ilk çeyreğinden sonra ani bir duraklama devresine giriverdi. Hattatlarımızın hemen hemen tamamının yazıyı bırakması, münevver kesimimin azalması ve ürkmesi, yerini yeni tip aydınlara (!) bıraktı. Kültür hayatımız yeni aydın kesiminin zevklerinin yazı yerine batı resmine, heykeline şuursuzca yönelmesi hat sanatında ve İslâmî sanatlarda kısmi bir duraklamayı da beraberinde getirdi.

Ancak sanatlarını inat ve azimle her şeye rağmen devam ettiren hattatlar da vardı. Hünerlerine eski talebelerin ve teşviklerin olmamasına rağmen (hususî koleksiyon yapanların siparişleri hariç) ve pek az insanın hat sanatına gönül vererek öğrenme gayretleri ile sanatı devam ettirdiler. 1950'de, önceki şiddetli baskının kalkmasından sonra ufak tefek çalışmalar devam etmiş ve bilhassa en büyük son hattatımız Hattat Hamid Aytaç'ın kolu ile Mustafa Halim Özyacıcı, Necmeddin Okyay, Mahmud Yazır, Macit Ayrıl gibi zatların himmetleri ile yeniden toparlanma dönemine girmiştir. Yirminci asra damgasını vuran hattatlarımızdan bazılarını zikretmek gerekir. Bu isimler, Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey, Ömer Vasfi ile başlar. Her iki zat'ta Sâmi Efendi'nin talebesidir. İsmail Hakkı Bey istifte, Ömer Vasfi celi sülüs'te kardeşi Neyzen Emin Efendi ise "yazı taklidinde" öne çıkarlar. Bu isimleri Necmeddin

Okyay, Hulusi Efendi, Nazif Bey, Kemal Batanay, Halim Özyazıcı ve Hamid Bey'ler takip eder. 20 asrın Osmanlı tahtındaki talihsiz hükümdarı **Sultan Vahideddin'**de iyi bir hattattı.

***Sultan Vahideddin:** Sultan Abdülmecid ile Gülüstü Kadınefendi'nin oğlu olan 36. Osmanlı padişahı VI. Mehmed Vahideddin'i (1861-1926) ,annesi ve babasının ölmesi üzerine, Sultan Abdülmecid'in eşlerinden Şayeste Kadınefendi yetiştirmiştir. Vahideddin, fıkıhla ilgilenmiş ve nota koleksiyonu yapmıştır. 1917 yılında Padişah'ı temsilen veliahd olarak Almanya'ya. 1918 yılında da Avusturya-Macaristan İmparatoru Frans-Joseph'in cenaze töreni için Padişah'ı temsilen Viyana'ya gitmiştir.

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmış ve 2 Kasım 1918 tarihinde İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri Enver, Talât ve Cemal Paşalar ile Dr. Nâzım ve Dr. Bahaeddin Şakir beyler Avrupa'ya kaçmıştı. 1919'da Padişah acil olarak, Fevzi Paşa'yı huzura davet ederek "Paşa, dedi. Durumu görüyorsunuz. Bu işler ancak Anadolu'da teşkilatlanarak kurtarılabilir. Bana Anadolu'da teşkilat kuracak, memleketi şu karanlık durumdan kurtarabilecek paşaların bir listesini yapıp getirin" talimatını verir. Liste kendisine gelince listeyi tetkik edip, listede Avrupa seyahatinden tanıdığı M.Kemal'in ismini görmeyince "İsminin niye olmadığını" sorar kendisine. "Padişahım, Mustafa Kemal Paşa hırslıdır ve öteden beri Cumhuriyet taraftarıdır, iktidar ister". denmesi üzerine: Sultan Vahideddin, elindeki listeyi atar gibi masanın üzerine bırakırken... Ayağa kalkıp pencereye doğru dönerek, limanda demirli İtilaf Devletleri (İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan) gemilerini göstererek: Fevzi Paşa'ya hitaben:" -Paşa, Paşa... Bu gemileri görmek kanıma dokunuyor. Bu memleket kurtulsun da isterse Cumhuriyet olsun. Kendine selâmla birlikte tebliğ ediniz, haftaya cuma günü Mustafa Kemal Paşa'yı göreceğim, vazifeye çağıracağım." demesi ile, tahtını kaybetmesinin ve İstiklâl Savaşının fitili o gün ateşlenmişti.

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldı. Milli Mücadelede başarılı olunup, işgal güçleri Anadolu'dan çıkartılmıştır. 1 Kasım 1922'de Ankara hükümeti tarafından saltanatın kaldırılmasından sonra yalnızca Halife unvanı kalan Vahideddin, 15 gün Yıldız Sarayı'nda kaldıktan sonra, hakkında idam kararı verileceğini öğrenince 17 Kasım sabahı Dolmabahçe Sarayı rıhtımından Malaya gemisine binerek Malta'ya gitmiştir. Malta ve Hicaz'da bulunduktan sonra, San Remo'ya yerleşmiş ve burada yokluk içinde vefat etmiştir. Naaşı Suriye'nin başkenti Şam'daki Yavuz Sultan Selim Câmisi'nin bahçesine defnedilmiştir.

***Aziz Rufai Efendi :**(1871-1934)Rize eşrafından Molla Mehmed Abdülhamid Efendi'nin oğludur. Trabzon Maçka da 1871 senesinde doğdu. İstanbul'a geldikten sonra sülüs ve nesih yazılarını, Bakkal Arif Efendi'den

ve Muhsinzâde Abdullah Bey'den öğrenip icazet aldı. Talik yazıda da son hocası Sâmi Efendi idi. Kendisi sülüs, nesih ve talik yazılarını hakıyla ve seri olarak yazı yazabilen bir hattattı. Divani, reyhani, muhakkak, tevkii, ta'lik, rikaa ve rik'a yazılarını bütün incelikleriyle yazdı. Eserlerine önceleri, Abülaziz Eyyubi veya Aziz, sonradan Şeyh Mehmed Abdülaziz er-Rufai olarak imza koydu. Özbekler Tekkesi Şeyhi Edhem Efendi'den ebru öğrendi. Medresetü'l Kudad'ta, Mahmudiye Rüştüyesin'de yazı hocalığı yaptı. Ümmi Kenan Dergâhı Şeyhi Kenan Rufai'ye intisab etti. Hilâfet aldı. 1922'de Mısır Hükümetinin isteği üzerine Mısır'a gitti. Melik Fuad nüshası olarak bilinen Mushaf-ı Şerifi altı ayda yazdı. Burada iki hat medresesi kurdu. 1933'te İstanbul'a döndü, 1934 senesinde vefat etti. Rufai şeyhlerinden idi ve 12 Kur'an yazmış pek çok eseri vardır.

***Ahmed Rafet** (1873-1949) İstanbul doğumludur. Hayatı hakkında bilgi yoktur. Ancak Hekim-oğlu Ali Paşa, Koca Mustafa Paşa, İbrahim Paşa, Atik Ali Paşa, Şişli ve Bursa Ulu Camilerinde levhaları vardır.

***Beşiktaşlı Nuri Koraman** (1868-1951) Hacı Nuri Efendi, 1868'de İstanbul Ortaköy'de doğdu. Bu sebeple de Beşiktaşlı lâkabı ile tanındı. Zekâi Dede'den talik, Alâaddin Bey'den sülüs ve nesih dersleri aldı. Matbaa-i Amire baş hattattı idi. 1908 de Mekke'ye gitti. Hac vazifesini yapıp dönerken Mısır'da kaldı. Burada hat dersleri verdi . İstanbul'a geldiğinde Medresetü'l-Hatatin'de sülüs nesih hocalığına tayin edildi. Harf değişikliği kanununun ilânı ile Güzel Sanatlar da yazı hocalığı yaptı. Eyüp'te vefat etti. Kastamonu Şaban-ı Veli Dergâhındaki, Bakırköy Kartaltepe Câmii kubbe yazıları onundur.

***Hulusi Efendi** (1869-1940) İstanbul'da doğan Hulusi Efendi, talik hattı Çarşambalı Arif Bey ve Sâmi Efendi'den, sülüs ve nesih hatlarını ise Muhsinzâde Abdullah Bey'den talim etmiştir. Darüşşafaka Lisesi ve Medresetü'l Hattatin de yazı hocalığı yapmıştır. Hulusi Efendi, ta'lik celisini mükemmel yazardı. Hattat Halim ve Kemal Batanay onun yetiştirdiği hattatlardandır. Gariptir ki Hulusi Efendi bütün mükemmel yazılarına rağmen maddi sıkıntıdan hayatı boyunca kurtulamamıştır.

***İsmail Hakkı Altunbezer**(1873-1946) İstanbul doğumlu olup sülüs ve nesih hattı babasından öğrenen İsmail Hakkı Bey, divani, celi divani ve tuğra çekmeyi Sâmi Efendi'den meşk etmiştir. Sanayi-i Nefise resim ve hakkâklık tahsili sırasında Divan-u Humâyun kalemine girdi. Rik'a, tuğra çekmeyi, celi sülüs celi divani yazmayı burada meşk etti. Önce ikinci sonra birinci tuğrakeş oldu. Muhtelif mekteplerde ve Medresetü'l Hattatin'de tuğra çekme, celi sülüs hocalığı yapmıştır. Yazdığı yazılarını kendine has bir üslupla tezhib ederdi. Son derece velud bir sanatkârdı. Harf değişiminden sonra akademide tezhib dersleri verdi. Kabri Karacaahmet' tedir.

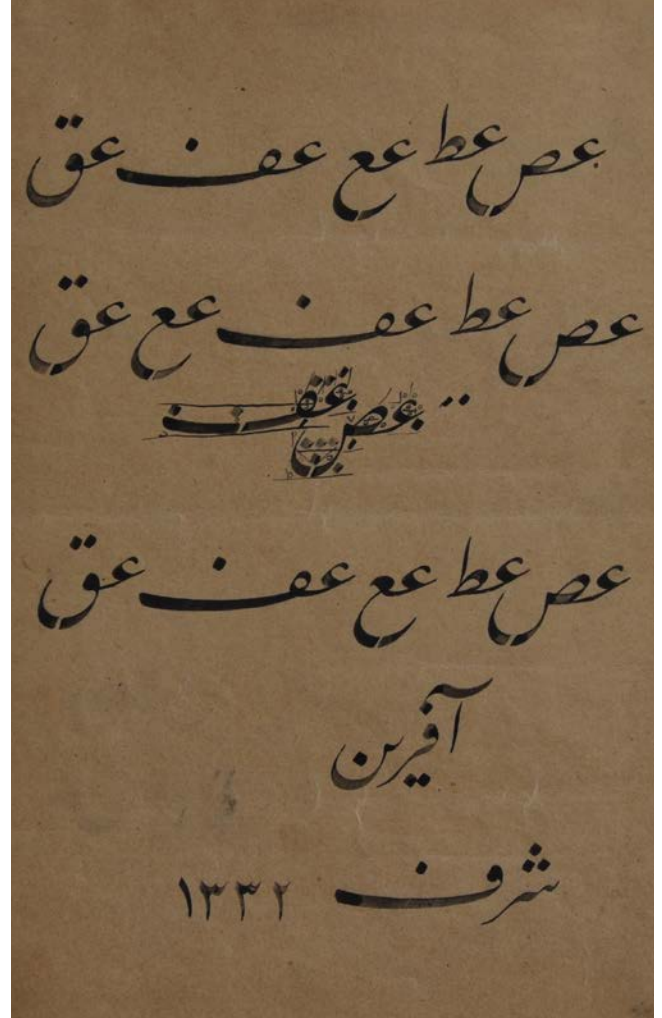
***Kemal Batanay** (1893- 1981) İstanbul Fatih semtinde doğdu. Babası Mehmed Ziyaeddin Efendi'dir. İlk tahsilini aynı semtteki Ağa Mektebinde daha sonra da Zeyrek Saliha Sultan Mekteplerinde tamamladı. Orta tahsilini Vefa İdadisinde yaptı. Ondört yaşında hafız oldu. Arapça Farsça ve dini ilimler tahsil etti. Darü'l Hilafeti'l Aliye Medresesine devam etti. I. Cihan harbinde levâzım subayı olarak vazife yaptı. II. Cihan harbinda de yedek sb olarak vazife yaptı.1976 da İst.Türk Musikisi Devlet Konservatuarına repertuar hocası olarak tayin edildi. Vefat edene kadar bu vazifeyi ifa etti. Kubbealtı Musiki Enstitüsü'nde Münir Nureddin Selçuk ile birlikte dersler verdi. 1981 de vefat etti. Hatta ilk hocası, Hasan Hüsnü Efendidir. Onun vefatıyla Mehmed Hulusi Efendi'den ders görerek icazet aldı. Sofu Mehmed Efendi'den sülüs, nesih, rika meşk etti, talik yazıda şöhret oldu.

***Macid Ayrıl** :(1891-1961) İstanbul Beylerbeyi'nde doğdu. Babası Mezbaha Müdürü Zühdi Bey'dir. Sülüs ve nesih hocası Ali ve Enderunlu Ahmed Râkım Efendiler'den öğrendi. Yazılarını Şefik Bey'in yazılarına benzetmeye çalışarak geliştirdi. Medresetü'l Hattatine girdi. Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey'den celi sülüsünü, Hulusi Efendi'den talik

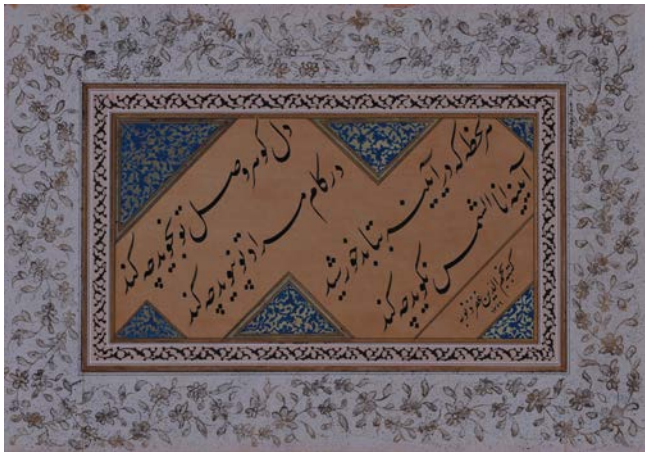
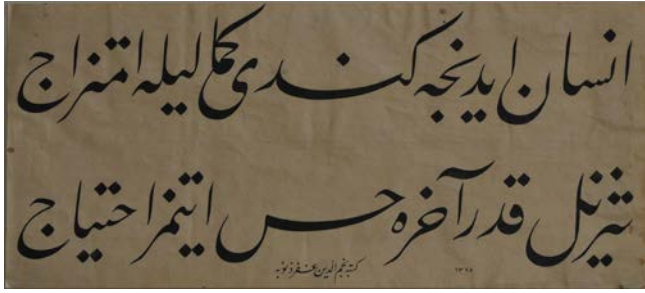
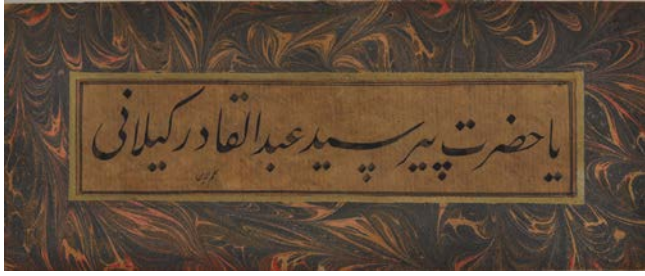
yazıları meşk ederek ilerletti. Ankara Vilayet-i umumi meclisi başkâtipliğinden emekli oldu, 1961'de vefat etti.

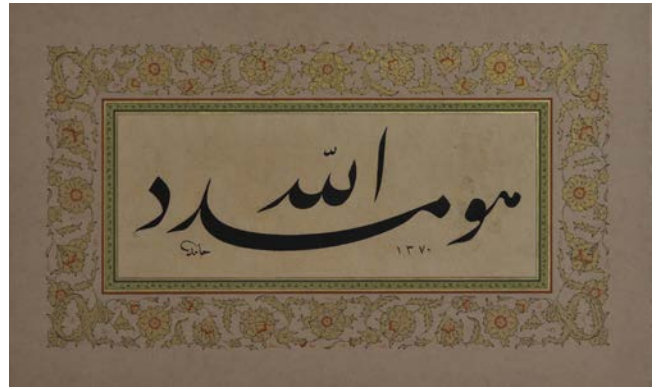
***Şeref Akdik** (1899-1972) Hattat Kamil Akdik'in oğludur. İlk ve orta öğrenimini Fatih Merkez Rüştiyesinde tamamladı. 1915 senesinde girdiği Sanayi-i Nefise'den 1925'te, Hikmet Onat ve İbrahim Çallı'nın talebeliğini yaparak mezun oldu. Paris'e gitti ve Julien Akademisi'ne girdi. 1928'de yurda döndü bir süre hocalık yaptı. Moda'da atölye açtı. 1951'de İtalya ve Fransa'ya gitti aynı sene akademiye hoca olarak tayin oldu ve 1965'te akademiden emekli oldu. Resimlerinde Anadolu köylüsünü, köylerini çalışması dikkat çeker. Yakın çevresinin portrelerini de yapmış mütevazı bir sanatkâr olarak tanınmıştır.

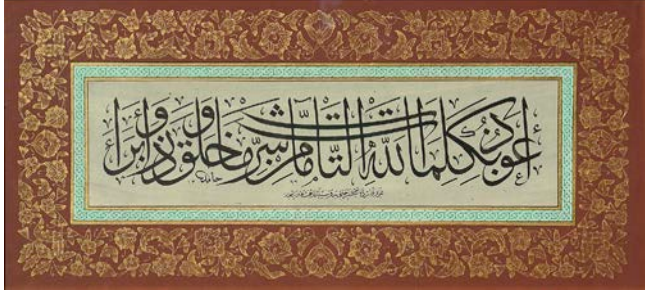

***Necmeddin Okyay** (1883-1976) Üsküdar'da doğdu. Ravza-i Terakki Rüşdiyesi'ne devam ederken hocası Hasan Tal'at Bey'den rik'a, divani, celi divani öğrendi, icazet aldı. Özbekler Şeyhi Edhem Efendi'den ebru ve aher sanatlarını öğrendi. Sâmi Efendi'den talik ve celi talik. Hacı Arif Efendi'den sülüs ve nesih hatta icazet aldı. 1914'te açılan Medrestü'l Hattatin'de Tuğrakeş Hakkı Bey'den celi sülüs ve tuğra öğrendi. Aynı okula hat ve ebru hocası oldu. Eski Türk mürekkepçiliğini Vehbi Efendi'den, kemankeşliği Okçubaşı Seyfettin Bey'den öğrendi. Hafızlığı da olduğunda cami derslerine devamla genç yaşta ilmiye icazeti aldı. 1907 de babasının vefatı sebebiyle Üsküdar Yeni Camii'ne İmam ve hatip tayin edildi. Kırk sene bu hizmete devam etti.

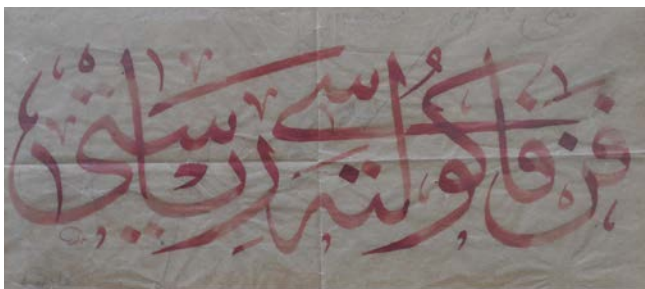
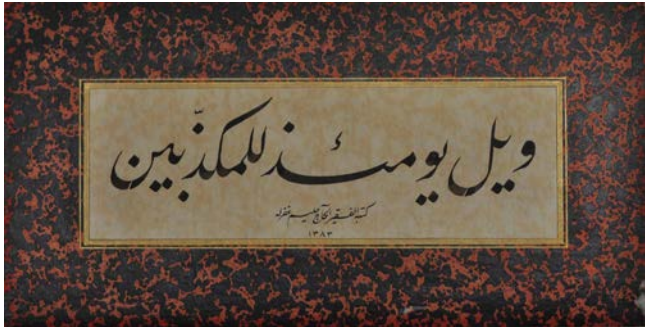
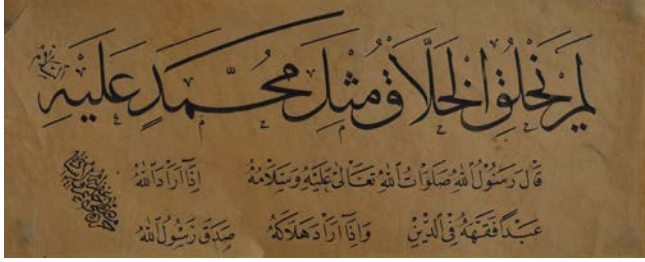

***Hamid Aytaç** (1891- 1982) Diyarbakır'da doğdu. Asıl adı Musa Azmi'dir. Birçok eserinde azmi imzası vardır. Büyükbabası Adem-i Amidi yani Diyarbakırlı Adem olarak tanınmış adı Tuhfe-i Hattatin'e girmişti. Hamid ilk tahsilini Diyarbakır Sübyan Mektebi'nde yaptıktan sonra Diyarbakır Askeri Rüştiyesi'ni daha sonra da Diyarbakır İdadisi'ni bitirdi. 1908'de İstanbul'a geldi. Önce Hukuk mektebine daha sonra da Güzel Sanatlar mektebine girdiyse de hayatını kazanabilmek mecburiyeti yüzünden okulu bitiremedi. Onun en büyük aşkı yazı yazmaktır. İlk hocası T.B.M.Meclisi ilk dönem millet vekillerin'den Akif Tütenk idi. Akif Bey, Hamid Bey'in yetişmesinde önemli rol oynamıştır. Hamid, Diyarbakır'da eğitimi sırasında okuduğu okullar da rik'a ve nesih öğrenmişti. 1910 senesinde Gülşen-i Maarif Mektebinde yazı hocası oldu. Halim Özyazıcı'yı burada tanımış ve onun yetişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Günlük çalışmaları sırasında fırsat buldukça Hacı Nazif Bey, Neyzen Emin Efendi, Tuğrakeş İsmail Hakkı Bey, Kâmil Akdik gibi meşhur hattatlardan faydalandı. Hamid Bey hutut-u mütenevvia denilen altı çeşit yazıyı aynı güzellikte yazmıştır.1982 senesinde vefat edene kadar yazmaya devam etti. Karacaahmed Kabristanına defnedilmiştir.

***Mustafa Halim Özyazıcı** (Ö:1964) 1898 de İstanbul'da doğdu. Rüştîye Mektebini bitirdikten sonra Sanayi Nefise'ye kayd oldu. Ayrıca "Medresetü'l Hattatin" mektebine yazıldı. Yazıya rik'a ile Hamid (Aytaç) Bey'le başladı. Daha sonra Ferid Bey'den divani, Hasan Rıza ve Kâmil Akdik'ten sülüs ve nesih, Hulusi Efendi'den ta'lik meşk etti. Askeri matbaada hattat olarak çalıştı. 1948'de Güzel Sanatlar'da hoca oldu. 1962'ye kadar bu vazifede devam etti. Bir araba kazası sonucu 1964'te vefat etti.

***A.Rafet Efendi** (Ö:1967) İstanbulludur. Filibeli Bakkal Arif'ten sülüs nesih ve reyhani öğrenip icazet aldı. Sâmi Efendi'den de meşk etmiş olup, Altı Kur'an, ve birçok murakka ve hilye yazmıştır. Koca Mustafa Paşa Câmî'inde celi yazıları, Atik Ali Paşa, Bursa Ulu Câmîi ve Şişli Câmî'lerinde levhaları bulunmaktadır.

***M.Bedeve el-Dirani** :(1894-1967) Yirminci yüzyılda Suriye'de yetişmiş olan, hat sanatının en büyük ustalarından biri olan Muhammed Bedevi el-Dirani, 1894'te Şam'da doğdu. Şam'ın taşra kesiminde bulunan Daria köyü ile olan bağlantısı sebebiyle kendisine el-Dirani lâkabı verildi. Çocukluğundan itibaren Kur'an derslerine devam ederek Kur'an-ı Kerim'in bazı surelerini hıfz etti. On iki yaşından itibaren hat sanatı ile ilgilenmeye başladı. Sahib-i Kalem (ö. 1897)'in talebesi hattat Mustafa Sibâ'î (ö. 1919)'den ta'lik hattını öğrenerek bu sahada ustalaştı. Daha sonra Sultan II. Abdülhamid tarafından, Emevi Camii'nin geçirdiği yangından sonra levha hatlarını yazmak göreviyle Şam'a gönderilen ve Resa olarak tanınan hattat Yusuf Agâh bin Muhammed'den divanî, sülüs, nesih ve rik'a hatlarını öğrendi. Meşhur hattat Memduh el-Şerif'den kûfî ve celi divanî dersleri aldı.

Bedeve ta'lik hattında şöhret kazandı. Sahib Kalem'inkine benzeyen üslûbuyla Bilâd el Şam'daki hattatlar üzerinde etkili oldu. Meslektaşları ve halk arasında takdir topladı ve birçok hattat onun yolunu takip etti. Sülüs hattında Resa ve Memduh'dan etkilendi ancak daha sonra hat sanatında Şefik Bey ve Aziz el-Refa'i'yi örnek aldı. Celi sülüs hattında kazandığı ustalık eserlerinde görülmektedir. Bunlar arasında Osman, Ravza ve Süreyya Câmileri, Adalet Bakanlığı ve Meclis Binası sayılabilir. İstanbul'a giderek oradaki hat eserlerini inceledi ve tanınmış hattat Hamid Aytaç (el-Amidî)'i ziyaret etti. 1967 senesinde vefat eden Bedevi el-Dirani'nin mezar taşı kitâbesi, yakın arkadaşı hattat Haşim el-Bağdadî tarafından yazılmıştır.

***Neyzen Mehmed Emin (Dede)Yazıcı** (Ö:1945) Tophaneli olan Neyzen Emin Dede Meşhur Ömer Vasfî'nin kardeşidir. Sülüs ve nesih Çukurcumalı'dan meşk etti. Ağabeyi Sâmi Efendiye devam ederken onunla birlikte gitti. Ney üfleme öğrendi. Galata Mevlevihanesi'nde Neyzenbaşı oldu. 1914'te Genel Kurmay hattatlığına tayin oldu. Beğendiği hattatların yazılarını fevkalâde bir şekilde taklit edebilme hünerine sahipti. (Bu hususiyet hat sanatında üstün bir meziyet kabul edilir.)

***Mahmud Bedreddin Yazır** (Ö:1952) Elmalılıdır. Meşhur Elmalılı Hamdi Efendi'nin kardeşidir. 1908 de Nurosmaniye Medresesi'ne girdi. 1938 den sonrada vakıflarda çalıştı. Sülüs ve nesih Bakkal Arif'in oğlu Rakim'dan, Ömer Vasfî'den ve Aziz Efendilerden, talik yazıyı Hulusi Efendi'den ders almıştır. Hat sanatı ile alâkalı çok mükemmel eserler yazmıştır. 1941'de "Siyakat", 1942 "Eski Yazıları Okuma Anahtarı", 1972'de vefatından sonra basılan "Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm

Medeniyetinde Kalem Güzeli“ adlı eserler mükemmel birer el kitabıdır.

* **Kâmil Akdik** (Ö:1941),İstanbulludur. Fatih Rüştüyesi'ni bitirdikten sonra memur oldu. Sâmi Efendi'den sülûs ve nesih meşk etti. Hocasının arzusu ile mahlâsı olan "Kâmil"i değiştirerek Haşim'i kullandı. Ahmed Haşim imzası ile yazıları bulunmaktadır. Sâmi Efendi'den tuğra çekmeyi, divani ve celi divani yazılarını da öğrendi. Galata Saray Sultanisi'nde rik'a hocalığı yaptı. 1928'den sonra Güzel Sanatlar Fakültesi Hüsnü hat hocalığına getirildi.

***Prf.Emin Barın** (Ö:1987), Cilt ve Yazı uzmanı. Bolu'da dünyaya geldi. Gazi Terbiye Enstitüsü Resim -İş Bölümünü bitirdikten sonra, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından açılan Avrupa sınavını kazanarak Almanya'da Leipzig Grafik Sanatlar Akademisine girdi. Öğrenimi sırasında Hamburg'da düzenlenen kitap cildi yarışmasında birincilik ödülünü kazandı. 1943'te yurda döndü. 1944'ten sonra Devlet Güzel Sanatlar Akademisinde öğretim üyesi olarak görev aldı. Profesör oldu. Akademinin cilt ve yazı atölyesini kurdu. Birçok devlet başkanına, üniversitelere, çeşitli kuruluşlara takdirnameler, beratlar ve diplomalar yazdı.

***Mahnud Öncü:**(1913-1994)İstanbul'da dünyaya geldi, Balıkesir Ziraat Okulu'ndan mezun olmuştur. İlkokul Müdürü merhum Süleyman Bey'den yazı çalışmalarına başlamıştır. Sonra Güzel San'atlar Akademisi'nde Hacı Kâmil Efendi, Hacı Nuri Bey ve Hacı Halim Bey'lerden meşk alarak sanatını geliştirmiştir. Ankara'da Kocatepe Câmiinin elli metre kuşak yazısı ile dört büyük, oniki

küçük kubbesinin, büyük kapı ile diğer dört kapısının üstlerindeki yazılarla, mahfil yazılarını yazmıştır. Edirne Selimiye Câmi'i'nin restorasyonunda bozuk ve silik yazılarını restore etmiştir. Beşiktaş'ta Kaptan İbrahim Ağa Câmi'i'nin yazıları ile İstanbul Ataköy'de bir câmiin yazılarını yazdı.

Dış ülkelerden Birleşik Arap Emirlikleri'nde, Abu Dabi'de üç câmiin kuşak ve kubbe yazıları, Libya'da bir câmiin yazısı ile ABD'de Newyork'ta üç câmiin yazılarını yazmıştır. Ayrıca pek çok yazı meraklısına tuğralar ve çeşitli yazılar yazmıştır. Hafızlığı babası Teşvikiye İmamı merhum İlyas Hocadan tamamlamış, Sadeddin Kaynak ve İzmirli merhum Rakım Elkutlu'dan musiki de öğrenmiştir. Beşiktaşlı Hafız Mahmud Efendi olarak güzel bir üslup ile mevlid ve Kur'an okumasıyla da tanındı.

***Mustafa Bekir Pekten.** İstanbul Sirkeci'de (1913) yılı Ağustos ayında doğmuştur. Babası ticaretle meşgul Sancaktaroğlu Mehmed Efendi, annesi Emine Hanım'dır. İlköğrenimine Âşiyân İptidaîsinde başlamış, Reşid Paşa İlkokulunda devam etmiş, 1926 yılında beşinci sınıfa geçtiğinde ise babasının ticarethanesine yardım etmek için öğrenimini bırakmıştır. Babası ticareti bıraktınca uzun süre şoför -lük, oto radyatör tamirciliği ve yedek parça ticareti ile uğraşmıştır.1934 yılından itibaren içinde hat sanatına karşı büyük bir istek olduğunu sezmiş, Reşid Paşa'da öğrenci iken dördüncü sınıfa kadar da rik'a dersleri aldığı, sahafalarda, çeşitli câmi ve evlerde gördüğü yazıları aynen yazmaya özendiği için hat sanatında ilerlemeye karar vermiştir. 1945 yılında Hattat Bahir Yesarî'den ta'lik meşk etmiştir. Devlet Güzel Sanatlar Akademisine misafir öğrenci olarak devam etmiş, Hattat Halim Efendi'den 1964'ten itibaren o zatın vefatına kadar sülûs, nesih, muhakkak, tevkii reyhanî, rik'a yani icazet yazısı da olmak üzere şes kalem denilen altı çeşit yazıyı öğrenmek için 17 yıl ders almıştır. Bir taraftan yazıya çalışırken bir ara nakliyecilik, bir zaman da kereste ihracatı işinde çalışmış, sonra emekli olmuştur.

Yazı yanında kağıt aharlamayı, mürekkep yapmayı, altın ezmeyi, yapıştırmayı, cetvel çekmeyi de öğrenmiştir. Barbaros türbesi kubbesinde, Irak'ta ve birçok ellerde yazıları vardır. Hattat Necmeddin Okyay Efendi'den de ta'lik ve sülüs celsi öğrenmiştir.1994 yılında vefat etmiştir.

Günümüz hattatları silsile olarak Hamid Bey'in hat nesli olarak tanınırlar. Hat sanatımızı yeniden inşa ve kaldığı yerden devam ettirmeye çalışılmakta bunda da muvaffak olmuş durumdalar. Hamid Hoca'nın himmet ve gayreti ile 20.asrın son çeyreğinde yetişen sanatkarlarımızdan başta Hasan Çelebi (D.1937),Hüseyin Kutlu (D:1949),Fuat Başar (D:1953), Hüseyin Gündüz, Savaş Çevik (D:1953), Hüseyin Öksüz (D:1945), Muhsin Demirel (D:1954) gibi isimler halen fiili olarak sanatlarını devam ettirerek talebe yetiştirmektedirler.

Hattat Hamid Bey'in talebelerinden bazı isimler

***Hasan Çelebi:**1937 yılında Erzurum'da doğdu. Muhtelif camilerde imam hatiplik vazifesinde bulundu. 1964 yılından itibaren hattat Halim Özyazıcı, Hamit Bey ve Kemal Batanay'dan hat meşkeden Hasan Çelebi 1975 yılında Hamit Bey'den sülüs ve nesih, 1981 yılında da Kemal Batanay'dan ta'lik ve rik'a icazetleri aldı. 1981 yılında İslam Konferansı Teşkilatı'nın yazılarını yazmak için Cidde'de, 1983 yılında da Mescid-i Nebi'nin yazılarının tamiri için Medine'de çalışmak üzere görevlendirildi.

***Hüseyin Kutlu:** 1949 yılında Konya'da doğdu. İlk ve Orta tahsilini de Konya'da tamamladı. 1967/ 68 döneminde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin Felsefe bölümüne kaydını yaptırdı. İmam Hatip Okulunda üç lisan öğrendi. 1968'de Mihaliçik Merkez Vaizliğine tayin oldu.1974 senesinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden mezun oldu. Bu arada silahtarağa Esenler Câmii ve Kadırga Sokullu Şehid Mehmed Paşa Câmileri İmam Hatipliği Vazifelerinde bulundu. 1975 yılında Vatani vazifesini yaparken Bursa Işıklar Askeri Lisesinde felsefe Sosyoloji hocalığında bulundu. 1976 senesinde Hekimoğlu Ali Paşa Camii İmam Hatipliğine tayini yapıldı ve buradan emekli oldu.

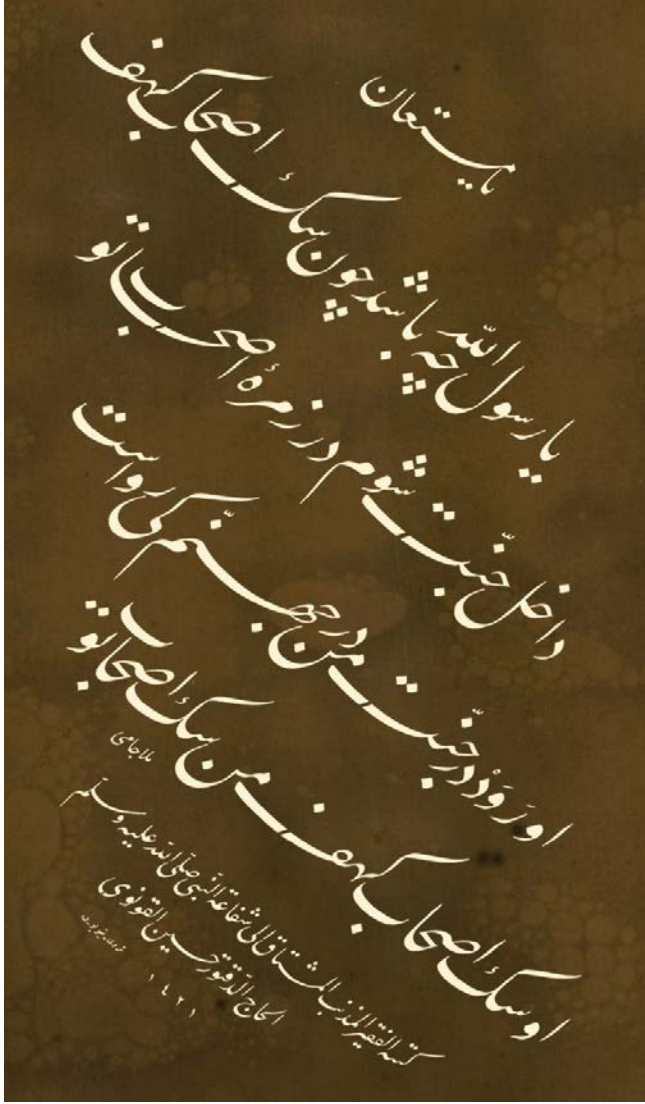
***Fuad Başar:** 7 Mart 1953 senesinde, Muhlis bey ile Ayşe Hanımın, ikinci çocuğu olarak dünyaya geldi. Doğum yeri Erzurum'un Horasan ilçesi'nin Velibaba (Aras) nahiyesidir. İlkokulu Hasankale Köprüköy ile Çad köyünde, orta ve lise tahsilini de, Erzurum'da teyzesinin yanında okudu. 1971 senesinde Üniversitede Tıp fakültesine başladı "Kalem Güzeli" adlı esere rastlaması ve kitapta ebru ve hat sanatları hakkında okuduklarından etkilendi. Hattat Hamid Aytaç'a mektupla ders almak istediğini yazması üzerine, Hamid Bey'in, talebini kabulü ile Hamid Hoca'nın mektupla ders almaya başladı. 1980 senesine kadar Erzurum'da mektuplarında yardımıyla kendi kendine hat ve ebru çalışmaları yaptı. Yazdıklarını ve yaptıklarını hocalarına göndererek, onların tavsiyeleri ve düzeltmeleri ile çalışmalarını tamamlamaya çalıştı. Bu arada Fuat Başar'ın sanat aşkı tıbb'a devam etmesine galebe etti. Hocalarından daha fazla istifade edebilmek ve feyz alabilmek için İstanbul'a geldi. 10 eylül 1980 de Hamid Bey'den hat icazetini alır, garip bir tevafukla 10 eylül 1989 da da Mustafa Düzgünman'dan da ebru icazetini aldı. Hocalarının vefatıyla kendi atölyelerini kurdu.

***Muhsin Demirel:** 1954 yılında Eskişehir'de doğdu. İlk ve orta tahsilini takiben İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne girdi. Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra avukatlık stajı yanında İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi'nde "İşletme Finansmanı" ve aynı Üniversitenin iktisat fakültesinde "İktisat Teorisi" konularında yüksek lisans yaptı. 1980 yılında Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı'na girdi. 1985-1987 yıllarında ABD'ye gönderildi ve iktisat konusunda MA derecesi aldı. 1990-1992 yıllarında Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu'nda Koordinasyon Dairesi Başkanı olarak çalıştı. Hat San'atına 1971 yılında merhum Hamid Aytaç'ın yanında başladı. 1982 yılında vefatına kadar kendi -sinden istifade etti.Ders aldığı yıllarda Hamid Bey'in yazdığı Tevafuklu Kur'an'ı Hocasının mü -sadesiyle birkaç arkadaşı ile birlikte baskıya hazırladı. Aynı yıllarda Hasan Çelebi ve Taliknüvis Ali Alparslan'dan da istifade etti.

İcazetnamesini Hasan Çelebi'den aldı. Bir müddet Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in yanında tezyinat konusunda eğitim gördü.

***Hattat Hüseyin Öksüz:** 1945 senesinde Konyada doğdu. 1967 Hattat Hamid Aytaç'tan hat dersleri almaya başladı. İstanbul Özel Eczacılık Yüksek Okulundan mezun oldu. 1980 de Hattat Hamid Aytaç' -tan sülüs-nesih icazetnamesi aldı. Selçuk Üniversitesinde fahri Dr. Ünvanı aldı. 1991de aynı Üniver -siteden, Sanatta Yeterlik Diploması olarak 2001 Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Gelenek -sel Türk El Sanatları Bölümüne yardımcı doçent oldu. 2002 de Prof M.Uğur Derman'dan talik icazet -namesi aldı .Yurd içinde ve dışında çok sayıda şahsi ve müşterek sergilere katıldı.Bir çok konferans,sohbetler ile makalelere imza attı.Birincilik ve mansiyon ödülleri aldı.Yurd içinde ve dışında yedi caminin iç-diş veya kubbelerinde yazıları bulunmaktadır.Halen Selçuk Ünüversitesinde hizmetine devam etmektedir.

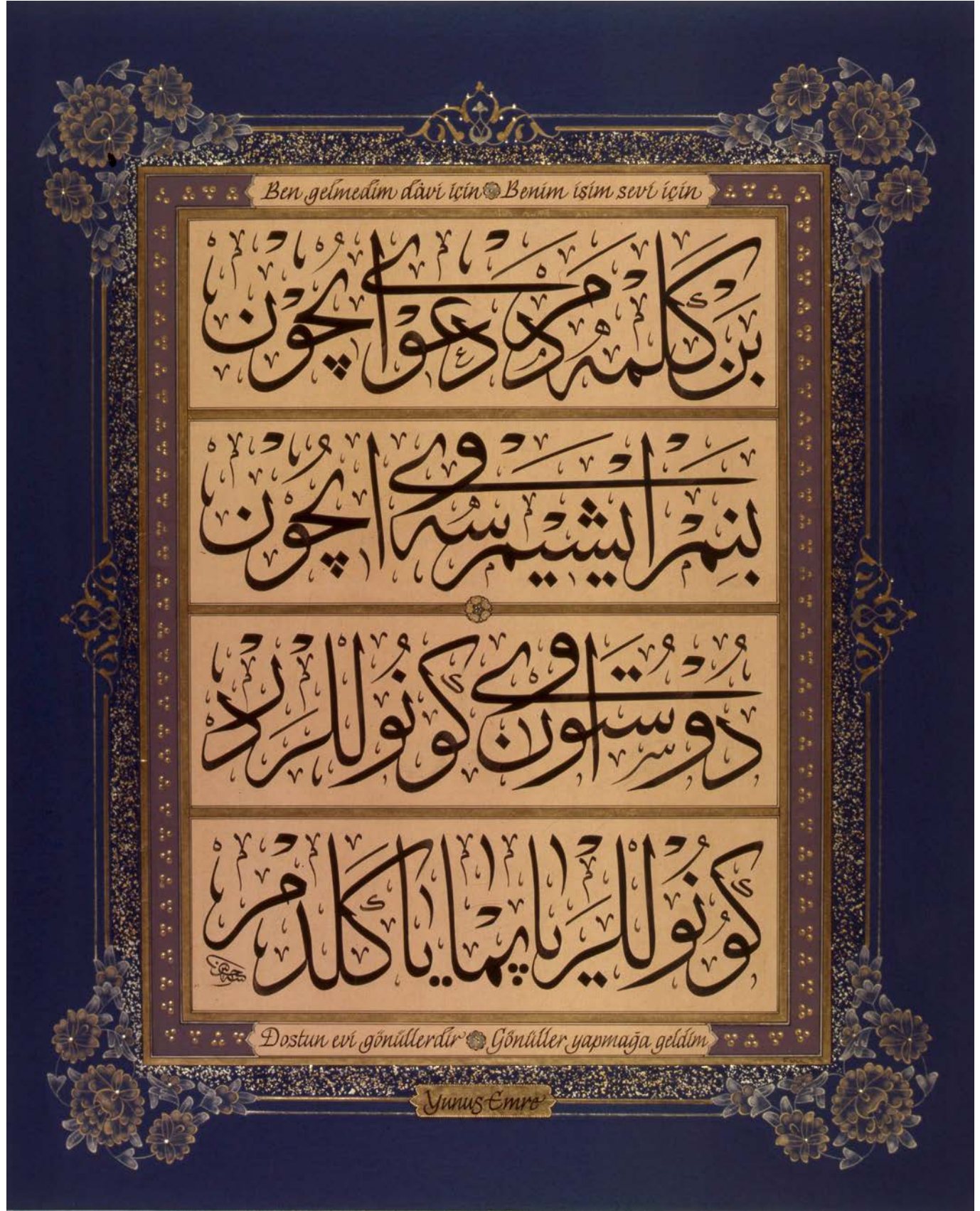

***Savaş Çevik:** 1953 yılında Akseki (Antalya)'da doğdu. 1976 yılında İstanbul Devlet Güzel San'atlar Akademisi'nin Grafik Bölümünden Yüksek Lisans diploması olarak mezun oldu. Aynı yıl, hocası Prof.Emin Barın'ın asistanı olarak aynı bölümde öğretim üyeliği görevine başladı. 1983 yılında Lâtin Yazısı konusundaki

doktora çalışmasını tamamladı. 1987'de Yard. Doçentliğe atanarak 'Yazı Tasarı -mı' konusunda ihtisaslaştı. Hat San'atı konusundaki çalışmalarına 1973 yılında; son yüzyılın ünlü hattatları olan Kemal Batanay'dan rik'a ve tâlik, Hâmit Aytaç'dan sülüs ve nesih yazılarını meşk -ederek başladı. Her iki hattatın ölümlerine kadar hat öğrenimini sürdürdü. Sonraları hattat Prof. Ali Alpaslan ile dîvânî ve celî dîvânî yazılarını meşketti. Bu arada hocası Prof.Emin Barın ve hat uzmanı Prof.Uğur Derman ile hat konusundaki bilgi ve görgüsünü artırdı.

***Talip Mert:** 1953'te Sivas'ta doğdu. İlk ve orta tahsilini Sivas'ta, yüksek tahsilini İstanbul'da yaptı. San'at çalışmalarına bilfiil Üniversite yıllarında başladı. Mayıs 1973'ten Eylül 1977 arasında Hattat Hâmid Aytaç'tan hüsni hat dersleri aldı. Ocak 1974 -Temmuz 1977 arasında ise Süheyl Ünver'in tezhîb derslerine devam etti. Hattat Hâmid Aytaç'ın icazetli talebesindedir. İcazet tarihi Mayıs 1981. Hat sanatında kullandığı mahlas Abdülbari'dir. Hat San'atın da en çok sülüs, celi sülüs, celi divani, divani ve tuğra ile uğraşmaktadır.

İslâm yazısının şematik gelişme seyri 7.asır 13.Asrın sonlarına kadar Arap harflerinin islâh devreleri:

Hz.Muhammed ve Hulefa-i Râşidin	Hz.Ali (ö:H:41-M:661) Kûfi yazının vazı' Dönemi (M:622-661) Yazının merkezi Kûfe şehri
Emevi'ler Dönemi	Kutbe (ö:M 771) Celil, tumar, nisf ,sülüs (M:661-750) yazılarının vazı'
Abbasi'ler dönemi	Ed Dahhak bin Aclân, Kutba'nın yazılarına 12(M:750-1258) İlâve yaptı yazının Merkezi Bağdad İshak bin Hammad
İbrahim el Sıczı	(ö:821) Celil yazıyı inceltti
Ahvâl Sıczı	(ö:900) Nesih'te tadil, ince sülüs Huruf-u muttasıla, Gubari ve riyâsi yazılarının vaz'etti

Hatt'ın sanat olarak dönüm noktaları:

1.Dönüm noktası	İbni Mukle (ö.940) El Hattü'l- Mensûb'un vazıı, yazıları nisbetlen direrek kaidelerini tesbit etti.
2.Dönüm noktası	İbni Bevvâb (ö:1031) Reyhani,muhakkak yazılarının vazıı,kalem sayısını sekize indirdi. Aklâm-ı sitte teşekkül etti.
3.Dönüm noktası	Yâkût el Müsta'simi (Ö. 1298) Kalem ağzı kesilişinde yenilik yaparak yazıya estetik kazandırdı.Aklâm-ı sitte tam olarak yerleşti

14.ve 20 Asırlar arası

Osmanlı Dönemi: Yazının merkezi İstanbul		
4.safha	Şeyh Hamdullah (Ö:1520) (Kıbletü'l- Küttap)	Sülüs ve nesih'e yeni bir üslup getirdi, Yakut dönemi sona erdi.Yazıya matematik ölçülerle ve estetik kaideler getirdi,Yakut'un eksikliklerini tamamladı.
5.safha	Hafız Osman (Ö:1698)	Sülüs ve nesih yazılarına yepyeni bir üslup kazandırarak,aklam-ı siteyi zirveye taşıdı.Yazıda sıkışıklığı giderdi.Harfleri canlandırdı. Harfler gövde ve duruş güzelliklerine tam erişti.Hilye formunu icad etti.
6.safha	M.:Esad Yesari (Ö:1798)	Ta'lik hattına, Türk yazı üslubunu tam olarak kazandırdı
7.safha	Mustafa Rakım (Ö:1826)	Celi sülüste tam bir inkılap yaptı. Harflerin anatomisini islah ederek, harf kalınlıkları ile kalem kalınlığı arasındaki ahengi sağladı.İstif yazı formunu oturttu.
9.safha	Sami Efendi (Ö:1912)	Celi sülüs'i kaide (kural)lere bağladı. Canlılık sağladı.

BÖLÜM 3

3/1. İslâm Yazı Sanatında (Hat) Çeşitleri: (Kufi ve Aklâm-ı Sitte)

İslâm yazısının kaynağı bir olmakla beraber asırlar içinde önce islâh ve daha sonra sanatlaşma safhasının getirdiği zenginlik sebebiyle birçok çeşidi ortaya çıkmıştır. Yapı ve şekil olarak harfler (şekli olarak) birbirine yakın olsalar dahi, yazı çeşitleri arasında ince farklılıklar bulunmakta, bu da ona o zenginliği vermektedir. Bir misal vermek icap ederse, sülüs yahut nesih yazıda veyahut kûfi yazıda her harfin gövde yapısı aynıdır. Ancak, sanat olarak, yazılıştaki birtakım farklılıklar ortaya çıkar. Meselâ sülüs, nesih yahut muhakkak yazıda “**sin**” harfinde dış bulunurken, ta’lik yazıda bu dışlar çoğu kere bulunmamaktadır. Kezâ, diğer yazı çeşitlerinde “**elif**” harfinde “**zülfe**” bulunurken ta’lik ve rik’a yazıda zülfe kullanılmamaktadır. Bu gibi misalleri daha da vermek mümkündür.

İslâm yazısı başından itibaren kullanım alanına göre çeşitlenmeye başlamıştır. Müslümanların içtimai hayatında yazıya verilen değer onu, Kur’an’ın inzalından itibaren bir sanat olarak ele alınmasını ve işlenmesini beraberinde getirmiştir. Başlangıç devrelerinde kûfi yazı, bilhassa dinî metinlerin tespitinde (Mushaf yazımında) kullanılırken, kullanımı daha kolay olan yuvarlak karakterli yazı günlük işlerde kullanılmıştır. Yazının geliştiği dönemlerde ise divanlar ve fetvâlar ta’lik yazı ile yazılmıştır. Dinî ve sivil mimari eserlerde de başlangıçta kufi ve çeşitleri kullanılırken, daha sonraki dönemlerde uzaktan daha rahat görülebilen celi sülüs, celi kûfi ve celi ta’lik yazı tercihi yapılmıştır. Kullanım sahalarına göre, harflerin yapılarına estetik müdahaleler de bulunmuş, farklılıklar oluşmuş ve tarihi seyir içinde bu durum, yazının estetik olarak gelişmesini ve çeşitlenmesini sağlamıştır. Gelişme süreleri içindeki yazı çeşitleri, gibi isimlerle adlandırılmış ve nihayet Aklâm-ı Sitte denilen altı çeşit yazı ile umumi bir toparlanma süresine girilmiş ve beş yazı çeşidi ile de nirengi noktasına kavuşmuştur.

kalem-i sicilât	kalem-i Dıbac	kalem-i Tobar-ı Kebir	kalem-i Sülüseyn
Kalem-i Zenbur	kalem-i Müfettah	kalem-i Harem	kalem-i Muamerat
Kalem-i Uhud	kalem-i Kısas	kalem-i Muammt	kalem-i Eş’ar
Kalem-i Celil	kalem-i Mecmu	kalem-i Riyâsi	kalem-i Nıfs
kalem-i Tunci	kalem-i Mahla	kalem-i Siyakat	kalem-i Divâni
kalem-i Müselsel	kalem-i Müdemmec	kalem-i Muhdes	kalem-i Rıkk’a Divâni
kalem-i Mensur	kalem-i Mukterin	kalem-i Havaşi	kalem-i Gubar-ı Hilye
kalem-i Lü’lül	kalem-i Mesafih	kalem-i faddah-i Nesh	kalem-i Havleci
kalem-i Gubari	kalem-i Meksüt	kalem-i Tev’eman	kalem-i hafif sülüs
kalem-i Muallâk	kalem-i Muhaffef	kalem-i Mesafih	kalem-i Mahir Muhakkak
kalem-i Mukavver	kalem-i Memzüc	kalem-i Müellef	
kalem-i Mu’ciz	kalem-i Murassa	kalem-i Nessah ¹	

Aklâm-ı Sitte adı ile anılan yazılar. Aklâm-ı Sitte ismi verilen yazı çeşitleri;

1-Muhakkak

2-Reyhâni

3-Sülüs /Celi sülüs

4-Nesih

5-Tevkii

6-Rik'a (İcâze Hattı) adları ile tanınmaktadır.

15. asırdan itibaren, kûfi, dîvâni, celi dîvâni, rik'a, ta'lik ve celi ta'lik, siyakat olarak günümüze kadar gelen bilinen yazı çeşitleri dışında, ayrıca *mağribî, hicâzi, meşk, nestâ'lik, cavi* adları ile bilinen yazılar da günümüze intikal etmiştir. Hat sanatı bir yazı sanatı olmakla temel malzemesi kâğıt ve kalemdir. Ancak kalıcı numunelerini taşa kazınmış, çiniye işlenmiş biçimde yapılarıdaki mezar taşlarındaki kitabelerde, câmilerin kubbe ve kuşak yazılarında görmektediriz.

a-Kûfi Yazı ve Kufi yazı çeşitleri:

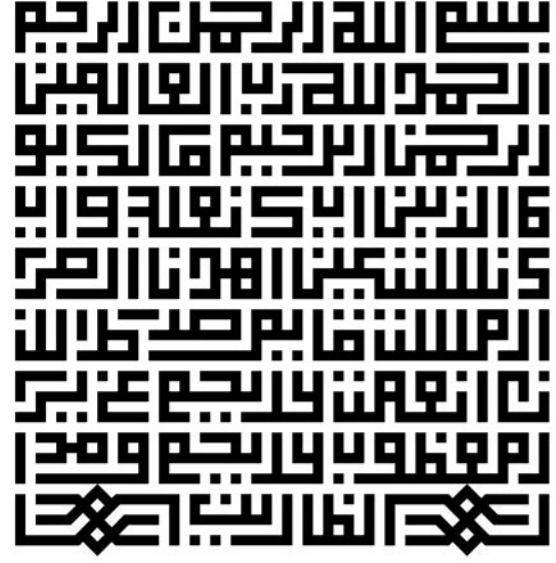
İslamiyet'in ilk dönemlerinde Kur'an yazmak için diğer yazı çeşitlerine göre daha estetik olan **cezmi hattı** denilen yazı tercih edilmiştir. Sert ve köşeli harfleriyle cezmi, taş üzerine hakkedilen kitabelerde ve parşömen üzerine yazılan mühim vesikalarda, bilhassa Mushaf kitabesinde kullanılmıştır. Yumuşak ve kavisli harflerin hâkim olduğu meşk hattı ise devlet teşkilâtında, günlük işlerde ve mektuplarda daha çok tercih edilmiştir.

Kûfi hattı şöyle tarif edilmektedir: "Düzlük ve yuvarlaklık muayyen nisbetler altında karıştırılmış (dengelenmiş) ve kalemin tabiatı (akışı-yürmesi) ona göre ayarlanarak, yazışta harekete hakim kılınmıştır. Bundan dolayı gözlü ve başlı harflerde hareket, ma'kılı'de dört iken, kûfi'de üçe inmiş ve kûfi'nin her çeşidinde başlı, gözlü harfler üçgenimsi ve yuvarlağımsı durum almışlardır."¹ Kısaca bütün harfler köşelidir. "Himyeri" yazısının değişmesiyle, gelişmesiyle ortaya çıkan; dik, sert, köşeli bir yazı çeşididir.

Kûfi'nin her çeşidinde düzlük, yuvarlaklık ve dairemsi kısımlar vardır ve daha ziyade dönüşler kavislidir. Kûfi yazı, bir kök yazı olmasına ve bazı tipleri yaşamasına rağmen, zaman içinde yerini diğer yazılara bırakmıştır. 19. yy sonları ve 20. yy başlarında bu yazıyı ihya etme çalışmaları olmuştu. Bu gayretler neticesinde tam unutulmasının önüne geçilmiştir.

1 M:Bedreddin Yazır,Medeniyet Aleminde yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli S: 68

İlk asırlarda Mushaflar yazılırken, sayfa tasarımı olarak kûfi yazı, yatık olarak yazılmış, X. yy.dan sonra kare ve dik çizgiler halinde, XI. asırdan itibaren genellikle dik form tercih edilmiştir. Harflerin satıra dizilişi açısından ilk dönemlerdeki tertipsizliğin X.yy.dan itibaren kaybolduğu görülür. Yazılar daha okunaklı ve intizamlıdır. Harfler arasındaki mesafeler de zaman içinde azalmıştır, başlı ve gözlü harflerdeki yuvarlaklık köşeli forma dönüşmüştür. XI. yy. dan itibaren harfler daha yakın yada bitişik yazılmıştır.

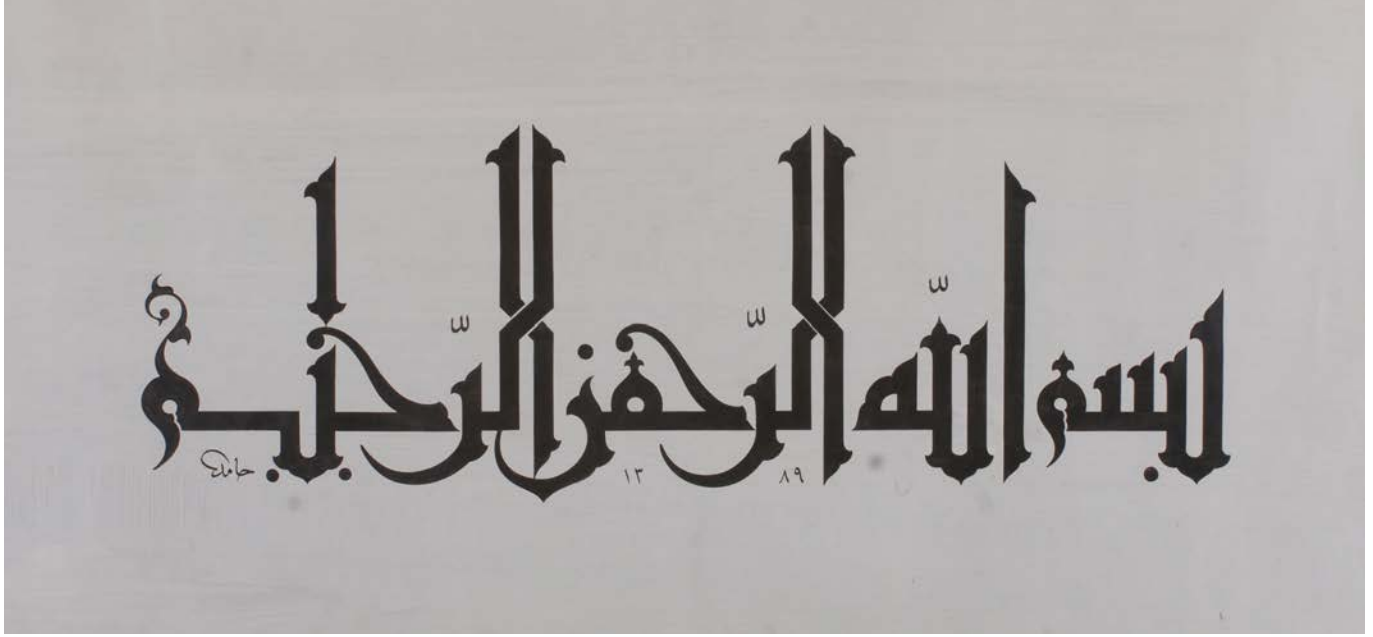

A Kufi kutusu resim 3- Kufi fatiha : girsin Hattat Savaş Çevik

İlk dönemlerde kûfi yazıda hareke bulunmamaktaydı. Bilâhare, Kur'an okunurken telâffuz bozukluklarının ve yanlış okumaların önüne geçebilmek maksadıyla, sonradan harekeler konmuş ve harekeler renklendirilerek, harflerin üzerindeki noktalarla karışması önlenmeye çalışılmıştır. "El ve kalemle yazılan kûfi'lerde düzlük ve yuvarlaklığın bağdaşması için, kalemin akışına uygun bir terkip ve bünyeleştirme bahis konusudur. Bunun için, güzel kûfi yazmak çok zor bir sanat ve meleke işidir"³ Kûfi'nin birçok yazıya kaynak olması sebebiyle onu yüceltmek maksadıyla (Ümmü'l-Hutût= Yazıların Anası) ismi verilmiştir.

İbnü'n-Nedîm, cezmi diye bilinen Arap yazısının Mekke'de Mekki, Medine'nin dinî ve siyasî bakımdan önem kazanmasıyla da Medenî diye adlandırıldığını, Mekki ve Medenî yazıların elif harfiyle karakterize edildiğini, hafifçe sağa eğik ve bitiş noktasında çengelli olduğunu kaydeder. Mushaflarda kullanılan iri, okunaklı cezmi tarzı dört halife döneminde de yaygın olarak benimsenmiştir. Bu tarz hicreti takip eden yarım asır içinde büyük gelişme göstermiş ve bölgelere göre çeşitlilik arz etmiştir.

Ancak yazı, geometrik esasa dayalı karakterini daima korumuş, çeşitli devirlerde değişik şekillerde adlandırılmış.

Hamid Aytac

Hicri V. (M.XI.) yüzyıla veya daha sonraki dönemlere ait kaynaklarda bu "kûfî yazısı" olarak isimlendirilmiştir. **Kalkaşendî**' devrindeki Mushaf hattını işaret ederek, "Şu anda kûfî diye bilinen Arap yazısı" dediğine göre daha önce bu adla bilinmediği ortaya çıkıyor.

Kûfî terimi ilk defa H.III. (M.IX.) yüzyılda yazı kaleminin şeklini belirtmek için kullanılmıştır. Zamanla bu çeşitli üslupların ayrıntılarına ait bilgiler kaybolduğundan kûfî daha umumi bir terim olmuştur. Bu adlandırma ile yazının ortaya çıktığı Hîre ve geliştiği Küfe arasında bir irtibata işaret edilmiştir. Kûfî yazısının tarih içinde ve çeşitli bölgelerde görülen tarzlarını tanımlamak için mesâhif kûfisi, Fatımî kûfisi, Eyyûbî kûfisi, Memlûk kûfisi, Endülüs kûfisi, Selçuklu kûfisi, Osmanlı kûfisi gibi sınıflandırmalar yapmışlardır.²

Şehir ve bölgelere göre de kûfî yazısı, Kayrevan kûfisi, Nişâbur kûfisi, Irak kûfisi, Fârisî kufisi, Mısır kûfisi ve Endülüs kûfisi diye de isimlendirilmiştir ve bunun dışında kûfînin şeklindeki gelişme ve farklılıklara dayanarak **el-kûfiyyü'l-basit**, **el-kûfiyyü'l-müverrak**, **el-kûfiyyü'l-müzehher**, **el-kûfiyyü'l-madfûr** ve **el-kûfiyyü'l-murabba'** şeklinde adlandırılmıştır. Kaynak eserler ve sanat eserleri incelendiğinde kûfî yazısının şu üslupları ortaya çıkmaktadır:

1. Câhiliye dönemi kûfisi (cezmi). Enbâr'da doğup geometrik karakterini müsned yazının etkisiyle Hîre'de kazanmıştır.
2. Asr-ı saadet kûfisi (Mekkî, Medenî). Hz. Peygamber döneminde Mekke ve Medine'de yaygın olarak kullanılan, Mushafın yazıldığı yazıdır.
3. Celî kûfî. Emevîler devrinde iktisadî ve medenî seviyenin yükselmesiyle birlikte ilim ve sanat hayatında da önemli gelişmeler olmuş, şehirlerde görülen imar faaliyetlerinin yanında Kur'an ve kitap istinsah, telif ve tercüme faaliyetleri de hızla çoğalmıştır.³

Hâlid b. Ebü'l-Heyyâc, Velîd b. Abdülmelik devrinde (M.705-715) yapılan restorasyon esnasında Mescid-i Nebevi'nin kible duvarına "**ve-ş-Şemsi ve duhâ-hâ**" suresinden Kur'an-ı Kerim'in sonuna kadar olan kısmı ilk defa celî kûfî hatla yazan sanatkar olarak bilinir. Bu yazı altın mozaik parçaları ile hakk' edilmişti. (M.691) İnşa edilen Kubbetü's-Sahra'nın kitabelerinde de aynı madde kullanılmıştır. Mekke haremının (M.783-84) yılına ait sütunları üzerindeki kitabeler de basit kûfînin celî şekliyle yazılmıştır.

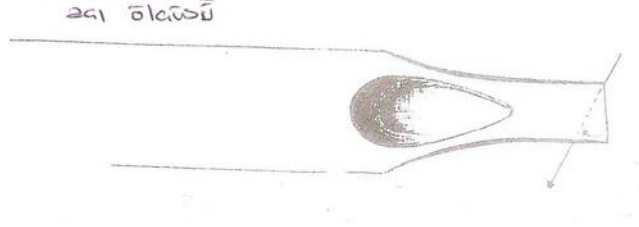
Abbasîler zamanında aklâm-ı sitte ortaya çıkmaya başlayınca kâtipler mushaf ve kitap istinsahında "verrâki" veya "neshî" denilen bir yazı kullanmış, böylece mushaf kûfisi yerini neshî

2 M.B.Yazır, Okuma Anahtarı S:151

3 Fatih CAM , Süleyman Demirel Üni., Gel.Türk El Sanat. Böl.

veya reyhânî denilen yazıya bırakmıştır. Beri yandan, kûfi hattı Kuzey Afrika, Endülüs ve Mağrib'de yuvarlak çizgiler kazanarak “**el-kûfiyyü'l-mesâhifi'l-garbr**” ve “**el-hattü'l-mağribi**”, İran ve doğusunda ise “**el-kûfiyyü'l-meşriki**” adıyla, bu bölgelerde aklâm-ı sittenin yayılmasına kadar kullanılmıştır.

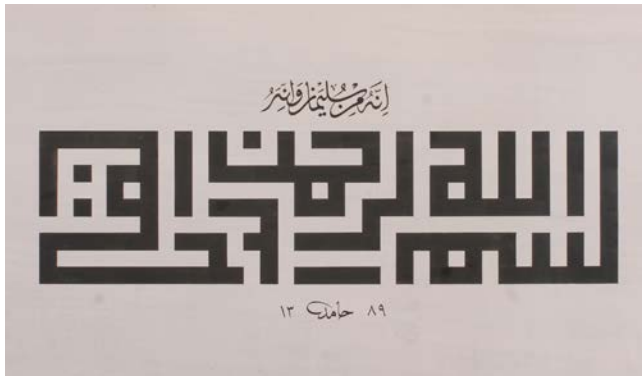
Kûfi Çeşitleri

A Kûfi kutusu 8 nolu resim girsin

Kûfi yazı, İslâm'ın zuhurundan itibaren, bir asır sürelik zamanda sadece Kur'an yazmaya tahsis edilmişti. İslâm'ın yayılmasıyla da resmi ve gayri resmi yazışmalarda ve abidelerde kullanılmaya başlanmıştır. İhtiyaçların artması, yazıya verilen ehemmiyet, güzellik arayışları ve estetik zevklerin, yeni Müslüman olan ülkelerin insanların kültür hususiyetleri ile kûfi yazıda çeşitlilik meydana gelmiştir. Öyle ki beş yüzün üzerinde bir çeşitliliğe ulaşmış olduğu zikredilir. Kûfi yazı sanatı açısından ele alınırsa iki ana çeşit ortaya çıkar. Ve bunlar **yazma kûfi** ve **yapma kûfi** olarak isim alırlar.

“**Yazma kûfi**; hat sanatında esas alınan ve Hz. Ali'nin islah ettiği yazının el ve kalemle yazılanıdır. Yazıların anası olarak ta isimlendirilen yazı budur. Kaleminin belli bir kalınlığı olmamakla birlikte, kalem kalınlaştıkça “celi” veya “kalın” kûfi, kalem inceldikçe “ince kûfi” adı verilir. Yazma kûfi de tezyinat (süsleme) yoktur, sade bir yazıdır. Yuvarlak ve eğri kısımlar daha çoktur.”⁴

A Kûfi kutusu 7 nolu resim girsin (Hamid Aytaç)

“**Yapma kûfi**; bu gruba dahil olan yazılarda el ve kalem kullanılmaz, yani yazı tarzı değildir. Çizme ve resmetme bahis konusudur. İnceleri, kalınları ve celi tipleri vardır.

4 M.Bedreddin Yazır, Okuma anahtarı S:151

Yapma kûfi de yazı, çizilerek ve bu çizimin iç doldurularak resmedilir. Cetvel, pergel, gönye gibi aletler kullanılır. İlk devirlerde bu kûfler sade olarak resmedilirlerdi. Bilâhare tezyini motiflerle boşlukları doldurulmuş hatta yazılar bile yaprak vs. motifleri ile şekillendirilmiştir. Bezemelerle göze hitap edilmiş ve kitabelerde, abidelerde kullanılmıştır. Bu tarz kûflerin en muhteşem numunelerine İspanya'da Elhamra'da rastlanılır. Selçuklu abidelerinde de çok sık görülen bu tip kufilerden Osmanlı döneminin en büyük numunesi Bursa Ulu Camii'ndedir. Kûfinin Osmanlı'da tesiri azalmakla birlikte Mimar Sinan devrine kadar devam etmiştir. Ayrıca celi tarzı da vardır.

A Kûfi kutusu 9 nolu resim girsin (İst Üniv küt. T 9353---0001)

Kûfi yazı, çeşitli şekilde tasnif edilmiştir. Merhum M. Bedreddin Yazır, bu tasnifi 1. Yazma Kûfi (kalın-ince kûfi), 2.Yapma Kûfi (mimari, çizim, süsleme) olarak ikiye ayırır. Prof. M. Serin; 1.Basit Kûfi, 2.Kıvrık Dallı Kûfi, 3.Zemini Nebati Motifli Tezyini Kûfi, 4.Örgülü Kûfi, 5. Satrancî Kûfi olarak beş bölümde incelemiş, Al-Faruqi, İsmail R.Loıs Lamia, “İslâm Kültür Atlası” adlı çalışmasında ise: 1.İptidai Kûfi, 2.Doğu Kûfisi, 3.Tezyini Kûfi (a-Kıvrımlı Kûfi, b-Örgülü Kûfi), 4.Mağribi Kûfi olarak dört ana başlıkta toplar. M. Lings, Splendours of Quran Calligraphy & Illumination, adlı kitabında da: 1.Kare veya Dikdörtgen Kûfi, 2.Doğu (Bağdat) Kûfisi, 3. Kuzey Afrika (mağrip) Kûfisi olarak üçe ayırır.

Yapılarına göre kûfi yazı

1- Basit kûfi. Düz ve herhangi bir tezyini unsur olmadan yazılan yazı tarzıdır. Mushaf yazımında tercih edilmiştir.

2- Yapraklı (kıvrık dallı) kûfi, Yazının uçları yaprak veya dal tarzında daha ziyade kitabelerde kullanılmıştır.

3- Zemini süslü (nebati motifli) kûfi, tezyinî ve çiçekli kûfi (**el-kûfiyyü'l-müzahref**). Kûfinin celi şekli daha tezyinî bir mahiyet kazanmış, harflerin uçları ve yazı boşlukları yaprak kıvrımları stilize çiçek ve hayvan motifleriyle bezenmiştir. Diyarbakır surlarında Melikşah burcu

خَطُوطُ الْمُتَنَوِّعَةِ

خَطُوطُ الْمُتَنَوِّعَةِ

بِسْمِ اللَّهِ تَعَالَى بِذِكْرِ الْقَلَمِ
إِنَّ تَسْمِيَةَ الدُّعَاءِ

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوَّلُ مَا كَتَبَ الْقَلَمُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ فَإِذَا كُنْتُمْ تَكْتُبُونَ فَافْعَلُوا فِي أَوَّلِهِ

رَبِّ أَنْزِلْنِي مِنْزِلًا مَبَارَكًا وَأَنْزِلْ خَيْرَ الْمَنْزِلِينَ

قَالَ أَبُو الْمُظْفِرِ يَجِبُ عَلَى الْأَصْلِحِينَ أَنْ يَخْتَدِمُوا عَلَى الْأَكْبَرِ بِرَفْعِ الْأَقْوَالِ

أَكْرَمُوا أَوْلَادَهُمْ بِالْحِكَايَةِ فَإِنَّ الْكِتَابَةَ مِنْ أَهْلِ الْأُمُورِ وَالْأَعْيُنِ وَالسُّرُورِ صَدَقَتْ عَلَى وَجْهِ

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُسْلِمُ أَخِي الْمُسْلِمِ لَا يَنْظُرُ وَلَا يَنْزِلُ وَلَا يَخْفَى إِلَّا بِحَقِّهِ الْقَوِيُّ هَمَّانُ وَنَشِيرُ الصَّغِيرِ نَالِ مَرَاتٍ يَجِبُ أَمْرِي
مَنْ بَشَّرَ نَحِيحًا حَاةَ الْمُسْلِمِ كُلَّ الْمُسْلِمِ حَرَامٌ مَرْمَرٌ وَمَا لَمْ يَعْزِمْهُ إِنَّ مِنْ حِكْمَتِكَ إِلَى الْحَسَنِ كَمَا خَلَقْنَا صَدَقَ رَسُولُ اللَّهِ

بِسْمِ اللَّهِ تَعَالَى بِذِكْرِ الْقَلَمِ إِنَّ تَسْمِيَةَ الدُّعَاءِ

قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَحَبُّ الْبِلَادِ إِلَى اللَّهِ مِثْلُهَا وَأَبْغَضُ الْبِلَادِ إِلَى اللَّهِ سِوَاهَا أَوْ صِيغَتُهَا

بِقَوِيٍّ أَسَدٌ فِي السُّرُورِ وَالْعِلْمَانِيَّةِ وَبِتَّةِ الطَّعَامِ وَقَلَّةِ الْمَنَامِ وَبِحِرَانِ الْمَعَاصِي وَالْإِنَامِ وَمَوَاطِنَةِ الصِّيَامِ

هُوَ كَرَمٌ فَزِينٌ لِقَوْلِي الْعَبِيدِ وَالْفَتَاخِ وَالنَّجْمِ فَتَرْسُمُهَا سَمَاوَهُ وَتَنْجَعُ فِعْمَاوَهُ وَتَلَاوُفُهُ لِقَوْلِهِ وَتَلَاوُفُهُ لِقَوْلِهِ

رَبِّ قَدِ اتَّخَذَ اللَّهُ مَوْلَاهُ وَتَنَاوَلَهُ بِرَأْسِهِ وَتَنَاوَلَهُ بِرَأْسِهِ وَتَنَاوَلَهُ بِرَأْسِهِ وَتَنَاوَلَهُ بِرَأْسِهِ

رَبِّ قَدِ اتَّخَذَ اللَّهُ مَوْلَاهُ وَتَنَاوَلَهُ بِرَأْسِهِ وَتَنَاوَلَهُ بِرَأْسِهِ وَتَنَاوَلَهُ بِرَأْسِهِ وَتَنَاوَلَهُ بِرَأْسِهِ

كُتِبَ الْفَقِيرُ مُوسَى عَمْرِي الْمَعْرُوفُ بِحَامِدِ الْأَمْدِيِّ حَامِدًا لِلَّهِ تَعَالَى وَفَضِيلًا عَلَى نَبِيِّ مُحَمَّدٍ وَرَبِّ الْجَمْعِيِّ ٣٩١ هـ

üzerindeki (M.1085) tarihli kabartma, Konya Alâeddin Camii'nin (M.1220) tarihli minberi üzerinde, Aksaray Ulucami minberindeki tezyinî kûfî yazıları, Kahire'de (M.1356) yılına ait Sultan Hasan Medresesi yazıları bu tarzın en güzel örnekleri arasındadır.

4- Örgülü kûfî, Örgülü kûfî Celî kûfî yazıda dekoratif gelişmeler gittikçe zenginleşerek yeni şekiller oluşmuş, **elif** ve **lâm** gibi dik harfler hatta kelimeler dahi örülerek kûfînin bu tarzı ortaya çıkmıştır. Konya'da Sırçalı Medrese (M.1242), Karatay Medresesi kubbe tezyinatı (M.1251-52) ve Sivas'ta I. Keykâvus Dârüşşifâsı'nın pencere alınlıklarının lâcivert örgülü kûfî yazıları, Mardin'de Sultan İsa Medresesi taçkapı bordüründeki örgülü kûfî yazılan (M.1385) bu tipin en güzel örnekleridir.

5- Geometrik (santraci) kûfî. **el-Kûfiyyü'l-murabba'** (ma'kilî, bennâî, satrancî). Celî kûfînin bu şekli sade, bütün harfleri köşeli ve geometriktir. Mimaride bir süsleme unsuru olarak günümüze kadar kullanılmıştır. Bu tarzın mimaride sırlı ve sırsız tuğlalarla şekillendirilmiş çok güzel örnekleri İran sahasında, Orta Asya, Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde yer almıştır. Selçuklu dönemine ait (M.1121) tarihli İsfahan Cuma Camii'nin taçkapı kemer koltukları, bordur ma'kilî tezyinatı, Mardin'de (M.1177-78) yılına ait Ulucami minaresi kaidesindeki yazı, (M.1326) tarihli Netanz Mescid-i Cuma'nın taçkapısı firuze ve lâcivert renkli çini ma'kilî bezemeleri bu tarzın güzel örnekleri arasında zikredilebilir.⁵

Yazıldıkları bölgelere göre de kûfî yazı üç kısma ayrılmaktadır.

1- Meşrik kûfîsi, 2- Mağrip kûfîsi 3- Kayravan kûfîsi isimleriyle, yayıldığı nisbette farklılıklar gösteren kûfî, şimalî Afrika ülkelerinde daha yuvarlaklaşarak, bilhassa Endülüs'te ve Mağrib'te magribî adıyla hükümranlığını korudu. İran'da ve doğusunda ise meşrik kûfîsi adını ve karakterini alarak aklâm-ı sittenin yayılışına kadar kullanıldı.

Celi Kufi:

Kûfînin kalemlerle yazılan Mushaf yazısından başka dinî, askerî ve sivil binaların kitabeleriyle mezar ve menzil kitabelerinde oyma ve kabartma suretiyle sert maddeler üzerine hakkedilen celî şekli geliştirilmiştir. Dekoratif celî kûfînin bu çeşitleri, İslâm medeniyeti çerçevesinde günümüze kadar dinî ve içtimaî hayatla sanat hayatımızın her safhasında çok geniş bir kullanım alanı bulmuştur.

5 Fatih CAM, Süleyman Demirel Üniversitesi, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü Yüksek Lisans Tezi, sayfa, 4 Temmuz 2000

Celi kûfîler de yapma kûfî sınıfındadırlar. Bunlarda cetvel, pergel, gönye vs. aletlerle çizim ve resmetme metodu kullanılır. Bu yazılar hakiki kûfî kabul edilmezler. Harf şekilleri tezyinatlıdır. Asıl kûfîde görülen başlı ve gözlü üçgenimsi harfler bu yazılarda yoktur. Daha yuvarlaklaşan bu harfler zaman zaman tam yuvarlak hallere de girerler. Bu kûfîler bir hattat yazısından ziyade mimar ve mühendis yazıları olarak görülürler. Kûfî yazı yapılarına göre ve yazıldıkları bölgelere göre de çeşitli kollara ayrılmaktadır.

Başta mimari eserlerin kitabe, kubbe ve kuşak yazılarında taş ve sıva üzerine, ayrıca iç ve dış mimaride dekoratif bir unsur olarak çini, mozaik, alçı ve tuğlalarla çok zengin kûfî çeşitleriyle kompozisyonlar oluşturulmuştur. Mihrap, minber, kapı ve pencere kanatlarında ahşap üzerine tezyinî motiflerle beraber güzel kûfî yazılar da büyük bir sanat zevkiyle işlenmiştir. Leğen, sini, şamdan, alem, tabak, kılıç, kalkan gibi madenî alet ve eşyalarla çini ve seramik kaplar, sanat değeri olan hediyelik eşyalar üzerinde de kûfî yazı tezyini bir unsur olarak yer almıştır. Müzelerde ve özel koleksiyonlarda İslâm milletlerinin medenî seviyesini gösteren çini, seramik, ahşap, tekstil ve maden sanatlarının en seçkin örnekleri sergilenmektedir

Kûfî yazı üslup ve estetik olarak farklı bir yazı stili olarak kullanılmış ve zaman içinde diğer yazı çeşitlerinin ana kaynağı olarak doğmalarının zeminini olmuştur. Bu yüzden Ümmü'l-Hutût (Yazıların anası) olarak tanınmış ve tarif edilmiştir.

Kûfî Yazının Aklâm-ı Sitte ile alâkasını gösterir şema

	Kûfî	
Muhakkak		Sülüs
	Tevkî.	
Reyhâni		Nesih
	Rıkaa	

b -Aklâm-ı Sitte

İslâm yazı sanatında aynı yazının farklı tarz ve üslûbları manasında "Şeş kalem" adıyla anılan altı yazı çeşidine aklâm-ı sitte denmiştir. Bu kalemler: **Tevki', Muhakkak, Sülüs, Nesih, Reyhâni ve Rika'** kalemleri olarak tanınan hat yazılarıdır. Kûfîden sonra ölçülü yazıların aslı ve kaynağı sayılan bu altı kalem hakkında farklı görüşler varsa da bu isimlerde ittifak hâsıl olmuştur. Yâkut'un vefatından sonra aklâm-ı sittete ait bir takım istilâhlar değişmiş ve bazıları mana değiştirerek kullanılmış, bazıları da unutulmuştur.

Tevkii_Muhakkak; Hattat Hamid -M.Eriş kol.

Netice olarak yeni bir yazı için yeni ıstılahlar doğmuş ve o yazı yeni manalar ifade eder olmuştur.

Osmanlı hat sanatının öncülerinin kalemleri ile ıstılah değişimi safhasından sonra bir durulma başlamış ve artık ifadeler yerli yerine oturmuştur. Dokuz asır süren gelişmelerin dayandığı uzun tecrübeler netice vermiş, yazılar bir nizam kavuşarak disipline edilmiştir. Bundan sonra, Aklâm-ı Sitte de "kalem"ler eski manalarını bırakarak, günümüze kadar gelen altı tarz yazıyı ifade eder olmuştur. Meselâ, klâsik kalem ölçülerinin bazılarının ifade ettiği "celil" kelimesi "celi" ile yeni ıstılahıyla ifadesini buldu. "**Celi**", terimi tek başına bir tarzın ifadesi değildir. Bir yazının ismini değil karakterini ifade eder. En küçüğü bir parmak kalınlığında olan bu yazı karakterinin aklâm-ı sitte içindeki bazı bazı kalemlerin iri yazımı (sülûs, celi sülûs, divani, celi divani, ta'lik, celi ta'lik gibi) için kullanılmış bir terimdir.

Aklâm-ı Sitte de ifade edilen kalemlerin, bilhassa Osmanlılar döneminde tam manasıyla, hangi yol üzere kullanılacakları tespit edilmiş, yerli yerine oturmuş, ayrıca harfler estetik zirvelerine kavuşmuştur. Aklâm-ı Sitte içindeki kalemlerin Osmanlı'ya kadar kullanıldıkları alanlar değişikliğe uğrarken tercihler yer değiştirmiştir. Meselâ o zamana kadar nesihten başka muhakkak ve reyhâni ile yazılmış Mushaf'lara çok rastlanırken, Osmanlı döneminde tercih nesihten yana kullanılmıştır.

Muhakkak Kalemi:

Sülûs ve nesih arası bir yazı çeşididir. Muhakkak kelimesi, bir kesinliği ifade eder. "Muntazam, muhkem, sağlam"

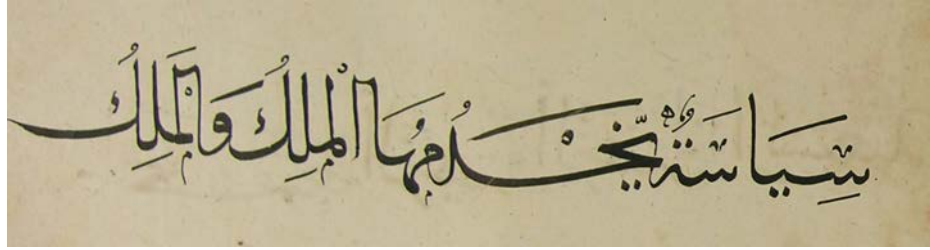
şüpheli bir yeri kalmamış, manalarına gelir. Yazıya bu ismin verilme sebebinin, yazıyı yazarken kalemden hiçbir fedakârlık yapılmaması, kalemin ve harflerin bütün haklarının verilerek kullanılması ve okunurken herhangi bir tereddüdün hâsıl olmamasıdır.

Muhakkak, *sülûs* yazının uygun ve yatık bölümleri daha uzun olan cinsine verilen addır. Muhakkak yazıda, yuvarlak çizgilerin düz çizgilere göre nisbeti ortalama 1,5: 4,5 veya 2:4'tür, "Bir buçuk hissesi düz, bakisi yuvarlağımsıdır", tarzında tarif edilir. Dik harflerin boyları ile **Sîn, Şîn, Şâd, Dâd ve Fâ'** gibi harflerin sola doğru uzayan kısımları *sülûs* yazıya göre daha uzun olduğu gibi, dönüş noktaları veya yerleri de sert bir görünüştedir. Muhakkak, ağız genişliği ortalama 2,5-3 mm. olan *kamış* kalemle, harfler ve kelimeler açık yazılır. Kalem kalınlığı sülûs kalemi kadardır. Kalem ağzı sülûse tabidir onun kaideleri (kuralları) uygulanır.

Muhakkak harfleri sülûse nazaran daha büyüktür. Yatık harfler ve harflerin yatık kısımları sülûse nazaran daha yayık ve uzun, çanakları daha geniş ve düzdür. İstifli yazılmaz, satır yazısıdır. Muhakkak yazının celisi vardır, ancak rağbet görmemiş olduğundan kullanılmamaktadır. Bu yazı, 16.yüzyıla kadar *sülûs* ve *nesih* ile birlikte her yerde, özellikle *Kur'an*'ın yazılmasında kullanılmış, bu tarihten sonra terk edilmiştir. (Karahisâri hariç, zira o bu hat ile büyük boy Kur'an yazmıştır.) Yerini sülûse bırakmıştır. Muhakkak hat zaman zaman hattatlar tarafından yazılmaya devam edilmiştir.

Muhakkak besmele; Hattat Levent Karaduman

Muhakkak; hattat belli değil; M.Eriş kol.

Muhakkak; hattat belli değil; M.Eriş kol.

وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ مِصِيبَةٌ

قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَأِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ ﴿١٥٦﴾ أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ
وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ﴿١٥٧﴾ إِنَّ الصَّفَا وَاللِّينَ مِنَ عَسَلِ اللَّهِ فَرِحَ بِهِ الْجَنَّةُ
وَأَعْتَمَرَ فَلَاحِاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطُوفَ بِمَا مِنْ لُطُوعٍ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ
عَلِيمٌ ﴿١٥٨﴾ إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ مَا نَزَّلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ عِبَادِنَا

لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَئِكَ يَلْعَنُهُمُ

اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ اللَّاعِنُونَ ﴿١٥٩﴾ إِلَّا الَّذِينَ نَابُوا وَإِيمَانَهُمْ وَأَنَّهُمْ
أَتَوْبَ عَلَيْهِمْ وَأَنَّا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ
كُفْرًا أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾ خَالِدِينَ
فِيهَا لَا يَخَفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿١٦٢﴾ وَاللَّهُ كَرِيمٌ وَأَحِيدٌ

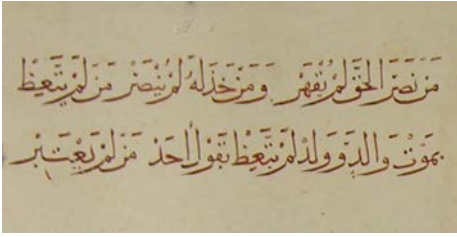
لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ

Reyhani besmele; la edri; Muin Eriş kol

Reyhâni Kalem:

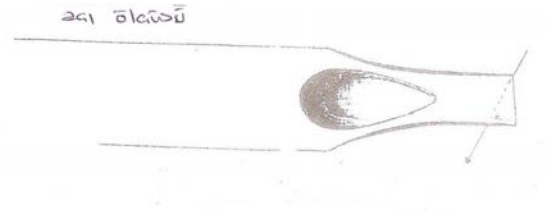
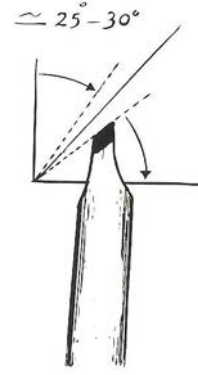
Reyhâni hattı; muhakkak kurallarına bağlı, muhakkakin üçte bir küçüklüğünde bir yazıdır. Onun küçük yazılan şeklidir. Kalem ağzı da aynen nesih yazının, sülüse tabi oluşundaki gibi, reyhânî de, muhakkak kalemine tabi ve onun üçte biri kadardır. 16.yüzyıla kadar sülüs ve nesih ile birlikte her yerde, bilhassa Kur'an-ı Kerim'in yazılmasında kullanılmışken bu tarihten sonra bütün İslam ülkelerinde terkedilmiştir. Harf şekillerinin hepsi değilse bile hemen hemen tamamı reyhan çiçeğine benzetildiğinden bu adı aldığı ileri sürülmektedir. Bu ifadeye göre reyhanî, reyhanımsı demektir.

Reyhani; iki satır

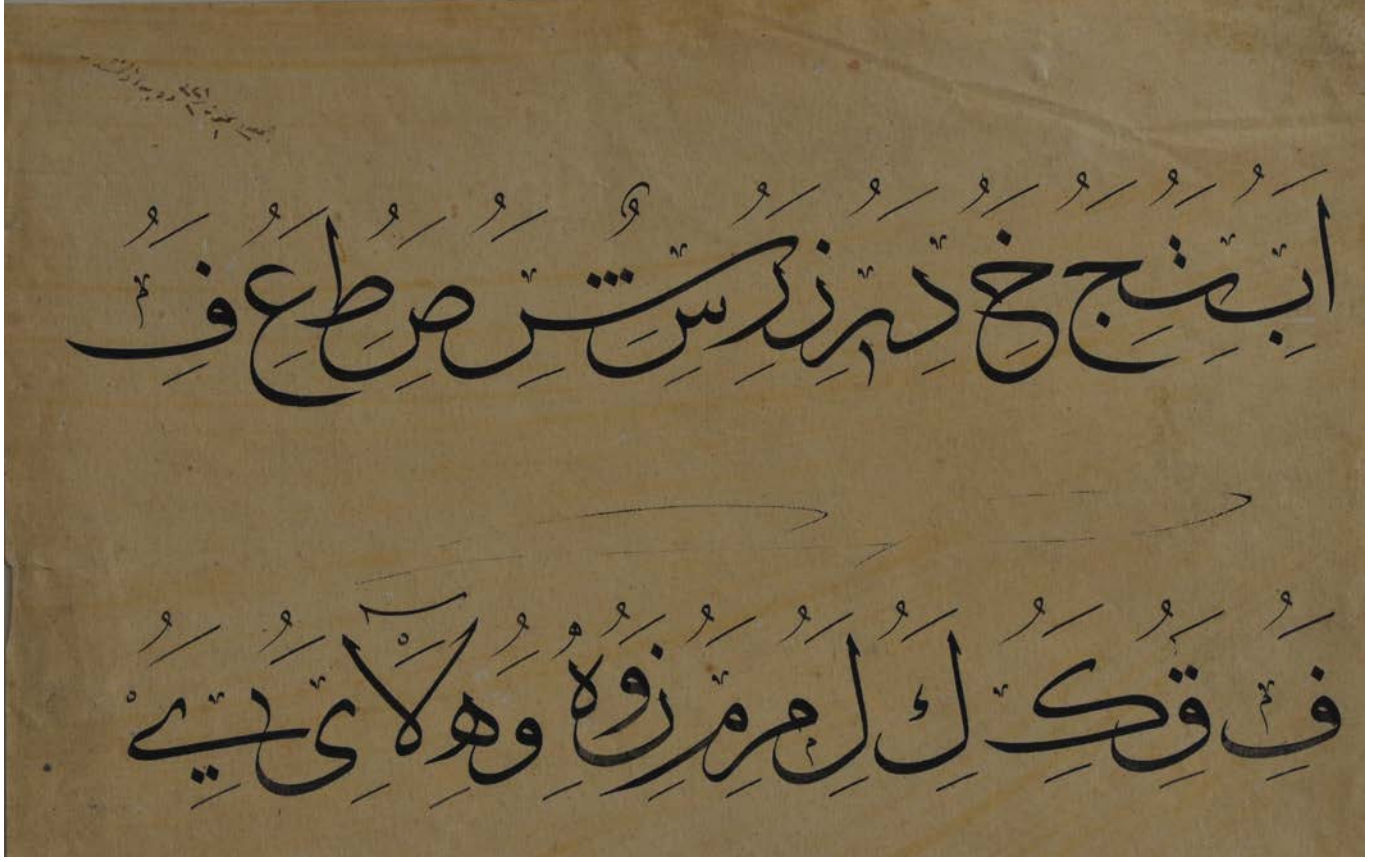
Reyhânî yazı, Osmanlı döneminde tercih edilmemiştir. Reyhânî hattının "be", "nûn", "ye" gibi harflerinin çanakları ince, "rı", "mim", gibi harflerinde kuyrukları daha geniştir. Reyhânînin kalem kalınlığı nesih kalemi kadardır. Reyhânî, muhakkaka nispetle biraz daha uzun ömürlü olmuş ve kısa metinlerde ve bazı vakfiyelerde yazılmışsa da nesih karşısında fazla direnememiştir, ancak Kur'anların yazılmasında da bolca kullanılmıştır. Reyhâni ve muhakkak kalemlerinin vazı (icat) eden ise İBN-İ BEVVÂB'dır. Kalem (en fazla) ağzı 1mm dir.

Sülüs Kalem:

Sülüs kalem kesiş ve açısı

Muhakkaka nispetle harfleri biraz küçüktür. Başka bir karakteri, çanaklı harflerinin de biraz kısa ve derin olmasıdır. Bu yazı genel olarak muhakkak ve reyhânîye göre yumuşak bir görünüme sahiptir. Bilhassa kitap unvanlarının, levhaların ve kıt'aların yazılmasında kullanılmıştır. Bugün de bütün İslâm ülkelerinde geçerlidir. Sülüs kelime manası olarak üçte bir demektir. Herhangi bir şeyin üçte birini ifade eder. Hat sanatında kullanılan "Tûmar" kaleminden istifade edilerek icat edilmiş ve onun üçte biri nispetinde kalem ağzına sahip olmasından sülüs kalemi ismini almıştır. Üçte bir nispet ile kalem ağzının tarifi yapılırken sülüs kaleminin hususiyeti yani, cinsinin

HATTAT ,RESSAM Şeref AKDİK-sülüs hurufatı -Aydın Ergun kol.

çeşidi ve özü ifade edilmektedir. Sülüs, dört bölüğü düz, iki bölüğü yuvarlaktır. "Dört behresi müsattah, iki behresi müdevver"⁶ diye tarif edilir. Buradaki "behre=hisseye veya pay", "müsattah =düz" "müdevver=yuvarlak" manalarına gelmekte olduğuna göre; sülüs harflerinin her birinin (bir harf altı eşit parçaya bölünmüş var sayılarak), dört parçasının düz ve iki parçasının da yuvarlak yazılması icap ettiği zikrolunuyor. Ancak, sülüs kaleminin ilk icat edildiği yıllarda bu tarif geçerli iken, tekâmül (gelişen) eden harflerin sadece noktasının düz kaldığı görülmektedir.

Sülüs yazı; Hattat Levend Karaduman

Harflerin hemen hemen tamamına yakın kısmında (altı payında da) yuvarlaklık, kavislilik hakimdir. Kalemin bütün meyilleri yayılmış intibai verir. Dönümleri, kıvrımları ise üçte biri muhafaza eder. Sülüs harfi tam düz değil, eğilimli dikdörtgenimsi ve uzantılıdır. Başlı harflerin başları ise

üçgenimsidir. Sülüs, sûre başları, beyit ve kaside yazmak için kullanılır. İlk zamanlarda genellikle ağız 3-4 mm. genişlikte kamış kalemle yazılmıştır. Ananevi hat talimine sülüsle başlanır ve hüsn-i hatta esas kabul edilir. Sülüs harflerinin gözleri, ağızları, başları, daha mürekkep şekiller almıştır; harflerin şahsiyetleri iyice belirlenmiş, hat daha açık bir hale gelmiştir. Düz ve eğri çizgiler sülüs bünyesinin ana unsurlarıdır.

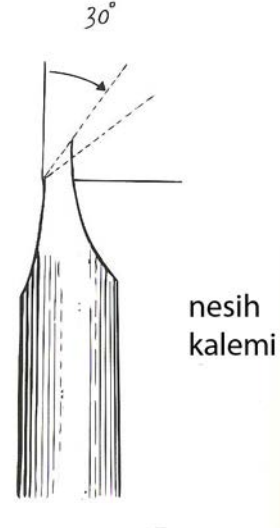
Görülür ki; sülüs müthiş bir estetik ve zarafet kazanarak keskinliklerini yaylaştırmış, yuvarlaklıklarını da hafifçe esnetmiş, başlarına üçgenimsi bir hâl verilmiştir. Kalem ağız kalınlığı da geçen gelişme devresi içinde 3-4 mm'den 2,5 mm.'ye inmiştir. Sülüs harflerinin, muhakkak harflerine nispetle boyları ve genişlikleri biraz daha küçülmüş, çanaklı harflerinin çanakları ise daha derin ve kısalarmıştır. Bu sebeple de muhakkaka nispetle daha yumuşak ve göze hoş gelen bir yazı haline gelmiştir. Eski ve iptidai sülüs ile tekâmül etmiş sülüs yazılar arasında hayli fark görülür.

6 M.B.Yazır, Medeniyet Aleminde yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli 70

Sülüs yazıdan iki ayrı yazı tipi üremiştir: Nesih ve celi sülüs. Sülüs yazısının gövde yapısı çok gelişmiş olduğundan tam bir

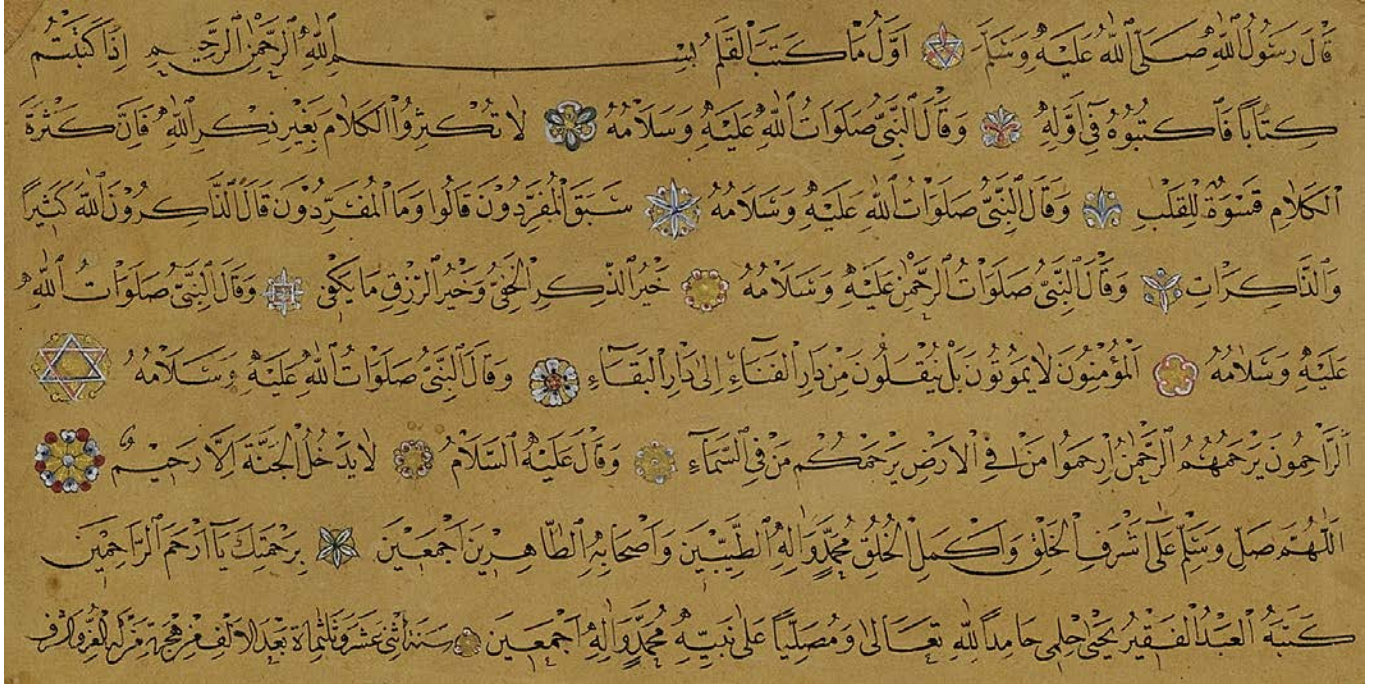
sanat yazısı haline gelmiştir. Sülüs harflerinin bu hale gelme sebebi üç ehemmiyetli müdahale sonunda olmuştur. Yâkut el Musta'simi ile harf biçimlerinin anatomi olarak olgunluk, nisbetlilik ve gövde uygunluğu kazanmış, Şeyh Hamdullah ile harflerin duruşları, Yâkut'a göre daha güzellik ve canlılık kazanırken, Hafız Osman ile de, toplanarak, bütünleşmiş, düzene kavuşmuştur. Hafız Osman ile birlikte, yazıda kalan son kûfi tesiri de ortadan kalkarak yatıklığını ve çöküklüğünü atmış ve son şeklini almıştır.

Nesih Kalem:

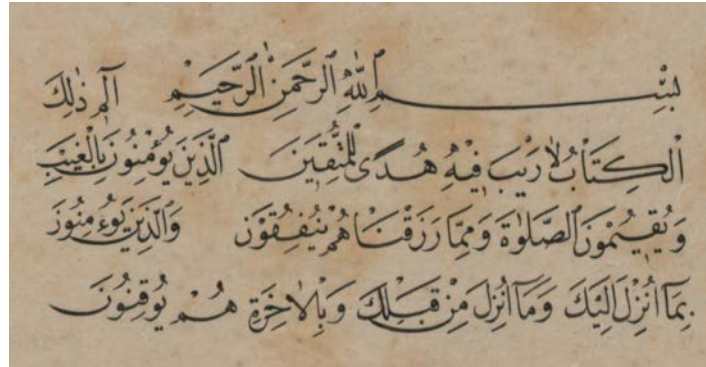

Sülüs besmele, Hattat Hamid Aytac M. Eriş kol

nesih kalem kalem koyuş şekli

Hadis-i Şerif (Hayri Sönmez kol.)

nesih hat ile ayet " T 9354---0005

ابح در بر صر ض ط ع ف ق ك كل م ن ز و ه ه ل ا ي

Nesih harfler (hurufat) Hattat Zehra Dinçer

nesih hat (besmele sülüs) İst Üniv Küt. T 9353---0002

Nesih lügat (sözlük) manasıyla, "bir şeyi ortadan kaldırma, hükümsüz kılma, kaldırılan şeyin yerine yenisini koyma" manasına gelmektedir. Bu adın verilmiş sebebi hakkında birçok iddia ve görüşler mevcuttur. Bunlara girmek lüzumsuz olduğundan; "Nesih kalemi" hakkında bilgi aktaralım. Sülüsün küçüğü olan bu yazının sözlükte anlamı "ortadan kaldırmak, iptal etmektir."

Kitapların yazılmasında diğer yazılardan daha fazla kullanıldığı, yani diğer yazıların hükmünü ortadan kaldırdığı için bu adla anıldığı kabul edilmektedir. Bugün de sülüs yazı ile birlikte bütün İslam ülkelerinde kullanılmaktadır. Nesih yazısının özellikleri: kalınlığı sülüsün üçte biri kadardır; ağız 1 mm. olan kamış kalemle yazılır. Sülüsün daha iptidai bir şeklidir.

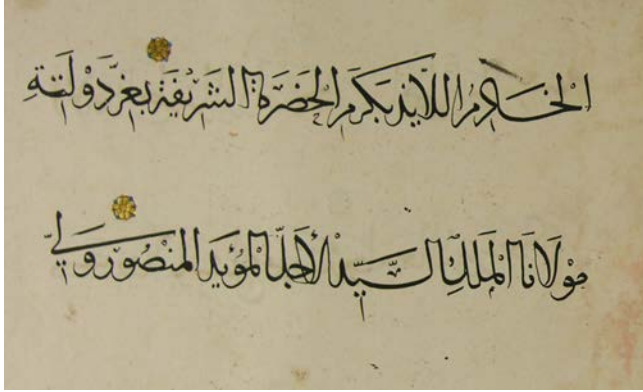
Nesih kalemi, sülüse tabi olup onun üçte bir kalem ağızına sahiptir. Ancak bir farklılığı vardır. Kalemın akışı sırasında harflerin bir kısmı kesilip (çıkarılıp) sürülerek yazılır ve

harfler yeni bir şekilde bürünürler. Bu sebeple de sülüse nazaran harfler, kendine has aldığı şekille daha süratli yazılır. El daha çabuk hareket eder. Buna rağmen kontrol kaybolmaz, okunaklılığını muhafaza eder. Nesih yazı, rika' ve siyakat kadar hızlı değildir. Bunun için de harfler netliğini muhafaza eder. Nesih, sülüs çeşitli yazıların gövde görünüşü bakımından en geri kalmışdır. Umumiyetle başlı harflerinin birçoğu gözsüzdür. Nesih harflerinin az bir kısmı düz ve genelde eğri çizgilerin hakim olduğu yazıdır. Kûfi yazının yerine, Kur'an yazımında tercih edilmiştir. Nesihte aynen sülüste olduğu gibi Yâkut el Musta'simi eliyle anatomik yapısına kavuşmuş, yerine oturmuş buna rağmen kaideleri tam teşekkül etmemiştir. Şeyh Hamdullah elinde olgunluk ve kanunlarına kavuşurken canlanmış, Hafız Osman ile de kelimenin tam manasıyla her şey yerli yerine oturmuş, harflerin arasındaki mesafe genişlemiş, kelimelerde ve yazıda genel olarak estetik ihtişama kavuşmuştur. Bu yazını daha ince kalemine de ince nesih denir. Nesih yazının esas muhafaza edilerek icat edilmiştir

Tevki' Kalem:

Sülüsün kurallarına bağlı olup onun biraz küçük boyda olanıdır. En belirgin özelliği birleşmeyen harflerin de (**elif, re, ve vav** gibi harflerin) yazıda birbirine bağlanabilmesidir. Tevki', padişahların buyruklarının üzerine yazılan, çekilen nişanın adıdır. Bu yazı genellikle vakıf işlerinde kullanılmıştır. Halife ve vezirlerin mektupları da bu yazı ile yazılırdı. Ayrıca hüccetlere yazılan hakim imzalarına da tevki' denmekteydi. Mana itibariyle, "bir şeyi vaki ettirmek, oldurmak ve tesir etmek"tir.

Tevki' kalem, yarısı düzümü ve diğer yarısı yuvarlağımsı tarzda harflerle yazılan, kalem kalınlığı da sülüse çok yakın olan bir yazı çeşidini ifade eder. Kalem ağzı kalınlığı (2,mm.) kadardır. Sülüs yazının ihmal edilmiş geliştirilmemiş halidir. Daha çok divanlarda kısa metinlerin yazımında kullanılmıştır. Daha sonraları bu yazının yerini divânî yazı almıştır. Sülüs yazıya göre harflerin boyları, çanakları, küpleri ve elif'i daha kısa küçük ve kıvraktır. Çok açık olan bir hususiyeti ise; birleşmeyen harflerin birleştirilmesidir. Tevki' ve rika'nın vazı', Bağdadlı Ebü'l-Fazıl İbn-i Hazin'dir. (Ö:1124)

Tevki yazı numunesi- hattat belli değil mne kol.

Rikaa' Kalem:

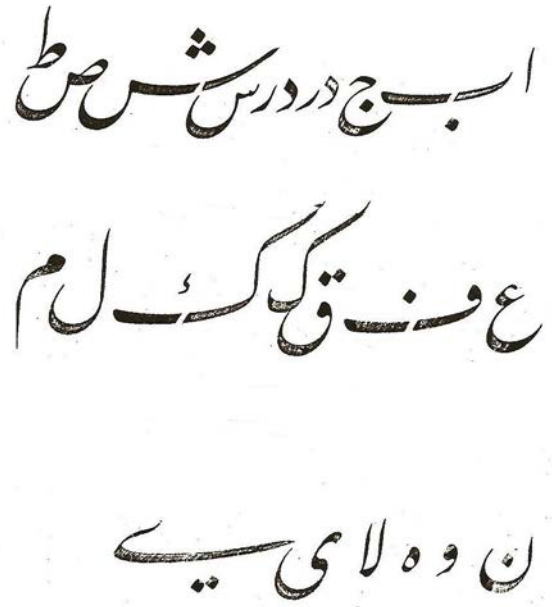
Rikaa', kelime olarak "küçük sayfa ve mektup" manalarına gelmektedir. Tevki'nin kurallarına bağlı olup onun nesih gibi küçük yazılan şeklidir. Sözlükte 'küçük sayfa ve mektup' manasına gelen rikaa', vakıf işlerinden başka Kur'an-ı Kerim'in sonunda dua sayfasında; yani hattatın kendi adını andığı ve eserini yazdığı yerde, tarihini ve Allah'a duasını bildiren bir veya iki sayfalık yerinde çoklukla kullanılmıştır.

Düzlüğü ve yuvarklığı değişik, çoğu harfler bitişiktir. Bu yazının kalem kalınlığı da değişebilir, ölçüsünde bir had yoktur. Daha süratli yazabilmek maksadıyla icat edilmiş olduğundan harfler birleşebilir. Bilhassa mektup yazma, süratli not tutma işlerinde kullanılmıştır. Hattatlar, ustalarından icazet alırken, yazdıkları metnin altına ustalar, o hattatın yazı yazmaya hak kazandığı (imza

atmaya, ders vermeye ve ona kefil olduklarını, eğitimini tamamladığını, silsilesini) belirtmek için verdikleri icazetin altına bu yazı ile yazarak tasdik ederlerdi. Bu sebeple de bu yazıya hattatlar tarafından "Hatt-ı İcaze" adı verilmiştir ve böyle tanınır. Ta'lik yazı gelişene kadar rikaa' yazısı ile vakıf kayıtları tutulmuştur.

3/2- Aklâm-ı Sitte dışındaki Kalemler

Ta'lik (Nesta'lik) Kalem:

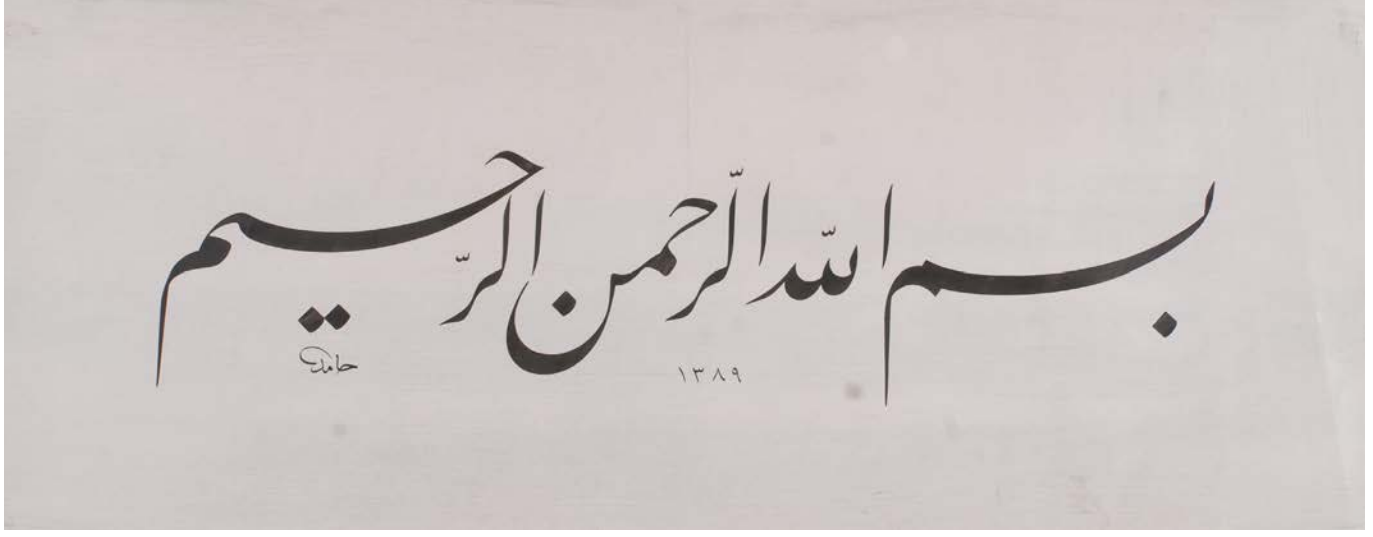

Talik harfler (hurufat) Hattat Sami Ef.

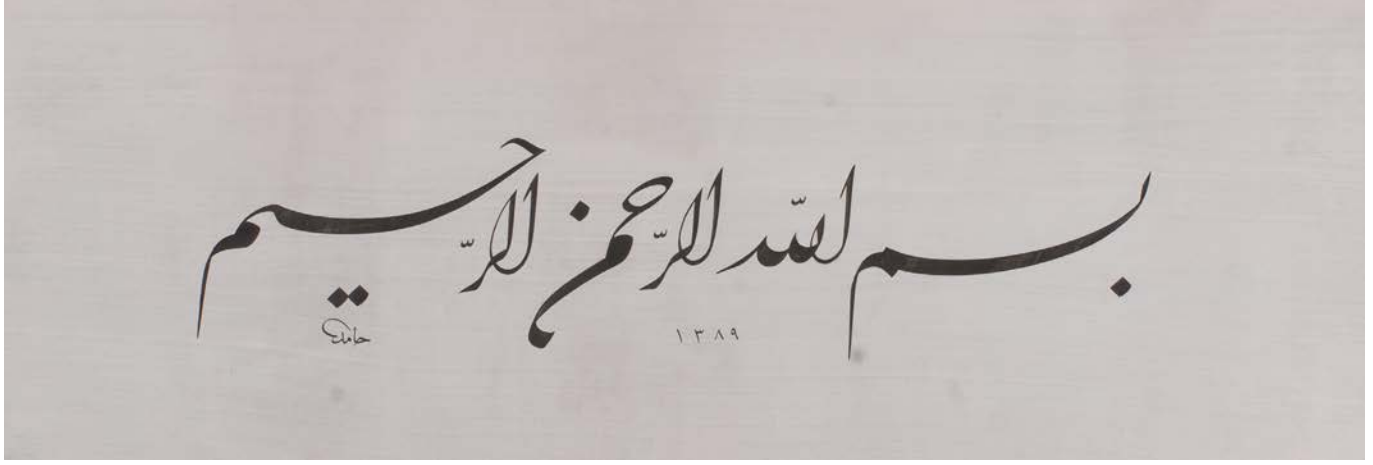
İran menşeli olan bir yazıdır. Kelime olarak ta'lik (=asma, asılma) manalarına gelmektedir. Bu ismin verilme sebebinin harflerin birbirlerine asılmış gibi görünmeleri olduğu ileri sürülür. Ta'lik kalem, "Her harfi yuvarlağımsı olup, düz harfi yoktur" olarak tarif edilir. Ta'lik kaleminin ağız kalınlığı "sülüs" kalem kadardır (2-2,5 mm). Meşk kalem adı ile tanınmıştır. Celisine de "kamuş kalem" ismi verilmiştir. Hurde Ta'lik genel olarak nesih yakındır. Kalem ağzı 1mm'dir. Ta'lik kalemine İranlılar, dört tarafı denk manasında (Çardank) ismini vermişlerdir. Türkiye'de ta'lik yazıya Acem yazısı da denmiştir.⁷

Ta'lik yazının harekesi yoktur. İlk olarak kimin tarafından vaz'edildiği bilinmemekle beraber bu yazının İran'ın meşhur hattatlarından Mir İmad-ı Haseni eliyle yeni bir üslup kazandığı bilinir. Osmanlı hattatları tarafından da çok beğenilen bu zat dikkatle takip edilirdi. İmad'ın talebelerinden Derviş Abdi (Buharalı Ö:1647) bu üslubu, İstanbul'a taşıdı

7 M.B.Yazır, Medeniyet Aleminde yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli 70

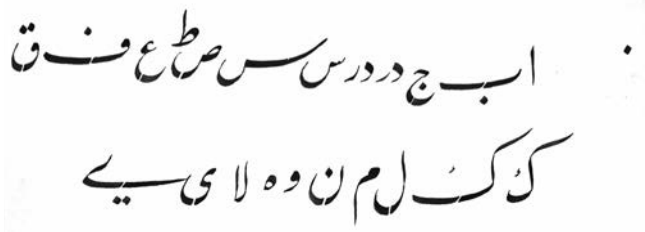

Hattat Hamid Aytaç talik besmele mne kol.

Hattat Hamid Aytaç Nesta'lik-Sikeste

ve ta'lik yazı kısa bir zamanda İstanbul hattatları tarafından benimsendi. Bilâhare "nesta'lik" olarak adlandırılacak olan bu yazı, Osmanlı hattatları eliyle yeni bir tarz yeni bir üslûp ve sanat anlayışına kavuştu ve Osmanlı mektebi kurulmuş oldu.

Talik harfler (hurufat) Hülya Demirel

Ta'lik yazının en bariz hususiyeti, eğri çizgilerdir. Yer yer incelik kalınlaşan harfler ve bağlantıları, canlılık, akıcılık verir. Her türlü hareke ve tezyinat külfetinden kurtulmuş, sade, çıplak, incelerek eğilen çizgiler, asılıp duran son derece ölçülü çanaklar, uzayıp giden keşideler (çekilişler)

melekleşmiş, zengin doğu kültürünün ve ruhunun ortaya çıkışı olarak görünürler. Ta'lik hattında elif ve lâmlar soldan sağa doğru meyletmiş; **vay, fe, kaf, mim** gibi harflerin gözleri kapanarak küçülmüştür. **Be, sin, fe, kaf** gibi harflerin kolları uzayıp gitmiş, harfler asılıp kalmıştır. Tevkî hattının 14. asırda İran'da kazandığı değişiklikle ortaya çıkmış olup daha çok resmî yazışmalarda kullanılmıştır. Ta'lik yazı her şeyden önce harf şekillerinin oranlılığı ve çizgilerinin uyumu ile dikkati çeker. Ta'lik yazıda İran ta'lik üslûbu ve Osmanlı ta'lik üslûbu olarak iki üslûp vardır.

Ta'lik yazıda Osmanlı ve İran hattatları maharet ve sanat bakımından eşittirler. Celi ta'likte ise, Osmanlı hattatlarının çok bariz bir üstünlüğü vardır. Ta'lik, Osmanlı'da Abdülbâki Arif (Ö:1688), Durmuş-zâde Ahmed Efendi (Ö:1716), Şeyhülislâm Kâtipzâde Mehmed Efendi ve Refi' Efendi isimindeki zatlar elleriyle ilk gelişmelerini yaşamış ve sağlamıştır. Fakat asıl büyük hamle Yesarizâde Mustafa İzzet Efendi tarafından yapılmış ve Osmanlı üslûbu ta'lik mektepleşmiştir.

Hattat Hüseyin Öksüz talik levha

talik kıta İ.Ünv küt.F 1423---0032

Yesârizâde mektebi (tariki) üslûbun devamı Kıbrısizâde İsmail Hakkı (Ö:1862), Ali Haydar Bey (Ö:1870), Kazasker Mustafa İzzet Efendi (Ö:1876) elleriyle yayılmış, bir sonraki nesle intikal ederek, Sâmi Bey tarafından (bu zat, ta'lik hattın en büyük ustası kabul edilir.) bazı eksiklikleri giderilmiştir. Ve Türk nesta'lik üslûbu yeni bir şive kazanarak tam manasıyla oturmuştur. Bu şiveyi devam ettiren Sâmi Efendi'nin talebeleri içinde önde gelen isimler olarak Mehmed Nâzif Bey (Ö:1913), Ömer Vasfi (Ö:1928), Mehmed Aziz (Ö:1934), Hulusi Yazgan (Ö:1940), Necmeddin Okyay (Ö:1976) sayılır. Ta'lik üslubunun son iki büyük hattatı olarak da Mustafa Halim Özyazıcı (Ö:1964) ve Hamid Aytaç (Ö:1982) kabul edilirler.

Mahmut Çelebi- celi talik; İsmet Gülhan kol

Ta'lik hattı, sülûse göre daha yalın, daha yumuşak, güçten çok incelik ve zarafet taşıyan bir yazı olarak görülür. Ta'lik yazı bir ahenk numunesidir. Musiki bestesi gibi akıcılığı, seyredeni etkiler. Ta'lik yazının üç çeşidi vardır. Bunlar;

1-Ta'lik (çardank) kalemî. Bu kalem sülûs kalemî kalınlığındadır.

2-Celi ta'lik, bu kaleme kamış kalem de denmektedir.

3-Hafif veya ince talik (şikeste) olarak da adlar verilmiştir. Bunlar dışında nestalik, gubari talik, hurda talik, kırma talik olarak isim alırlar. Ta'lik yazısının nesih yapısında olanına "şikeste", sülûs gövdesinde olanına "çardank veya çardanke", celi gövdesinde olanına ise "kamış kalem" adları verilir. Ana şekiller bakımından aralarında fark yoktur.

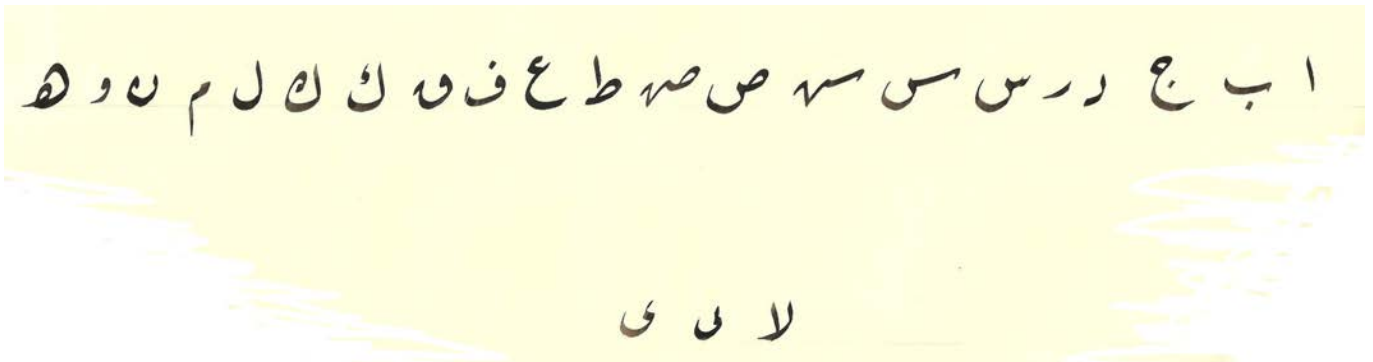
Rika' Kalemî:

Osmanlı hattatları tarafından icat edilen yazılardan biridir. Rika', (diğerleri divânî, celi divânî yazılarıdır) divani yazıdaki harflerin küçültülmesi ve sadelik kazandırılmasıyla geliştirilmiştir. Çok çabuk hatta en çabuk yazılabilen bir yazıdır. Tevki' yazının kaidelerine bağlıdır. Hızlı yazılabilmesi sebebiyle "stenografi"nin yerine kullanılmıştır. Mektup, roman, hikâye yazımlarında, bazı vakıf yazımlarında da tercih edilmiştir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'lerin son sayfalarının dua bölümlerinde, hat talebelerinin icazet yazılarında ustalarının tasdik yazısı olarak kullanılmış, bu yüzden de "hattı icâze" olarak ta tanınmıştır. Günlük hayatta halk arasında sūrati sebebiyle kullanılırken, "Sıbyan" mekteplerinde çocuklara yazı talimi yaptırılmıştır. Rika' kalemî günlük işlerde kullanıldığından kalem ucu genişliği 1 mm'nin altında olur.

Özellikleri: Günlük hayatta, devlet dairelerinde en çok kullanılan divani karakterinde bir yazı çeşididir. Kalemî tabiatına uygun, sūrati ve kolay yazma ihtiyacını karşıladığı için harf yapıları basitleşmiş; **fe, kaf, mim, vav** gibi harflerin başları ufalmış, dişleri yok olmuştur. Sola doğru dik ve köşeli çizgiler, kelimelerin satırlara meylederek yaptıkları akıcılık, bu yazı çeşidinin karakteristik özelliklerindedir.

Osmanlı Sarayında doğan bu hat, günlük yazışmalarda ve mektuplarda kullanılmıştır. Rika'nın harf şekillerinde teferruattan kaçınılmış, zülfeler kalkmış, gözler kapanmıştır. **Sin** harfinin dişleri düzleşmiş, iki ve üçlü noktalar birleştirilmiş, çizgi haline gelmiştir. Ayrıca, eğrilerde ve düzlüklerde oynamalar olmuştur. Rika' yazısının ilk olarak Kanuni devrinde kullanıldığı sanılmaktadır. XVII yy. da tekâmülü devam eden yazının en eski örneklerine 18. asrın ilk yarısında rastlanılmıştır.

Rika' 19. asırda Babiâli'de gelişmiş ve asıl hüviyetini orada bulmuştur. Babiâli'de Mümtaz Efendi (Ö. 1871) tarafından yazıldığı ve üslûbu sonradan gelenler tarafından takip edildiği için Mümtaz Efendi Rika'sı veya Babiâli Rika'sı adıyla anılmıştır. Daha sonra, Mehmet İzzet Efendi (Ö.1903) tarafından geliştirilen ve sıkı kaidelere bağlı kalan bir çeşit Rika' daha doğmuştur. İzzet Efendi Rika'sı denilen bu yazı daha sonra Arap âleminde celi şekliyle revaç

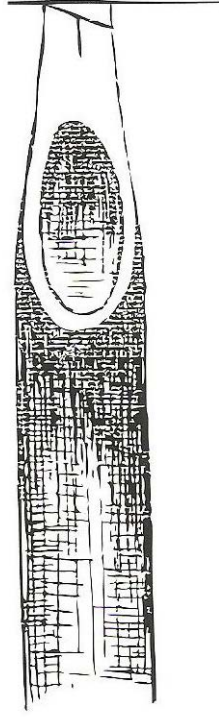

Rika' hurufat

bulmuştur. Mehmed İzzet Efendi tarafından eksiklikleri giderilen rika' bir iş yazısı olmaktan çıkmış ve bir sanat yazısı vasfını kazanmıştır

ت ت ق ق ب ب س س س س
س س ص ص ط ط ع ع ف ف ك
ب ب ل ل م م ن ن و و ه ه ی ی

kalemi ölçüleri

Rika kalemi kesim şekli

Divâni Kalemi:

Divâni kelimesi, isminden de anlaşılacağı gibi; padişah huzurunda devlet işlerinin görüşüldüğü yer (Padişah huzuru) manasına gelir. Divâni de, huzurda devlete ait alınan kararların yazıldığı yazının cinsinin adı olmuştur. Hatta rivayetler göre divan kâtiplerine, bu yazıyı (hattı) divan dışında yazmayacaklarına dair yemin ettirilmiş. Osmanlı'lar da divâni yazıya "hatt-ı çep", hattatlarına da "çepnüvis" denirdi. Divâni yazının, Türk hattatları tarafından, ta'lik yazıdan alınan ilhamla icat edildiği tahmin edilmektedir.

XV.yy öncesinden XIV.yy da da Osmanlılar tarafından bu yazının kullanıldığı bilinmektedir. Fatih Sultan Mehmed Han devrindeki vesikalardan (Topkapı Sarayı'nda,

Başbakanlık arşivinde) divâni yazıların kullanıldığına anlaşıldığı ifade edilmektedir. Fatih devri divâni yazılarının sadeliği bilâhare yerini yazı içi bir takım süslemelere bırakmış, bundan maksat da yazıdaki boşlukları doldurmaktır. Yazılar böylece daha dolu ve girift hale gelmiştir. Divani yazının, Matrakçı Nasuh, Baba Yusuf, Sultan II.Beyazıd'ın mali işlerine bakan Tacı Bey tarafından geliştirilip kaideleri ve güzelleştirilmesi sağlanmış, daha sonra da Tacizâde Cafer Çelebi tarafından turai ve divani yazılar ıslah edilmişlerdir. Kanuni devrinde Reisülküttaplık yapan Tacizâde Mehmed Çelebi ve onun talebeleri Musli Çelebi, Ayn Ali Çelebi, Hüd-hüd Ali yazıyı önemli derecede geliştiren hattatlar olmuşlardır.

XVI. yy dan itibaren gün gün gelişen güzelleşen divâni yazı, XIX yy içinde Divan-ı Hümayun'da yetişen hattatlar eliyle tam bir sanat değeri kazanmıştır. Bilahare bu gene hattatların eliyle Bab-ı Ali kalemlerinde de kullanılmış, XX.yy.daki (1928) harf değişimine kadar da bu yazı devam ettirilmiştir. Kısa bir duraklama devresinden sonra, diğer hat yazıları gibi divâni hattı da son hattatların ve onların yetiştirdikleri talebeler eliyle devam ettirilmektedir. Divâni yazı, kendine has bir asalet ve hususiyet taşır. Kendine has harf şekillerine sahiptir. Gizliliği korumak, tahrifat yapılmasını önlemek maksadıyla geliştirilmiş gibidir. Harfler ve kelimeler birbirlerine çok yakın yazılırlar. Divâni kalem ucu kalınlığı 1 mm dir.

Bu yazının önemli hususiyetlerine gelince:

a-Divânide harfler, dikilmiş vaziyette olup yatay kısımları da sola eğiktir.

b-Satır sonları, satır çizgisinden itibaren hafifçe sivrilir ve yukarıya yükselir.

c-**Ba, lâm, nun, kaf** harflerinin son kısımları kelimelerin bitimine doğru uzamış durumda olur.

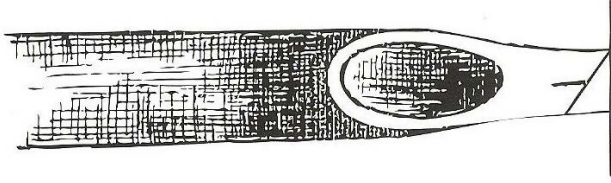
d-**Sin ve şin** harfleri uzun yani keşideli veya kısa keşidesiz yazılabilirler.

e-**Elif, dal, ra, za, ja, vav** gibi kendinden sonra gelen harflerle birleşmeyen harfler, bu yazıda kendinden sonra gelen harflerle birleşir. Bu husus yazının okunuşunu oldukça zorlaştırır.

f-Her satırın sonunda sözün bittiğini gösteren bir işaret yukarıdan aşağı doğru çekilir.

g-Harfler öne doğru kıvrılmış ve kendi üzerine kapanmış (katlanmış) gibi birbirleriyle kaynaşmışlardır. Birbirleri arasında hiçbir uzaklık bırakmadan yazılırlar.

XVI yy'dan itibaren, XVII. yy'da da gelişmesini sürdüren divânî yazının klâsik çağı XVIII. yy'dır. Yazı bu asırda kıvamını bulmuştur. Divânî yazının bir irade yazısı olması, Padişahın iradesini, otoritesini göstermesinin temsilcisidir. Bu o iradenin fermanlara, mensurlara, azâmet ve kudretin yansıması olarak görülür. Divânî yazının da sülûs gibi, 1-Divani yazı klemi, 2-Divani Celisi veya Celi Divani, 3-Divani kırması olarak üç çeşidi vardır.

Divani klemi kesim şekli

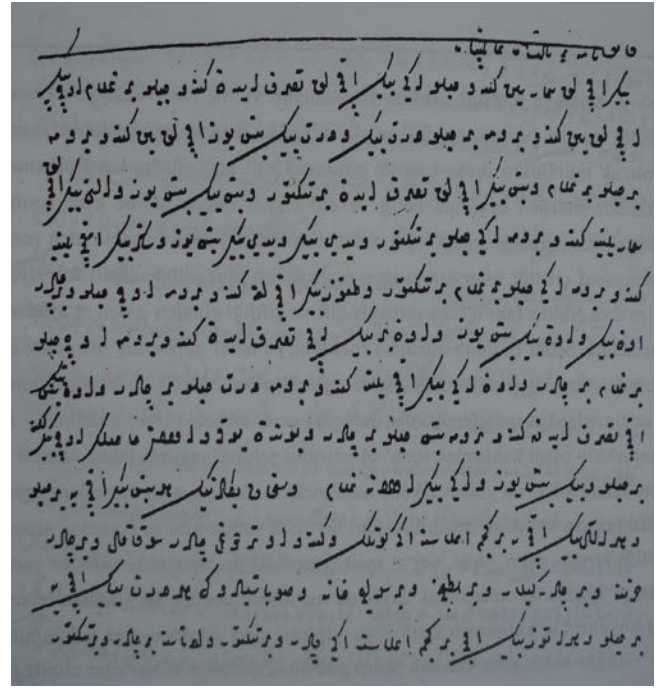
Siyakat Klemi

Yazının gelişimi: Hüsn-i hattın olmamakla beraber, sadece malumat kabilinden bu yazıdan bahsetmek faydalı olur. Siyakat yazısı ve rakamları bir muhasebe kayıt yazısı olarak Osmanlı Devletinde ve umumi olarak İslâm Devletlerinde kullanılmıştır. Resmi bir yazı çeşididir. Bilhassa Osmanlı Devletinin maliyesinde çalışan memurlar, dört yüz seneden fazla bir zaman bu yazıyı kullanmışlar ve hususi olarak yetiştirilmişlerdir. Yazının estetik ve sanat olarak hiçbir değeri yoktur. Bu bakımdan hat sanatından sayılmaz. Ölçülü yazı da değildir.

Siyakat yazısının tarihi seyri hakkında çok çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Siyakat; mana itibariyle eskiden hesaplar da kullanılan bir nevi yazı ve harflerle yazılan maliyeye mahsus hat şeklinde tarif edilir. Bu yazının Emevi Hükümdarı Abdülmelik'ten (685-705) itibaren kullanıldığı iddiasının yanı sıra Abbasiler devrinde Irak'ta icat edildiği de ileri sürülür. Siyakat tarzı yazı Abbasilerden sonra büyüklü küçüklü birçok İslâm Devleti tarafından kullanılmıştır.

Büyük Selçuklular tarafından da kullanılan bu yazının, Anadolu Selçuklularına ve bu kanaldan da Osmanlılara geçtiği zannedilmektedir. Abbasilerden ve İlhanlılardan itibaren gelişerek gelen mali usulleri, Osmanlıların Yıldırım Beyazıd'dan itibaren kullanmaya başladıklarını, zira devletin süratli inkişafına paralel olarak maliye açısından bu yazının kabul ve tatbik edildiği ileri sürülür. Siyakat yazısı, Osmanlılarda süratle gelişmiştir ve bunu geliştirenlerden biri de Amasyalı Tacizâde Cafer Çelebi'dir. (Ö:1515) daha sonra Seyyid Abdüsselam (Ö:1526) adında bir zat tarafından siyakat yazısının kaideleri tespit ve tebdil edilmiştir.

II.Mahmud'dan itibaren de yavaş yavaş terk edilerek batılı usuller dönülmeye başlanmıştır. Siyakat yazısının maliye kayıtlarında tercih sebeplerinin başında muamelelerin defterlere çabuk ve zamanında yazılabilmesini sağlayan pratikliğe sahip olması, kâğıttan tasarruf edilmesi gibi sebeplere dayanır. Mesela rika' yazısıyla 8-10 sayfalık bir yazıyı siyakat ile bir sayfaya sığdırabilmek mümkün olabilmekteydi. Siyakat yazısının maliyeye ait bir yazı olması sebebiyle özel (hususî) bilgi ve eğitim istediğinden, maliyeye alınacak memurların bu yazı ile alâkalı eğitimden geçmeleri gerekmekte idi. Siyakat yazısının en önemli tercih sebeplerinden biri de mali kayıtlarda tahrifat imkânını ortadan kaldırması hatta imkânsız hale getirmesidir.⁸

Siyakat yazı numunesi

Celi Kalemler:

Celi hat sanatında her türlü yazının iri yazılmasına verilen isimdir. Bu isim, yazının bir cinsini değil, yazının karakterini açıklamak için kullanılır. Hangi yazı çeşidi yazılacaksa o yazının asıl kalem ağzının daha irisi bir kalem ağzı olduğunu ifade eder. Aklâm-ı sitte ortaya çıkana kadar, kûfi yazıda başlayan, bilhassa kitabe yazıları için yapılan iri yazma çalışmalarına "Celil" ismi verilmişti. Battal boy tabir edilen büyük boydaki kâğıtlarda kullanılan ve tûmar adı verilen iri yazılar, bilâhare "Celil" ismini almıştır. Celil karakterindeki bütün yazıların da babası kabul edilir ve kalem ağzlarının enini tespit etmekte bir ölçü birimi olarak da kullanılmıştır.

8 Sait Öztürk :Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı. OSAV :s.26 S .30

Tûmar yazının kalem ağız genişliği 24 beygir kılı (15 mm) olarak kabul edilmesi celil kaleminin en alt ölçüsü belirtir. Tûmar yazıya nispet edilerek sülüs yazının kalem ağzının ise tûmarın 1/3 olduğu ve diğer yazılarında bu nisbetlendirmeye uygun olarak vaz'edildiği yazıla gelmiş ve böyle kabul görmüştür. Ancak ilerleyen zaman içinde gerek sülüs ve gerekse nesih kalemlerinde vücut bulan bazı değişiklikler olduğundan (nesih ve sülüs kalemler bahislerinde yazılmıştır) sülüs kalemi ağzı günümüze 2.5-3 mm, nesih kaleminin de 1 mm olarak intikal etmiştir. Eğer sülüs ve nesih yazılar bu kalınlıklardan iri ağızlı bir kalemle yazılırsa; o yazı celileşen bir yazı karakterine girer. Umumi olarak hattatların kabul ettikleri celi yazının kalem ağzı, asıl yazının (sülüs ve nesih, ta'lik gibi) kalem ağzının en az üç misli genişliği ile yazılan yazılar, celi yazıdır. Bunun tek istisnası, celi divânidir. Yani geniş kalem kullanılsa bile iri yazılan divânî yazı celi kabul edilmez.

Celi yazılar, yazılacak mekâna göre, yükseklik ve mekân ölçüleri göz önüne alınarak hazırlanır. Celi hatların yazılması zor olduğundan önce yazılacak yazıların bire bir ölçülerinde kalıpları hazırlanır. Bu kalıplar kurşun kalemle mekânın ölçüleri, yüksekliğine göre kalınlık ve incelik ölçüleri, harf ebatları, aralıkları, bünyeleri, görüş mesafesi dikkate alınarak hazırlanmak mecburiyetindedir. Ancak bundan sonra yazılan yazıların (harflerinin) etrafları dikkatle iğnelenerek delinir ve bu işlemden sonrada yazı yazılması istenen yere (zemine) bu kalıp yerleştirilerek kömür tozu ile deliklerden (yazı silkelenerek) aktarılır. Yazı bu kalıba göre yazılır veya hakkedilirdi. Günümüzde teknolojiyen faydalanılmaktadır.

Aklâm-ı sitte yazıları içinde sadece sülüs ve muhakkak hatları celiye tam uygundur. Diğer yazılardan nesihin celisi pek ender yazılmıştır ve tutulmamıştır. Rika' ve tevki', reyhâninin hem kullanıldıkları yerler hem de istife gelmemeleri sebebiyle celi yazılmazlar. Muhakkak celisi, çok yer kaplaması ve istifte sülüs celisi kadar uygun düşmediğinden tercih edilmemiştir. Bütün İslâm âlemi ve bilhassa Osmanlıların, sülüs ve sülüs celisini XVI. yy'dan itibaren ön plâna almaları ve bu tercih sebebiyle de mükemmel numunelerin ortaya çıkması, tercihini haklılığını apaçık ortaya koyar.

XVI yy da icat edilen "nesta'lik" çok beğenildi ve kabul gördü. Ta'lik yazının celisi de fevkalâde kompozisyon uygunluğu gösterdiğinden çok tutulmuştur. Bu güne gelene kadar oturmuş ve kabul görmüş yazıların celiler olarak kûfi, celi sülüs, celi nesih ile celi ta'lik, celi divani ve celi rika'yı sayabiliriz Halen celi sülüs, celi ta'lik ve celi divani yazılar uygulanma alanı bulmaktadır. Celi hattatlarına da "Celi Nüvis" ünvanı verilmiştir.

Celi Sülüs Kalemi:

Celi sülüse; sülüs celisi veya sadece celi de denmektedir. Celi kelimesinin lügat (sözlük) manasının, "iri, büyük" demek olduğunu hatırlarsak, celi sülüsün iri ve büyük sülüs olduğunu anlarız. Sülüs yazı, kalem ağzı 2,5-3 mm genişliğindeki kalemle yazılır. Bu ölçünün üzerindeki yazı celiye girmekle beraber, hattatlar arasında bu ölçünün üç misli ve yukarıda da celi yazı olarak kabul edilmektedir. Sülüs ve sülüs celisi arasındaki ana şekiller bir olmakla beraber biçim ve duruş, toplaniş bakımından ayrılıklar gösterir. Bir misal vermek icap ederse "Nasıl bir çocuğun fotoğrafı büyütülse de o fotoğraf, ileri yaşta alacağı hali göstermezse, büyük bir insanın fotoğrafı da onun küçük çocukluk halini göstermez" aynen bunun gibi sülüs yazı da büyütülse bu yazı tam celi sayılmaz ancak birinin diğerini andırmakta benzeşmekte olduğunu ortaya koyar. Nesih, sülüsün çocukluk çağıdır. Sülüs kendi çeşidinin gençlik çağı ve celi ise olgunluk çağlarıdır.⁹Celi yazı, harf biçimlerine üstünlüğünü ve keskinliğini veren bir yazı çeşidi olarak ortaya çıkmaktadır. Sülüs celisi, ilk olarak mimari eserlerde kendini göstermiştir. "Bazı harfleri aynen sülüste olduğu gibi bacakları diktir (**elif,lâm**) gibi, (**be,te, cim, sâd,dâd,kef,kaf**) gibi harflerin ise; bazı kısımlarının yatayca olması ise celi yazıya oturaklılık verir. Sülüs celisi yazının dört devre geçirdiğini, bunların; Bezeme dönemi, Kurtuluş dönemi, Klâsik dönemi ve Yeni devir (19 yy.) olarak isimlendirilir.

Bezeme dönemi XI. asra kadar süren kûfi celisinin, sülüs celisine dönmeye başlamasıyla boy gösteren celi yazının melezleşme dönemidir. Celi yazının kûfi etkisiyle mimari eserlerde bezemeli kullanım ve aynı zamanda, bezemeli bir zemin üzerine kendi başına buyruk olmadan yazıldığı dönemdir. Bu döneme ait en ehemmiyetli örnekler ise: İsfahan'daki Mescid-i Cuma (1133), Merv şehrindeki Sultan Sencer Türbesi (1160), Aâladdin Câmii (1220), Divriği Ulu Câmii (1229), Konya Sırçalı Medrese (1242), Bursa Yeşil Câmii yan maksureleri, pencere kanatları ve Fatih Câmii Dershane yan kapısında görülebilir.

Kurtuluş dönemi, XI yy dan XVI yy Osmanlı eserlerine kadar geçen dönem. Bu dönemde sülüs celisi kendini kurtarma çabasıdır. Bu devrede büsbütün veya kısmen bezemeden kurtulmuştur. Hont Hatun Türbesi (1247),Konya ince minare, Veramin Ulu Câmii kitabeleri bu tip yazılara numune olarak görülür. Ancak bu devre olgunlaşma dönemidir.

Klâsik dönem, XV .yy dan itibaren Şeyh Hamdullah'ın, XVI. asırda da Karahisârî'nin ellerinde kendini bulmaya başlayan celi yazının bu dönem klâsik devridir. Klasikleşmede, şuursuz bir şuurlaşma başlamıştır.

Yeni devirde, 19. Asırda celi yazıda en büyük inkılabı ise Mustafa Râkım yapmıştır. Mustafa Râkım ile birlikte celi

9 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu Türklerde Yazı Sanatı S: 66

yazı, şekillikten kurtulmuş şahsiyet kazanmıştır. Yazıda tam bir şuuruluk hakim olmuştur. Mustafa Râkım, harf gövdelerinde o zamana kadar görülmemiş değişiklikler sağlamıştır. Harfler ölçüler uygun olmakla birlikte, estetik kazanabilmek maksadıyla değişikliklere uğrama hürriyetine kavuştu. Mustafa Râkım'ın çağdaşı, Mahmud Ceâlledin ise, Râkım kadar celide etkili olmakla beraber Mustafa Râkım'ın kendine güvenen güzel duruşları, istif güzelliği, dirilik ve canlı celilerine göre, onun taban tabana zıddı olarak karşımıza çıkar. Celiler daha donuk ve sakindir. İstif anlayışı da oldukça farklıdır. Celide Râkım'dan sonra iki büyük sanatkâr daha vardır. Bunlardan biri Kazasker Mustafa İzzet (Ö:18 76), diğeri de onun tarzında yazan Mehmed Recâi Şakir Efendi'dir. (Ö:1921)

اسحاح مدرس

طع ف ق ك ل

مرمرن و ه لای

Celi sülüs harfler(hurufat); Hattat Zehra Dinçer meşki

Celi sülüsün ilk güzel numunelerinin Fatih devrinde görülmesi (1451-1481),celi sülüsün gelişme devrinin bu tarihlerde başlamış olduğunu bize göstermektedir. XIX. yy'a kadar celide onu yoğuran birçok isim vardır. Mustafa Rakım'dan (Ö:1826) sonra bu sahada çalışan hattatlar onun kaideleri içinde yazmaya çalışmışlardır. Bu isimler arasında Haşim Efendi (Ö: 1845) Çarşambalı Arif (Ö:1892), Abdülfettah Efendi (Ö:1896), Sami efendi (Ö:1912), İsmail Hakkı Altunbezer (Ö:1946), Macit Ayrıl (Ö: 1961), Mustafa Halim Özyazıcı (Ö:1964) ve Hamid Aytaç (Ö:1982) en şöhretlileridir.

Celi Sülüs (Mektepleri=Ekolleri) ve Takipçileri

***Şeyh Hamdullah** (Ö:1520) ekolü, bu yolun takipçileri olarak ilk isimler, Hasan Üsküdari (Ö:16 14), Seyyid Kasım Gubari (Ö:1624), Teknecizade (Ö:1688), İsmail Zühdü (Ö:1731) sayılır

***Ahmed Karahisari** (Ö: 1556), Hasan Halife (Ö:1593), Derviş Mehmed (Ö:1592), Yusuf Demircikulu (Ö:1611) Bu okul devam etmemiştir.

***Hafız Osman** (Ö:169), Sultan III:Ahmed (Ö:1730), Mustafa bin Süleyman (Ö:1744), Beşir Ağa (Ö:1751-2)

***Mustafa Rakım** (Ö:1826), Sultan II.Mahmud (Ö:1839), Haşim Efendi (Ö:1845), Ahmed Rakım (Ö:1865-6), Çarşambalı Arif (Ö:1892), Abdülfettah Ef. (Ö:1896), Sami Ef.(Ö:1916),Nafiz Bey (Ö:1913), Ömer Vasfi Bey (Ö:1929), Şeyh Aziz Ef. (Ö:1934), Kamil Akdik (Ö:1941), İ.Hakkı Altunbezer (Ö:1946), Macit Ayrıl (Ö:1961), Halim Özyazıcı (Ö:1964), Hamid Aytaç (Ö:1982)

***Mahmud Celaledin Efendi** (Ö:1861) mektebi, Sultan Abdülmecid (Ö:1861), Esmâ İbret Hanım (Ö:1780), Mehmed Tahir Ef. (Ö:1845), Çukurcumalı Mahmud Celaledin(Ö:...?)

***Kazasker Mustafa İzzet** şivesini devam ettirenler, Şevket Vahdeti (Ö:1871), Abdull Zühdi Ef. (Ö :1879), Mehmed Şefik Bey (Ö:1887), Muhsinzade Abdullah (Ö:1873), Haydar Ali Ef. (Ö:1902), Hasan Rıza (Ö:1920), Hacı Nuri Koraman (Ö:1951)

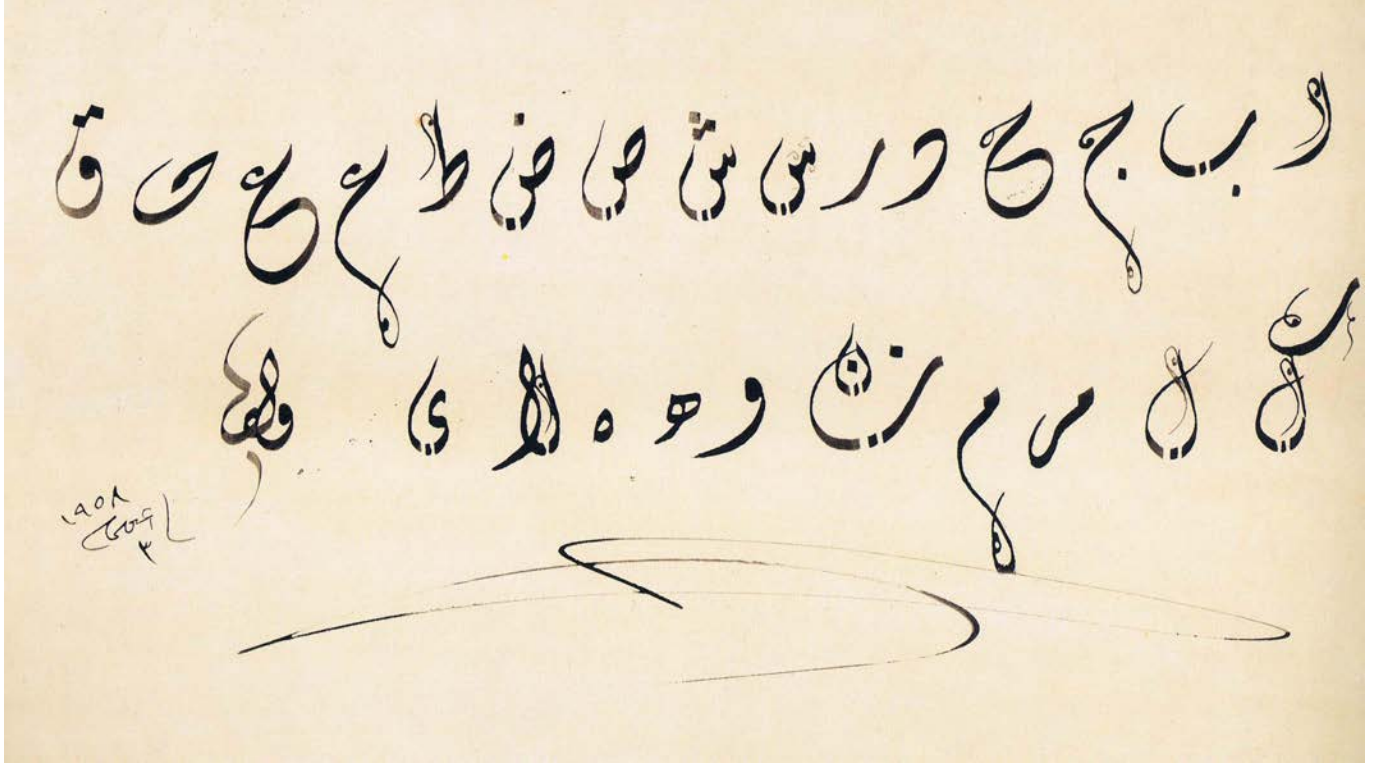
Divâni Celisi(Celi Divani)

Türk hattatlar tarafından bulunan bir yazı çeşididir. Divâni yazının büyüğü, yani irisi manasına gelse de ikisi arasında fark vardır. 16.asırda yaşayan Taceddin'in bu yazının gelişmesinde önemli rolü olduğu tahmin ediliyor. Celi divani hattın 16.asırdan önce icat edildiği bilinmekle beraber henüz 16. asırda da harfler cılız ve zayıf görünümündedir. Zira **Sin**, **Şin**, **Sad**, **Dad**, **Fe**, **Kaf**, **Ye** gibi harflerin çanak denilen kısımları fazla geniş ve tertipleme (istif) henüz zaaf içinde zayıftır. 19.asra gelinceye kadar yavaş yavaş gelişerek zaaflarından kurtulmaya başlamış ve bu asırda en güzel şekline kavuşmuştur. Bu yazı Divan-ı Hümâyun'da kullanıldığı için son derece itina gösterilmiştir. İstifte oldukça zorlayıcı olması iç içeliği (girif) ne rağmen **Elif**, **Dal**, **Ra**, **Vav** harfleri kendilerinden sonra gelen harflerle birleşmediği için divâni yazıdan daha kolay okunabilir durumdadır. Celi divani kalem ucu kalınlığı 2.5 mm den başlar.

Celi divâni, divâniye göre daha geniş bir kalemle yazılır, harfleri daha süslüdür. İstife elverişlidir. Kompozisyon yapılırken satırda boşluk bırakılmamaya dikkat edilir. Aklâm-ı sittede kullanılan hareke çeşitleri bu yazıda da kullanılır. Harfler ve kelimeler arasında boşluk kalmışsa buraları süs işaretleri ve noktalarla doldurularak ahenk sağlanır.

Divâni celisi (celi divâni), divâni kaleminin iki veya üç misli kalınlıklardaki kalem ağızları ile yazılan bu yazının hususiyetlerine gelince:

1- İri ve girift bir yazılır.

celi divani hurufat - Hattat Halim Özyazıcı

celi divani hurufat Hülya Demirel meşki

2- Şekilleri daha süslü ve kıvrımlıdır.

3- Divânî celisinin eğrilik derecesi, divâniden fazladır ve istiflidir.

4- Anlatım gücü, divâniden farklı ve fazladır.

5- Aklâm-ı Sitte'de kullanılan hareketler, celi divânide de kullanılır, boşluklar doldurulur.

Celi divânî de, divânî yazı hattı gibi ferman, berat ve anlaşmalarda kullanılmıştır

Celi divani Levha Hattat Hüseyin Öksüz (konevi)

Celi divani Levha Hattat Hattat Hamid Aytac

Celi divani Levha Hattat Hüseyin Öksüz (konevi)

Celi talik besmele levha; Hattat Hüseyin Öksüz (Konevi)

Celi Nesta'lik

Umumiyetle kitabe ve levhalarda kullanılan bu yazı çeşidinin yazım kaideleri 15.asırdan itibaren nesta'lik ile birlikte gelişmiştir. Ancak, 18.asra kadar nispeten İran tesirinde gelişen bu yazıya, 18.asırda Yesâri Mehmed Esad (Ö.1798) tarafından yepyeni bir karakter kazandırılmıştır. Osmanlılarda gelişen yeni ta'lik tarzı, celi olarak kendini bilhassa Yesârîzâde Mustafa İzzet Efendi'nin geliştirdiği celi ta'lik üslubu kendisini takip eden hattatlar tarafından da benimsenerek devam ettirilen en mütakâmil üslup oldu. Osmanlı hattatlarının celi ta'likte ortaya koydukları tavır, İran tavrından çok farklıdır.

Celi yazıların uzaktan seyredileceğini düşünen ve hesaplayan Osmanlı hattatları, çanaklı ve küplü harfleri biraz genişçe tutmuşlardır. Celi yazıda, yakından bakınca hatalı gibi görünen yazı uzaktan bakınca tam dengesini bulmuş bir estetik yapıdadır.

Nesta'lik yazının meşk kalemi ağzı 2,5-3 mm kadar olduğundan, yani bu ölçünün üç misli genişliğinde bir kalemle yazılan yazılara celi-nesta'lik denmektedir. Celi nesta'lik ile nesta'lik arasında bir kaç farklılık vardır. Celi de elifler ve çanaklı harfler, yarım nokta daha uzun ve geniş yazılırlar.

Celi talik besmele levha; Kelime-i Tevhis; Hattat Savaş Çevik

BÖLÜM 4

*Ne kadar var ise aksâm-ı hüner
Hep Sitanbul'da bulur revnâk u fer
Nakş u tasvîr u hutût u tezhîb
Hep Sitanbul'da bulur zînet ü zîb
Nabi*

4/1. Hat Sanatı ve Türkler

Tarih sahnesinde görüldüğü günden itibaren büyüklü küçüklü devletler ve imparatorluklar kuran Türkler, X asırdan itibaren Müslümanlığı kabullerinden sonra kullandıkları yazıları (Göktürk ve Uygur) terk ederek, İslâm(Kur'an) yazısını kabul etmişlerdir. Orta Asya'daki sanat ve kültür hayatına hükmeden, yön veren zevklerini kabiliyet ve tecrübelerini de bu yazının emrine vererek tarihi bir rol üstlenmişlerdir.

İlk Müslüman Türk devletlerinden olan Karahanlılar (840-1211) ve Gaznelilerin (969-1186) de yazıya büyük önem vermiş olduklarını görmek mümkün. Yazı süratle gelişmiş, bilhassa mimari eserlerde, tezyînâtla beraber, tuğlalar ile kûfî yazı teşkil etme sanatının en eski örnekleri verilmiştir. Bu devirlerden kalma taş üzerine yazılmış kitabelerden zamanımıza bazı parçalar kalmıştır. Gene bu devirlerden kalma kâğıt üzerine yazılmış yazılarda mevcut ancak hattatları hakkında her hangi bir bilgiye sahip olunamamıştır. Gaznelilerden sonra İslâm âlemini siyasi ve içtimai anarşiden kurtararak ilmi ve içtimai müesseseleriyle İslâm medeniyetine yeni bir hız ve istikâmet veren Selçuklular, muhteşem mimari eserler vücuda getirdiler. Selçuklu mimari üslubu, bütün ananevî sanatlarla beraber Anadolu'da en verimli devrini yaşamıştır. Maveraünnehir ve Azerbaycan'a hakim olan Büyük Selçuklulardan (1038-1157) kalma bazı eserlerden (ekserisi Kur'an'dır) bir kısmının hattatları bellidir. Büyük Selçuklu Devleti Sultanı Alpaslan, **Şerefül-Mülkü** 1066 da elçi olarak Bağdat'a yollamış ve bu arada hediye olarak yazılmış nefis bir Kur'an'ı da Halife'ye göndermişti.

Büyük Selçukluların parçalanmasından sonra ortaya çıkan devletlerden Irak Selçuklularının son hükümdarı II.Tuğrul (1177-1194), "Çeşitli sanatlarda hüner göstermiş olmasının yanı sıra (577/1181) senesinde güzel yazı yazmak ve edeb ilmini öğrenmek gayesiyle, Selçuklu tarihi yazarı Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî'nin dayısı âlim ve hattat Zeynüddin Mahmud b. Muhammed b. Ali er-Râvendî'yi kendisine üstâd tayin ederek onun bilgi ve hünerinden istifade etmek istemiş, kısa zamanda yazı sanatının inceliklerini öğrenmiştir. Bilâhare, hat sanatındaki başarısını otuz cüz halinde bir Mushaf yazarak göstermiştir. Mushaf'ı aralarında Râhatü's-sudûr müellifi Râvendî'nin de bulunduğu müzehhiplere tezyîn ettirmişti Tezhip ve cilt sanatlarında da üstâd olan tarihçi Râvendî on yıl dayısı Tâceddin Ahmed'den çeşitli yazıları öğrenmiş, zamanının önde gelen hattatlarından olmuştur. Râvendî, "Râhatü's-sudûr"da hat ilmine bir bölüm ayırmış. İbn Mukle ve İbnül Bevvâb'la ortaya çıkan mensub hatlar (aklâm-ı sitte)'in şekillerini, hendesî esaslarını geniş bir şekilde ele almış nesih, rikâ, sülüs ve muhakkak yazılarda harflerin birbiriyle alâkalarını, her harfin kendinden önce gelen harflerin yardımı ile nasıl şekillendiğini örneklerle açıklamıştır."¹

Günümüze intikal eden eserlerden Selçukluların, İslâm sanatlarının bütün şubelerinde olduğu gibi, hat sanatında da yüksek bir sanat heyecanına, gelişmiş bir zevk ve tecrübeye ulaştıkları görülür. **Yâkût el Müsta'simi** (1221-1298) Selçukluların son demlerinde yetişen bir Türk hattat olarak karşımıza çıkar. Mimaride de bir tezyin unsuru olan **celî sülüs** yazının, Selçuklu üslûbuyla, yeni karakter kazanarak devam ettiği, Konya İnce Minareli Medresesi, Sâhip Atâ Külliyesi ve Konya Karatay Medresesi gibi eserlerde görülür. Bu dönemlerdeki Mushaflarda, en çok kullanılan yazı, aklâm-ı sitte'nin muhakkak ve reyhânî kalemleridir. Birbirine çok yakın olan ve gelişmesini yazı tarihinde ilk defa tamamlayan tevkî (Kalemü'r riyâsî, Kalemüt-tevkîât) ve rika (icâze) hatları, kullanım sahaları

1 Prof. Dr. Ali Alpaslan (Hat Dergisi) Muhammed b.Ali b. Süleyman er Ravendi,Rahattü's-Südur ve Ayatü's-Sürur (M.İkbal

sınırlı olmakla beraber, Selçuklu divanlarında vakfiye ve kadı sicillerinde, kitapların ferağ kayıtlarında kullanılmıştır.

12. asır --Büyük Selçuklu-Abbasi dönemine ait olan kufi numunesi kemer yazısı

Malazgirt zaferinden (1071) sonra Türklere Anadolu'nun kapısı açılmış, Türk oymak ve aşiretleri ile birlikte gelen sanatkarlar, ilim adamları Alperen dervişler vasıtasıyla Anadolu'nun İslami kültür yapısının temelini atmışlardır. Anadolu Selçuklu döneminde de yazıya büyük önem verilmiş, adeta Osmanlı döneminin alt yapısı oluşmuştur. Başta Konya olmak üzere Amasya'ya kadar birçok şehir süratle sanat ve ilim-kültür merkezi haline getirilmişlerdir. Askeri ve siyasi muvaffakiyetlerinin arkasındaki itici güç Horasan, Semerkant, Buhara gibi bölgelerden gelen ilim adamlarını, sanatkarları da organize ederek son derece dikkatli bir şekilde yönlendiren tekke ve zaviyelerdeki Alperenler, halkın da moralini yükselterek ilmi, sanatı, ticari faaliyetleri, sanayii, imar hareketlerini teşvikten geri durmamışlardır.

Anadolu'ya yerleşim, Selçuklu Sultanlarının, beylerinin, valilerinin, âlimlere sanatkarlara gösterdikleri alâka ve destekle birleşince Orta Asya'dan fevç fevç musikişinasların, alimlerin, hattatların, nakkaşların vs. gelerek yerleşmesini teşvik etmiş, Anadolu kültür hayatı baş döndürücü bir verimlik kazanmıştır. Konya, Amasya, Sivas, Kayseri gibi şehirler birer ilim, sanat ve ticaret merkezleri haline gelmiştir. Yâkut Musta'sîmi (ö. 1298) Amasya'da yetişmiş ve hat sanatında devir açmıştır, bir ekol vücuda getirmiştir. Selçuklular dönemin de de birçok hattat ve sanat erbabı yetiştirilmiştir.

Diğer Anadolu Türkmen beyliklerinde de hat sanatı destek görmüşse de, daha ziyade kûfi örnekleri görülür. kûfinin islahı ile meydana çıkan muhakkak ve onun küçük ölçüde yazılmış şekli olan reyhaniye gerek İran ve gerekse Anadolu Selçuklu devirlerinde yazılmış Kur'an'lar günümüze kadar ulaşmıştır. Mevlana Müzesinde o

devirden kalma büyük ebatta, olanların yanında küçük boyda olanlar da mevcuttur.

Selçuklu dönemi Kur'an sayfaları

Osmanlıların ilk dönemlerinde Sultan Yıldırım Beyazıd, Çelebi Mehmed, II. Murad dönemlerinde başlayarak şehzadelerin, idari ve askeri eğitim alarak tecrübe kazanabilmeleri için Amasya'ya gönderilmeleri, onların da ilim ve sanat faaliyetlerine katılarak buradaki sanatkar ve âlimleri himaye ve teşvik etmeleri ile Amasya, âdeta başta hat sanatı olmak üzere sanatlar ve sanatkarlar için muhteşem bir merkez haline gelmişti. Bu dönemlerde Amasya yazıda tam manası ile Türk zevkinin başladığı ve zirve sanatkarların, dehaların mümbit bir arazisi haline gelmiştir.

İstanbul'un fethi ile Fatih Sultan Mehmet, sarayda nakışhane kurdurmuş, yüksek maaşlarla kabiliyetlerin burada toplanmasını sağlamış, saray nakışhanesinde kütüphanesi için kitaplar yazdırtmış, çoğalttırmış, tezyinatlarını yaptırmış ve teşvikini esirgememişti. Sultan II. Beyazıd, 28 senelik Amasya'daki valiliği sırasında tanıştığı ve kendisinden hat dersi aldığı bir sanat dehası olan, yaptığı yeniliklerle hat sanatında çığır açan Şeyh Hamdullah'ı İstanbul'a davet etmiş ve sarayda kendisine bir meşkhane tahsis etmiştir. Şeyh Hamdullah'ın dikkatli bir şekilde yaptığı yeniliklerle hat sanatında yeni bir çığır açılmış ve Şeyh tarzı üslûb öylesine yerleşmiştir ki; Yâkût devri sonra ermiştir. Şeyh'in oğlu Mustafa Dede ve damadı, torunları ile yetiştirdiği talebeleri onun tarz ve üslûbunu devam ettirmişlerdir.

Kanuni Sultan Süleyman devrinin büyük hattatları olarak Karahisarî ve Hasan Çelebi göze çarpar. Osmanlı Saray nakışhanesi bir üretim merkezi olduğu kadar bir yüksek sanat üniversitesi haline gelmişti. Sultan Ahmed ve II. Mustafa'ya da hat hocalığı yapan Hafız Osman, yazdığı Kur'an-ı Kerimlerle öyle büyük bir şöret kazanmıştır ki ikinci şeyh (Şeyh-i Sâni) olarak yad edilmiştir. Bir taraftan saray nakışhanesi diğer taraftan tekke ve zaviyelerden ve halk arasında yetişen hattatlar yüzlerce, binlerce yazma kitap, Mushaf-ı Şerif, enam ve kitabe, mezar taşı, levha gibi eserlerle olduğu kadar câmi, türbe, çeşme ve imaretlerde de emsalsiz güzellikte eserler vermeye Cumhuriyet'e kadar devam etmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde, bilhassa Fatih Sultan Mehmed'le birlikte hat sanatında olağanüstü sayılabilecek gelişmeler olmuştur. Aklâm sitte adıyla tanınan yazılar cana yakın bir sevimlilik ve dinamizm kazanmıştır. Bunun temelinde ise Şeyh Hamdullah, Ahmed Karahisari ve Hafız Osman'ın güçlü sanatkârlıkları yatar. Onlar ve onların talebelerinin devam ettirdiği öğretim sisteminden yetişenler yazıyı zirveye taşımıştır. Celi yazıda, Mustafa Râkım, Türk zevkine uygun bir yumuşaklık kazandırmıştır. İran'da gelişen oldukça güzel yazılan nes'talik ise Türkiye'de ta'lik adını almış ve tek başına bir okul haline gelmiştir. Yesârî'nin ve oğlu Yesârîzade'nin gayretleri ile İran ekolü dışında yepyeni bir üslup kazanmıştır. İnce ta'lik ile şikeste ta'likle Türk hattatlar fazla meşgul olup üzerinde durmamalarına rağmen, meşk kalem ile yazılan ta'lik ile celi ta'likte de İranlı hattatları geride bırakmışlardır.

Dört asır hilâfet merkezi olan İstanbul, sanat ve kültür merkezi olarak da Kur'an yazısının sanat beşiği olmuştur. Yazıya verilen önem öylesine büyüktü ki birçok padişah hat ile meşgul olmuş mükemmel eserler vermiştir. Müze ve kütüphanelerimizde özel koleksiyonlar, saraylar, türbe ve çeşmeler, yurdun dört bir tarafındaki, hatta Avrupa ve Arap ülkelerine kadar dünyanın dört bir yanındaki müzelerde de bu şaheserlere rastlamak çok zor değildir. Yüzlerce binlerce eser ecdadımızın hat sanatına verdikleri değerini ve gayretin delilidir.

Genel Hat Eğitimi:

Osmanlılarda hat eğitim ve öğretimi, diğer sanatlarda olduğu gibi yüzyıllar boyunca ananevi usullere bağlı kalınarak üstattan talebesine, meşk yoluyla, usta/talebe-çırak ilişkisi içerisinde yürütülmüştür. Osmanlı devrinde sarayın destek ve himayesiyle büyük ilgi gören hat sanatı, İstanbul'un fethinden günümüze kadar gerek resmi eğitim müesseselerinde gerekse vakıf okullarında ders alıp ders verme usulü (meşk) ile öğretilmiştir. Hat eğitimindeki meşk usulü ile sanata alâkası olan talebeler, bir üstâdın elinde kabiliyeti nispetinde yetişerek sanatı öğrenmiş, sürekli çalışarak kendileri de nihayet üstatlık seviyesine yükselme başarısına nail olmuşlardır. Onların ortaya

koydukları mükemmel paha biçilmez eserlerden birçoğu zamanımıza kadar gelmiştir. Hz.Ali'ye izâfe edilen "Güzel yazı bizzat hocanın meşkinde gizlidir; olgunlaşması çok yazmakla, devamı da İslam dinini yaşamakla olur." vecizesi daima kulaklara küpe olmuştur.

Osmanlı devrinde, sanata talip olanın, nefis ve irade terbiyesi üzerinde çok durulmuş, bunun etkisi çok iyi değerlendirilmiş ve buna bağlı olarak çeşitli sanat faaliyetleri hem saray içinde hem de saray dışında tesirli bir biçimde sürdürülmüştür. Zaten cemiyet hayatına hakim ve tesiri olan tasavvufi düşünce, hat sanatında da etkisini hissettirmiş olarak başta saray içi resmi eğitim kurumlarında olmak üzere vakıf okulları ders programlarında Hüsn-i Hat dersleri adı altında yerini alırken, manevi yapısını hissettirmiştir.

Topkapı Sarayında müesseseleşen Enderun ve Şehzâdegân Mektepleri ve Dîvân-ı Hümâyûn kalemleri yazı öğretiminin yapıldığı saray içi müesseselerdir. Bu kurumlar hat sanatının gelişmesinde ve mektep sahibi hattatların yetişmesinde büyük rol oynamışlardır.

4/2-Hat Sanatında Kullanılan Formlar:

Hat sanatı ve onun paralelinde gelişen diğer sanatların çeşitliliği (minyatür, ebru, tezhib v.s.) insani hiçbir duyguyu ihmal edilmeden, tam dengeli bir şekilde zevk-i selimi tatmine yönelmiştir. Bu yöneliş sırasında da her sanat kendi içinde süresiz bir şekilde sürekli tekâmül ederken en büyük payı da hat sanatı almıştır.

Hat sanatımızda, ananevi düz yazıdaki gelişmeler tamamlanırken, klâsik çizgiyi aşmadan kendilerine geniş ufuklar arayan sanat ruhları kemâle ermiş güzide hattatlar eliyle, yeni formlar icat edilmiştir. Hat sanatındaki yeni arayışlar, o arayışların neticesinde ortaya çıkan fevkalâdelikler, bu gayretlerin neticesidir. Hâfız Osman'ın, o güne kadar nesir halinde yazılan Hilye-i Şerifi yeni bir tarzda yazması, üslubunu oturtması ve bu tarzın kabul görmesi, ihtiyacın, arayışın ne derece yerinde olduğunu gösterir. Bunun dışında o güne kadar tedrici bir şekilde gelişen tuğradaki gelişme, celi hatların sınırlarını zorlayan estetik arayışlar, istifin doğuşu ve onu takip eden müsennâ yazının, tekke yazılarının ortaya çıkışları, yazıda çeşitli figürleşmelerin aranması meyve, eşya formunda yazılar hep yeni ama hiçbir zaman haddini ve edebini aşmayan ve aşmama gayretini gösteren çabalar neticesinde ortaya çıkmış ve kabul görmüştür.

a-TUĞRA

Tuğra kelimesi, Uygur Türkçesindeki "Turağ" kelimesinin, Batı ve Güney Türkçesindeki kullanılışdır. Uygur

Türkçesinde birden fazla hece taşıyan kelimelerin sonlarındaki “ğ” harfi düşer söylenmez. Kışlağ = kışlak, kışla gibi... Türkçenin bölge özellikleri taşıyan telaffuzları, bazı hallerde benzerlikler gösterse bile, umumi olarak farklılıkları mevcuttur. Divanü Lügati't Türk adlı eserde, tuğra kelimesinin aslının turağdan geldiği ve onun da Oğuz Hanlarının nişanı olduğunu zikreder. Tuğranın kelime karşılığının, doğrulama, tasdik etme işareti olarak kullanıldığı yazılır. Türk ve Tatar Hanlarının, eski zamandan beri emirnamelerinin kendilerine ait olduğunun tasdiklemek için (imzaları demek olan) bu tip işaretleri kullanmış oldukları biliniyor.

Osmanlılarda tuğrayı bu manada kullanmışlardır. Ayrıca fermanların sonlarına yazılı bulunan “Alâmet-i şerifime itimat kılınız” ifadesi konulmasının manası o fermandaki, hüküm ve emirlerin bizzat hükümdar tarafından verildiğinin doğrulanması ve tasdikidir. Tuğranın Arapça karşılığı: tevki'dir. Tevki'= bir şeyi vaki' ettirmektir. Yani bir şeyin tesirini arttırmak manasında kullanılır. Berat, menşur, mektup vs.'nin o zata ait olduğuna dair konan nişana denir. Tuğranın Farsçası ise, nişandır. Nişanden = konmak, oturmak mastarından gelip bir işaret, iz, alâmet dikme gibi manalar ifade eder. Nitekim Osmanlılar, umumiyetle tuğra yerine “Nişan-ı Şerif” sözünü kullanmışlardır. Buradaki müşterek mana; yukarıdan aşağıya inme, buyurma ve bunu doğrulama, tasdik etme işaretidir.

Tuğra, Türk Devletlerinde (bugünkü bilinen şekli dışında) bazen eğri bir çizgi olarak çeşitli tarzlarda kullanılmıştır. Büyük Selçuklularda, Anadolu Selçuklularında, Anadolu Beyliklerinde, hatta Mısır Türk Kölemenlerinde hep bu maksatla kullanılmışlardır. Ancak bazı farklılıklar vardır ki; olması da tabiidir. Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçukluları ile Kölemenlerde tevki' ile alâmet (yani nişan) ayrı ayrı şeylerdi. Tevki', bir dua cümlesi ihtiva eder. Alâmet te bunun parçası sayılırdı. Kölemenlerde, tevki'nin karşılığının tuğra ve alâmetin karşılığının ise tamga= damga (mühür) olarak değerlendirilerek; dua cümlesi bizzat hükümdar tarafından seçilirdi.

Selçuklularda tuğra kavisli olup, sultanın tevki' cümlesi bu kavisin altına yazılırdı. Tuğrul Bey, dua yerine Selçukluların mensup oldukları “Kınık” aşiretinin damgasını koydurmuştur. Selçuklularda, devletin mülki ve idari işlerinde sırasıyla sultandan sonraki en büyük amir olarak “vezir”, onu din ve İslâm hukukunun en büyük müşaviri olan “müfti” ve onu da tuğra yazmakla vazifeli olan “turaği” adıyla anılan zat takip ederdi. Bu zat aynen Osmanlılardaki “nişancı” gibi sultan adına çıkan emirlerin, kanun ve törelere uygun olup olmadığına bakar, uygun değilse sorumlu kimseleri ikaz etme yetkisine sahipti. (anayasa mahkemesi gibi).

Anadolu Selçuklularında ve Anadolu Beyliklerinde de tuğrailer mevcuttu. Tuğralarda daima eğri (kavisli) çizgi bulunurdu. Hemen hemen bütün Oğuz Boylarında da

(Selçuklu ve Osmanlılar) bu eğri çizgi kullanılmıştır. Anadolu Beyliklerinden kalan paralarda ve bazı yazılı vesikalarda da tuğralara ve tuğralarda da bu eğri çizgiye rastlanılmıştır. Tuğranın Mısır Kölemenlerine, Eyyubiler vasıtasıyla, Büyük Selçuklulardan geçtiği kuvvetle muhtemeldir. Ancak yazılış şekilleri çok değişik olup tek satır üzerine ve dikine yazılırlardı. Osmanlılarda tuğraiye, nişancı ünvanı verilmiştir.

Osmanlılarda tuğra: tuğra-i gara, tuğra-i hümâyun, nişan-ı alîşan, nişan-ı şerif, tevki' , refi', alâmet-i şerife gibi isimlerle anılmıştır. Tuğralar, padişahın emirleri ve talimatları havi fermanlar, bir hak ve imtiyaz verilen beratlar, yüksek derecedeki memurlukları tevcih eden menşurlar, ahitnameler, arazi tahrir defterleri, vakfiyelere yazılır ve paralara da basılırdı. 18.-19. asırlardan itibaren hangi hükümdar zamanına rast geliyorsa o hükümdarı devrindeki kıymetli kullanım eşyalarına da (bilhassa saray ve üst zevatın kullandıkları, gümüş, altın kaşık, sürahi, leğen, bardak, şekerlik vs.) tuğra vurulmaktaydı. 19.yy.dan itibaren bayraklara, pullara, nüfus-hüviyet cüzdanlarına hatta bina cephelerine arma olarak ta konmuştur. Osmanlılarda ilk tuğranın Orhan Bey'e ait olduğu sanılmakta zira Osman Bey'e ait her hangi tuğraya rastlanılmamıştır.

Tuğra, başlıca beş bölümden meydana gelir.

- 1-Sere veya kürsü denilen en alt kısım.
- 2-Dış beyze ve iç beyzeler(kavisler)
- 3-Tuğlar
- 4-Zülfeler
- 5-Kollar veya hançere

Tuğranın seresi: (kürsüsü) Burası metin kısmı olup, buraya sırası ile sultanın ve babasının adı ve ünvanı yani (**Han veya Şah**) sonra, bin (**oğlu**) kelimesi (meselâ: **Mustafa Han bin Ahmed**) ve “**El-muzaffer daima**” yazılır. Tam okunuşu (**Mustafa han bin Ahmed el Muzaffer daima**)'dır. Sultanların isimleri önceleri geometrik bir düzen tarzında düz bir çizgi üzerinde yazılırken, bu durum sonraları bir kavis içinde yazılmaya başlanmıştır. II. Mahmud'tan sonra ise son şeklini almıştır.

Sultan 1.Abdülhamid'e ait düz bir çizgi üzerine yazılan

Sultan Abdülmecid' ait son şekli alan tuğra tarzı

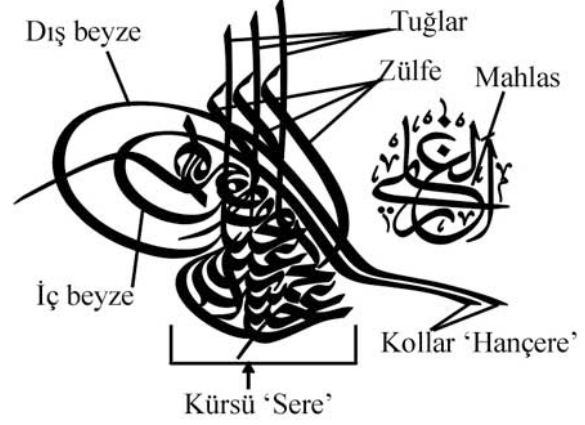
Tuğranın beyzeleri: Tuğranın sol tarafında bulunan ve tuğranın metin kısmında geçen han ve bin kelimelerinin sonundaki "nun" harfinin uzantılarıyla, bazı hallerde ise başka bir kelimenin "dal" harfinin uzantısıyla oluşan iç içe iki kavise verilen isimdir. Arapça bir kelime olan beyzenin Türkçe karşılığı yumurtadır. Bu iki kavisin yumurtaya benzerliği sebebiyle bu isimle anılmıştır. Bazı tuğralarda ise harf uzantılarına rastlanmayan ve yalnızca tuğrayı tamamlamak maksadıyla yapılmış olanları vardır

Tuğranın tuğları: Tuğranın üst kısımlarında yer alan ve genelde metinlerde geçen "elif" harflerinin uzatılmasıyla meydana gelen tuğlar, bazen "lâm" ve "zı" harflerinin uzantıları olarak da görülür. Sadece, Yıldırımın oğlu Süleyman Şahın tuğrasında iki tuğ vardır. Diğerleri hep üç tuğludur. Tuğların üst kısımlarında "vasla" denilen, kavisi birer tamamlayıcı çizgi konulur.

Tuğranın kolları: Aynı zamanda hançer olarak da adlandırılan kollar, beyzelerin devamı olup "muzaffer" kelimesinin üstünden birbirlerine paralel olarak tuğranın sağına doğru uzanır.

Osmanlılarda, Divan-ı Hümayundan çıkan fermanlara tuğra yazmakla vazifeli olan şahıs, tevki, tuğrai, muvakkı veya nişancı adları ile anılırdı. Bu zat aynı zamanda Divan-ı Hümayunda yer alır ve yetkilerinden dolayı da birinci derecede memur sayılırdı. Nişancılar, devlet kanunlarını iyi bilmek, bunların tatbik şekillerini, eski yeni kanunları ve şer'i hükümlerin teliflerini sağlamak (bağdaştırmak), Divan-ı Hümayunda bu hususta fikir beyan ederek, yabancı hükümdarlara yazılacak nâmelerin maddelerini hazırlamak, ferman, nâme, berat, menşur, ahitnamelerin başlarına tuğra çekmekle vazifeli idiler. XVI yy başlarına kadar ilmiye mensupları arasından seçilirken daha sonra Divan kaleminde yetiştirilmeye başlandılar. Umumiyetle Divan kalemlerinin başı ve dışışlerini yürütmekle mükellef olan Reissülküttâb (Dışışler bakanı)lar, terfi alırlarsa Nişancı olurlardı.

Bir tuğranın kısımları

Hattat Sami Efendi'nin çekmiş olduğu Sultan II. Abdülhamid Han'a ait tuğra

XVII. yy. sonlarında ise nâme, berat ahidnâme gibi işler, Divan kalemine bırakılmıştır. Divan kaleminin vazifesi ise, Divan-ı Hümayunda (Bakanlar Kurulu) konuşulan karara bağlanan işleri evrakı, gerekli yerlere havale ederek, divan sicillerini tutmaktır. Buraya "Beğlikçi" kalemi de denirdi. Nişancılar ayrıca bir rütbeye sahip değillerse, sancakbeyi sayılırlar ve divanda defterdarla bir tutulurlardı. XVIII. yüzyılların sonlarına doğru nişancıların maiyetlerine "Tuğrakeş" adlı yardımcılık ihdas edilmiştir. 1836'dan sonra nişancılık tamamen kaldırılmış ve vazifesi defterdara verilmiş tuğra çekme işleri için tuğranüvis adlı memurlar işe başlatılmış, bilahare 1838'de de bu memuriyet kaldırılarak tuğra işini Babıali'ye bırakmak uygun görülmüştür.

Tuğralar, Osmanlı padişahları tahta geçtiği gün kendisine gösterilen numunelerden birini seçmesi ile kullanılmaya başlanırdı. Önceleri sadece siyah mürekkeple çekilen tuğralar, daha sonraları, kobalt mavisi, kırmızı, dini mevzularda yeşil ve atınla çekilmişlerdir. XVI. ve XVII yy. da tuğralar estetik bakımdan en gelişmiş hale gelmişler. Ancak, Her şeye rağmen XVIII. yy sonlarına kadar estetik olarak fazla bir değişiklik göstermemiştir.

Büyük hat üstadı Mustafa Râkım'ın (1757-1826) III. Sultan Selim için çektiği tuğralarla form farklılaşmaya başlamış ve nihayet en mükemmel şekline 1815'te gene Râkım'ın eliyle ulaşmıştır. Saray nakkaşhanelerinde ustalar gerçekten mükemmel eserler vermişler, tuğralar tezhiblenerek zenginleştirilmişlerdir. Daha sonraları 18 yy'dan itibaren bu tezhiblemelerdeki Batı etkisi ile maalesef tuğraların zenginleşen estetik zarafeti eski ihtişamını kaybetmeye başlamıştır. Tuğralar, yalnız Osmanlı Sultanlarının nişanı olarak değil aynı zamanda, Osmanlı tezhib sanatını da günümüze taşıyan bir vasıta olmuşlardır. Verildikleri kişinin mevkii veya içindeki mevzulara göre devrin tezyin anlayışını da göstermeleri bakımından bir zenginlik ifade ederler. Tuğra çekimi sadece Osmanlı padişahlarının

Hattat Sami Efendinin çektiği Sultan II.Abdülhamid'in tuğrası (Unkapanı Şazeli Dergahı)

kullandıkları bir nişan değildir. Bazı zamanlarda çeşitli sancaklarda, vilâyetlerde valilik ile vazifelendirilen şehzâdeler de bu dönemlerinde tuğra çekirmişlerdir. Bazı hallerde de izin verilen vezirlerin tuğra çekti oldukleri olmuştur

Hattat Gürkan Pehlivanlı'nın besmele tuğrası

b-Hilye-i Şerif:

“Güzel vasıflar, süs, güzel yüz, cevher, görünüş, gibi lügat (sözlük) manalarını taşıyan “Hilye” kelimesi, tarihi seyir içinde Hazreti Peygamber'e mahsus olmak üzere şemâil, emâil'ün nebi, hilye-i nebevi ve hasâis'ü-n nebi gibi değişik ifadelerin yanı sıra Osmanlılar tarafından da Resül-i Ekrem Efendimizin vasıflarının anlatıldığı (manzum ve mensur) edebi eserler ve levhalar, “Hilye-i Saadet, Hilye-i Şerif veya Hilye” olarak ifade edilmiştir.

İslâm'ın zuhurundan Osmanlıya kadar geçen yedi asır içinde sadece mensur olarak ve hadis kitaplarında zikredilen Hz. Peygamber'e (s.a.s) ait vasıfların anlatımına, nakline henüz kendisi hayatta iken ehemmiyet verilmiştir. Bunun sebebi ise; İslâm inancının putları ve putlaştırılma ihtimali olan insanların tasvir ve heykellerinin yasaklanmasıdır. Hıristiyanların Hz. İsa ve Hz. Meryem'le alâkalı tasvir ve heykeller, bunların önünde yaptıkları ibadetler göz önüne alındığından ve Müslümanların muhtemel şirke düşmelerinin önüne geçilmiştir.

Ancak, Hz. Peygamber'in (a.s.m) gelecek Müslüman nesillere fiziki vasıflarının anlatılması, hususiyetleriyle tahayyülünün sağlanması gerekli görüldüğünden ashap, meşru arayışlara yönelmiş ve hadis-i şerifler ışığında Hz Peygamber'e ait vasıflar tespiti gayret edilmiştir. Sahabelerin kendi ilimleri ve anlayışları nispetinde yaptıkları çalışmalar ve tespitlerde çok ehemmiyetli müşterek noktalar olmakla birlikte, bazen nakilde bazen İslâm'ın zuhuruyla gelişmeye başlayan Arap alfabesinde o dönemlerde bulunmayan "hareke"ler sebebiyle, bazen Arap yazısının menşei olan nabati yazıdan doğan imlâ hatalarından ve en ehemmiyetlisi, günlük Arapça'da pek fazla kullanılmayan Hz. Peygamber'in hususiyetlerini ifade eden kelimelerin okunuş ve yazımlarındaki yanlış telakkiler, birçok rivâyeti de beraberinde getirmiştir.

Bu rivayetler temelde benzer vasıfları taşımakla birlikte, ileride büyük hatalara sebep olabilir endişesini de doğurmuştu. Sahabeden naklen gelen rivayetler,"Şifâtü'n-Nebi" ve "Fezâil" adında birçok hadis kitabında kayıt altına alınmıştı. Tirmizî, Kadı İyaz ve bazı muhakkik zatlar, bu hadis kitaplarının menşelerini de dikkate alarak tasnif etme gayreti içine girmişlerdi. Bu hususta en ehemmiyetli çalışma Tirmizî'ye aittir. Bu konu, Tirmizî tarafından "Şemâil" adıyla bir ilim haline getirilmiş ve aynı adla bir de eser vermiştir. Söz konusu eser, daha sonra yazılan "şemâil" ve "hilye"lere kaynak kabul edilmiştir. Tirmizî'nin eserinin muhtelif tercüme ve şerhleri de yapılmıştır.

7. asırdan, 16. asra kadar yazılan bütün hilyeler "mensur" (düz yazı) eserlerdir. İlk olarak 1598'de Hakanî Mehmed Bey tarafından (ö. 1606) İslâm ve Türk edebiyatına aruz vezniyle yazılmış manzum hilye kazandırılmıştır. "Hilye-i Hakanî" adlı bu eserde Hz. Peygamber'in vücut yapısı ve sıfatları akıcı manzum bir dille anlatılmıştır. Hakanî'nin bu eseri büyük revaç görmüş ve bu eserden sonra manzum, manzum-mensur hilyeler telif olunmuş, yaygınlaşmıştır. Osmanlı edebiyatı dışında gerek Arap ve gerekse Fars-İran edebiyatında hilye çeşitliliği yoktur. Osmanlılarda Peygamber sevgisi öyle bir muhabbet üfküne varmıştır ki edebiyatlarında, musikilerinde, hüsn-i hatta diğer Müslüman toplulukların hiç birinde görülmeyen şaheserler ortaya konmuştur. Bunlardan birisi de levha tarzındaki hilyelerdir.

Osmanlı toplumunda "hilye bulunan evin felâketten, musibetten mahfuz olacağına" ve gene "üzerinde hilye taşıyan bir kimsenin her türlü belâ ve musibetten korunacağına" dair yaygın bir inanç vardı. Saraydan konağa, konaktan sade ahaliye kadar da bu inanç yaygındı. Ayrıca Hz. Peygamber'den naklen Hz. Ali (r.a.) tarafından rivayet edilen "Hilyemi gören, beni görmüş gibidir. Beni gören insan bana muhabbetle bağlanırsa Allah, ona cehennemini haram kılar; o kişi kabir azabından emin olur, mahşer günü çıplak olarak haşredilmez" meallî hadis-i şerif ile bu mealdeki hadisler hilyeye talebi arttırmıştır.

Hilyelerde Hâfız Osman tarzı

Hilye-i Şerif'i ilk olarak levha tarzında düşünen ve bugünkü klâsik tarzını tertipleyen Hattat Hâfız Osman'dır (ö.1658). Hâfız Osman'dan sonra da levha tarzı hilyeler, Osmanlı hattatları tarafından aşk ve şevkle hüsn-i hatla yazılmış, tezhiplenmiş ve 17. asırdan günümüze kadar emsalsiz numuneleriyle bizleri şereflendirmişlerdir. Hâfız Osman'dan sonra şekil ve metinlerde bazı farklı tertipler yapılmışsa da "Hâfız metni ve tertibi" klâsik vasfını korumuştur. İlk yazılı levha tarzı hilyeler hüsn-i hat ile yazılıp tezhiplenerek ahşap levhalara yapıştırılırlardı. Bu levhaların da üst kısımları taçvari oyma kesilip ve sağ-sol yanlarına Mekke-Medine minyatürlerinin yapıldığına rastlanmıştır.

Klâsik Hâfız Osman hilye tertip ve metni hakkında bilgilere geçmeden birkaç hususu açıklamak faydalı olur. Şöyle ki; hilye, Osmanlıda sadece Hz. Peygamber için yazılmamıştır. Osmanlı hattatları çeşitli hilyeler tertipleyerek Hz. Adem'den, Hz Muhammed'e kadar 28 peygamber, Aşere-i Mübeşşere, din ve tarikat büyükleri için de hilyeler yazmışlardır. Hattat Hâfız Osman tarafından tertip edilen hilye levha, 13 bölümden meydana gelmiştir.

1- **Baş makam:** Buraya, besmele veya euzu besmele, bazı hallerde de içinde besmele bulunan Neml Suresi'nin 27-28-29-30. ayetleri yazılır.

2- **Göbek:** Hilye metninin büyük bir kısmı burada yer alır. Bu bölüm genel olarak daire tarzında tertip edilmiştir. Bazı hattatlar, bu bölümü bazen oval, bazen de dikdörtgen veya kare tarzında tasarlamıştır. Klâsik tertibi daire tarzındadır.

3- **Hilâl:** Eğer göbek daire tarzında tertip edilmişse, uçları baş makama doğru uzanan ve göbeğin üstünde hafifçe birleşen, genişliği orantılı kalınlıkta olan ve göbeği saran bir hilâl bulunur.

4-5-6-7: Bu bölümler göbeğin sağ ve sol, alt ve üst kısımlarında yer alır. Umumiyetle dört halifenin isimleri yazılır. Bazı hilyelerde Hz. Peygamber'e (a.s.m) ait dört isim yer alır. Bazılarında ise göbek etrafında daire sayıları arttırılarak, dört halifeye ilâve olarak Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin, bazı hilyelerde ise Aşere-i Mübeşşere'nin isimleri yazılır.

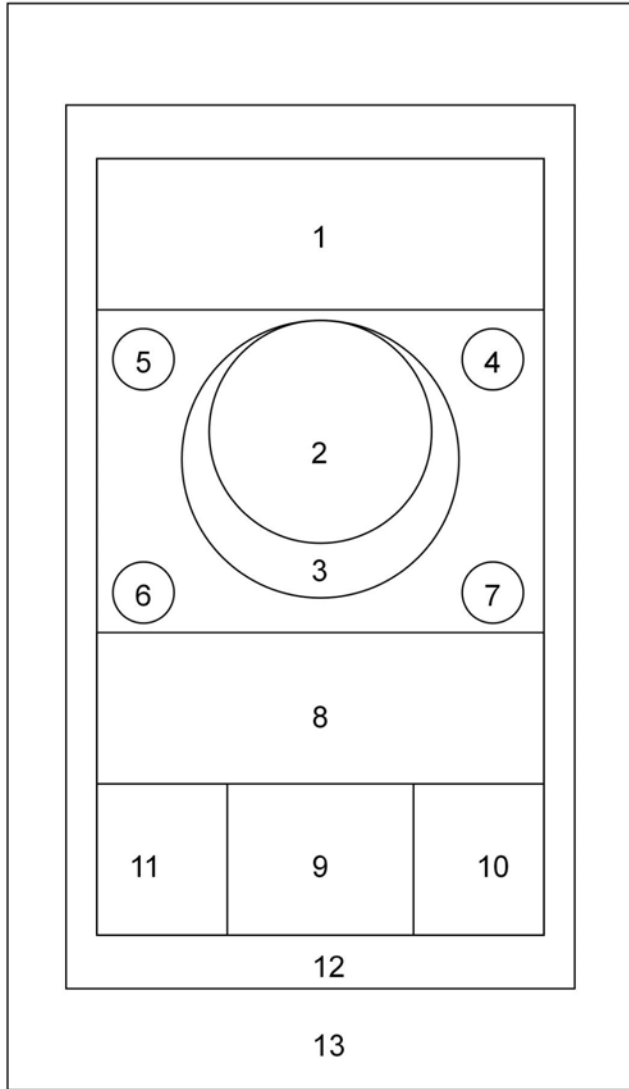
8- Bu bölümde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) övüldüğü ayet yazılır. Burada daha çok Enbiya Suresi'nin "**Biz seni âlemlere ancak rahmet olarak gönderdik**" mealindeki 107. ayeti yazılır. Bazı hilyelerde bu bölüme Kelime-i Tevhid veya "**Hiç şüphesiz sen büyük bir ahlâk üzerinesin**" (Kalem Suresi, 4) veya "**Muhammed'in Allah'ın resulü olduğuna Allah'ın şahadeti yeter**" (Fetih Suresi, 28, 29) ayetlerinden biri de yazılmıştır.

9- **Etek bölümü:** Hilye metninin tamamlandığı ve bir duanın yer aldığı, ayrıca sona doğru hilyeyi yazan hattatın imzası (ismi) ve tarihin yazıldığı kısımdır. Eğer hilyenin göbeğine hilye metni sığmışsa bu bölüm olmayabilir.

10-11- **Koltuk bölümleri:** Bazı hallerde hattatın künyesi yazılırsa da umumiyetle buraları tezhip için kullanılır.

12- İç pervaz: Bu bölüm, hilyenin iç çerçevesidir ve müzehhip tarafından zencerek denilen motifle veya cetvel çekilerek hilyenin sınırları belirlenir.

13- **Dış pervaz:** Bu bölüm müzehhip tarafından bezeme gayesiyle kullanılır. Göbek bölümünde yer alan hilâlin içi bazı hallerde altın varakla sıvanır, eğer altın kullanılmazsa buraya göbek dışı ile ahenkli bezeme yapılır. Göbek bölümü ile ilgili ikinci husus Hz. Peygamber Efendimize (a.s.m.) atıfta bulunulmak için, "Efendimiz'in bu âlemi nuruyla aydınlattığını" sembolize edebilmek için göbek, güneş; hilâl ise onu saran ay olarak tasarlanmıştır. Hüsn-i hat dışındaki bütün bölümlere müzehhipler tarafından bezeme yapılır.

Klasik hilye çizimi

Göbek bölümü ile alakalı iki hususu açıklamak faydalı olacaktır. Birincisi, hilâlin içi bazı hallerde altın varakla sıvanır, eğer altın kullanılmazsa buraya göbek dışı ile ahenkli bezeme yapılır.

İkinci husus, Hz. Peygamber Efendimiz'e atıfta bulunulmak için, "Efendimizin bu âlemi nuruyla aydınlattığını" sembolize edebilmek için göbek, güneş; hilâl ise onu saran ay olarak tasarlanmıştır. Hüsn-i hat dışındaki bütün bölümlere müzehhipler tarafından bezeme yapılır.

Hilyelerde yer alan, Efendimiz'in (a.s.m) şemâli

Hâfız Osman'dan bu yana günümüze kadar devam eden klâsik hilye tertiplerinde, hilye metni Arapça yazılı olduğundan, bugün de metinler Arapça yazılmaktadır. Bu metnin Türkçe tercümesi şöyledir:

Eski bir hilye göbek yazısı; Ali Enis Efendi- sülüs, nesih hatlarla; İsmet Gülhan kol.

"Hazreti Ali, Resül-i Ekrem'i şöyle tavsif ederdi: Peygamber Efendimiz ne çok uzun ne de çok kısa idi. O kavminin orta boylusu idi. Saçları ne çok kıvrıkcık ne de dümdüz idi; hafifçe dalgalı idi. Yüzü hafif değirmi ve dolgunca idi, yüzünün rengi pembe beyaz, gözleri siyah, kirpikleri sık ve uzun, kemiklerinin eklem yerleriyle omuz başları irice idi. Vücudu kılsız olup sadece göğsünden göbeğine doğru inen ince tüy şeridi vardı. El ve ayak parmakları kalınca idi. Yürürken meyilli ve engebeli yerde yürürcesine ayaklarını sürtmeden sertçe kaldırır ve adımlarını uzunca atardı. Bir kimseye baktığı zaman yalnızca başını çevirerek değil

Kazasker Mustafa İzzet Ef. ye ait klasik hilye

bütün vücudu ile o tarafa yönelirdi. Sırtında iki kürek kemiği arasında peygamberler zincirinin son halkası olduğunu gösteren nübüvvet mührü vardı. İnsanların en cömerdi, en doğru sözlüsü, en yumuşak huylusu ve en arkadaş canlısı idi. Kendisini ilk defa görenler onun mehabeti karşısında sarsılırlar, fakat dostluk kurup sohbetinde bulunanlar onu çok severlerdi. Efendimiz'i övmek isteyen kimse, 'Ben ondan önce ve sonra eşini ve benzerini görmedim' derdi. Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun!"

Bu metnin yer aldığı hilyeler bazen cebe sığması için üçe katlanır tarzda yazılır ve katlama yerleri bez veya deri yapııştırılmış murakkalar olarak da yapılırdı. Hilyelerin yazıldığı hüsn-i hat yazıları hakkında da biraz malumat vermek faydalı olur. Hafız Osman, hilyelerinin baş makamında (bir kaçı hariç) besmeleyi "sülüs" hattı ile yazmıştır. İstisna olanlarda ise "muhakkak" hattı kullanmıştır. Göbekteki metin kısmı "nesih" hat ile 8.bölümdeki kuşak için âyetler "sülüs" hat ile etek bölümünde ise: metnin tamamı ve imzalar içinse

Celi sülüs İstif bir levha;Hattat Hüseyin Öksüz

“nesih” ve bazı hallerde de “rika” hatlarını meşk etmiştir. Hafız’dan sonra onun gibi birçok hattat “sülüs nesih” veya “muhakkak – sülüs – nesih” tarzlarını tercih etmişlerdir.

Hilyelerin yazımında, bilhassa 18 ve 19 asırlarda “ta’lik” hatla yazılan hilyelere sık rastlanır 19.asırda büyük boy kâğıt ithalatı arttığı ve temini kolaylaştığı için boyu iki metreyi bulan hilyeler yazılmaya başlanmış ve çok tabii olarak yazı boyları da büyüyerek “celi” yazılar denen celi sülüs, celi ta’lik, celi muhakkak hatlar, baş makam orta kuşakta (8. bölüm) de kullanılmaya başlanmış hatta orta göbük ve etekte kullanılan nesih dahi irileşerek bir nevi celi nesih haline gelmiştir.

Hilye hakkında son birkaç söz: Bir hattat için en ehemmiyetli iki hadise vardır. Birincisi Hilye yazmak, ikincisi ise Kur’an yazmak. Bunlar hattatlar için şereflenme mertebesidir. Birçok hattatımız icazetlerini hilye yazarak almışlardır. O yazdıkları hilyenin imza bölümünde kendi imzası yanında kendisine bu ustalık belgesini veren hattat veya hattatların da imzaları yer alır. Levha tarzında hilye tertibi ve yazılarak tezhiplenmesi sadece Osmanlılara has bir haslettir.

İstanbul’da büyük zararlara yol açan yangınların artması üzerine Abdülhamid Han tarafından, bu yangınlara manevî bir önlem olarak Hicri 1304 yılında, Hattat Ahmet Arif tarafından yazılmış bir Hilye-i Şerif, matbaada bastırılarak İstanbul’daki işyeri ve evlere dağıtılmıştır.

c-İSTİF YAZI:

İstif yazı; harflerin veya satırların birbirleri üzerine veya iç içe bindirilmesi ile yazılan estetik dengeli yazılardır. Hat sanatında belirlenen bir çerçeve içinde bir metnin harf ve kelimelerinin aşağıdan yukarıya doğru ahenkli bir şekilde ve o yazının mistarına uygun dizilmesiyle, tertibin yapılmasına istif denir. Ancak istif tertibinde, manevi hürmet gereği “Allah” lafzı bu kaidenin dışında, tutulur. Bununla birlikte, bunun dışındaki kaide ihlallerinin olduğu yazıya “teşrifatı bozuk”, bu kurala uygun olanlarına da “teşrifatlı yazılar” adı verilir. Her yazıda harflerin baş, gövde veya uzantılarının satır çizgisinde ne şekilde yer alacağı, tarihe ve tecrübeye dayalı usullerle tespit edilmiştir. Aklâm-ı sittenin içinde yer alan **nesih, reyhânî ve rikâ’** gibi ince kalemle yazılan hatların, belirli nizama uyularak satır halinde yazılmasına “hattın satıra oturtulması” denilir. Ancak bu satır nizamındaki yazılarda harflerden bir ya da birkaçının gereken yerin altında veya üstünde yer alması, istif olarak değerlendirilmez.

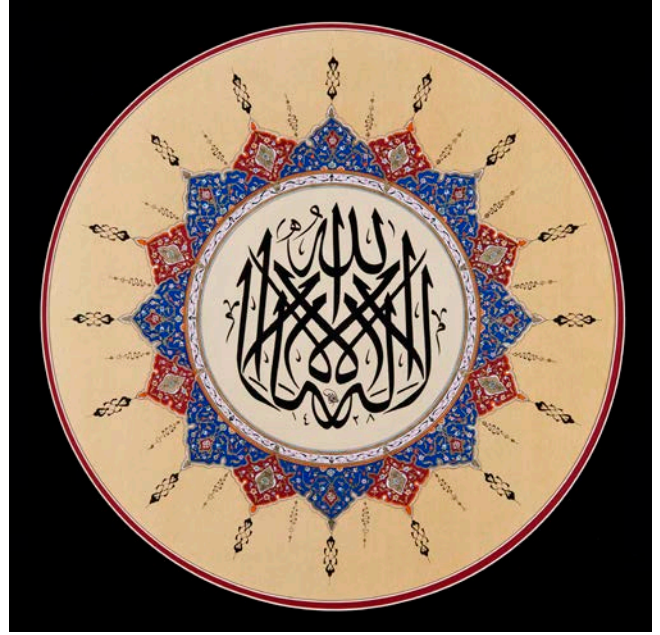
Daha ziyade **Celi Sülüs** tarzında yazılmışlarsa da, **celi ta’lik** ve **celi divani** istifleri muvaffakiyetle yazan hattatlarımız vardır. İstif yazı yazacak hattatın, harflerin anatomisini (vücut yapıları) iyi bilmesi, harflerin, kelimelerin birbirleri ile örtüşüp, kaynaşıp bir bütün haline gelip gelemeyeceğini iyi tasarlaması şarttır. Zira istifte, muvaffakiyeti bu bilgiye dayanır. Yazacağı yazının parçalarını (harflerini-kelimelerini) tenâsüb (uyum-uygunluk) içinde kaynaştırabilen, hattatın yazıları güzel istifler olarak kabul görür. Bunun için istif yazı yazacak

Celi sülüs İstif bir levha;Hattat Levent Karaduman

Celi sülüs İstif bir levha;Kazasker Mustafa İzzet Ef.-
Bursa Ulu Camii

Celi sülüs İstif bir levha; Hattat Levent Karaduman

hattatın şu ehemmiyetli noktalara dikkat etmesi menfaati icabıdır.

- Kelimelerinin birbirleriyle kaynaşabileceği cümleleri seçmelidir,
- Kelimeleri kaynaştırabilecek dengeyi kurmalıdır,
- İstif gövdesi ortaya çıktıktan sonra, meydana gelen boşlukları tezyin (süsleme) edebilmelidir.

İstifli yazılar arasında müsennâ yani, aynalı denilen yazılar ise ayrı bir hususiyet taşırlar. Aynalı veya müsennâ yazı, daha çok celi sülüs yazılarda görülür. Bu tip tertiplerde, sağdan sola doğru yazılan ibânenin, aynaya aks eden görüntüsünün soldan sağa doğru görüntüsüne verilen isimdir. (bak müsennâ yazı) Mustafa Râkım, Mahmud Celâleddin, Kazasker Mustafa İzzet, Mehmed Şefik gibi birçok büyük hattat, istiflerinde önce gövdeyi ön plâna çıkaracak çalışmayı yapmışlar, taslağın bitiminde istif

Cam altı; Hz Ali'nin lakabları Bektaşî tekke levhası; M.N Eriş kol.

aksaklıklarını ortadan kaldıracak bezemeleri çok az sayıda veya hiç kullanmayarak eserlerini vücuda getirmeyi tercih etmişlerdir. Onların hat sanatında öne çıkma sebeplerinden biri de bu anlayıştır. İstif yazılarında öyle yazılar vardır ki, umumiyetle çok iyi bir şekilde İslâm yazısını okumayı bilenler dahi bu istifleri okumakta zorlanmakta veya okuyamamaktadır. Ancak bu hususu, gerek hattat veya gerekse okuyucu (seyreden) için bir zaaf veya kusur olarak görmemek lâzımdır. Zira istif yazıda esas alınan ve öne çıkan, o yazının manasından ziyade tertibindeki duruş güzelliği, sadelik içinde haşmet taşımalarının insan üzerinde bıraktığı tesirden kaynaklanır. Ancak dikkatlerden kaçan bir noktanın üzerinde ehemmiyetle durmak icap eder. İlk istif yazı numunesi Hz. Peygamber'in mührü üzerine hak edilmiştir.

d-Tekke Yazıları:

Tekke yazılarını iki ana gruba ayırmak faydalı olur. Bunlardan birincisi, sanat değeri olan ve daha ziyade tarikat mensubu hattatlar eliyle, Hz. Muhammed (a.s.m), Ashab-ı Kiram'ın, Ehl-i Beyt'in ve tarikat büyüklerinin, pirlinin isimlerinin yazıldığı levhalar önde gelir. Umumiyetle de mensubu bulunulan tarihin sembolleri de bu levhalarda bulunur. Ayetlerin, hadislerin ve tarikat büyüklerinin veciz ifadelerini havi levhalara da sıkça rastlanılır.

Diğer tekke yazıları ise; daha ziyade halkın içinden fazla hat eğitimi almamış ancak fitri olarak kabiliyetli kimseler eliyle tertiplenen, bezeme yazılar olan levhalardır ki; bunlarda da Hz. Peygamber'in ism-i şerifine, Ehl-i Beyt mensuplarının ismine, besmele-i şerife yazılı olanlarına, biraz Hurufilik

kokan ve daha ziyade Şii ve Alevi temayüllerin tesiri ile icra edilen levhalara çoğunlukla rastlanır. Bunların içinde insan yüzü, insan silüeti tarzında, menfur ve tiksindirici olmayan hayvan (leylek, aslan, güvercin gibi) silüetleri kullanılarak yazılan levhalara rastlanılır. Eşya tarzında da yazılan, tarikat sikkesi, ibrik vs. ayrıca cami silüet tarzında yazılanlar gibi stilize edilerek yazılan yazılar da zengin bir çeşit sağlar.

Arslan şeklinde sülüs hat Şah Mahmud Nişaburi; İst. Ünv.Küt.; F 1426---0046

Bütün bu yazıların müşterek tarafı, istif tarzında oluşlarının yanı sıra, halkın mistik duygularına hitap ile din, aşk gibi onun iç dünyasını diri tutma gayesine matuftur. Bu tip yazılar da hiç şüphesiz estetikten mahrum değildirler. Mevlevî, Rufai gibi tarikatların mensubu hattatların yazılarında sanat ağırlığı oldukça fazla görülür. Umumiyetle

iyi bir eğitim süresi geçirirlerdi, çok şöhretli hattatlarımız arasında şeyhlerin, dervişlerin bulunması tesadüf değildir. Sanat hayatımızın bütün kollarında tarikat mensupları ön safta yer alırlar. Tekke yazılarında **sülüs, celi sülüs** tarzı yazılar ağırlıklı olarak kullanılmıştır.

Müsenna celi sülüs levha; İsmet Gülhan kol

e-Müsennâ Yazı

Müsennâ yazı, çift yazı manası taşır. Halk arasında ise bu yazı tarzına "aynalı yazı" ismi verilir. Umumiyetle tezyin (süsleme) maksadı taşıyan, göze olduğu kadar ruha da hitabeden bu yazıya eskiler "**Hatt-ı Müsennâ**" derlerdi. Yazı, süslenmiş veya doğrudan doğruya düz bir zemin üzerine yazılır. İstif yazı hususiyetini de taşır. "Müsennâ (çift-aynalı) yazı iki türlü yazılır.

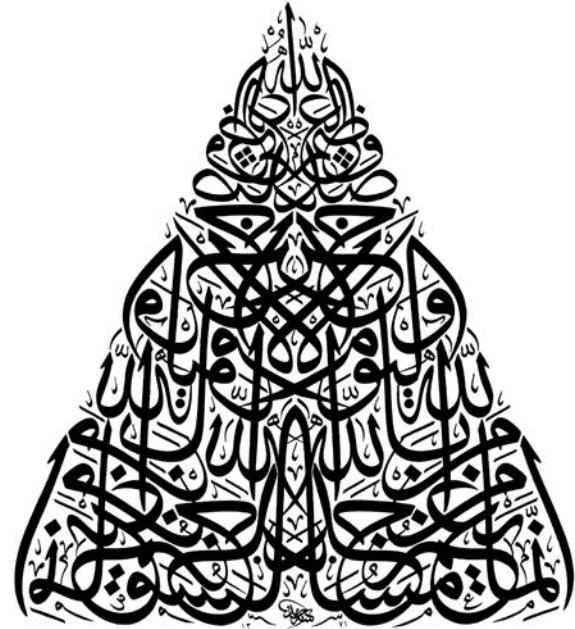
Birincisi, aynı yazının bir de ters yazılmış ve harflerin birbirlerine girmiş halde olması, diğeri ise, bir kısmı sağdan sola, diğeri kısmı ise soldan sağa ve bir diğeri tam veya kısmen halde yazılması ile olur"

Her iki yazıda, satır üzerine yazıldığı gibi, satırların birbirlerine bindirilmesi (istif) suretiyle girift olarak ta yazılabilir. Bu yazıları yazmak için, **sülüs, ta'lik, reyhani, kufi** ve bunların celileri de kullanılmıştır.

Uğraştırmayı gerektiren bu yazılara, daha çok 17. asırdan itibaren rastlanmıştır. Müsennâ yazının okunması ikinci plânda düşünülmüştür. Daha ziyade yukarıda da yazdığımız gibi tezyini maksat taşıdığından estetiğe ehemmiyet verilmiştir. En güzel numunelerine Bursa Ulu Camii'nde rastlamak mümkündür.

Yazıyı yazan hattat için ve onu seyredenler için de bu yazı, adeta "sarmaş dolaş hasret gideren ana oğul, iki kardeş veya iki sevgiliyi" düşündürür. İnsana tesir eder. Bu tip yazıları yazan birçok şöhretli hattatımızdan bazılarını zikretmek faydalı olur. Bu isimler arasında, Mustafa Râkım, Mehmed Şefik, İ.Hakkı Altunbezer, Alâaddin Bey, Ekrem Bey, Mehmed Abdülaziz, Sultan III. Ahmed'i sayabiliriz. Müsennâ yazılar çok çeşitli malzemeler üzerine, kâğıt, tahta, tahta üzerine yapıştırılmış kâğıt, mukavva vs. yapışmış veya yazılmıştır.

f-Levhalar

Hattat Hamid Aytâç'ın Şişli camii Taç Kapısı yazısı, Tevbe suresi, Hattat H Öksüz kol

19.asır başlarından itibaren Osmanlılarda gelişen sülüs, ta'lik kalemleri ve bu yazıların celileri tarzındaki levhalar, mekânlarda bilhassa büyük mekânlarda, bilâhare evlerin duvarlarına asmak âdet haline geldi ve büyük talep uyandırdı. Tahta plâkalar veya üst üste yapıştırılarak bir nevi mukavva haline getirilmiş levhalara daha önceki devirlerde pek az rastlanır ve yaygınlaşmamıştı. Büyük boy kâğıt imalâtının artmasıyla birlikte, bunların üst üste yapıştırılarak mukavva haline getirilmesini de kolaylaştırdığından murakka' (germe) yapma imkânını da beraberinde getirdi. Bu durum, levha tarzında yazı yazmayı kolaylaştıran bir sebep oldu. Zira eskiden tahta üzerine yapıştırılan yazılar tahta kurtları tarafından delik deşik

Celi sülüs müsenna istif; Hattat Gürkan Pehlivanlı

Bursa ulu camii'ndeki müsenna besmele

edilme yüzünden uzun ömürlü olmuyor buna çarede bulunamıyordu. Yazıların camlanması, çerçevesi âdeti de olmadığından, açıkta kalan yazıların tezhipleri tahrip oluyordu.

Celi sülüs müsenna levha, Hattat Levend Karaduman

Bursa ulu camii'ndeki müsenna besmele ve Kelime-i tevhid

Hattat Hamid Aytaç'a ait müsenna istif besmele

19.asırdan itibaren gelişen bilhassa celi yazının, büyük boy kâğıtlara yazılmasının kolaylaşması, ayrıca levhalama tekniğinin gelişmesi, bu tarzın hat sanatının bir formu olarak yerine oturmasını sağladı. Levha haline getirilecek yazının etrafı tezhib veya ebru ile çevrelenirdi.

Levhaların hazırlanışı:

Celi yazı ile levha yazmak ayrıca bir hüner ister. **Sülüs** veya **ta'lik** yazılarla yazılan küçük boy levhaların tekniği ile celi tarzı yazım arasında fark vardır. Celi bir levha yazacak hattat öncelikle yazının kalıbını hazırlaması gerekir. Bunu yapmak için kâğıda (koyu veya siyah renkli) yazılacak yazıyı (zırnık mürekkebi ile) yazar, dikkat ve itina ile tashihlerini yapar. Bu zırnık mürekkebi ile yazılan yazının tashihi, siyah mürekkeple hem daha kolay hem de koyu renk kâğıtta daha kolay hataları görülür. Tashihler siyah mürekkeple kapatılır ve tekrar zırnıkla yazılır.

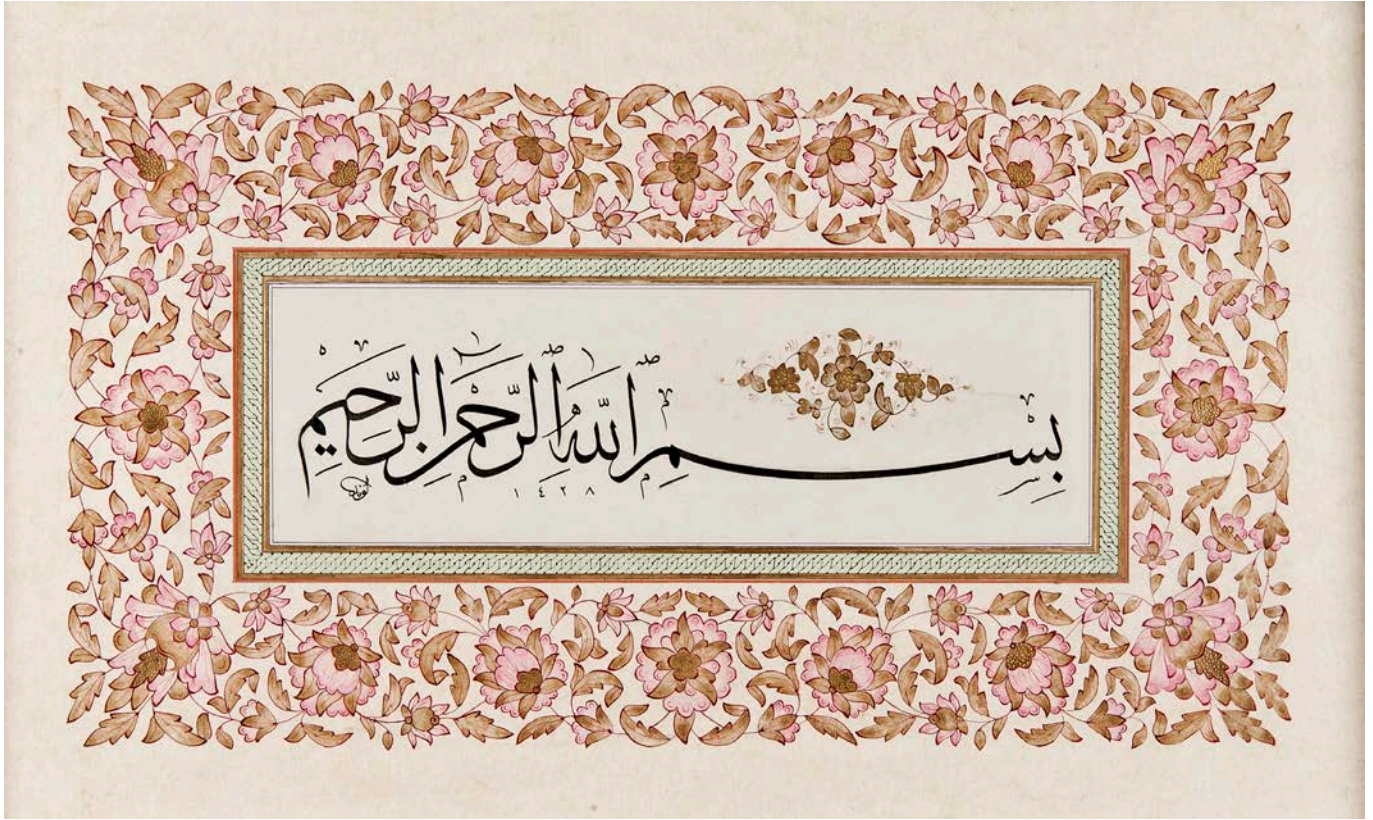
Yazının tashih işi bittikten sonra, yazının noktaları, işaretleri de dahil olmak üzere yazının her harfinin kıyasında sıkça iğne delikleri açılır. (yüzlerce) Bu kalıp yazı, esas yazı yazılacak kâğıdın üstüne konur ve içi kömür tozu ile dolu kese ile silkelenerek alttaki kâğıda aktarılır. Bu çıkarma işi bitince hattat, kömür tozu izlerini takip ederek ince bir kalemlle yazıyı en ince noktasına kadar çizer, bilâhare yazının içi mürekkeple doldurulur.

Eğer levhalar altın ile yazılacaksa, yazılacak yazı için koyu renge boyanmış bir karton, mukavva, kâğıt tercih edilir. Renkler tercihen, koyu vişne, lacivert, siyah veya koyu yeşil olarak kullanılır. Boyanmış olan kâğıt (veya ne ise), kalıp onun üzerine konur, ancak delikler üzerinden tebeşir tozu bir kese ile silkelenir. Ezilerek hazırlanmış olan altın mürekkep (buna zer mürekkep denmekte) ile hassas bir fırça ile tebeşir izleri takip edilerek yazılır.

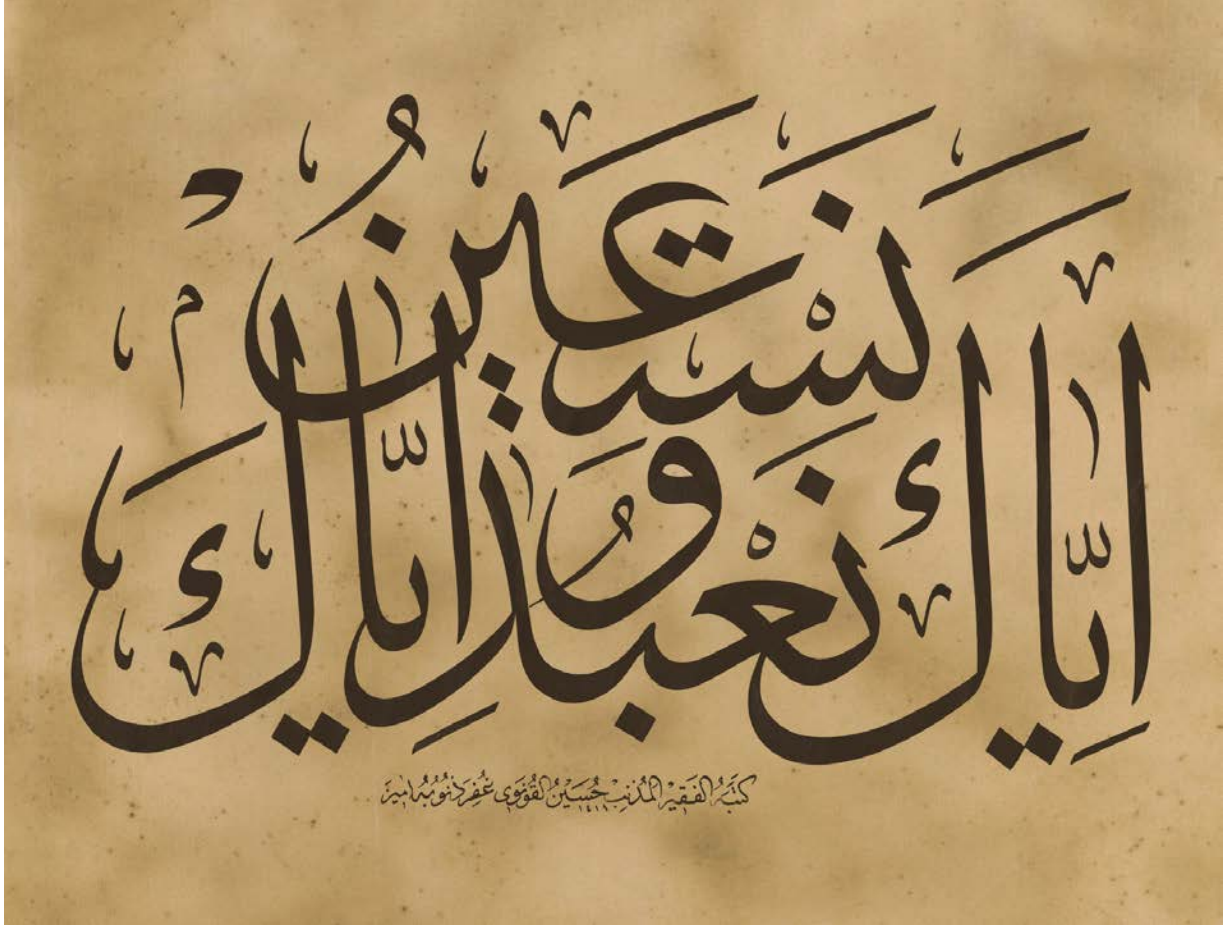
4/3 kutusu içinde levha numuneleri

Hattat Hamid Aytaç'a ait celi divani, nesih levha ;M:NERiş kol

Hattat Levend Karaduman 'ait celi sülüs besmele

Hattat Hüseyin Öksüz(konevi) celi sülüs levha

hazırlanan kalıp

g-Kit'alar

Kit'a tarzı yazım, aklâm-ı sittenin geniş çapta benimsenmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Umumiyetle birinci satıra sülüs bir ibare, daha sonraki satırlarda nesih hattı tarzı yer alır. Nesih satırlar bazı hallerde üçten fazla da olabilir. Nesih satırlar, sülüs satırın boyundan daha kısa tutulur. Her iki tarafında eşit miktarda boşluk bırakılır ki; bu kalan boşluklara koltuk tabir edilen tezhib bezemeler yapılabilsin. Ancak bir husus daha vardır. Yazılan nesih satırlar, bir üstte yazılı sülüs satırın devamı değildir. Bazı kit'alar da nesih satır veya satırlardan sonra bir sıra sülüs ibare yazıldığı da vakidir. Bu umumiyetle genel kit'a yazımıdır. Ancak, Divani satırdan sonra nesih; c.ta'lik-ta'lik vs. muhakkak, reyhani, tevki', rika' tarzında kit'alar da yazılmıştır.

4/3 kutusu içinde (kit'alar)

h-Karalamalar:

Hattatlar, istirahatete çekildikleri gün veya günlerde el melekelerini kaybetmemek maksadıyla, rast gele harf veya harf gruplarını, bazen güzel bir sözü, ayeti, yazarlar. Bu bazı hallerde beğenmedikleri, zayıf gördükleri harfler de olabilir. Bunlar tekrarlanır. Alt alta üst üste gelebilir, tekrarlar olur. Ters çevrilen kâğıda aynı şekilde tekrarlar

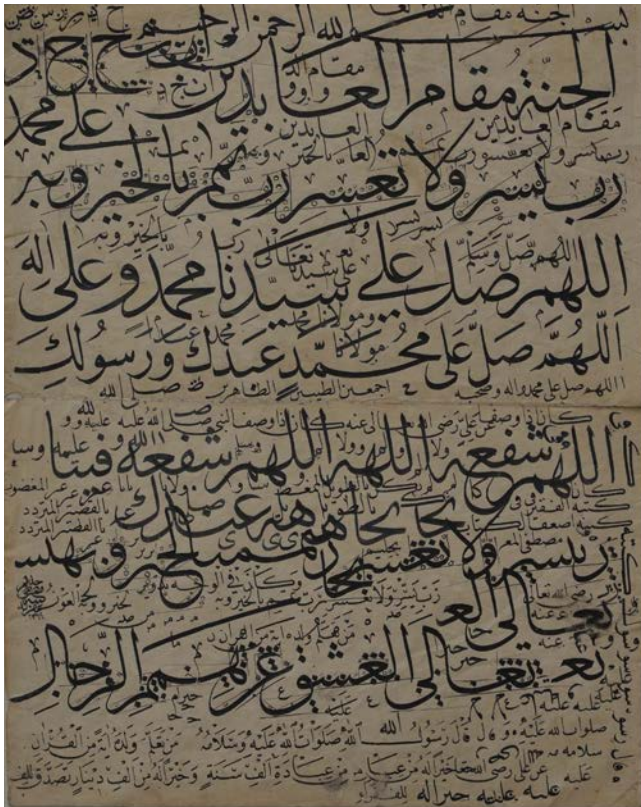
yapılır. Harflerin, yazıların birbirlerinin üstünden geçmeleri de olabilir ki önemli değildir. Bu bir nevi antrenman sayılır.

Bu çalışmalar yapan önemli hattatlar biraz daha itinalı davranarak, yazıların birbirlerinin üstünden geçmemesine dikkat ederlerdi. Zira bu çalışmalar aynı zamanda hattattın ölçü ve nispet tespit arama çalışması da olabilirdi. Bu arada yaptıkları çalışma da çok beğendikleri bir harf onlar için bundan sonra yazacakları için bir nispette olabilir. Günümüzde eski hattatlarımızın karalamaları da oldukça kıymet kazanmıştır.

4/3 kutusu karalama i numuneleri

i-Murakka'alar

Bu tarz da, bir nevi yazı albümüdür. Yazıldıkları kalem (hat) cinsi ile ad alırlar. Meselâ (sülüs-nesih, murakka'ası gibi.) Bu albümler kit'aların bir araya getirilmesi ve alt alta ciltlenmesiyle oluşur. Hususiyeti ise; murakka'adaki metinler devamlılık gösterir. Şöyle ki; birinci kit'adaki sülüs satırın devamı ikinci kit'anın sülüsünde devam eder. Aynı hal nesih yazılı kit'alarda da birbirini takip eder. Nesta'lik kit'alarda dört veya altı satırlık şiirlerin yazıldığı vakidir. Bu tarz murakka'lara mürettep murakka'a denir. Bir de toplama murakka'a denilen, birbirini tamamlamayan değişik kit'aların bir araya getirilmesi ile yapılan murakka'alar vardır.

Halim Özyazı'ya ait karalama :Hattat Aydın Ergun kol

İki karalama Karalama İst.;Ünv.Küt.T 9352---0001, 0002

Galata Mevlevihanesi Giriş Kapısı Üzerinde Râkım Tuğrası

Fındıklı Zevkî Kadın Çeşmesi Kitâbesi

Eyüp, Çelebi Mustafa Reşid Efendi Mezar Taşı Kitabesi

Müze-i Hümayun kitabesi

Ömer Vasfî Ef. hattı ile Celi sülüs müsenna kitabe

Nakşidil Türbesi Sıbyan Mektebi Giriş Kapısı Üzeri Yazısı

Erenköy İstasyon çeşmesi kitabesi

Bayezid Camii' kitabeleri

Ali Fuat Pasa'daki Kopru Kitabesi

BÖLÜM 4

5/1. Hattat Olabilmek için..

Hat, bir san'at ilmi olduğuna göre, hattat'ın da o ilmi hazmetmiş bir sanatkâr olması, geniş araştırma ve lisan (dil) bilgisine sahip olması, mahareti kadar da ehemmiyetlidir. Lâtin alfabesi ile keçe kalemle yapılan çalışmalar hat ve hattatlık değildir. Kaligrafi çalışmalarıdır. Bu çalışmalara hat san'atı denmediği gibi bunu yazanlara da asla hattat denilemez. Günümüz de, maalesef bir çok mevzuda olduğu gibi, bilerek veya bilmeyerek bu kelime asıl manâsı dışında kullanılıyor. Doğru olan **estetik değeri olan İslâmî yazıları usul ve adabına uygun olarak yazana** hattat denmesidir.

İslâm san'atkârlarının hepsi değerlidir, ancak hattatlık en çok itibar gören san'at koludur ve bir müzehip, bir ebru san'atkârı, hattâ bir mücellid san'atkâr, hattata bir büyük hürmet gösterir. Bir hattatın itibar görmesini yadırganamaz zira o, Allah'ın kelâmını (Kur'an-âyet) ve hadisler yazan bir insandır. Bu mümtaz vazifeyi yapabilecek vasıflar muhtemelen onda mevcuttur ve bu sebeble hürmet görür.

Bir hattat yazarken

Hat, diğer san'atların anası kabul edilir. Cumhuriyet dönemine kadar küçük yaşlarda mekteplerde işe önce hüsn-ü hat dersi ile başlanırdı. Bu dersten maksad, kabiliyetli çocukların ilerideki yaşlarında bu san'ata şevk ve alâka duymalarını sağlamak olduğu gibi kabiliyeti olmayan veya isteksiz olanlara ise en azından gözlerine ve ruhlarına intizam ve güzellik terbiyesi verme gayesi güdüldü. Hüsn-ü hat dersi alan bir çocukta estetik zevk ister istemez gelişir. Zira, hattın estetik ölçüsü noktadır. Harflerin, boyları, alacakları kavisler, verilecek meyiller, harflerin aralarındaki mesafe hep bu nokta hesabına göre ölçü kazanmıştır. Her hattın kalem kalınlığının değişik olması, göze ve dimağa (beyin) bu dengeli eğitimi verdiğinden, hüsn-ü hat dersi alan bir çocuğun küçük yaştan itibaren estetik bir terbiye kazanması hedef alınırdı.

Bir ferdin, **Hattat** olabilmesi için: Asgari bazı değerlerin taşınması gerekir. Hz. Ali (r. a)'nın, şu vecdesi, bu san'atın sınırlarını ifade eder. "**Güzel yazı, hocanın öğretiminde gizlidir; kemâle ermek çok yazmakla, devamı da İslâm dini üzere bulunmakla olur**". Şu halde;

1. Hat san'atında, İstidâd ve kabiliyet sahibi olmanın yanı sıra, yazıyı ehlinden (ciddi tecrübeli bir hattattan meşk ve talim görmesi gerekir ki; olgunluğa ermek bakımından, hocasının tecrübelerinden kazanılmış bazı hususları kavrayabilmiş olabilsin.
2. Hırslı ve sabırlı olması şarttır. Yani yazıya aşk ile bağlanıp, ümitsizlik ve yeis'e kapılmadan, sabır ile netice almaya çalışma yapabilmesi, nefsinin tembelliğine yer vermemesi.
3. Kibirsiz ve azimli olması ve mütevazı, gönlü açık vermeyi seven biri olmalıdır. İyi ve bol malzeme kullanması bu malzemeyi israf etmeden ancak cimrilik yapmadan kullanabilmesi. .
4. Çok yazı yazması, çok yazı tetkik etmesi gerekir. Başkalarını küçümsemeden hatalarını kabul etmesi, tavsiyeleri dikkate alması ve bilhassa hocanın feyzinden istifade etmesini bilmek için gayret göstermesi. .

5. İcâzet alması (bir nev'i diploma) ki bu bir üstâd'tan yazının usûl ve kaidelerini, nâzari ve ameli (görerek-yazarak) tahsil yaptığını, yazdıklarına imza koyma hakkı elde ettiğinin, hocasının ona kefil olduğunun resmen delillendirilmesidir. (İcâzet bahsine bakınız)¹

Bu vasıflara kavuşabilen bir kimse hattat olabilir. Hattat tabiri, Yâkût-i Müsta'simi'ye san'atta yaptığı yenilikten dolayı verilen ve daha sonra da yazı yazanlar için kullanılan bir unvandır. O güne kadar güzel yazı yazanlara kâtip denildiği gibi hattat olarak bu ünvan kullanılmışsa da yaygın değildir. Yâkût'la yazı, tam mânâsıyla mümtaz bir san'at okulu vasfını kazanınca, hattat kelimesi; İslâm yazısını güzel yazanlar için kullanılan bir ünvan haline gelmiştir. Bu yüzden, **İlâhi lûtfun** bağıışı olan yazının müslüman insan ruhundaki güzellik duygusunun kalem ve mürekkeble birleşmesinin meydana getirdiği, emsalsiz çizgilerin, akıl, fikir, düşünce ve temâşa semâındaki manevi saltanatına, ve bu çizgilerden meydana gelen harflerin zarâfet ve ahenkli bir kıvrakla, bir şekilde o ruha uygun yazma san'atına Hüsn-ü hat veya kısaca hat san'atı, bunu gönülden icra edene de hattat, denmiştir.

Hz. Ali(r. a) **“Hüsn-ü hat, fakir için mal, zengin için güzellik, hikmet sahipleri içinde olgunluk demektir. Hat, gözlerin parlaklığı ve kalplerin kokusu, ince nakışdır.”** Diyerek, bu san'atın ilk muhteşem nûmunelerini vermiş bir insan olarak san'atın değerini açıklar.

“Hat san'atının, kendine has hususiyetleri olup, diğer san'atlardan farklı bir san'attır. Bu farklar ona aynı zamanda güzel san'at olma vasfını kazandırırken, san'atkârı da manevi mertebelere vasil olur”²

a. Hüsn-ü Hat eğitiminde takip edilen yol:

İslâm dünyasında hat sanatının eğitim ve öğretimi diğer san'atlarda olduğu gibi köklü bir disiplin içerisinde ananevi usul ve kaidelere bağlı kalınarak usta-çırak ilişkisi çerçevesinde bire bir “meşk usulü” ile yürütülmüştür. Osmanlı sıbyan mekteplerinde çocuklara Kur'an ve ilmihal bilgilerinin öğretilmesi yanında güzel yazıda meşkedilirdi. İlköğretimde yazı meşki şart koşulurdu. Eğer mektep hocasının bu görevi yerine getirecek vasıfta olmaması halinde meşk için bir hocanın belirli günlerde mektebe gelerek çocuklara yazı meşk ettirilirdi. Sıbyan mektebinde verilen yazı öğrenimi çocuklara güzel yazmayı öğretmek, san'at kabiliyetlerini geliştirmek maksadına dönüktü. Hüsn-i hat eğitim ve öğretimi Tanzimat'tan itibaren ibtidâî, Rüşdiye, ve idâdî mekteplerin müfredatında da yer almıştır.

1 M:B Yazır, Medeniyet Aleminde yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli S :137

2 a. g. e

Devlet eliyle yaptırılan eğitimin dışında dışında hat üstatları evlerinde veya taliplerin konaklarında, medreselerde haftada bir veya iki gün genellikle ücretsiz yazı meşkederlerdi. Bazı Külliyelerde «meşkhâne» veya “yazı odası” adıyla haftanın belli günlerinde hat meşkedilen bir hücre bulunurdu. Amasya II. Bayezid Külliyesi'nde **Dârütta'lîm** adıyla hat meşkine mahsus bir odanın bulunduğu, Hattat Abdullah Zühdü, Filibeli Arif efendilerin Nuruosmaniye Medresesinin deki, Sâmî Efendi'nin Kemankeş Mustafa Paşa Medresesi, meşk odasında hat meşkettikleri ve pek çok hattat yetiştirdikleri bilinmektedir. Ayrıca Dîvân-ı Hümâyün da sülüs, nesih kalemleri dışında divanî, celî divanî ve tuğra çekmekte öğretilirdi.

Kabiliyetli olan talebe, müfredat (öğretim programı) ve mürekkebât (birleştirilmiş) meşk (bilgi aktarımı) safhasından sonra yazı öğrenimini tamamlar. Talebenin öğreneceği yazı çeşitine göre eliften yâ harfine kadar teker teker harflerin, hendesesi (matematik ölçüleri), nisbetlerini ve şekilleri öğretildikten sonra **bâ** ile **elif**, **bâ** ile **bâ**, **bâ** ile **cim**. . . **bâ** ile **yâ**, sonra **cim** ile **elif**, **cim** ile **bâ**, **cim** ile **cim**. . . **cim** ile **yâ**, böylece şekil bakımından birbirine benzeyen harflerden birer örnek yazmak suretiyle bitişen harflerin teker teker diğer harflerle bitişme şekil ve oranları gösterilir. Yazı öğreniminde bu safhaya müfredat meşki denir.

Hüsn-ü hat eğitimine başlayacak olan kalbinde ruhunda arzu istek duyan müstakbel bir talebeye, hocası tarafından, hangi yazının eğitimine başlanacaksa evvelâ o yazıya örnek olacak bir satır yazılır. (buna meşk denir.) Yalnız sülüs ve nesih yazıya **“Rabbi yessir ve lâtüassir, rabbi temmim bi'l-hayr”** duasıyla başlanırdı. Henüz harf bünyelerini meşketmemiş bir öğrencinin satır nizamında bir cümle yazması çok güçtür. Böylece daha bu ilk derste talebenin, kabiliyeti, sabrı, hevesi denenmiş, birçok defa yazdığı halde hocanın istediği seviyeyi elde edemeyen talebeler kendiliğinden elenmiş olurdu.

Hat talebesinin sabrını, isteğini, ölçmek için tecrübeli hocalar, çeşitli yollar denerler. Meselâ; talebenin önüne çeşitli maniler çıkarırlar, ders saatinde hoca talebesini lâfa tutar, bazen nazlanır ders yapmaz. Ders mahaline bir bahane ile gelmez, vakti boşa harcar. Bir kaç ders talebe sanki boşa gelip gider, Eğer talebenin hat aşkı varsa bu tip davranışlar onu daha da kamçılar, onun öğrenme arzusu, sabrı artar. Osmanlı devrinde, hat hocası ne kadar fakir olursa olsun talebesinden para hatta hediye kabul etmez, bunu işinin, san'atının zekâtı olarak kabul ederlerdi. Hoca yazı örneğini talebesinin önünde yazar ve satır altına çalışma mânâsına gelen **sa'y** işaretini kor. Bu safhada üstatlar tarafından hazırlanmış meşk mecmualarından da istifade edilebilir. Meşk için yapılan çalışmalarda müfredat ve mürekkebât kıt'alarının yazımında usûl olarak 1 satır sülüs 2 satır nesih ve 1 satır sülüs tarzında talim ettirilir.

Nesta'lik meşki ise düz satırlı olur. Talebe hocasının talimini aynen çalışırca iyi netice alabilir.

Talebe hocasından meşk aldıktan bir hafta sonraki derse kadar hoca meşkini taklide çalışır, alıştırmalar yapar ve hocaya götürmek üzere bir meşk hazırlar. Hoca, talebenin yazısında gördüğü kusurlu, beğenmediği harfleri, talebe meşkinin altına harf nisbetlerini, kaidelerini, kalemin akışını tarif ederek yazar. Buna harf çıkartmak veya çıkartma denir. Harf şekillerini daha iyi açıklamak için kâse, tekne, küp, göz, baş, ağız, zülfe gibi misâller verilir. Bu teşbihler talebenin şekilleri zihnine daha çabuk almasına ve taklit etmesine yardımcı olur. Talebe hocanın bu tashihlerini dikkate alarak aynı meşki tekrar çalışır ve ertesi derse getirir. Eğer hoca harflerde bir bozukluk görürse tekrar meşk altına çıkartma yapar. Hoca talebenin meşkinde beğendiği satırın altını ve üstünü kalemiyle çizer buna kaftan giydirme denir veya kendi yazısının altına koyduğu **sa'y** işaretini talebe yazısının altına atarak, «Aferin, benim kadar yazmışın» anlamında takdirlerini belirtir. Hocanın bu hareketi talebeye şevk, gayret ve güven verir. Daha başarılı olmasına yardımcı olur.

“Hoca tarafından talim ettirilen her meşkten sonra öğrenildiğine kanaat getirilirse sonra diğer yazı örneğine geçilir. Harfler ve iki harfin birbirine bitişmiş şekilleri meşkedildikten sonra hoca, sülüs, nesihde **“Temmeti’l-hurûf bi-avnillahi meliki’r-raûf”** (Allah’ın yardımıyla harfler tamamlandı) ibaresi, nesta’likte **“Çün halâsı zî-müfredat âmed / vakt-i meşk-i mürekkebât âmed”** (Müfredattan kurtulunca mürekkebât meşkinin vakti geldi) beytini ilk mürekkebât meşki olarak yazar.

Mürekkebât meşki, yazı öğreniminde feyizli ve zevkli olduğu kadar da en güç olan safhadır. Çünkü her harf ve kelimenin cümle içinde ve satır nizamında aldığı ayrı bir şekil, satıra mahsus bir bünyesi vardır. Talebe yazı kompozisyon kaidelerini ve tertibini bu safhada yapacağı çalışmalarla öğrenir. Mürekkebât meşkinde ekseriya sülüs, nesihde **“Kasidetü’l-bür’de, Elif Kasidesi,** “ nesta’likte Molla Câmi’nin “Besmele Kasidesi” veya Hâkânî Mehmed Bey’in Hilye-i Hâkânî’sinden seçme beyitler yazılır. Müfredat ve mürekkebât “meşklerini taklit ve tekrar ederek sanat melekesini geliştiren talebeye hoca, örneksiz metinler vererek yeni terkipler yaptırır. ³

Hoca, talebesinin yetiştirdiği kanaatini taşırsa, kendisinden daha tecrübeli ve eski bir üstâdın yazısını, aynen taklid etmesi için talebesine verir, yazmasını ister. Eğer talebe taklitde muvaffak olursa, hoca bunun altına o talebeyle imza atma yetkisini verdiğini belirten bir ibare yazar. Bu bir icâzet sayılır. Talebe ancak bu izin sonrası yazılarının altına “ketebahu. . .” yani “bu yazıyı. . . yazdı” sözünü kullanabilir. Bu icâzete bir şekilde, “ketebe kıt’ası” da denir.

3 M. Serin :Hüsn-i Hat Eğitimi ve Öğrenimi: Meşk’ten İktibas Edilerek Alınmıştır

İcâzet merasimi ummiyetle bir câmide yapılır, buna “icâze cemiyeti” adı verilir. Her hafta muntazam bir şekilde devam eden ve başarılı olan bir talebe üç veya dört yılda müfredat ve mürekkebât meşklerini bitirerek sa’nat **gücünü ortaya koyar** ve icâzet almaya hak kazanır. (bknz. . . icâzet bölümü).

Hat san’atı talibi nelere dikkat etmeli:

San’at edebidir, âdâbdır ve irfandır, eğer gönül ustaya dönük değilse o işi yapana san’atkârdan ziyade o san’atın işçisidir demek daha doğru olur. Bir san’atı yapanın ünvanının olması da onun illâ san’atkâr olduğunu göstermez. San’at öğrenmek isteyen öncelikle merakının olması, san’at hakkında bilgi sahibi olması, kimden öğreneceğini, kimden el alacağını, ustaya gittiğinde nasıl davranacağını bilmesi, her an talebe olacağını, olduğunu hissetmesi lâzımdır.

“ben şu oldum, bu oldum bu oldum gibi, öğreneceğim bir şey kalmadı” demek, ancak kendini aldatmaktır, gaflettir, gurur ve ahmaklıktır. O hobi olarak bir takım şeyleri öğrenmiş olabilir, ama asla san’atkâr olmuş değildir. Öncelik, haddini bilmekten geçer. Usta san’atkârın yanına gittiği, ders almaya başladığında, o ustanın vereceği en ehemmiyetsiz işi gönül koymadan, gurur vesilesi yapmadan ifâ (hizmet)etmesi gerekir. San’at öğrenmenin birinci şartı, teslimiyettir. Hocanın söylediklerini can kulağıyla dinlemek, etrafta yapılabilecek söylentilere kapılmamak ve kulağı tıkmamak, Hocanın tenkitlerine–velev ki sert bile olsa kızmamak, öğrenmek istediğini sormak, gayretli olmak, diğer talebelerle arasına çekişme, kıskançlık gibi zaafların girmesine izin vermemek gerekir. San’at eğitimi sabır işidir. Bir öğrenci, sabırla seyrederek, malzemeyi, yapım usullerini kavramaya çalışmalıdır.

Osmanlı öğretim usulünde bir düstur vardır.

“Kulağını hocanın ağzına, gözünü yaptığı işe, gönlünü gönlüne rabt etmedikçe hiçbir şey olamazsın.” Denir. İşin edebi, âdâbı budur. Hocayla talebesi iki dost gibi her zaman karşılıklı hürmet ve muhabbetle perçinlenmelidir. Talebe icâzet alsa, hatta san’atta hocasını geçse dahi, talebe olduğunu unutmamalıdır. Bir talebe hocasını küçümserse, arayıp sormazsa o talebenin feyzi kesilir ve adam olmadığı ortaya çıkar. Hocasına saygısı, vefası olmayanın, ne öğrendiğine ne öğrendiğini sandığı san’ata ve ne yetiştireceği kimseye ve ne de kendisine saygısının, vefasının olması mümkün değildir.

San’atkâr, san’atın mahiyetini idrâk etmek, bu idrâki hakiki bir tevazu hal ve tavrı ile cemiyete göstermek, yaşamak mecburiyetindedir. San’atının ona Allah’ın bir vedası olduğunu bilmelidir. Rahmetli Ebru san’atkârı Mustafa Düzgünman, bir gün kendisini öven bir talebesine:

"Evlâdım, usta olan teknedir. " ve ustalarını överek "Eğer onlar olmasaydı, biz olmazdık" diyerek can alıcı bir noktaya tevazu ile dikkat çekermiş. Bu cevap, bir büyük san'atkârın, usta sına ve ustalara hürmetin çok açık ifadesidir. ⁴

5-2-. CÂZET ve İCÂZETNÂME

İcâzet, lügat manâsıyla cevaz kelimesinden mastar olup izin, ruhsat, müsaade manâsına gelir. İcâzetnâme ise; Arapça-Farsça bir terkip olup, Ulum-ı Diniye'de (din-i ilimlerde) ve meşk (yazı-hat- ilminde **alışmak ve öğrenmek**) ilminde tahsilini tamamlayanlara imtihan sonrasında verilen mezuniyet belgesi, izinname ve şahadetname için kullanılmaktadır.

İlk icâzeti Peygamber Efendimiz(s. a. v), bizzat kendileri vermişlerdir. Devam eden dönemlerde ise tabiin ve tebe-i tabiin vasıtasıyla, devam edildi. Asr-ı saadette Peygamber Efendimiz (a. s. m) vasıtasıyla verilmeye başlanan icazet; tarih boyunca değişen adetlere, topluluklara rağmen hikmetleriyle beraber Müslümanlara has bir şekilde devam etmektedir.

İcâzet çıkış noktası olarak Hadis ilmine ait bir tabirdir. Talibin belli bir ilmi yeterliliğe sahip olduğunu gösterir ve ilmin aktarılmasında önemli bir belge kabul olunmuştur. İlmın aktarılmasında en geçerli delillerden kabul edilen senet veya rivayet zinciri "isnad" olarak nitelendirilir. İslâmi ilimlerin kazanılmasında önemli bir usûl olmuştur. İsnad, kişiyi bilginin asıl kaynağına güvenli bir şekilde ulaştırdığı için, İslâm'ın ilk devirlerinden itibaren kabul görmüş ve uygulanmıştır. Öncelikli olarak hadisi şeriflerin nakliyle başlayan isnad, sonradan bütün ilimlerin aktarılmasında kullanılmıştır. Kaynağı belli olmayan bilgi güvenilir değildir ve içersinde zan vardır. Zan ise ilmi açıdan değersizdir. Bu yüzden icâzet, isnadı sağlar.

Osmanlı medreselerinde icâzet verme usûlü biraz daha gelişmiştir. Fıkıh ilmi icâzeti gibi tek bir uzmanlık sahası için veya fıkıh ilminin alt başlıklarından olan Ferâiz gibi müstakil kitap veya ilim dalları için icâzet verilmekteydi. Bununla birlikte esas icâzet okutulan derslerin tamamlanmasından sonra, (ikmâl-i nüsah) bütün dersleri ihata edecek şekilde veriliyordu. Osmanlı'da talebelerin, sıbyan mekteplerini bitirerek veya ona denk hususi bir eğitim olarak medreselere başladıkları bilinmektedir. Biâlhare, Hâşiye-i Tecrid⁵ Medreseleri'nde bir müderrisin derslerine devam eden talebelerin, buradan aldıkları

4 Muin N. Eriş, Hat Sanatında Bir Vazifeli Hattat Hamid Aytac İ. B. B. Kültür A. Ş yay.

5 Hâşiye-i Tecrid: Osmanlı medrese sisteminde ilk kademe olan müderrislik derecesidir. Yirmili medrese de denilen Hâşiye-i Tecrid ile bunun devamı olan miftah, "aşağı dereceli" medreseler olarak da adlandırılmıştır.

icâzet ile sırasıyla Miftah ve Kırklı Medreselere sonra buradan alınan başka bir icâzetle de Ellili ve oradan da Sahn-ı Semân medreselerine geçmesi söz konusuydu.

İcâzet Osmanlı Devleti'nde 1914'te İstanbul'da yeniden yapılmaya tabi tutulan, Daru'l-Hilafeti'l-Aliyye Medreseleri'nin Âli Kısmı şubelerinde "İcâzet-nâme" adıyla resmileştirilmiştir. Bu icâzet-nâmeyi alanlar müderris, fıkıh icâzeti alanlar da kadı veya müftü olmuşlardır.

İcâzetnamelerin verildiği gün adeta bir bayram havası yaşanırdı. İcâzetnameyi verecek olan zat, besmele, hamdele ve salveleyi okuduktan sonra, mezun olacak talebeleri tebrik eder, "Cenâb-ı Hak icâzetinizi mübarek eylesin. Aldığınız bu ruhsat ile sizleri diğer insanların hidayetine vesile kılsın. Rasûlüllah Efendimiz'in himayesinde hizmet etmekte sizleri muvaffak etsin. " gibi dualar ederlerdi. Mezun olan talebelerin icazet merasiminden sonra yeni bir künyesi olurdu. Bundan sonra mezun olan talebenin künyesi, adı, soyadı, baba adı, memleketi ve hangi dönem nereden mezun olduğuydu. İcâzet merasimi mezuniyet demek olduğu gibi, aynı zamanda yeni bir başlangıcın ifadesiydi, "Bu zamana kadar okuyanlardandınız, bundan sonra okutanlardan olacaksınız. " demektir.

İcâzette genellikle besmele-hamdele-salvele, icâzet verilen kişinin adı, icazeti veren hocasından başlayarak Peygamber Efendimiz'e ulaşan bir hocalar silsilesi, hocanın icâzet verdiği talebesine nasihatleri, icâzeti veren hocanın künyesi ve icâzetin verildiği tarih yer almaktaydı. İcâzetin sonu ise Kelime-i Tevhid, Salavat-ı Şerife ve dua ile biterdi. Bu belgeyi alan kişi, bundan böyle eğitimini aldığı ilim dallarında, başkalarına hocalık yapma salahiyetine sahip olurdu. İcâzet Osmanlı san'atında da bir anane olup, bir san'atkârın nesebinin belli olması, yani hangi hocanın dersini aldığı ve kendisinin ders verebileceğine, ahlâkına, san'atına kimin kefil olduğunu gösteren bir delil olarak son derece ehemmiyet verilen bir vesikadır. İcâzetnâme ise: İcâzet verildiğini gösteren belgeye verilen isim olarak kabul edilir. Ancak icâzeti anlamak için, bir san'atın öğrenimine geçmeden, o san'ata talip olan namzedin bir takım vasıflara sahip olması lâzım gelir ki; Bunun başında İrfan ve âdâb sahibi olması gelir. "İrfan" kelimesi ne demektir? Onun üzerin de duralım. İrfan = Bilmek, anlayış, zekâdan ve tecrübeden ileri gelen zihni kemâl (olgunluk) demektir. "Âdâb" = Edep ve ahlâk kaideleridir. "Edep" ise = Terbiye, güzel ahlâk, hayâ" manâlarına gelir. Yani netice itibarıyla san'atkâr namzedinin zihni kemâl (anlama gücünde olgunluğa) erebilmek için bilgi ve tecrübe için terbiye ve utanma duygularıyla, güzel ahlâk sahibi olma vasıflarını, sahiplenmesi gerekir manâsı çıkar. Aslında bu bütün san'atlar için de geçerlidir. İşte işin düğüm noktası buradadır.

Peki talebe ne demektir? Talebe: bir ilmi, bir san'atı o işin erbabı ustasından talim eden öğrenen kimseye denir. Bunun içine gönlüyle, ruhuyla, varlığıyla o ustaya

Ali Galip Efendi'nin icazeti ;Hattat Aydın Ergun kol

bağlanması gerekir ki ondan işi, ilmi, san'atı öğrenirken kalbine feyz aksın. Ve bir san'atkârın, âlimin talebesi olmak o san'atkâr veya âlimden, o san'atın veya ilmin eğitim müfredatını alması demektir ki bu da; o eğitimi tam olarak tamamlandığı da kendisine verilen icâzet (belge) ile tasdik edilir. Peki san'atta icâzet ne demektir ve ne işe yarar? San'atın /ilmin o talebe tarafından elde edildiğine o işte kemâle erdiğine dair usta san'atkârın, âlimin, o talebeye verdiği ve ona bütün hayatı boyunca, öğretme yetkisi veren bir kefaletnâmedir. Yani hocası, talebesine **"Ben sana öğreteceğim her şeyi öğrettim, sen de öğrendin. Ben bundan sonra senin ilmine, san'atına ve öğreteceğin şeylere kefilim "** demektir.

Bu icâzet ile hoca, talebesinin mesuliyetini üzerine almış olmaktadır. Hocası, talebesinin eserlerine imza atma yetkisi de vermiş olmaktadır. Ancak aynı zamanda da **"Sana bu yetkiyi veren benim, eğer sen bunu kötüye kullanırsan bu yetkiyi geri alırım, iznini iptal eder, sana müdahale ederim "** demektir ki bu; talebesinin bir şekilde *kendi kendini yönetme kabiliyeti elde ederek, kendini denetlemesini sağlar. Yanlışta kaymasını önler.*

İcâzet, o ilmin, san'atın nesebinin de tesbitidir. Kimden kime, kimden kime, bu iş, bu san'at, veya ilim devam ediyor. Yani açık bir tabirle nesebi gayri sahih bir takım çalışmalar, işler, irtibatlar yapılmasını uyduruk şeyler o işle alâkalıymış gibi (günümüz de olduğu gibi) yapılmaması için icâzet verilir. Bu bizim ananevi kültürümüzde yerleşmiş (Temel) unsurdur. Daha açık tabirle, icâzet: **"Falan kimseye öğrettiğim (san'atın, ilmin)nesebi bellidir"** demektir. Bu gün bazıları bunu sulandırmaya çalışıyorlarsa işte bu âdâb, edeb ve irfan mahrumiyetindedir. Öğrenci samimiyetle hocasına devam ederse; hocası, talebesinin piştiğini san'atı bi-hakkın ifâ edebildiğini, gayretini gördüğünde ona isterse devam edebileceğini ancak; kendi atölyesini kurmak istiyorsa **"Buyur destur verilmiştir"** der. Ona, san'atta saygı duyulan san'atkârlarla birlikte ve diğer talebelerin huzurunda merasimle icâzetini verir. Aynı hocadan icâzet alanlar belki bir kardeşten de yakın hale gelirler. Birbirlerine destek olur, muhabbet duyar, o san'atın devamı için gayret ederek silsileyi devam ettirmeye çalışırlar. San'atın irfanını, edebini, âdâbını taşıyan kimse, mensub olduğu cemiyet içinde de seçkin bir insan olur. O yaptığı san'attan dolayı o toplumu temsil eder.

Hat san'atında İcâzetin verilmesi:

İcâzet alabilecek talebenin," yazı tahsilini ikmal ederek icâzet alacak seviyeye erişmiş olması durumunda", hocası tarafından seçilen, eski üstatlardan birinin kıtasını taklit eder. Bu taklidteki başarısı, kazandığı hünerini gösterir. İcâzetnâmenin bazan bir murakka', hilye veya hattat seçeresini gösteren bir mecmua şeklinde hazırlanmış olanları da vardır. İtina ile hazırlanan taklit kıtanın (ketebe kıtası) altına hocası, kıta sülûs, nesih ise rika' (hatt-ı icâze), nesta'lik ise incesi ile Arapça izin cümlesi yazar. Bu izin cümlesinde ekseriya kullanılan Arapça metnin Türkçesi şöyledir: «**Bu güzel kıtayı yazana (talebenin adı) yazılarının altına ketebesini koymasına için icâzet verdim. Allah ömrünü ve marifetini arttırsın. Ben onun muallimiyim (hocanın adı), tarih.**»⁶

İcâzet için bir merasim tertip edilir. "Tertip olunan icâzet merasiminde hazır bulunan diğer üstatlar da hocanın izin cümlesinin yanına tasdik cümlesi yazarlar. Böylece meşkettiği yazıda **mücaz** olan talebe hattat unvanını ve ketebe koyma salâhiyetini almış olur. İcâzetname alan hattat eserlerine ketebe koyma salâhiyetine sahiptir. Mücaz olmadan kendiliğinden imza koyamaz manen mesuldür. Böylece san'atın yüzyıllar boyunca ulaştığı nizam ve kaidelerinin ehil olmayan ellerde bozulması önlenmiş, san'atın değeri, san'atkârın şeref ve haysiyeti korunmuştur. Hattat imzaları ekseriya ketebe kelimesiyle başlar bu sebeple imza atmaya ketebe koyma da denir. Ketebe kelimesi yerine yazının mahiyetine göre **nemakahû, harrerehû, raka mehû, sevvedehû, meşşekahû, nesehahû, satarehû, kalledehû** kelimeleri de kullanılmıştır. Hattat imzaları bu kelimelerden sonra tevazua delâlet eden "el-fakîr, el-müznib, el-hakîr" gibi kelimeler, hattatın ismi ve bir dua cümlesini ihtiva eden bir cümle ilâve edilir."⁷

İcâzetnamelerin Beş Özelliği vardır.

1. İcâzetnameler, âlim silsilesine yer vermesi hasebiyle, tarihte gelip-geçen hocaların kısa hal tercümelerinden bizleri haberdar eder.
2. İlme-san'ata verilen değer, talebeye yapılan nasihat ve dualar ile ilim öğrenme yolları, icâzetnamelerin hususiyetleri olarak öne çıkar.
3. Bazı san'at ve meslek icâzetleri dışında neredeyse bütün icâzetnameler Arapça yazılmıştır. Araştırmalara göre; Osmanlıca yazılan icâzetname örnekleri sınırlıdır.
4. İşin adabına göre talebe hocasından daima icâzet talebinde bulunması gerekir.
5. İcâzetnamelerde hoca, hem kendisini hem talebesini hem de Peygamber Efendimiz'e kadar ulaşan hocalar silsilesini anlatır.

6 Prof. Dr. M. Serin İcâzet makalesi

7 Prof. Dr. M. Serin İcâzet makalesi

Hat san'atında taklidin yeri:

Hat san'atında taklid altına takliden yazıldığı belirtildiği takdirde bu makbul görülmüş ve hatta teşvik edilmiştir. Bu durum hat san'atında yeni hattat nesilleri için hedef gaye halinde görülmüş, bu husus hem maharetini isbat için hem de yetişmek için bilhassa hocalarına; dolayısıyla onun tabi' olduğu üstâda benzeyen yazıyı yazmak hedef teşkil etmiştir. Yazı ne kadar çok benzerse o kadar makbul görülmüştür. Öyleki; bazı hattatlar, değer verdikleri talebelerine, kendisine ait imzayı atabilmesi iznini dahi vermiştir.

Her hangi usta bir hattat, san'at hayatının içinde kendi üslup ve şivesine ters düşse bile eski önemli bir üstâdın eserini taklid ederek elinin melekesini, maharetini göstermekten zevk alırdı. Hat san'at tarihinde isim yapmış hattatlar, meselâ bir İmâd'ı, Mir Ali'yi, Hafız Osman'ı taklid etmişlerdir. Üstelik ve bunu yaptıkları zaman kendilerini ispatlamış üsluplarının en olgun devrelerinde idiler. Taklid yazılar hiç bir zaman asıl yazının üstüne koyularak yazılan kopya değillerdir. Bakarak yazılır. Hattatlar taklide öyle bir güven içinde ehemmiyet vermişlerdir ki; yazının aslından sadece göz ve el mahareti ile yaptıkları bu çalışmalarda, tashih bile yapılamayacak sabit mürekkep kullananları bile vardır. Hedef, tashihe girilmeden taklide muvaffak olmaktır.

Taklid yazılarda bazı hallerde hangi hattatın yazısının taklid edildiğini belirtilir, ancak bazen buna lüzum görülmez, sadece taklid edilenin imzası, aslındaki gibi konur, sonuna taklid edenin ismi eklenir. Bazen bu dahi yapılmaz, sadece "taklidin gücünü belirtmesi" için yalnız taklidi yapanın ismi yazılırdı.

Hat san'atında Mushaf yazmada dikkat edilen hususlar:

İslâmın ilk dönemlerinden itibaren mushaf yazımında Kûfi yazı, çok basit, işlenmemiş olması sebebiyle, tercih edilmişti. Kûfi yazının gelişmesinde estetik değer kazanmasında gerek Hz. Ali ve gerekse Hz. Osman ile sayılan yirmi yediyi bulan vahiy **kâtiplerinin** büyük emek ve gayretleri vardır. Bir taraftan kullanılan yazının şekli, harflerin aralıkları, satıra oturuşları, nisbetleri ve terkibi hususunda kaideler ve usuller konmuşken diğer taraftan da kıraat dikkate alınmıştır.

İlk yazılan Mushaflar, Hz. Peygamberden işitilen kıraatlerin okunmasını bilen çok olmasından kıraatta zorluk çekilmediğinden, uzun süre mushaflar harekesiz ve noktasız yazılmıştı. Fakat fetihlerle bilhassa arap olmayan birçok kavimin **islâma** girmesi Kur'an'ı okumakta hataya düşmeleri ve güçlük çekmeleri sebebiyle; Bu güçlüğü gidermek ve muhtemel tahrifi önlemek için harfleri farklılaştıran noktalar ve kısa sesleri gösteren

işaretler konması lâzım geldi. Ve bu husustaki çalışmalarla Kur'an'î harflere hareke, nokta, şedde, med, cezim ve durak gibi işaretlerin konması ile yanlış okunmasını ve tahrifini önlenmiştir.

Yazının gelişmesinin temel sebebi, mushaf yazımı ve bu hususa verilen önemdir. Daha öncede açıkladığımız gibi, İbn-i Mukle'nin yazıda koyduğu hendesî ölçüler İbn-i Bevvab'la (ö. H. 413/1022) daha güzel nisbetler kazandı. Altı çeşit yazı tarzı doğdu. Muhakkak, Reyhanî, Sülüs, Nesih, Tevkiî ve Rikaa diye isimlendirilen bu yazılar Mushaf kitabesinde kullanıldı. Hicrî (ö. H. 656/1258) tarihleri arasında Yakut Musta'simî ile Hat san'atı tarihinde en önemli merhale idrak edildi. Ancak, 15. asırda Şeyh Hamdullah bilhassa Sülüs ve Nesih yazıya güzellik ve ahenk kazandırdı. Onun mushaf hattı kendinden sonrakilere de örnek oldu.

İslâm ülkelerinde yazılan Mushafların yazımında; Yazı ve imlâsında, klâsik formlara bağlı kalmak, mushaf kitâbetinde esas kabul edilmiştir. Mushafın kıraati, icazetli bir hocadan öğrenildiği gibi, Mushaf yazışı da Hicrî ilk asırdan beri sistemli bir öğretimle üstadından talim edilegelmiştir. Mushaf yazımında, Mushaflar kıraate (Kur'ân-ı Kerîm'in okunuş keyfiyeti, kıraat âlimlerine nisbet edilen okuyuşlara) göre yazılır. Kıraat,⁸ "sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okuma, mânasını "taşır.

Kur'an'ın arapça dışında bir lisanla okunması nasıl mümkün değilse, başka bir alfabe ile yazılması mümkün değildir. Bu özelliğine işaret eden Ebu Davud, İbrahim et-Temimî'den rivayetle Abdullah'ın "**Kur'an ancak arap harfleriyle yazılır**". dediğini kaydeder. Sebebi ise telaffuz ve vurgu ahengidir. İbnü'l-Cezerî'nin, "**Kur'ân kelimelerinin nasıl okunacağını ve râvilerine nisbet etmek suretiyle bu kelimeler üzerindeki farklı okuyuşları konu edinen bir ilimdir**" şeklindeki tanımı daha kapsayıcıdır. Ayrıca kıraat imamlarından her birinin

8 1: Kıraat ilmi merkezlerinde bulunan kıraat âlimleri gerek hareke ve harfler gerekse med, kasr, imale, tahfif, idgam gibi telaffuz keyfiyetleriyle ilgili farklı okuyuşları değişik hocalardan alırken bunlar arasında kendi tercihlerini ortaya koymuşlar, bu tercihleriyle oluşan okuyuşlarını öğretmeye başlamışlardır. Sahih rivayet ve okuyuşlar arasında tercihleri bulunan âlimlerin sayısı önceleri bir hayli çok iken zamanla insanlar bunlardan bazıları üzerinde yoğunlaşmış, böylece ilk kıraat okulları ortaya çıkmıştır.

2: İslam coğrafyasında kıraat imamları ve râvileri belli tasniflere tabi tutularak ilgili kitaplarda yer almışlardır. Genelde bu sınıflama, yedili (Seb'a), onlu (Aşere), ya da on dördü (Erbaate Aşer) olarak yapılmıştır. Yedi kıraat içerisindeki imamlardan biri de kıraat ilmi sahasında temayüz eden ve çok güzel sesi ve tilavetiyle dikkati çeken, Kufe kurrasından olup, kıraati Ebu Abdur -rahman es Sulemi-Ali b. Ebu Talib ve Zir b. Hubeyş-Abdullah b. Mes'ud isnadlarıyla Hz. Peygamber' e ulaşmış, talebeleri Ebu Bekir Şu'be b. Ayyaş ve Hafs b. Süleyman'ın rivayetleriyle meşhur olmuş olan Asım b. Behdele (ö. 127/745) dir.

tercih ettiği okuyuşlar için de kıraat terimi kullanılmıştır: Nâfi kıraati. Âsim kıraati gibi. Harf kelimesinin özellikle ilk dönemlerde kıraat yerine kullanıldığı da görülür. "

1) Ebû Amrın kıraâtı: Bu gün en az kullanılan kıraâttır. Bu kıraât Sudanın bir kısmında tutunmuş bulunmaktadır.

2) Nâfi kıraâtı: Verş rivayetile olan Nâfi kıratı, bugün, Mısır hâriç Kuzey Afrikada tutunmuş bulunmaktadır. Mısırlılar Verşin rivayetini kabul etmekle beraber, daha kolay ve daha pratik olduğu için Hafs'ın rivayetini kullanmaktadırlar. Kuzey Afrikada, Verşin rivayetiyle, Nâfi kıraâtı üzerine basılmış Mushaflar mevcuttur.

3) Âsim Kıratı: Bugün yeryüzündeki Müslümanların büyük bir çoğunluğu, Âsim kıraâtının hafs rivayetini kullanmaktadırlar. Bu kıraâta göre Mushaflar yazılmakta ve bastırılmaktadır. "⁹

Harflerin kelime içinde basit şekil ve nisbetlerini, satır halinde güzel duruşlarını yazma melekesini kazanmış olmak Kur'an yazmanın - hat sanatını ilgilendiren - adabından sayılmıştır. Harf şekillerinin açık, irice, okunaklı ve güzel olması üzerinde ehemmiyetle durulmuştur. Çünkü güzel yazı okuyanda hürmet hissini uyandırır. Bir fikrin telkininde de önemli ölçüde tesir eder.

Beyhakî; "**Kur'an'ı siyah mürekkeple iri, güzel bir hatla, harfleri sıkıştırmadan ve küçültmeden ve ona Kur'an'dan olmayan şeyleri karıştırmadan yazmak mushaf yazmanın adabındandır.** " der.

Mushaf yazımında Surelerin isimleri, nazil oldukları yeri ve ayetlerin adedini açıklayan başlıklar Kur'an'dan değildir. Fakat bu ibarelerin Kur'an metnine karışmayacak şekilde ayrı bir hatla yazılması kaydıyla fıkıh âlimleri bir mahzur görmemişlerdir. Sahife kenarında kalan aşır, hizib ve secde güllerinin nakşına da müsaade edilmiştir. Bütün bu şekiller eski zamandan beri yazma Mushaflarda renkli boya ve altın mürekkeple tezhib edilmiş bu bölümlerin ibareleri Tevkii hatla yazıla gelmiştir. Böylece açıklayıcı kısımlar Kur'an metninden ayrılmıştır.

San'at gayretiyle, sahifelerin sadeliğini bozacak tarzda süslemede mübalağa yapmamalıdır. Ayrıca mushaf metninde bir tek çeşit yazı kullanılmalıdır. Böylece Kur'an'ın devamlılığını ve ahengini muhafaza etmelidir. Çünkü değişik hatlarla yazılmış bir sahife, okuyana daima güçlük ve meşakkat verir. Halbuki onun resmedilmesinin hikmetlerinden biri de rahat ve kolay okunmasını sağlamaktır.

9 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009.*

Güzel bir yazı için hattatın kabiliyet ve hünerinin yanında kalem, mürekkep ve kağıt gibi alet ve malzemelerin kusursuz olmasının önemli yeri vardır. Yazan ve yazıya vasıta olan malzemelerin temiz olması da mushaf yazmanın adabı arasında zikredilmiştir. ¹⁰

Surelerin isimleri, nazil oldukları yeri ve ayetlerin adedini açıklayan başlıklar Kur'an'dan değildir. Fakat bu ibarelerin Kur'an metnine karışmayacak şekilde ayrı bir hatla yazılması kaydıyla fıkıh alimleri bir mahzur görmemişlerdir. Sahife kenarında kalan aşır hizib ve secde güllerinin nakşına da müsaade edilmiştir. Bütün bu şekiller eski zamandan beri yazma Mushaf'larda renkli boya ve altın mürekkeple tezhib edilmiş bu bölümlerin ibareleri Tevkii hatla yazıla gelmiştir. Böylece açıklayıcı kısımlar Kur'an metninden ayrılmıştır.

Lakin san'at gayretiyle, sahifelerin sadeliğini bozacak tarzda süslemede mübalağa yapmamalıdır. Ayrıca mushaf metninde bir çeşit yazı kullanılmalıdır. Böylece Kur'an'ın devamlılığını ve ahengini muhafaza etmelidir. Çünkü değişik hatlarla yazılmış bir sahife, okuyana daima güçlük ve meşakkat verir. Halbuki onun resmedilmesinin hikmetlerinden biri de rahat ve kolay okunmasını sağlamaktır.

"Kem âlat ile tahsîl-i kemâlât olmaz"

5/3- HAT SAN'ATI MALZEMELERİ

Her san'atta olduğu gibi hat san'atında da iyi ve kaliteli malzeme kullanılması, hem san'atkârın hem de icra ettiği yazı san'atının ve emeğinin kalitesini ziyan olmaktan kurtarır. Malzemenin ucuzuna ve kalitesizine kaçan bir hattatın sağlıklı yazı yazması hemen hemen imkânsızdır. Şüphe yok ki; yazı yazarken maharet ve kabiliyetin fevkalâde ehemmiyeti vardır. Ancak, kalitesiz bir mürekkebin veya kalemin, kâğıdın o mükemmel maharet sahibi bir hattatı dahi ne kadar zor durumlara düşüreceğini insan düşünmek bile istemez. Günlerce emek verilen bir yazının, birden bozulan mürekkebin hışmına uğraması veya inceliğine dikkat edilen bir yazının olmayacak bir yerinde kâğıdın mürekkebi dağıtması, kalemin tam kıvamında yazarken kırılması, kâğıdın kalemin akışına direnmesi, yazının kalitesini bozacağı gibi hattatı da zorda bırakır.

Ustalar, hat talebelerine, bir taraftan yazı talim ettirirken, diğer yandan lüzumlu malzemelerin, san'atla alâkalı cihetlerini de ve bunların yazıya nasıl tesir ettiklerini de anlatmak mecburiyetinde hissederler kendilerini. Her usta hattat, gerek tecrübeleriyle ve gerekse ustalarından

aldıkları bilgileri talebelerine aktarırlar. Gelişi güzel alınan malzemelerin hem keseyi hem de verilen emeği emeği ziyan edeceğini öğretirler.

*"Kalemin ucu, san'atın manivelâsıdır".
(M. B:Yazır)*

KALEM

Yazının icadının, kalemin icadına bağlı olması kadar, kaleminde yazıya nisbeti de aynı olmalıdır. Yazı ve kalem o kadar iç içedir ki fark kabul edilemez. . Yazının olduğu kadar, kaleminde çeşitleri vardır.

Kalem, lügatta kendisi ile yazı yazılan kamaşa. (Bir rivayete göre: yontulmuş olanına) denir. Kesilmiş olanına "Mızber", kesilmemiş olanına "Kasab" denilir. Eğer kesmek (kat') ve kesilmek (katt') vaki olmazsa yani, ağız düzeltilmezse, Arapça "Endub", Farsça da da "Garva" denilir Kalem, umumi manâda bir ıstılâh olmak üzere, kendisi ile yazı yazılan alet diye tarif olunur Daha hususi manâda bir ıstılâh olarak "Ölçülü yazılara" da denir. **Kalem-i küfi, sülüs kalemi** gibi. Ancak, Celi ve hurde yazılar için bu kelime kullanılmaz. Hat san'atına mahsus bir ıstılâh olarak, ölçülü bir yazının meydana gelişine bağlı olan kaidelerin toplamına denir. Hat san'atın da asıl kalem, İbn-üz Zenciyye'dir. Diğerleri bunun vekili gibidirler. Bu sebeble Hatta kalem denince kamaş kalem akla gelir. ¹¹

Kamaş Kalem hakkında Bilgiler:

Kamaş kalemin hat meşkine uygun olması için, ham kamaş terbiye edilir. Terbiye edilmiş kamaş kalemi yazının hareket ve cereyanına daha uygun ve tabii vasıf taşır. . Hüsn-i hatta kullanılan kamaş, ekseriya İran Hazar denizi kenarı ve Irak Dicle nehri kenarında kurulmuş Vâsıt şehrin den getirilirdi. Kamaş kalem ne çok ince, ne de çok kalın olmalıdır. Rengi parlak ve siyaha yakın, düzgün ve yuvarlak, boğum araları bir karış olmalıdır. Bu evsafı haiz bir kalem, mermer taş veya cam üzerine atıldığı zaman tiz bir ses çıkarır. Kalemin terbiyesi için, tabii rengi sarı olan kamaşlar sıcaklığını muhafaza etmekte olan gübre içine yatırılır, on gün bekletilir, birtakım kimyevî değişimlerden sonra koyu kahverengini alıp, sertleşirse ıslah ve terbiye amelîyesinden sonra kullanılmalıdır. Bu ıslah sıcak güneş altında yapılması gerekir.

İyi bir kamaş kalemin vasıfları şöyle anlatılmaktadır: "Evvelâ, hüsn-i hat yazanlara kalemin âlâsın ve mürekkebin rânâsın ve kâğıdın zibâsın görmek gerektir. Kalemin alası o dur ki kızılı pek ola ve aklığı pek az ola ve damarları doğru ola, zira damarları doğru olmazsa, kalemi

10 Yrd. Doç. Dr. Muhiddin Serin Mushaf Yazma Adabı 1987 - Mayıs, Sayı: 015, Sayfa: 037

11 Müstakimzâde, Tuhfe, s. 7. Necib Asım, Kitâb, s. 119

şak itdikte eğri şak olur doğru şak olmaz. Eğri şak olan kalemde hüsn-i hat gelmez ve kalemin kalınlığı evsat ola ve uzunluğu on parmak ola!" denmiştir.

Kalem açılıp kullanılmaya başlandıktan sonra, kağıda temas eden ağız kısmı zamanla bozulur. Bundan dolayı yeniden açılması icab eder. Ancak mushaf gibi yazılması uzun süren kitaplarda, kalem yeniden açılırken ağzının genişliği kıl kadar farklı olsa, bilhassa nesih gibi ince yazılarda büyük bir estetik kusur teşkil eder. Böyle uzun metinleri ince hat ile yazmak için Cava adasında yetişen bir tropikal ağacın yaprak diplerindeki siyah renkli sert, düzgün ve ince uzantıları işte bu maksadla kullanılır ve Cava Kalemi adıyla bilinir, bunun ağzı kolay aşınmaz.

Yazının kalınlığı arttıkça kalemin ağzına da ona göre açabilmek için, ney kalınlığında kamışlardan (buna kargı kalem denir) veya sert bambu kamışlarından faydalanılır. Kamış kalem, açmak için sol elin içine yatırılarak, orta boşluğu ve cidari badem biçiminde görünene kadar, yukarıdan aşağıya meyilli olarak yontulur.

Kalem ağzının yazana yakın tarafı ünsi, diğer tarafı da **vahşî** adıyla adlandırılır. Kalemin gövdesinden ucuna doğru incelenerek uzayan kısmına **dil**, uç kısmına ise **ağız** denir. Ağzı dilinden daha enli açılan kaleme de çakşırılı kalem adı verilir.

Kalem, kullanıldıkça ağzı bozulacağı için harfler pürüzlü olarak çıkmaya başlar. Bu takdirde yeniden makta'a vurulur. Ta'lik kalemi sülüse nazaran daha az eğri ağızlıdır. Nesih kalemi ondan da az, rıka' kalemi ise düze yakın eğriliktir. Şakk işi bittikten sonra, makta adı verilen levhanın üzerindeki kalemin ucu, yazılacak yazının gerektirdiği meyil gözetilerek kesilir. Bu işleme de katt etmek veya kat' denir. Kalemi ağzındaki eğrilik kağı da tamamıyla intibak edecek şekilde tutup, yukarıdan aşağı dik olarak hareket ettirmekle ince, sağdan sola yürütmekle kalın harf kısımları yazılmış olur. Harflerin ölçüleri nokta ile tespit edildiği, nokta da kalemin kalemin ağız genişliğine bağlı olduğu için, kalem hat sanatında estetiği sağlayan en önemli unsurdur.

Hat san'atında kullanılan kalem çeşitleri ve ne işe yaradıkları:

a-Kamış kalem: Bunlar umumiyetle kestane renginde olup, bir çok cinsleri vardır. En makbul olanları İran ve Irak (kamış) kalemlerdir. Bunların dışında;

Cava kalemi: Cava'da yetişen bir cins ağacın yaprak diplerinden çıkan sert, ince ve siyah renkli uzantıdır. Çok sert olması, uzun süre yazmakla bozulmaması

sebebiyle, bilhassa mushaf ve kitap yazmakta hattatlar tarafından tercih edilmiştir. XIX. yüzyılın birinci yarısından itibaren İstanbul hattatlarının Cava kalemini kullandıkları tahmin edilmektedir. Yalnız ince olduğu için bir kamış kalemin içine yerleştirilerek veya tutulacak kısmına bir bez parçası sarılarak kullanılmıştır.

Hindî kalem: Hindistan'da yetişen içi dar, uzun boğumlu ve menevişli, gayet sert bir kamıştır. Hattatlar buna sertliğinden dolayı pek rağbet etmemişlerdir.

b-Kargı kalem: Kalın ve celi yazı yazmak maksadıyla, kalın ve iri kamışlardan kesilerek yapılan kalemdir.

c-Tahta kalem: İstenilen kalınlıkta gürgen ve ıhlamur ağaçlarından kesilerek yapılan, hazırlanan istenilen kalınlığa kadar yontulan celi yazı kalemleridir.

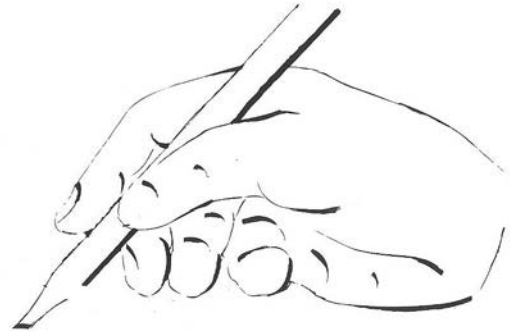
ç-Çifte kalem : İstenilen kalınlıkta kesilip hazırlanarak her iki tarafına kurşun kalem bağlanan tahta kalem gibi hazırlanan celi yazı kalemleridir

d-Demir kalem: Nesih gibi ince yazıları yazmak maksadıyla ucunun bozulmaması için çelikten uçları sivriltilerek hazırlanan kalemler

e-Kurşun ve muhtelif renli kalemler: Müsvette için, kalıplar için, kopya çıkarmak için, istif kompozisyonları için v. s. . kullanılan kalemlerdir.

f-Tarama kalemi. Celi yazıları çizmek maksadıyla kullanılan ince çelik uçlar

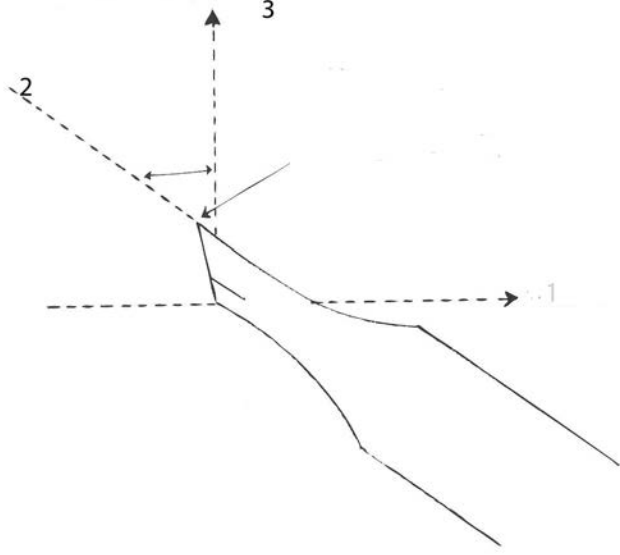
g-Cedvel kalemi. Bilhassa yapma kufi çizimi için ve altın çizek maksadı ile kullanılan kalemlerdi

Yazı yazmada Kalem tutuş şekli

"Kalemi iyileştirirsen, yazını da iyileştirirsin; kaleme bakmazsan, yazıyı yüzüstü bırakmış olursun, çünkü yazı kaleme tâbidir."

Hz. Ali

kalem eninin dik çizgiyle

Kalem Kesme (Yontma):

Hat sanatının en ehemmiyetli işlerinden biride kalem kesme işlemidir. Bunun için kullanılacak kamyşın seçimine birinci derecede dikkat edilmelidir. Kalem kesme beceriklilik ve maharet ister. Kalem ucunu yontarak inceltmeye "kalem yontma",ucu,yazıya hazırlamak için ke meye "kalem kesme her iki işlemi yapmaya da "kalem açma " denir.

Yazıya yeni başlayanlar için kalem açmayı öğrenmek birinci derecede öncelik ister. Bir başkasına (hocası dahi olsa) kalemini açtıran bu hususta gayret göstermeyen hüsrana uğrar. Zira yazdığı yazının kalınlığını tutturamayacağı gibi,kalem ucunu kırıldığı zaman da açtıracak kimseyi bulamadığı an yazısını ihmal edecektir.

Kalem ağzının kesim açısı ise, hattattan hattata ve yazılacak yazıların çeşitine bağlı olarak farklılık gösterir. Mesela, boyuna kesim açısı kufi yazıda sıfır iken, muhakkak ve reyhanî yazıda 45° ye yakındır. Kamyşa sırttan bakıldığında dilin sağ üst ucu sıfır kabul edilirse, sol üst uç, rika, talik ve divani yazıları için ağız genişliğinin dörtte biri kadar; sülüs, rika, nesih, tevki ve icaze yazıları için ağız genişliğinin yarısı kadar içerde kalacak biçimde kesilmelidir. Ağzı eğik

kesilmekle, kalem elde (tabii duruş biçimi) yazandan tarafa yatık durması gerekir.

Kalem açıldıktan sonra, ağız kısmına içine ince toprak ya da kül konulmuş bir bez buraya sürülür. Zira, kamyşın dış yüzündeki parlak sırçası mürekkebi almaz. Bunu gidermek maksadıyla bu işlem yapılır veya sırçanın yalnızca ağız kısmının ortasından bir parçada kazınılabilir.

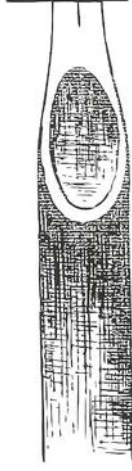
Kalemi açmak için önce düzgün ve orta sertlikte bir kamyş seçilir. Kamyşın sırçası sert ortası yumuşak olmalıdır. (iyi kalem sert zemine ucundan tutulup atıldığı zaman tatlı bir çınlama sesi verir.) Ele alınan kamyşta ilk iş iki başı kesmek olmalıdır. Sonrasında iç kısımdaki lifler temizlenir. Kalem sol elin avuc ayasına ince kısmı kendimize gelmek üzere yerleştirilir ve sol elin baş parmağı ile de sıkıca tutulur, kalemtraşla eğik biçimde başından iki parmak kadar gerden yontmaya başlanır. Kalem açılan kısmı uzunca bir badem görüntüsü verinceye kadar iki yandan kesilir ve yontulur. Kamyş yeterince sert değilse, biraz daha tok bir badem şekli tercih edilir.

Yontma kamyşın yarı kalınlığına kadar devam eder, yontulan yer düzeltilir. Uc kısmı tam ortadan iki eşit parçaya kalemtraş ile yarılr. Sonra istenilen inceliğe kadar ucun her iki yanından uca doğru yontma yapılır. Dil gibi uzadığı için kalem dili denilen bu yassı kısmın iki kenarı, kalem ağzının ne kadar genişlikte olması isteniyorsa, ona göre alınır. Bunun yapılışında kalem boyuna paralel çatlatılması, eğri olmaması icab eder. Kalem kalemtraş yardımıyla şakk edilirken makta üzerindeki yive oturtulması lazım gelir. Kalem ağzının kesilip düzeltilmesi de makta üzerinde yapılır. Bu kesme işlemine kalemi makta'a vurmak veya katt-ı kalem denilir.

Kullanıldıktan bir süre sonra kamyş kalem; kâğıda temas eden ağzı bozulur ve kâğıt üstünde yürütülürken gıcırdamaya başlar, harfler pürüzlü olarak çıkar. Bu durumda kalem ucunun kesilmesi yada gerekiyorsa yeniden açılması gerekir. Kalem her kullanımdan sonra bir bezle ucunun kurulanması şarttır. Hattatlar pek çok kalemi kullanırlar. Zira,Kalemler,hem yazı çeşitleri, hem de yazı büyüklükleri için ayrı ayrıdır. Büyük (celi) yazılar,ney kalınlığında kamyştan veya sert bambudan yapılan kalemlerle yazılır. Daha büyük yazılar için her hattatın kendi kalem açış tarzına uygun olarak, ıhlamur, kavak veya gürgen ağacından yaptığı "tahta kalem'ler kullanılır. Kalem ağzlarının bozulmamaları için kamyşlar, "divit" veya "kalem dan" denen kutular içinde saklanır.

Cami veya duvara yazılacak çok daha büyük yazılar için, istenen yazı kalınlığına uygun genişlikte bir tahta parçasının her iki yanına birer kurşun kalem bağlanır genişlik ayarlanır. Yazı,önce kâğıda yazılır. Sonra yazının çevre çizgisinin üzeri, olabildiğince sık olarak iğneyle delinir. Kâğıt, yazının yazılacağı duvara yerleştirildikten

sonra, içinde ince dövülmüş kömür tozu bulunan küçük bir bez torbayla deliklere vurulur. Kömür tozu deliklerden geçerek yazının çevre çizgisi duvara aktarılmış olur. Noktalar ince bir fırçayla çizgi halinde birleştirilir ve araları boyanır. Eskiden zamanla küçülüp kullanılmaz hale gelen kalemin, ayakaltı olmayan bir yere gömülmesi kaleme ve yazıya hürmet ölçüsüdür.

Kalemdan

Kalemdan, kamış kalemlerin konup muhafaza edildikleri kutunun adıdır. Hattatın hüner ve maharetine ve kullandığı kalem sayısına göre büyük veya küçük olarak, mukavvadan, tahtadan yapılanları olduğu gibi, pirinç veya altın ve gümüşten olanları da vardır. Kalemdan lar, oval olarak yapılır, birbirlerin çarparak bozulmalarını önlemek için içlerine "mihfeşe" denilen bir çuha örtü konulurdu.

Divit

İçine kalem ve mürekkep konabilecek birer haznesi de bulunan ve beldeki kuşağa çaprazlama sokularak, İstenilen yerde yazı yazabilmek amacıyla erkeklerin taşıdığı bir yazı takımıdır. Baş taraflarında mürekkep konabilen hokka,bele takılan kısımda ise kalemlerin konduğu uzun hazne vardır. Hokka kısmı bazen iki bölümlü olurlar birine siyah diğerine "İâl" denilen kırmızı mürekkep konurdu. Bazı haller de üç hazneli olan hokkalarda yapılmıştır. 25 cm uzunluğunda yapılırlardı. Dividin hokka kısmının altın bir halka konur zincirle buraya kalem tıraş asılırdı. Hususiyetine göre divitlerin işlemeli olanları,altın, gümüş, pirinç' ten yapılırlardı.

Türk divitçiliğinin piri'nin Cümleye Kuloğlu Mustafa Çelebi olduğunu, Evliye Çelebi yazmaktadır. Eski Üsküdar'da divitçiler çarşısı vardı. Bunlardan Kambur Ahmed'in yaptığı divitler çok meşhur imiş. Bu san'at tanzimatla birlikte kayboldu.

(resim 5-3 b) kalemdan ve divit

Kalemtraş

Hattatların kamış kalemi kesmek maksadıyla (yontup-tıraşlamak için) kullandıkları bıçağın adıdır. Boyları 15 ile 20 cm arasında değişir. Kalem tıraş kıymetli ustaların elinde her biri bir san'at eseri olarak yapılmış, uzunca saplı, nisbeten küçük ve kısa ağızlı, kamış kalem açmaya mahsus bıçaktır. Kalem tıraşların kesici kısmına tığ, fildişi, kemik, abanoz, yeşim, sedef, mercan, akik, ödağacı, ünnâb, pelesenk gibi maddelerden yapılan kısmına sap denir.

Sap kısımları bıçak kısmının iki misli uzunluğundadır. Saplar kesin olarak açılıp kapanmayacak ve oynamayacak tarzda yapılırlar. Demir olan kısmına (namlu), bunun kesici kısmına (ağız), ucuna (burun), kesici kısım ile sapın birleştiği parçaya (kenetleme demiri) denir. Kenetleme demirinin, pirinç, altın, gümüş, bakır 'dan yapılanları vardır. Namlu, ne uzun ne kısa yapılır ve oldukça iyi çelikten yapılırlar. Saplar namlunun kalitesine göre altın, gümüş, fildişi, kemik, mercan, tahta, boynuz gibi malzemeler kullanılarak Yapılırlardı. Namlunun çakı kısmının genişliği 2,5-3 cm kadar olurdu. Hat san'atı ilerledikçe kalem tıraş çeşitleri de artmış muhtelif işler için yapılmışlardır. Başlıca kalem tıraş çeşitler şunlardır.

1. **Küt**, ucu yuvarlak olup daha ziyade kalem yontma için,
2. **Selvi**, kalemi kesmek için,
3. **Cam kırığı**, kalemin iki ucunun başlarını kesmek, fazlalıkları almak, kurşun kalem yontma için, **Söğüt yaprağı** veya **Mihfere**, diğer bıçaklardan daha kısa yapılıp ucu çok sivridir. Esneme kabiliyeti azdır. Yazıların kenarında ortaya çıkabilecek pürüzleri kazımak için kullanılırlar. Bu kalem tıraşların bilenmesine fevkalâde ehemmiyet verilir, keskinliği önem kazanır bu yüzden de hususi meşinden yapılmaya muhafazaları olurdu.

Osmanlılar'da kalem tıraşçılık güzel san'atlardan sayılırdı. Kalem tıraşçıların en meşhuru 18. yüzyılda yaşamış Baba namlı zat ile, Galatalı Recâi ile Eyüplü Recâi idi. Fennî ve Yümnî, Recâi ler'den sonra adlan hürmetle yâdedilen üstatlardır. Sıdkî, Ruhî, Zeki Şeref ve Muhyî, 19 yüzyılın

başlarında Sâfi, Kemâlî, Sıdkî ve Bursalı Hüsnü gibi üstatlar bu san'atın son temsilcileridir. ¹²

Makta'

Üzerinde kamış kalemin ucunun kesildiği levhanın ismidir. Kataa kökünden ism-i âlet olan mikta', "kesecek alet, üzerinde kamış kalemin ucu kesilen kemikten yassıca alet" manasına gelir. Fildişinden, abanoz ağacından, kemikten, gümüş veya altından yapılırlardı. En çok kemikten yapılanlar kullanılırdı. 10 cm uzunluğunda 2 cm genişliğinde düz (bazen uç ve yanları ajur işlemeli) limon yaprağı biçimli olarak şekillendirilirdi. Kalemin (kamışın) dönmemesi için üstünde kesilecek ucun bulunduğu bir yuvası bulunur.

Makta'ın üstünün (bilhassa kalem konulacak yerin) pürüzsüz olmasına dikkat edilir, derin bıçak yarası, kurumuş mürekkep lekesi vs olmaması için titizlik gösterilir. Makta' temizliği için ince zımpara ile hafifçe üst zımparalanır, pürüzler alınır, hafifçe zeytinyağı sürülerek bunun üstünden hızlı bir şekilde cilalama yapılır.

Tahta kalem, kargı kalemi gibi kalemler bunların üzerinde asla kesilmez. Osmanlı döneminde Sırrı ve Fikri usta isimli zatların makta'ları çok şöhret bulmuştu. **(resim- 5-3d)**

Hokka ve Hokka takımı

İçine kalem sokulup mürekkep almaya mahsus, mürekkep kabının ismidir. Topraktan cam, porselen, ceviz, abanoz ve zeytin ağaçlarında yapıldığı gibi altın, gümüş, pirinç gibi madeni olanları da vardı. Bunların iç kısımlarına sızdırmayı ve mürekkebin bozulmasını önlemek maksadıyla çam sakızı -balmumu karışımının ateş üzerinde macunlaştırılması ile elde edilen mahlul sürülürdü. Daha sonraları içleri cam- dışları maden veya ağaç olanları da yapılmıştır.

Bir hokka takımında, siyah ve kırmızı (**surh**) mürekkep hokkaları, **rikdan** (rik veya rih, kum, kurutmak maksadıyla yazıya dökülen ince kum), bir de kalem konacak yer bulunur. Hokkanın içine mürekkep koymadan evvel kabartılmış, didilmiş **lika** (ham ipek) yerleştirilir. Böylece kalemin ağzı sert kısımlara çarpmaktan korunmuş ve arzu edildiği kadar mürekkep alınması sağlanmış olur.

Lik'a

Lika, mürekkep hokkasının veya dividin mürekkep haznesine konan ham ipeğin adıdır. **Lika**, Mürekkebin kaleme rahatça alınmasını sağlar. Ayrıca kalem ucunun,

hokka içinde sağa sola çarprak bozulmasını önler. Eğer zamanla kalemin ucuna parça parça takılması olursa çürümüş olduğu anlaşılır ve değiştirilir.

Hat san'atında Mürekkep ve mürekkep çeşitleri, yapımı:

Mürekkep, Türkçede yazı yazmak maksadıyla kullanılan siyah sıvıya verilen isimdir. Bu mayi, su, is, zamk gibi maddelerin karışımından elde edilir. Türkler, 20 asra kadar, daha ziyade bezir yağının yakılmasından elde edilen is ile Musul mazısı, sirke ve göztaşının temiz su ile karışımının kaynatılması ve bunun süzülerek içine bir miktar Arap zamkının konması ile elde edilen mürekkebi kullanmışlardı.

Mürekkebin bir çok çeşiti vardı. Mesela: lâl mürekkep (kırmızı renkli), zırnık mürekkebi (sarı renkli), çini mürekkebi gibi... Ancak tek başına mürekkep dendiğinde hatıra sadece siyah is mürekkebi gelir. Bunların dışında Türk mürekkebi, İran mürekkebi, Avrupa mürekkebi gibi menşelerine göre de isim alırlar. Gene, koyu mürekkep, sulu mürekkep, donuk mürekkep, parlak mürekkep, temiz mürekkep, kokmuş mürekkep gibi sınıflanırlar. Osmanlı'larda, mürekkepçilik tam bir san'at haline gelmişti. Öyle ki; zamk yerine süzölmüş bal, güzel kokması için de misk ilâveli mürekkepler dahi yapılmıştı. Mürekkebin suyu uçtukça, sulandırmak maksadıyla yağmur suyu veya imbiçlenmiş saf su ilâve edilir. Parlaklık içinse nöbet şekeri ilâve edilir. İyi bir mürekkep akıcıdır. Yazarken kalemden kolay akar, kuruduğu zaman rengini muhafaza eder, pis kokmaz ve ne kadar kalırsa kalsın bozulmaz.

Mürekkep çeşitleri:

Hat san'atında kullanılan mürekkeplerin başında is mürekkebi gelir. Bu mürekkebinin yapılışı ve kullanılma yerleri çok ayrıdır. İs mürekkebinin terkindeki is, yapılıncı is veren bezir yağı, balmumu, neft yağı, gaz yağı gibi maddelerden elde edilir. Çıradan veya zeytinyağından çıkan is, çok yağlı olduğu için makbul sayılmaz. İs mürekkebinin terkinde giren ve onu kağıd üzerinde tespit eden arap zamkıdır. İs mürekkebi yapmak için pek çok formüller yazılı olarak devrimize kadar gelmiştir. Bu mürekkebin hazırlanış tarzı zamanla değişmiş ve nihayet en gelişmiş terkinin "İs, zamk eriyiği ve saf su" dan ibaret olduğu görülmüştür.

Gülzâr-ı Savâb' adlı eserde mürekkep yapımında kullanılacak, **isin** elde edilişi şöyle anlatılır: "Beziryacı toprak çanağa konulur, çanak rüzgâr almayan bir yere toprak seviyesine kadar gömülür. Serçe parmağı kalınlığında bir fitil içine konularak yakılır. Çanağın üzerine

12 Pakalın Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, II, 146-147

başka bir çanak kapatılır. Fitilin yanmasından üst çanakta hâsil olan is, kuş veya tavuk kanadıyla alınarak bir kâğıda nakledilir. Çanak tekrar kapatılır, sonra tekrar açılarak biriken is alınır. Bu suretle elde edilen is, sünger kâğıdı gibi mesamatı çok bir kâğıda alınarak üç kere sarıldıktan sonra hamurun içine konulur ve fırında pişirilir. Bu suretle sertliği giderilen ve yağı alınan is, zamk-ı arabî ile dövülür.¹³

Çeşitli terkip ve tarifler içinde merhum Necmeddin Okyay'ın siyah is mürekkebi tarifi şöyledir: "Süzülmüş ve bekletilmiş boza kıvamındaki zamk mahlülü havana konup, içine azar azar is atarak madeni tokmak yardımıyla zamka yedirilir. İs havalandığı için birden atmayıp yavaş yavaş karıştırılır ve tokmakla dövülmeye başlanır. Arada koyuldukça su ilâve edilerek daima boza kıvamı muhafaza edilir. Mürekkebin kalitesi, isin iyice ezilip zamkın içinde hall olmasına bağlıdır. Bu da günlerce döğmekle sağlanır (En az 100000 tokmak darbesi. Ne kadar fazla olursa kalite artar.

Basit usulle siyah mürekkep yapımı :

Siyah Mürekkep yapımı: Önce zamk-ı arabi (arap zamkı) soğuk suda eritilir. Boza kıvamına gelince süzülür. Sonra mermer havan içine bir ölçü is, dört ölçü zamk-ı arabi konur ve is, zamk-ı arabi içinde iyice birbirine karışincaya kadar yavaş yavaş tokmakla havanda dövülür. Dövülme işlemine az su ilâvesiyle devam edilir. Mürekkebin tam kıvamında olması için eskiler, "seksen bin tokmak vurmak gerekir" demişlerdir. Böylece yapılan mürekkep, çuha veya keçeden yapılmış mibzeleden süzülür; on misli sulandırılarak kullanılır.

Renkli mürekkepler:

***Zırnık Mürekkebi** : "Zırnık" adıyla bilinen tabiattaki sodyum ve arsenik sülfürün tokmakla pudra gibi ezildikten sonra arap zamkı mahlulu ile karıştırılması, sarı renkli bu mürekkebi verir.

***Lâl Mürekkebi** :Lotur,Şekerci çöğeni, şap, su muayyen nisbetlerde karıştırılıp kaynatıldıktan sonra suyu alınır ve bunun içine "kırmızböceği" nin kurutulmuşu, iyice dövülerek ilâve edilir. Tekrar kaynatılmakla elde edilen lâl mürekkebinin, pek cazip kırmızı rengi vardır. Ancak, La'lî mürekkebin (kırmızı mürekkep) esas kırmızı böceği denilen ufak bir böcekten *çıkartılan* boyadır. Kırmızı mürekkep imalinde çeşitli formüller vardır.

***Üstübeç Mürekkebi** : Zırnık yerine üstübeç kullanılarak, aynı usulle yapılır. Bilhassa mushafın süre başlıklarını, altın zemin üstüne yazmakta kullanılır.

***Altın Mürekkebi**: Hususi surette dövülerek mikronla ölçülecek kadar inceltilmiş yüksek ayarlı altın varaklarının koyu arap zamkı mahlulu veya bal yardımıyla bir çini tabakta uzun emekle ezilmesi ve suyla yıkanıp süzülerek bir başka tabağın dibinde toplanması, bize bu mürekkebin esas olan altın zerrecelerini verir. Kullanılacağı zaman jelatinli su ilavesiyle ve fırçasıyla kamış kalemin ağzına sürülüp yazılır; Zer-endüd (sürme altın) yazıların esas budur.

Rıh ve Rıhdan

Rıh, mürekkebin kurutulması için kullanılan ve bu maksatla yazının üzerine dökülen toz halindeki ince kumun ismidir. Daha ziyade Manisa civarında bulunan bir dağdan elde edileni çok makbuldü. Kırmızı renkli olan bu kum fırınlanınca ve rengi sarıya dönerdi. Rıh, fırınlandıktan sonra çeşitli renklere boyanır satılırdı. Ancak yazını inceliğini bozması sebebiyle hattatlar renkli rıh tercih etmezlerdi Sarayda ise, Sultanın fermanlarının yazılmasında altın tozu kullanılırdı.

Rıhdan ise,(yazı kumunun) konulduğu üzeri delikli kabin ismidir. Cam, altın,gümüş, toprak Ve çeşitli madenlerden yapılan çeşitleri vardı. Yazı takımını tamamlayan bir unsurdu. Umumiyetle silindirik ve üstü kapalı ve delikli hokkaya benzerdi. Bazı hallerde takımlarda rıhın tabak içine konduğu ve bir kaşık yardımıyla yazının üzerine serpilmesi de mümkündü.

KÂĞIT

Hat san'atının üç önemli malzemesinden biride kâğıttır. Hattatlar kâğıda yazacakları yazının değerine göre kâğıt seçerler. Mutlaka iyi ve kaliteli kâğıt aranır. Kâğıdın iyi olup olmama vasıflarını talebe üstâdlarından öğrenir. Hangi kâğıdın yazıya elverişli olduğunu, mührelemeyi, kâğıdın hamurunu,renklerini bu talimlerden aldıkları bilgilerle elde ederler,bu talebe için son derece ehemmiyetlidir.

Eski hattatlar Hind âbâdisi, Buhara, Alikurna,Hataî gibi değişik kâğıtlar kullanmışlardır. Bunların en tercih edileni Hind âbâdisi idi. Hindistan'ın Devletâbad şehrinde îmal edilirdi. son dönemde İtalya'daki Elikome (livomo) limanından getirilen o yüzden Ali Kurna diye adlandırılan Avrupa kâğıtları ise genellikle filigranlı olurdu.

Bir hattat için kâğıdın pürüzlü olmaması, yumuşak ve düz olması fevkalâde ehemmiyetli olup şu hususlara dikkat etmesi menfaati icabıdır

1. Ham kâğıd kullanılmamalıdır. Kalem kâğıda iyi yapışmalı ve mürekkebi yaymamalıdır.

13 Nefeszâde, Gülzâr-ı Savâb, s. 94

2. Mümkün olduğu kadar çok silinebilen, silinince leke bırakmayan, rengi atmayan, ve aharlı, mühreli kâğıtlar ve bunların bekletilmiş(dinlenmiş) kullanılmalıdır.
3. Kâğıdın rengi çiğ değil, lâtif olmalıdır. Yazıyı boğmamalı, donuk ve cansız olmamalıdır.
4. Rutubeti çabuk emen kağıt kullanılmamalı.
5. Gözü yormayan ve mümkün mertebe beyaz olmayan kâğıt kullanılmalıdır.

MÜHRE

Hat san'atında mühre, aharlı ve aharsız kağıtların bileşimlerinin sıkışmasını sağlar, yüzeyde ki pürüzleri giderilerek kağıdın üzerinde kalemin kayarak yazmasını sağlar. Mühre çeşitli malzemelerden yapılmaktadır.

1-Çakmak **mühre**:iki tarafı elle tutulabilecek şekilde sapları olan ve ortası oyularak,içine boyu 10-12 cm,eni 4,5-5 cm, kalınlığı 1,5 cm olan çakmak taşı yerleştirilerek yapılır. Çakmak taşının üstü tamamen pürüzsüzdür.

2-**Cam mühre**:(Billur mühre)yumurta biçiminde avuç içine sığan yuvarlak ve pürüzsüz olarak yapılır.

3-**Deniz kulağı**:(böcek mühre) büyük bir deniz kabuklusu olan böceğin sert kabuğudur

4-**Akik taşından yapılan mühreler**. Aynen çakmak taşından yapılma mühreler gibi hazırlanır. Buna zer mühre de denilir. Daha ziyade yaldız ve altın parlatmada kullanılır.

Mühreleme ne demektir?

Kâğıda âharı iyice tesbit etmek, yüzündeki pürüzleri gidermek ve ileride çatlamasını önlemek için cam veya çakmaktan yapılmış mühre ile kâğıtlar mührelenir. Mühreleme ham ve aharlanmış kağıdın –kâğıdın ebadına göre hazırlanmış-damarsız ihlamurdan yapılmış düz bir tahta (pesterek) üzerine yayılarak, kağıdın, **üzerinde mührenin bastırılarak gezdirilmesidir**. Kâğıdın üzerinde mührenin iyi kayması için, bir bezin yağlı deriye veya insan başına sürülmesi ve bunun kâğıdın üzerinde dolaştırılması gerekir. Eğer çok sayıda kâğıt mührelenecekse, kuru bir sabuna sürülen **çuha parçası kağıtların üzerinde** gezdirilir. Mühreleme esnasında kâğıt elle kesinlikle tutulmaz. Yazı yazılan kâğıt, kuruduktan sonra tekrar mührelenir. Mührelenen kâğıtlar üst üste sıralanır. Üstüne de bir ağırlık konarak kullanılmak üzere en az bir yıl bekletilir.

Altınla yazılmış yazılar için de ayrıca mühreler vardır. Bunlara zer-mühre veya mıskale adı verilir. Akikten, süleymani taşından, yeşim taşından, yemen taşlarından yapılırlar. Yassı mühre ve kartal burnu veya sivri mühre olarak iki çeşiti daha vardır

... VE DİĞER MALZEMELER:

Makas:iki çeşit makas kullanılmaktadır. Bunlardan bir tanesi ince kâğıtları kesmek için kullanılan katip makası ki bu, ince ve zarif bir makastır diğeri kalın kâğıtlar için mücellid veya saraç makasıdır.

Yazı altlığı (zîr-i meşk): Yazı yazarken kâğıdın kirlenmesini, buruşmasını önlemek için kullanılan, iki tarafı Ebrulu kâğıt veya meşinle kaplı (25x20) ebadında kaba kâğıtlardan veya mukavvadan yapılan orta yumuşaklıkta yazı kâğıdının yazmak için üstüne konduğu plâkadır.

Hattatlar, yazı çalışmalarını sol ayak üzerine oturup sağ ayaklarını dikerek dizleri üzerinde ve altlık kullanarak yapmışlardır. Böylece hem gözün kâğıtla olan münasebeti en iyi şekilde ayarlanmış, hem de harflerin yazılış vaziyetlerine göre kâğıdın bükülmesi ve değiştirilmesi kolaylığı sağlanmış olur. Hattat için lüzumlu olan bu alet, 4-5 mm. kalınlıkta, nesta'lik için ayrı, sülüs-nesih kıtaları için ayrı ebatlarda müzehhip ve mücellitler tarafından hazırlanırdı.

Tebeşir, Çuha, El kürkü: Kalemin veya kâğıdın yağını almak için tebeşir kullanılır. Tebeşir, bu iş için hazırlanmış çuhaya sürülür,çuha yazının yazılacağı mahale sürülerek kağıdın yağı alınır. Kâğıt üzerinde tebeşir tozunun kalmaması için de el kürkü denen bir küçük post parçası kullanılır.

Mıstar: Hattatın satır yazısı yazmak için kullandığı bir nevi şablonun adıdır. Mıstar, Yazıyı doğru şekilde satıra - satırlara - dizmek için,bir mukavvaya kurşun kalem ve cedvelle eşit aralıklarla satır çizgileri çekilerek hazırlanır. Birden fazla sayfa yazılacaksa hepsinin aynı seviye düzgünlükte olabilmesi ancak mıstar kullanarak olur. Zira sayfalar arasında ahenk ve inti zam sağlanır. Meşk, sahife, hilye, kıt'a mıstarları olarak çeşitleri vardır. Mıstarlar ne için kullanılacak ise ona göre hazırlanır. Yazının kâğıtta kaplayacağı yer, şekli, uzunluğu, satır sayısı ve satır aralıkları hesaplanarak bir mukavva üzerine kalem ve cedvelle çizilir. Sonra satır başlarının iki ucu iğne ile delinerek düğümsüz olarak bütün satırlardan geçirilir. Böylece zarif bir kabarıklık elde edilmiş olunur. Yazı yazılacak kâğıt, bu mıstarın üzerine konur ve parmakla ibrişimlerin üzerinden bastırılarak iz çıkması sağlanır. Yazı, bu izleri takiben yazılır.

Yazı sanatında yer alan harf veya harfler topluluğunun satır içinde duruşu ve belli bir çizgi hizasında dizilişi, bir takım kaidelerle belirlenmiştir. Latin alfabesinde de bu böyledir. Tarihimizde satır çizgilerini belirtmeye yarayan ve mistar (satırlık) adıyla tanınan bir basit alet benimsenmiştir.

Yazma eserin tertibinde, yazının kaplayacağı sahadaki satır düzeni bu maksat için kullanılacak kamış kalemin nokta boyutuna göre hesaplanır ve sahife büyüklüğünde bir mukavva üzerine çizgiyle tespit edilir; satırın başı ve sonu iğne ile delinir. Mistar'ın kullanılması şöyle olur. Aharlanmış kağıdların her bir tabakası sahife düzenine göre mistarın üstüne yerleştirilerek, henüz yıkanıp yağdan arındırılmış parmaklar,ibrişinin kabarıklığıyla hissedilmekte olan satır çizgileri üzerinde dolaştırılırsa, bunların izi kağıda çıkar ve metinler bu çizgi izine göre yazılır.

makaslar -mne kol

5-4- Kâğıdı Yazıya Hazırlamak (Aher Yapmak/ ve boyama)

Kâğıt, Boyamak için genellikle nebatattan(bitki) yararlanılır. Suda kaynatılan nebat cinsi bir tekneye boşaltıldıktan sonra kâğıtlar bu tekneye batırılıp çıkartılır ve kurutulur. Bu muamele, renkli suyun sünger veya pamukla kâğıt üzerine sürülmesi şeklinde de yapılabilir. Farklı nebat cinsleriyle farklı renkler, aynı nebat cinsinin farklı dozajları ile de farklı tonlar elde edilir. Ham kâğıtlar istenirse evvelâ nebati boyalarla, kırmızı, yeşil, mavi, siyah, pembe renklere boyanır.

Kâğıt boyamanın yapılışı: Renk elde edilmek istenen bitki toplanır, derin ve genişçe bir kaba konarak bir miktar şapla, suda kaynatılır. Bir müddet sonra,nebatın(bitkinin) rengini alan su, başka bir kaba boşaltılır. Kâğıtlar renkli suya bir bir batırılarak banyo usulü ile boyanır; ayrı ayrı kurumaya bırakılır. Bazı yazma eserlerde, yaprakların orta kısmıyla kenar kısımları ayrı renkte boyanır; bu tarz boyamaya akkâse (arap zamkı sürülerek aynı rengi almaması sağlanır-ebrudaki gibi.) denir. Bazı yazma eserlerde kâğıtların orta kısmıyla kenar kısımları ayrı renkte boyanır; bu tarz boyamaya akkâse denir.

Osmanlı döneminde, kağıt boyamada kullanılan nebat (bitki) lardan bazıları şunlardır:

Bu çalışma için umumiyetle kullanılan malzemelerden,çay, kağıdın cinsine göre nohudî ya da krem rengi verir. **cevizin** yeşil dış kabuğu veya **nar** kabuğu yeşile kaçan limon sarısı, **soğan kabuğu** da bozuk sarı bir renk sağlar.

Kına: Bir miktar su içine konarak kaynatılır, "Hünnap" rengi olur. 4 yemek kaşığı kına, 1 litre suda fındık kadar şap ile kaynatılarak tülbentten süzülür.

Badem yaprağı:İlkbaharda toplanan bu yapraklar, 3-10 gram şap ile bir miktar su içinde kaynatılarak altın sarısı, güzel bir renk elde edilir.

Nohut: Bu bitkinin unu suda kaynatılır ve adını kendisinden alan "nohudi" renk elde edilir.

Sarı veya kırmızı Soğan: Dış kabukları şapla kaynatılarak kırmızımtırak, gayet güzel bir renk elde edilir.

Kurt Kulağı: Safran ve şap su içinde kaynatılarak yeşil renk elde edilir.

Badem Yaprığı: İlkbaharda toplanan bu yapraklar, 3- 10 gram şap ile bir miktar su içinde kaynatılarak altın sarısı, güzel bir renk elde edilir,

Ceviz ve Yaş Nar: Kabukları birlikte su içinde kaynatılarak, kahverengi elde edilir. Menekşe Yaprığı ve Mürver Çiçeği Tohumu: birlikte dövülür ve güzelce sıkılıp suyu şapla kaynatılır, menekşe rengi elde edilir. Papatya vs. nin de kullanıldığı iştilmiştir.

Çay: 1 su bardağı dolusu çay, 1 litre suda demlenip, 1 çay kaşığı karbonat ile kaynatılır. İçine fındık kadar şap atılarak süzülür.

Sumak: Bolca sumak, 1 litre suda fındık kadar şap ile kaynatılarak tülbentten süzülür.

Ahar yapımı ve çeşitleri:

Aharlama, kâğıdın boyanmasından sonra üzerine yazılacak yazıların bir yanlışlık ihtimaline karşı kolayca silinip düzeltilmesini sağlayan, mürekkeple kâğıt zemin arasında koruyucu bir tabaka oluşturma ameliyesidir. Yumurta, nişasta ve gomalak aharı gibi çeşitleri vardır. Bunun için;

1-Derin bir kase içinde 3-4 yumurtanın(tavuk-ördek) akı, 5-6 cm çapında bir şap parçası (yumurta büyüklüğünde)

ile 10 dakika kadar bir çırpılarak tamamen köpük haline getirilir. Bir 10 dakika daha çırpılırsa köpüğün bir kısmı sıvılaşır. Bu sıvı bir süre dinlendirildikten sonra ince bir bezden süzülerek ayrı bir kaba alınır. Sünger, pamuk veya uygun bir fırça yardımı ile aharlanacak kâğıdın üzerine bir-iki ya da üç kat sürülür. Ve kâğıt serin bir yerde kurumaya bırakılır. Aharın fazlaca kalın olması, kuruyunca çatlamasına sebep olabilir.

2-) Yumurta Aharı:Taze ördek veya tavuk yumurtasının beyazı bir kâseye alınır. Yumruk büyüklüğünde bir şap parçasıyla yumurta akı kesilinceye kadar çalkalanır. Birkaç saat bekledikten bu köpüren malzemenin altında sabunlu suya benzeyen bir sıvı oluşur. Altta biriken bu sıvı, sünger veya tülbent sarılmış bir parça pamukla kâğıda sürülür. Ve gölgede kurutulur

3- Soğuk su ile ezilen Nişasta, kaynayan su içine aktarılır. Az miktarda jelatin ilâve edilir. İyice pişip süzildükten sonra süngerle kâğıt üzerine bir ya da iki kat sürülür. Gomalakın ispirotoda eritilip gaz bezine sarılmış pamukla kâğıda sürülmesiyle de Gomalak Aharı yapılır. Veya Bir fincan katışksız nişastaya kırk fincan su koyup içine onluk miktarı balık tutkalı (jelatin) koyup karıştırılarak pişirilir. Ondan sonra indirilir ve kâğıtlara sürülür. Birkaç gün öylece bırakılıp üzeri küflendikten sonra küf temizlenip yeniden sürülür ise daha kaliteli olur. Kağıtlar kuruduktan sonra yumurta âhârı sürülür.

4-Beyaz şap, havanda döğülür, su içinde eritilerek kaynatılır,Bir kaba alındıktan sonra sıcakken kâğıt içine batırılır ve gölgede kurutulur. Sonra biraz su kaynatılır,önceden ezilmiş nişasta bu suya katılır kokusuz hale gelinceye kadar karıştırılarak eritilir. Başka bir kaba dökülerek önceden şaplanmış kağıtlar buna batırılır ve gölgede kurutulur. Ahar yapılan kâğıtlar mutlaka mührelenir.

5- Şekersiz olarak muhallebi tarzında pişirilmiş nişasta gayet ince süngerle kâğıdın her iki yüzüne sürülür. Sonra bu kâğıt gölgede kurutulur. Bundan sonra yumurta akı az miktarda şapla çalkalanarak köpürtülür. Bu suretle köpürtülen yumurta akı,bir müddet haliyle bırakılır. Köpükler tamamen sönüp zeytinyağı şeklini alınca nişasta sürülmüş ve kurutulmuş kâğıt üzerine ince süngerle bu yumurta akından sürülüp yine kurutulmaya bırakılır. Kağıt kurutulduktan sonra, evvela saplı mührle ile sonra billur mührle ile parlatılır.

Ahar yapmanın faydaları:

1-Kâğıt cilâlanmış olur. Kâğıdın gözenekleri sıkıştırılır.

2-Aharlanmış kâğıda yazılmış yazıdaki bir hatadan dolayı mürekkebin silinmesi kolay olur kâğıt yıpranmaz.

3-Aherli kâğıdın üzerinde kalem kolayca kayar,yazı yazarken takılmaz.

4-Mürekkep,kolay ve kıvamında akar.

5-Yazı keskin çıkar.

6-Yazı bozulmadan,solmada uzun zaman (belki yüzlerce sene) kendini muhafaza eder.

Kalemin aharlı kâğıt üzerinde kaymasına” **kalemgir** “adı verilmiştir. Aharlanmış kâğıtlara mührelenmeden önce çeşitli sıvıların sürüldüğü görülmüştür. Bu sıvılara da “**tıla**” denir. Eskiden kâğıdın güzel kokması için misk, gülsuyu vs. gibi kokularda bu sıvılara katılırdı. Yazının çeşitine göre ahar cinsi değişebilir. Meselâ; Kur’an-ı Kerim yazmak için hazırlanacak kâğıtların her iki tarafı çok ince olarak aharlanır, levha veya meşk için hazırlanmış olanlar tek tarafı kullanılacağı için daha kalın olması için bir kaç kat sürülürdü. Ta’lik kâğıdı ise oldukça kalın aharlanması gerekir.

BÖLÜM 4

HAT SAN'ATINDA KULLANILAN BAZI DEYİMLER:

Âher	:Umumiyetle,nişasta ve yumurt akı kullanılarak şapla yapılan kağıt terbiyesine verilen isimdir.
Âhenk	:Estetik ölçülere uygunluk,uyum (tenâsüb).
Aklâm-ı Sitte	:Altı kalem manâsına gelir.
Amme	:Kur'an-ı Kerim'in otuzuncu cüz'ü.
Berat	:Padişah emri ile verilen izin ve tayin emirleri.
Beyza	:Tuğra'da sağdan sola ve yukarı doğru çekilen kısma verilen isim.
Beyzi	:Oval.
Celi	:İri,büyük.
Celil	:7-8.yy larda yazılan iri yazılara verilen isim.
Çıkarma	:Meşkte talebenin yapamadığı harflerin,hoca tarafından düzeltilerek meşk kâğıdına yazılması
Cüz.	:Kur'an-ı Kerimin eşit olarak ayrılmış otuz üç bölümden her biri.
Cilbend	:Yazıları korumak maksadıyla kitap tarzında deri veya mukavvadan yapılan muhafaza.
Den-dan	:Sin harfinde dişlerine verilen isim.
Delâil-i Hayrat	:İçinde âyetler ,Hadisler,dualar yazılı olan yazma kitap
Divan	:Klâsik Türk edebiyatında şairlerin bütün eserlerinin toplandığı kitap.
Divit	:Mürekkep hokkası
Divitdar	:Devlet adamlarının yazı malzemelerini koruyan kimse.
Ebru	:Su üzerine boya serpilmesiyle yapılan san'at.
En'am	:Bazı Kur'an surelerini ihtiva eden kitapçık
Evâhir	:Son ustalık dönemi.
Evâil	:Çıraklık dönemi.
Evâsıt	:Kalfalık dönemi
Evrad	:Hadis ve ayetlerden derlenen ,daha ziyade tarikat mensubları tarafından her gün okunan dua kitabı.

Ferman	:Farsça buyurmak ,emretmek kelimesinden üretilen ferman, sultan tarafından verilen ve onun tuğrasını taşıyan yazılı emir(name)
Gubari	: Toz,çok küçük zerre .Hat san'atında çok küçük yazı olarak anlaşılır.
Hatai	:Süsleme san'atında çiçek ve yaprak motiflerinin stilize edilmiş halleri
Hattat	:El yazısı güzel olan kimse.
Hançer	:Tuğra çekiminde beyzedenden sonra sağa uzatılan kollar.
Hilye-i Şerif	:Hz.Muhammed(a.s.)fiziki ve şahsi hususiyetlerini,örnek davranışlarını yazıyla anlatan eserlere verilen isim.
Hilye-i İcâzet	:Hilye tarzında yazılmış icâzet
Hurde hat	:İnce yazılmış yazı.Hurde,küçük manâsına gelir.
İcâzet	:Yazı (hat)öğretimini tamamlamış,eserlerine imza atma,öğretebilme yetkisi hocası tarafından tasdik edilmiş,hocasının sanatına kefil olduğunu belirten vesika(diploma)
İstif:	:Kelimelerin birbirleri üzerine bindirilerek yapılan bir hat san'atı uygulaması.
İsm-i Celâl	:Allah'ın isimlerinden bir olup,yücelik,ululuk,yüksekli ve ilahi azamet manâlarını taşır.
Karalama	:Hattatların yazı yazmaya başlamadan veya boş kaldıkları uzun zaman yazıya ara verdiklerinde , ellerindeki hassasiyeti tekrar layabilme maksadıyla kağıtlar üzerinde bazı harfleri ,kelimeleri denemek maksadıyla yaptıkları denemeler. Karalama tarzın- da olduğu için bu isim verimiştir.
Kazasker	
(Kadiasker):	Bu gününün hakimleri manâsındaki Kadi, Osmanlı kadılarının başı olan zata verilen unvan.
Ketebe:	Eserin altına konan imza.
Kıt'a:	Bir yazı gurubuna verilen isim.Kullanılan tazı cinsine göre isim alırlar.
Kitâbe:	Cami,mesçit veya hayır eserlerininin kapı üstlerine veya alınlarına konan yazılar.
Kuşak:	Bir Câmî'nin veya abidenin etrafını çepeçevre saran yazı.
Ma'kili:	Her tarafı köşeli olan ilk yazı.
Mahlâs:	Asıl adına eklenen veya ayrı kullanılan isim..
Meşk:	Hat hocasının ,harflerin nasıl yazılacağını gösteren örnek yazılar.
Mektep:	San'atta aynı esaslara tabive o esaslar dahilinde yetişenlerin o yolu takib eden ve o esasları müdafaa eden sanat gurubuna verilen isim.
Muhakkak:	Sülüs yazıya göre harfler daha düz,çanakları daha geniş olan yazı.
Mushaf:	Kur'an-ı Kerim
Murakka:	Kalın kağıtların üst üste konarak yapıştırılması ile elde edilen. Mukavva Hattatlar yazılarını bu mukavvaların üzerine yapıştırırlar sonra etrafı tezhib veya ebru ile süslenirdi.
Mücellid:	Kitab cildi yapan.
Müfredad:	Hat san'atında ,elif-bâ'nın ,tek tek ve birbirleriyle birleşmesinin yazılmasının gösterildiği ders programı
Müsennâ:	Düz veya istifli olarak karşılıklı ters yüz yazılan yazılar.
Müsesel Hat:	Birbirini takiben yazılan,araları kesilmeden yazılan yazı.
Nesih:	Sülüse tabi olup üçte bir küçük yazılan yazı.
Reyhani:	Muhakkak yazının incesine verilen ad.
Rıkaa':	Tevki yazıya tabi olan,onun ince yazılması.
Rıka':	İcâzet yazısı.

Sere:	Tuğra metninin yazıldığı kısım.
Sülüs:	Her harfinin altında ikisi yuvarlağımsı diğer kısımları düzümü olan yazı.
Ta'lik:	Her harfi yuvarlağımsı olan ve düz hattı olmayan yazı çeşitidir. Bu yazı'ya İran'da nestalik adı verilir. Bu yazının ayrıca) Şikeste (kıрма) adı verilen çeşiti vardır.Talik hattı,sülüsle aynı kalınlıktaki kalemle yazılır.
Tasdik:	İcazete hocanın ve hazır bulunan diğer hocaların (olur-kabul) yazısı.
Tasih:	San'at yazılarında muhtemel pürüzlerin giderilmesi için yapılan müdahale.
Tenâsüb:	Ölçülü olan ve uyumluluk,uygunluk hali.
Terkip:	Harfleri uygun ve ahenkli olarak istif edilebilmesi.
Tevki':	Sülüse tabi olan ancak bitişmeyen harflerinde bitişik olarak yazıldığı yazı cinsi.
Tuğra çekmek:	Padişah emirnamelerinin veya fermanlarının üstlerine hükümdarın kabul edilen tuğrayı yazma imzası
Tilmiz:	Talebe.
Üslup:	Tarz,yol,biçim.
Üsluplaştırma:	Sitilize etme.Aslına, uygun ancak benzeri olmayan bir başka biçime sokma.
Yazı silkeleme:	Yazı kalıbından uygun renkte tebeşir veya kömür tozu ile kağıt üzerin yazının aktarılması.
Zerendud:	Altın kullanılarak yazılan hat yazıları
Zülfe:	Sülüs hatta elif harfinin ucundaki çengel.

15.ASIRDAN İTİBAREN ASIRLARINA GÖRE ÖNE ÇIKAN HATTAT İSİMLERİ

15.asır M.(1400-)

*Muhyiddin-i Amasi,
*Yahya. Sofi
*ŞEYH HAMDULLAH

*Cemâl-i Amasi,
*Ali Sofi

*Abdullah Amâsî Efendi

16. asır:(1500-1600)

*Şükrullah Halife
*Ali bin Mustafa (1556)
*Mahmud-i Defteri (1546)
*Abdurrahman Efendi(Ö: 1563)
*Celâlettin Efendi:(ö.1556)
*Mehmet Efendi:(ö. 1617) “
*Mustafa Efendi(ö.1591
*Musa (Muslihiddin)Ef.:(ö....?):
*Nişancı Celâl-Zâde Mustafa Çelebi (Koca Nişancı) Ö:1567
*Salih Efendi (Celâl-Zâde) (ö.1565)
*Mehmet Handan ö.(...)
*Mir Ali,(ö 1513)
*Ali b.Sultan Muhammed el-Herevi el Kari:Ö.1606
*Ahmed KARAHİSARİ (1468-1556):.
*Hasan Çelebi (Ö:1594)
*Abdullah Kırmı (ö:1590),
*Ali Kaari bin Mehmed (Ö:1605)

*Mustafa Dede :((1538
*Recep bin Mustafa (1551)
*Yusuf Demircikulu :
*Cafer Çelebi:”Tâcî-zâde”.
*İbrahim Efendi:(ö. 1528)
*Mehmet Efendi (ö. 1571)
*Mustafa Efendi (Nefes-zâde)(ö.1602):
*Refikî (ö. 1532):
*Ali Vasi Çelebi (ö. 1543) etti.
*Muhaşşî Sinan “Nev’îzade Atai “(ö. 1578)
*İdris (Bitlisi)(ö.1510)
*Nasuh Matrakçı(Ö:1593)
*Ahmed Senâi Efendi:(ö...)

17.asır :(1600-1700)

* Hafız Osman
*Mustafa Mir Elleva
*Mehmet Efendi ,(ö1617).
*Cevri İbrahim Çelebi:(ö....?):
*Agha Reza Reza-e Abbasi (Reza Abbasi) (1565 - 1635),
*Büyük Derviş Ali : (Ö 1673)
*Emrullah Bin Mehmed (ö.1630)
*Halid-i Erzurumi, (Ö:-1631)
*Derviş Abdi (Ö:1647):
*Mehmed Azizi ,(1688)
*Mir Mustafa Ferhad,(1614)
*İsmail Nefes-zâde:(Ö:1679)

*Seyid Mehmed Hilmi
*Mustafa Efendi (Ö.1699) :
* Mâlik Deylemi :(ö...?)
*Suyolcu Eyyubi Mustafa (Ö:1658) .
*Ağakapılı İsmail Efendi (Ö:1706.
*Hasan Üsküdari,(Ö:1614).
*Sun’ullah Efendi,(ö.1684):
*Yusuf Simikalem ,(1640)
*Nefes-zâde İbrahim bin Mustafa ,(1650).
*Fazıl Ahmed Paşa ,(Ö:1676)

*Nefes-zâde Seyid İsmail,(Ö:1602)
*Mehmed Sahibrakkam (Nalbant-zâde) (Ö.1662)
*Hafız Post,(Ö.1698):
*Mir İmad El Haseni (1615)
*Derviş Ahmed (1715) :
*Ahmed Siyahi (Ö:1687),
*Ramazan bin İsmail,(Ö:1680)
*Derviş Mehmed (Kevkep Hâfız) (Ö.1716)
*Yusuf bin Ebubekir (?)
*Yusuf-u Rumi (Ö:1709)
*Seyid Kasım Gubari (Ö:1624).
*Ebûbekir Efendi .(ö.1719)

*İmam Mehmed Tokadi,(Ö:1642)
*Mehmed Nergisi, (Ö:1634)
*Mustafa İtri (Buhuri-zâde) (1712)
*Bursalı Fahri,(Ö...)
*II.Derviş Ali (Ö.:1715)
*Hâfız Mehmed (Ö:1710):
*Abdullah (Rodosi-zâde) (Ö:1704)
*Hafız Mehmed (Berber-zâde) (Ö.:1694-95)
*Abdürreşid (Ö:1647):
*Ani Hatun (?-1710),

18.Yüzyıl (1700-1800)

*Sultan II. Mustafa,
*SultanI.Mahmud
*Sultan III.Mustafa,
*Abdülkadir Şükrü Efendi (Ö.1806):
*Ahmed Hıfzı: 1767 de vefat etti.(...)
*Veliyyüddin Efendi (ö.1768),
*Seyyid Abdülkadir,(Ö:1733),
*Arap-zâde Mehmed Sa'dullah Ef.
*Haffaf-zâde Hüseyin ,(Ö:1741):
*İsmail Hakkı Bağdadi, (Ö:?...)
*İbrahim Vahdi,(Ö: 1714):
*Seyid İsmail Said (Ö:1779),
*İbrahim Namık,(Ö:1775):
*Deli Osman(Ö:1805)
*Seyid Şeker-zâde Mehmed Ef.(Ö 1752
*Hoca Mehmed Rasim (Eğrikapılı) (Ö:1755)
*Arapzâde Mehmed Bin Ömer:(Ö:1715)
*Seyyid Mehmed Nuri (Câbi-zâde) (Ö:1787)
*Mustafa (Kâtip-zâde) (Ö:1759),.
*Salih Efendi (Ö:1795 kesin değil)
*Dede-zâde Seyyid Mehmed Said:
*Mehmed Esad Yesâri (Ö:1798)
*Mustafa Kadı-zâde
*Mehmed Said Hıfzı,
*seyid Mehmed Ef.
*Fatma Şerife Hanım (ö.18.asır tarih bilinmiyor)
*Mehmet Efendi:(Ö. 1759):
*Abdülkadir Efendi :(Ö1733)

*Sultan III.Ahmed
*III.Sultan Osman
*Sultan III.Selim
*Yedikuleli Esseyid Abdullah ,(Ö:1731)
*Ahmed bin Mehmed,(Ö:1763),
*Ebubekir Raşid (Ö:1782),
*(Eski) İsmail Zühdi (Ö: 1731)
*(Ağakapılı)İsmail bin Ali ,(Ö:1707);
*İbrahim Kürt-zâde,(Ö:1733):
*Hafız İbrahim (Ö:1780),
*İbrahim Rodosi(Ö:17...),
*Mehmed İmam-zâde,(Ö:1751):.
*Seyid Mehmed (Mestci-zâde) (Ö:1750):
*Mustafa Râkım (Taşmektepli)
*Mehmed Şehri (Ö:1740),.
*Mehmed Giridi,(Ö:1751),
*Hâfız Yusuf (Ö:1786),
*İbrahim Afif (Ö:1767), (resim 103)
*Kebeci-zâde Mehmed Vasfi ,(Ö:1831):
*Şeyh Zeki el Mevlevi
*Mehmed Nemlizâde
*Seyyid Şükrullah
*Abdurrahman el-Müzehhib (ö...):
*Hüseyin Efendi (İmam-ı Sultanî):(ö. 1768

*Hüseyin Yüsrî.(Ö.1750 sonrası).
*Dürri-zâde Mehmed Recai,
*Biçeverdi İbrahim
*Seyyid Salih Recai
*Cabi-zade Abdullah
*Halid Hamid
*Vehbi Ef.
*Katip-zade Mehmed Refii
*Mehmed Kasım Tebrizi
*Esseyid Abdülkadir Şükrü
*Hacı Mehmed Emin

*Ahmed Bedii,(Ö:1836),
*Ömer bin Abdurrahman,
*Ahmed Razi
*Derviş Ali
*Eyyubi Aziz Ef.
*Keskin Mustafa Ef.
* Mehmed Dağstani
*Cabi-zâde Mehmed Nuri
*İsmail Recep
*İmam-zâde
*Ratip-zâde

19 Asır :(1800-1900)

*Abdülfettâh Efendi (Ö:1896)
*Çarşambalı Hacı Arif(Ö: 1892.
*Ahmed Râkım (Ö:-1865).
*Abdullah Zühdi Efendi:
*Arif Hikmet
* Feride Hanım (1837-1903)
*Hacı Hasan Rıza Efendi:(1849-1920)
*Haşim Efendi (Ö:1845),
* Hacı Mehmed Nâzif Bey (1846-1913):
*Kazasker Mustafa İzzet (1801-1876)
*Seyyid Hacı Mehmed Hulusi Efendi (ö1874)
*Esmâ İbret Hanım: (1780-ölüm tarihi bilinmiyor.)
*Mehmed Şefik Seyfi Bey (1873- 1901)
*Mehmed Bahir (Ö:1864),.
*Yesârizade Mustafa İzzet (Ö:1849)
*Sâmi Efendi (1838-1912).
*Süleyman Vasfi Efendi (--)
*İsmail Zühdi Efendi. (Ö:1806)
*Şevket Vahdeti (Ö:1871),
*Mehmed Recai Efendi (Ö:1874),
*Mehmed Reşad Eyyûbi:(1816-1879).
*Ömer Vasfi (Ö:1824).
*Bahadır Şah II (Siraceddin Bahadır Şah) (1775 -1862)
*Ali Haydar Bey:
*(İsmail Suudi Ef.
* Derviş Ahmed
*Ali Rasim
*Fevzi ef.
*Horasani
*Hüseyin el İmam Eyûbi
*Seyid Mehmed Ef.

*Çırçırılı Ali Efendi (ö.1906)
*Muhsin-zâde Abdullah Efendi (1832- 1899)
*Bakkal Arif Efendi (1830-1909):
*Alâaddin Bey (Ö: 1887),
*Ali Vasfi (Ö:1837),
*Fehmi Efendi,(1860-1915),.
*Halil Şükrü (Ö: 1851)
*Hasan Sırrı Efendi.(1836-1907)
*Hafız Hasan Tahsin (1847-1912) :
*Mahmud Celâleddin (Ö:1829)

*Mehmed Şevki Efendi,(1823- 1887).
*Mehmet Ali Efendi (Ö.1915)
*Mustafa Râkım Unan (?)
*Yahya Hilmi Efendi(1833-1907)
*Mustafa Vasıf (Ö:1852),
*(Galatasaraylı)İzzet Efendi (Ö:1904),
*Hakkâk-zâde Mustafa Hilmi Ö: 1851),;
*Mehmed Tahir (Ö:1845),
*Derviş Vahdeti (Ö:1896),
*Mevlevi Zeki Dede (Ö:1881)

* Mehmed Şevki Efendi (1829- 1887)
*Derviş Osman
* Şeyh Arif
*Hafız Abdülkadir
* Elmalılı Hamdi
*Hacızade süleyman
*Mehmed İzzed
*Mehmed Emin Ef.

* Mehmed Şakir Naili
* Seyid Mehmed Burhaneddin
* Esseyid Mustafa Rasih
* Hakkak-zade Mustafa Himi
* Muhammed Emin Vehbi
* Nüket Hanım
* Yozgatlı Rifat
* Sırrı Ef.
* Hafız Tahsin Hilmi
* Ali Ulvi
* Bahri ef.
* İsmail Recep
* Ahmed Refet Ef.
* Ahmed Şükrü
* İsmail Recep
* İyas şükrü
* Galip ef.
* Hasan Vefa
* Haki ef.
* Hatice Heybetli
* Seyid Mehmed Reşad
* Mehmed Ata
* Muhsin-zâde Mehmed Rahmi
* Mehmed İlmi Ef.
* Mehmed Tevfik
* Mustafa Kütahi
* Mustafa Sırrı
* Mahmud Ef.
* Nakşi el Münzib
* Neyzen Mehmed Şefik Bey
* Derviş Ömer
* Rifki Ef.
* Sefa Ef.
* Enderunlu Raif
* Şefik Bursalı
* Salih Hulusi
* Vehbi ef.

* Mehmed Hilmi
* Mehmed Vasfi Ef.
* Mehmed Rıza
* Muhammed Rüşdi
* Nasih Ef.
* Ömer Lütfi
* Süleyman Hikmeti
* Salih Ef.
* İffet Hanım
* Ebubekir Raşid talebesi Abdullah ef
* Emine Servet Hanım
* İsmail Said
* Ahmed SABİT
* İhsan ef.
* Tevfik Ef
* İbr. Rüşdü el Mevlevi
* Ferid ef.
* Seyid Hasan
* Hayreddin Halil çebebi
* Hüseyin Hamid
* Mehmed Tahir
* M.Nuri Sivasi
* Mehmed Hüsrev
* Mehmed Sabri Ef.
* Mehmed Reşad
* Mustafa Halim el Arif
* Muhammed Naili
* Muhammed Emin Ali
* Mehmed Abdülaziz Efendi(...)
* El Hac Nazım
* Osman yumni ef.
* Rasim Enderuni
* Ömer bin Abdurrahman
* M.Raşad Eyyubi
* Cemşit Hafız Salih
* M. Hulusi Yazgan (...)

20. Asır: (1900-2000)

* Aziz Rufai Efendi :(1871-1934)Rize
* Beşiktaşlı Nuri Koraman (1868-1951)
* İsmail Hakkı Altunbezer(1873-1946).
* Macid Ayrıl :(1891-1961)
* Necmeddin Okyay (1883-1976).

* Ahmed Rafet (1873-1949)
* Hulusi Efendi (1869-1940)
* Kemal Batanay (1893- 1981)
* Şeref Akdik (1899-1972)
* Hamid Aytaç (1891- 1982)

*Mustafa Halim Özyazıcı (Ö:1964)
*M.Bedevis el-Dirani :(1894-1967
*Mahmud Bedreddin Yazır (Ö:1952)
*Prf.Emin Barın (Ö:1987
*MustafaBekir Pekten.
*Mehmed Bahir Yesârî
*Küçük Kamil Efendi
*Esseyid Mustafa Rasih
*Kemal Batanay talebesi Hulusi

*A.Rafet Efendi (Ö:1967)
*Neyzen Mehmed Emin (Dede)Yazıcı (Ö:1945)
* Kâmil Akdik (Ö:1941),
*Mahnud Öncü:(1913-1994)
*Macid Bin Zühdü
*Mehmed Burhaneddin
*İbrahim Namık
* Prf.Ali Alpaslan

20.asır ikinci yarısı ve Hamid Bey nesli

*Hasan Çelebi:
*Muhsin Demirel:
*Talip Mert:

*Hüseyin Kutlu:
*Hattat Hüseyin Öksüz
*Turan Sevgili

*Fuad Başar:
*Savaş Çevik:
*Hüseyin Gündüz

A

- * Abdullah Amasi Efendi
- * Abdi (Derviş) (Ö:1647)
- * Abdülkadir (Seyyid) (Ö:1733),
- * Abdullah b.Mahmud es-Sayrâfi (ö.1342)
- * Abdullah Esseyid (Yedikuleli) (Ö:1731)
- * Abdullah Ergun (ö:1343)
- * Abdullah Kırımı (ö:1590)
- * Abdullah (Ebu Bekir Raşid talebesi)
- * Abdullah (Rodosi-zâde) (Ö:1704).
- * Abdullah Zühdi Efendi
- * Abdullah el-Ensâri (ö....)
- * Abdülkadir Efendi :(Ö1733)
- * Abdülkadir Şükrü Efendi (1806)
- * Abdullah Bey (Muhsin-zâde) (1832- 1899)
- * Abdurrahman Efendi(şeyh-zâde)(Ö: 1563)
- * Abdurrahman Efendi (Müeyyed-zâde):(Ö.1516)
- * Abdurrahman Sabiğ
- * Abdurrahman el-Müzehhib (ö...):18.as.
- * Abdülfettah Efendi (Ö:1896)
- * Abdül-İshak (Şeyh)
- * Abdülmü'min Efendi
- * Abdürreşid (Ö:1647)
- * Agha Reza Reza-e Abbasi (Reza Abbasi) (1565 - 1635)
- * Ahmed Sühreverdi (Şeyh) (ö:1318)
- * Ahmed Tayyib Şah (Ö: 1211),
- * Ahmed Benduz (Hacı)
- * Ahmed Hicâzi (ö:1452)
- * Ahval Sıczı
- * Ahmed Efendi
- * Ahmed Senai Ef.(Ö:1732)
- * Ahmed Karahisâri (1468-1556)
- * Ahmed Râkım (Ö:-1865)
- * Ahmed Siyahi (Ö:1687)
- * Ahmed Rafet
- * Ahmed Sabit
- * Ahmed Ef
- * Ahmed (Derviş ,)
- * Ahmed Raif
- * Ahmed Rafet (1873-1949)
- * Ahmed Razi
- * Ahmed Bedii (Ö:1836),
- * Ahmed bin Mehmed,(Ö:1763),
- * Ahmed Hıfzı (ö.1767)
- * Ahdi (ö.?)
- * Alâaddin Bey (Ö: 1887),
- * Ali Sofi (ö:1478)
- * Ali (Seyid)
- * Ali Haydar Bey (ö.1870)
- * Ali bin Mustafa (1556)
- * Ali(Mir)Herevi (ö 1513)
- * Ali b.Sultan Muhammed el-Herevi el Kari(1607)
- * Ali (Büyük Derviş) : (Ö 1673)
- * Ali (II.Derviş) (Ö:1715)
- * Ali Vasi Çelebi (ö. 1543)
- * Ali Vasfi (Ö:183)
- * Ali Efendi(Çırçırılı) (:1906)
- * Arif (Bakkal) (Ö:1909)

- * Ali Şuuri
- * Ali Ulvi
- * Ali b.Hilal (ö.1022)
- * Ali b.Ahmed el Verrak (ö.1019)
- * Ali b.Şazan (...)
- * Ali b.Ebi' Salim (ö....)
- * Ali b.Muhammed b.Muhammed b.Zeyd (ö....)
- * Ani Hatun (?-1710),
- * Arif (Çarşambalı Hacı)(Ö)
- * Ali Rasim
- * Arif Hikmet (Ö:1918)
- * Arif (Şeyh)
- * Ayas (Şeyh)...
- * Aziz Rufai (Ö:1934)
- * Aziz Ef.(Eyyubi)

B

- * Bahri
- * Bahadır Şah II (Siraceddin Bahadır Şah) (1775 -1862),
- * M.Bedevis el-Dirani :(1894-1967)
- * Mirza Baysungur (ö 1433):

C

- * Cafer Çelebi
- * Celâl Amasi,
- * Celalettin Efendi: ö .1556 sonrası
- * Cemaleddin Abdullah (Ö.1452)

E

- * Ebu Abdullah b.Ali (Ö. H338-M.949)
- * Ebu Ali Muhammed ibni Ali İbni-Mukle
- * Ebubekir Raşid (Ö:1782)
- * Ebûbekir Efendi .(ö.1719)
- * Ebubekir b.Ahmed (ö....)
- * Ebu'l-Esved (ö.688)
- * Ebu Yahya Malik bin Dinar (Ö..)
- * Ed-Dahhak veya(ez-Zahhak) bin Aclan
- * Ebu Abdullah b.Ali (Ö. H338-M.949)
- * Ebu Ali Muhammed ibni Ali İbni-Mukle
- * Emrullah Bin Mehmed (....-1630)
- * Esmâ İbret Hanım (1780- ölüm tarihi bilinmiyor.)
- * Emine Servet Hanım
- * Prf.Emin Barın (Ö:1987)
- * Ebu Suud Esad
- * Esedullah Kirmani(ö:1486)
- * Ergun b.Abdullah el-Kâmili (ö.1343)

F

- * Fazıl Ahmed Paşa (Ö:1676)
- * Fatma Şerife Hanım (on yedinci asrın sonlarında doğmuş)
- * Fehmi Efendi (Ö:1860-)
- * Fehmi Efendi(Ö:1915),
- * Feride Hanım (1837 -1903)
- * Ferid
- * Fahri (Bursalı)
- * Fevzi
- * Fuat Başar (D:1953)

H

- *Halid bin Ebu'l-Heyyaç
- *Şeyh Hamdullah
- *Haşim Efendi (Ö:1845),
- *Hasan Çelebi (Ö:1594)
- *Hasan Çelebi(D.1937) ,
- *Hafız Post (1698)
- *Halid Erzurumi (Ö:-1631)
- *Halil Şükrü (Ö: 1851)
- *Halil Hamid
- *Hâki
- *Hasan Üsküdari.(Ö:1614))
- *Hasan b.Çoban Abdullah el-Konevi(Ö...)
- *Hacı Hasan Rıza Efendi :(1849-1920)
- *Hasan Sırrı Efendi.(1836-1907)
- *Hafız Hasan Tahsin (1847-1912)
- *Hasan İbrahim
- *Hasan Vefa
- *Seyid Hasan
- *Hamid Aytaç (1891- 1982)
- *Hamdullah bin Zehebe
- *Hamdi (Elmalı),
- *Halil Hamid (res 95),
- *Haşim
- *Hamza eş-Şeref(Ö....)
- *Hatice Heybetli Hanım
- *Hayrettin Halil
- *Hayreddin Mar'aşi (ö:1471-2)
- *Hulusi Efendi (1869-1940)
- *Horasani
- *Hüseyin Kutlu (D: 1949)
- *Hüseyin Öksüz(D:1945)
- *Hüseyin Gündüz,
- *Hüseyin el İmam
- *Hüseyin Efendi (İmam-ı Sultanî):(ö. 1768)
- *Hüseyin Hamid
- *Hüseyin Celâl
- *Haffaf-zâde Hüseyin (Ö:1741)
- * Hüseyin Yüsrî.(Ö.1750 sonrası),
- *Mir Haydar Künde-Nüvis (ö:132)

İ

- *İbni Bevvâb (ö:1022) (Ebul-Hasan Alâaddin Ali İbni-Hilâl)
- *İbrahim el Siczi .(H.200)
- *İbrahim Mirza Bin Şahruh (ö:1434)
- * İbrahim bin Mustafa (Nefes-zâde) (1650)ö.1528
- *İbrahim Kürt-zâde (Ö:1733)
- *Hafız İbrahim (Ö:1780),
- *İbrahim Namık,(Ö:1775)
- *İbrahim Rodosi (Ö:17....),
- *İbrahim Afif (Ö:1767),
- *İbrahim Raşid
- *İbrahim Etem Şevki
- *İbrahim Mirza Bin Şahruh (ö:1434)
- *Cevri İbrahim Çelebi:(ö....?):
- *İdris (Bitlisi)(ö.1510)
- *İmad El Haseni (Mir)(1615)

- *İlyas Bin İbrahim (Ö:1451)
- *İsmail Zühdi Efendi.. (Ö:1806)
- *(Eski)İsmail Zühdi (Ö: 1731)
- *İsmail Hakkı Bağdadi (Ö:?...)
- *Seyid İsmail Said (Ö:1779) ,
- *(Ağakapılı)İsmail bin Ali (Ö:1707);
- * İsmail Suudi
- * İsmail Efendi Ağakapılı (Ö:1706)
- * İsmail (Nefes-zâde Seyid) (Ö:1602)
- * İsmail (Nefes-zâde:)(Ö:1679))
- * İsmail Sait
- *İsmail Recep
- *Bağdad'lı İshak bin
- *(Galatasaraylı)İzzet Efendi (Ö:1904),
- *Derviş İsmet (res.230),
- *İhsan (res.231),
- * İffet Hanım (res.232),
- *İlmi Ef.(res.232),
- *İlyas Şükri (233) ,
- *İsmail Hakkı Altunbezer (1873-1946)
- *İbrahim Namık
- *İbrahim Vahdi (Ö: 1714)

K

- *Seyid Kasım Gubari (Ö:1624)
- *Kutbetü'-Muharrir (ö.771)
- *Şeyh Seyyid Kivameddin (ö:1426)
- *Kemal Batanay (1893- 1981)
- *Kâmil Akdik (Ö:1941)
- *Şeyh Seyyid Kivameddin (ö:1426),

M

- *Macid Ayrıl :1891-19611891
- *Macid bin Zühdi ,
- *Mahmud Celâleddin (Ö:1829)
- *Mahmud-i Defteri (1546)
- *Mahmud Ef.
- *Mahmud Bedreddin Yazır (Ö:1952)
- *Mahnud Öncü
- *Malik Deylemi 17.yy yaşadı
- *Mecdeddin (ö:1461)
- *Mehmet Efendi:(ö.1617)
- *Mehmed Ata (res.239),
- *Mehmed Azizi (1688)
- *Mehmed Bahir Yesâri (1864)
- *Seyid Mehmed Burhaneddin ,
- *Neyzen Mehmed Emin Yazıcı (Ö:1945)
- *Mehmed Esad Yesari (Ö:17989)
- *Mehmed bin Feramuz (Molla Hüsrev)(ö:1480)
- *Mehmed Abdülaziz Ef.(ö.1871)
- *Mirza Baysungur (ö 1433) :
- *Şeker-zâde Mehmed Efendi.. (Ö 1752)
- *Seyid Mehmed (Mestci-zâde) (Ö:1750)
- *Hafız Mehmed (Berber-zâde) (Ö.:1694-95)
- *Mehmed Giridi,(Ö:1751),
- *Seyyid Hacı Mehmed Hulusi Efendi (ö 1874)
- *Mehmed İmam-zâde (Ö:1751)
- *Arap-zâde Mehmed Bin Ömer (Ö:1715) .

*Arap-zâde Mehmed Sadullah Efendi(Ö.1798)
 *Seyyid Mehmed Said(Dede-zâde) (1759)
 *Nemli-zâde Mehmed el Şakir
 *Pir Mehmed Sofi (Ö:1445)
 *Şeyh Mehmed Bin Salih (ö:1451)
 *Mehmed Hulusi Yazgan ;(ö.1941)
 *Kebeci-zâde Mehmed Vasfi (Ö:1831):
 *Derviş Mehmed (Kevkep Hafız) (Ö.1716) .
 *Hafız Mehmed (Ö:1710)
 * Mehmed Nâzif Bey (1846-1913)
 *Seyyid Mehmed Nuri (Câbi-zâde) (Ö:1787)
 *Mehmet Ali Efendi Ö.1915'
 *İmam Mehmed Tokadi (Ö:1642)
 *Mehmed Sahibrakkam (Nalbant-zâde) (Ö1662)
 *Mehmed Said Hıfzı ,
 *Mehmed Şehri (Ö:1740),
 *Mehmet Efendi:(Ö. 1759):
 *Mehmed Nemli-zâde ,
 *La'li Mehmed Efendi ,(ö. 1700)
 *Hacı Mehmed Emin ,
 *Seyid Mehmed Ef.,
 *Mehmed Kesim ,
 *Seyyid Mehmed Nuri ,
 *Dürri-zâde Mehmed Recai ,
 *Mehmet Efendi (ö. 1571)
 *Mehmed Nergisi (Ö:1634)
 *Hoca Mehmed Râsim (Eğrikapılı) (Ö:1755)
 *Mehmed Reşad Eyyûbi (1816-1879)
 *Mehmed Şefik Seyfi Bey (1873- 1901)
 *Mehmed Şevki Efendi (1823- 1887)
 *Mehmed Tahir (Ö:1845),
 *Mehmed Recai Efendi (Ö:1874)
 *Mehmeh Emin
 *Mehmet Handan ö.(...)
 *Mehmed Hilmi
 *Mehmed İlmi
 *Mehmed İzzet
 *Mehmed Hüsrev
 *Mehmed Nuri Sivasi
 *Neyzen Mehmed Şefik,
 *Mehmed Sabri
 *Muhsin-zâde Mehmed Rahmi,
 *Mehmed.Vasfi
 *Mehmed. Rıza
 *Mehmed. Recai,
 *Mehmed. Reşad Eyyubi),
 *Mehmed Tahir .
 *Mehmed Tevfik ,
 *Mehmed Ziyaeddin
 *Hafız Muhammed
 *Muhammed Emin Ali
 *Muhammed Nadi.
 *Muhammed b.Aslanşah el-Herevi (ö...)
 *Muhammed b.Hasan b.Muhammed b.Ahmed b.Ömer
 et-Tayyibi eş-Şafi(Ö...)
 *Muhammed Rüşdi
 *Muhammed Emin Vehbi
 *Muhammed b.Esed (ö.1019)

*Muhammed b.Abdullah b.Muhammed b.Ali.Gattus
 (ö.1213)
 *Muhammed Altuntaş (ö....)
 *Muhammed b.Muhammed b.Ali b.Şu'ayb el Ensari (ö....)
 *Seyyidi Muhammed el-Münşi es-Sultani (ö....)
 *Muhsin Demirel (D:1954)
 *Muhittin Efendi (ö.....? 15.asır)
 *Musa(Muslihiddin)Efendi:(ö.....?):
 *Hacı-zâde Mustafa
 *Nişancı Celâl-zâde Mustafa Çelebi (Koca Nişancı)
 Ö:1567
 *Mustafa Efendi Ö.1699
 *Mustafa Efendi (Nefes-zâde)(ö. 1602):
 *Mustafa Efendi (ö.1591 sonrası
 *Mustafa Dede ((1538)
 *Mustafa Mir Elleva
 *Suyolcu Eyyubi Mustafa (Ö:1658)
 *Mustafa İtri (Buhuri-zâde) (1712)
 *Mir Mustafa Ferhad (1614)
 *Mustafa Halim Özyazıcı (Ö:1964) .
 *Mustafa Rakım (Taşmektepli) (Ö:1767)
 *Mustafa (Kâtip-zâde) (Ö:1759),
 *Mustafa Kadı-zâde (resim 123),
 *Kazasker Mustafa İzzet (1801-1876)
 *Mustafa Râkım Unan
 *Mustafa Vasıf (Ö:1852),
 *Mustafa Rasih
 *Mustafa Halim el Arif
 *Hakkâk-zâde Mustafa Hilmi;(Ö: 1851),
 *Mustafa Kütahi (1783)
 *Mustafa Sırrı) ,
 *Esseyid Mustafa Rasih
 *Yesâri-zâde Mustafa İzzet (Ö:1849)
 *Mübarek Şah Kutb (ö:1311)
 *Mübarek Şah Süyufi,(Ö:1335) ,
 *Mühelhil b. Ahmed (ö...)

N

*Nakşi el Münzib (res.
 *Nasireddin Mutatabbib,(ö:1328)
 *Nasuh Matrakçı(Ö:1593)
 *Nasih Bey)
 *Necmeddin Okyay (1883-1976)
 *Beşiktaşlı Nuri Koraman (1868-1951)
 *El Hac Nazım
 * Hacı Nâzif Bey (1846-1913)
 * Nükhet Hanım

O- Ö

*Hafız Osman (Ö:)
 *Deli Osman (İbrahim Afif 'in damadı)(Ö:1805)
 *Osman Zeki
 *OsmanYumni
 *Osman b. el-Hüseyn el Verrak el-Gaznevi (ö...)
 *Derviş Ömer
 *Ömer Lütfi
 *Ömer bin Abdurrahman
 *Ömer Vasfi (Ö:1824)

R

- *Rafet Efendi (Ö:1967)),
- *Raşid Eyyubi
- *Enderunlu Raif
- *Ramazan bin İsmail,(Ö:1680) .
- *Yozgatlı Rifat Ef.
- *Rıfki Ef.
- *Rasim Enderuni
- *Refikî (ö. 1532):
- *Rıfki,
- *Recep bin Mustafa (1551)

S-Ş

- *Salih Efendi (Celal-Zade) ö.1565
- *Sâmi Efendi (1838-1912)
- *Cemşir Hafız Salih
- *Sadık
- *Salih Efendi (Ö:1795 kesin değil)
- *Derviş Salih (res. 337),
- *Salih
- *Salih Hulusi
- *Şefik Bursalı
- *Şeref Akdik (1899-1972)
- *Savaş Çevik (D:1953
- *Sefa Ef
- *Şevket Vahdeti (Ö:1871),
- *Muhaşşî Sinan "Nev'îzade Atai "(ö. 1578)
- *Sırrı Ef
- *Sultan Ali el-Meşhedi (ö.1520)
- *Suud el Mevlevi
- *Sunullah Ef (ö.1684)
- *Süleyman Vasfi Efendi (--)
- *Süleyman Vasfi
- *Süleyman Hikmeti
- *Şükruallah Halife (Ö:1543)
- *Seyid Şükruallah

- *Muhaşşî Sinan "Nev'î-zâde Atai "(ö. 1578)
- *Şemseddin Muhammed Baysunguri (Ö1446)
- *Şaz Melek binti Muhammed Sultan b.Cihangir b.Emir Timur Gürkan (Ö:1467)

T

- *Tâcî Bey : Ö.1485
- * Tahsin Hilmi (Hafız)
- *Tevfik Ef.

V

- *Derviş Vahdeti (Ö:1896),
- *Vehbi Ef.
- *Veliyyüddin Efendi (ö.1768)

Y

- *Yahya Sofi (ö:1477)
- *Yahya Hilmi Efendi (? ')
- *Yâkût el Müsta'simi (1298)
- *Yusuf Demircikulu
- *Yusuf bin Ebubekir (?)
- *Yusuf Lâkve (H.210).
- *Yusuf Horasani (ö:1269)
- *Yusuf Ef.
- *Yusuf Simikalem (1640)
- *Yusuf-u Rumi (Ö:1709)
- *Hafız Yusuf (Ö:1786),
- *İmam Yusuf ,

Z

- *Şeyh Zeki el Mevlevi
- *Esseyid Hafız Zihni
- *Mevlevi Zeki Dede (Ö:1881),
- *Zeyneddin MAHMUD (ö.1519)

Faydalanılan Eserler:

Aklın Aynası (Geleneksel Bilim ve Kutsal üstüne denemeler)	Titus Burckhard
Eski Yazıları Okuma Anahtarı	Mahmud B. Yazır
Fusüs ül- Hikem	Muhiddin-i Arabi
İslâm Yazı Sanatı (Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi)	Çağ Yayınları
Hak Dini Kur'an Dili	M.Hamdi.Yazır
Hat San'atında Bir Vazifeli Hamid Aytaç	Muin N.Eriş
İslâm Yazısının Menşei ve İntişarı	Rıfki melül Meriç
İslâm Tarihi	Philip K.Hitti çev.Salih Tuğ (Prf.Dr.)
İslâm Ansiklopedisi	T.D.V yayınları
İslâm Estetiği ve İnsan	Beşir Ayvazoğlu
İslâm Estetiği	Turan Koç (Prf..)
İslâm Sanatı	T.Burckhard
Mustafa E.Düzgünman ve Ebru	Muin N.Eriş
Mesnevi	Mevlâna Celâleddin Rumi
Medeniyet Aleminde Yazı ve İslâm	M.Bedreddin Yazır
Medeniyetinde Kalem Güzeli	
Ünlü Türk Hattatları	Şinasi Acar
Osmanlı Hat Sanat Tarihi	Ali Alpaslan (Prf..)
Türk Hattatları	Şevket Rado
Türklerde Yazı Sanatı	İsmayıl H.Baltacıoğlu
İslâm Kültür Mirasında Hat Sanatı	Nihat M. Çetin
Türk Tezyini Sanatları	Rıfki M.Meriç
Gülzâr-ı Sevâb (Kilisli Rifat)	Nefes-zâde İbrahim
"Arap (Yazı)",	DİA, III,Yûsuf Zennûn - Nihad M. Çetin, Muhittin Serin
Tuğra ve pençeler ile ferman ve buyurultulara dair. Belleten,	Uzunçarşılı İ.H.
Türk Tezyini Sanatları ve Son Üstaplardan Altısı, İstanbul	Sayı: 17-18 1941.
Anadolu Selçuklu Mimarisinde Yazının Dekoratif Eleman Olarak Kullanılışı, İstanbul 1977 Metin Şahinoğlu	Rıfki Melül Meriç,

Kitap içinde geçen kelimelerin karşılıkları

A

Âlem-i kevn-ü fesad:	Fani,geçici bozuk ,karışık âlem
Azm :	Sebat-kararlılık

B

Bedia:	Nadide, güzel
Bekâbillâh :	Varlığını Allah'ta yok etme
Belagat :	Az sözle çok mânâ ifâde etme özelliğine

C

Cehd :	Fazla çalışma,güç sarfetme
--------	----------------------------

E

Ensâr:	Yardımcılar
Estetik:	Bir eserin içimizde ince bir duygu uyandırması
Eşref-i Mahlûk:	Yaratılmışların en şerefli
Erba'in çıkarma:	Kırk günlük yalnızlık içinde tefekkürle ibaded

F

Fenâfillâh:	Kendi varlığını hiçbir zaman hatırına getirmeme
Füsünkâr:	Cezbedici tesir edici güzellik

H

Hâlik:	Benzeri olmayan bir şeyi meydana getiren
Hendese:	Şekil bilgisi geometri
Hevâ:	Heves
Himmet:	Kalblerin Allah'a yönel me si yardım, meded ve istemektir.
Hiyeroglif:	Eski Mısırlıların "işaretler", resim yazısı.
Hevess-i mütecessim :	Cisimleşmiş heves

İ

İdeografik:	Bir varlığın sembolize ettiği şeyi ya da bir düşünceyi anlatan ancak ilgili sözcüğü ya da kelimenin söylenişi belirtmeyen çizim, karakter.
İçtimai:	Toplum
İhlas:	Samimi bir içtenlik
İhatâ:	Kapsayan
ıstılâh:	Tabirler, deyimler veya bir takım deyim başka manâlarda kullanma
İ'rab :	Hareke
İzafet:	İsnad etme

K

Kitâbet:	Yazmak,kâtiplik
----------	-----------------

L

Levh-i mahfuz:	Her şeyin hayatının Allah indinde yazılması
----------------	---

M

Mehasin:	Hayırlı işlerinden)
Mestâne:	Sarhoşça
Mevzu:	Konu
Minval:	Biçim, yol, tarz.

Mizan:	Terazi
Muareze:	İtiraz)
Muhayyile:	Hayâl
Müşrik:	Allah'a ortak koşan
Müdahil olmak:	Dahil olan- işe karışan
Müşahade:	Murakabe
Mütevâtir:	Çok kimse tarafından nakledilen haber.
Muzdarib:	Sıkıntılı

N

Nebze:	Az miktar
Nûkuş-u suver-i âlem:	Allah'ın âyetleri hükmün de olan,nakışlarla bezediği kâinat

P -R

Program:	Belirli şart ve düzene göre yapılması öngörülen işlemlerin bütünü
Rabb'ül âlemin'i:	Âlemlerin rabbi
Riyâ:	Dalkavukluk
Riyâ-i mütecessid:	Cesede bürünmüş dalkavukluk)

S-Ş

Sânemperestlik:	Putperestlik
Sâni:	San'atkârca yapan,yaratan,san'at eseri vucûda getiren
Stilize etmek:	Kendinden yeni bir tarz ve üslup ile çizim
Suhuf:	Allah'ın, dört mukaddes kitaptan başka Vahiy meleği Cebrail vasıta sılla bazı peygamberlere gönderdiği sayfalar.
Suretperestlik:	Dış görünüşe kıymet vermek
Şiar:	Ayırd edici güzel ahlâk

T

Tahriç:	
Ta'zim:	Hürmet:
Tecelliz:	Görünmek
Tefekkür:	Düşünmek
Temâşa:	Seyretmek
Temaşa-i manâda tekamül etmek :	Hoşlanarak seyredilen iç âlemin sırlarına,Allah'ın hakimiyet ve idaresinin tam manâsıyla kavranması ile yükselmeye
Tenâsüb:	Uygunluk ve uyum
Tenzih:	Suç venoksandan uzak saymak
Tekâmül:	Olgunlaşma,yükselme
Tesmiye:	İsmlendime
Tevhid:	Birleme,Allah'tan başka İlâh olamadığına inanma
Tevekkül:	Sebeblere teşebbüs edip, neticeyi Allah'a bırakma

Z

Zevk-i selim:	En temiz ,en yüksek derecede zevk ve sezme kabiliyeti)
Zulm-ü mütehcir :	Taş haline gelmiş zulüm

